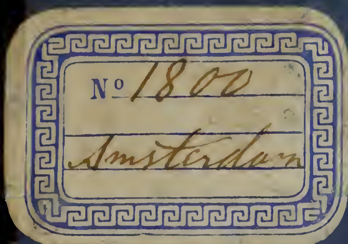

Nº 1800
Amsterdam

HISTORISCHE
EN
LETTERKUNDIGE AVONDSTONDEN,
ER OPHELDERINGE VAN EENIGE
ZEDEN
DER
NEDERLANDEREN;
BYZONDERLYK IN DERZELVER
DAAGLYKSCH EN HUISLYK LEEVEN;
EN VAN DEN STAND DER
NEDERDUITSCHE DICHTKUNDE,
SEDERT DE VROEGSTE TYDEN, TOT AAN HET BEGIN DER ZESTIENDE EEUWE.

Doormengd met eene opgaave van, hier te Lande gevondene, maar nog niet beschreevene, Romeinsche Overblyfzelen: enz.

Uit oorspronglyke Stukken en de beste Schryvers, met bygevoegde Afbeeldingen, te saamengesteld,

DOOR

Mr. HENRIK VAN WYN.

TE AMSTERDAM, BY
JOHANNES ALLART,
MDCCC.

Digitized by the Internet Archive
in 2015

https://archive.org/details/historischeenlet00wijn_0

Letterminnende Landgenooten!

Het Stuk, 't geen ik U, *thans, aanbiede, en nopens het welke ik, laatstmaal, gewaagd heb in myne* Voorrede *van den* Bladwyzer *op* WAGENAARS Vaderlandſche Historie, *is merkelyk kleiner, dan het, naar zynen eerſten aanleg, zyn moest.*

Myn voorneemen, naamlyk, was geweest, U, *van de voornaamſte* Zeden *en* Gebruiken; *waar onder, byzonderlyk,* Konſten *en* Weetenſchappen; *met één woord, van het* Daaglyksch *en* Huishoudelyk Leeven *onzer* Voorvaderen, *in den uitgeſtrekſten zin, en* ſedert de vroegſte tyden af, tot aan de zestiende eeuwe toe, *eene, zo veel my mooglyk,* volleedige Beſchryvinge *te geeven: waar toe ik, door een lang en aanhoudend leezen en uittrekken der oudſte en beste, in- en uitlandſche, Historie-Schryveren, my vleide, vry goeden voorraad te hebben vergaderd. Doch de overweeging, dat een Werk van dien aart (nopens het welk, egter, het verhandelde over de Batavieren; waar van de Pre-*

dikant ENGELBERTS *zig zo wel heeft gekweeten; my veel' tyd en moeite zou ſpaaren) tot eenige Boekdeelen ſtondt uit te loopen, welker vertier men, aan de Pers, begreep, in deeze tyden, bezwaarlyk te zullen weezen, gaf, onder de bearbeidinge zelve, eene andere leiding aan myn Plan, deedt my ſlegts eenige van de bovengemelde punten uitkippen en, eindelyk, deeze* Hiſtoriſche *en* Letterkundige AVONDSTONDEN, *tot* één Deel, *vervat in* twee Boeken, *bepaalen.*

Behalven eenige, ingemengde, Uitweidingen, over weinig bekende Romeinſche Oudheden, als mede over de vraag, of de Hiſtorieſchryver TACITUS *moet ge-agt worden, perſoonlyk in Germanie geweeſt te zyn? of de zo gezegde* Barden *ook in dat Gewest, voorheen, aanweezig waren? en, of het gevoelen van ſommigen, dat de Heer* C. VAN ALKEMADE *de Verdichter zou zyn van* COLYN, *geloofbaar zy, dan niet? zult Gy, in het* Eerſte Boek, *byzonderlyk aantreffen*

I°.; *ten aanzien der algemeene* Zeden; *eene nieuwe* Nederduitſche Vertaalinge *van* C. TACITUS, *over de* Zeden der Germaanen. *Voorkoomende, van Bladz.* 45—101.

II°.; *ten aanzien der* Konſten *en* Weetenſchappen; *eene* SCHETS *van den* Stand *der* NEDERDUITSCHE DICHTKUNDE, ſedert de vroegſte,

ſte, byzonderlyk de Frankiſche, tyden, tot aan het begin der zestiende eeuwe. *Te vinden, bl.* 169—368.

En, in het tweede Boek;

Wederom nopens de algemeene Zeden; *een* Schets *van de* Woonplaatſen, *het* Voedſel, *de* Vermaaken *en de* Kleeding onzer vroege Nederlanders, *binnen het bovengemelde tydperk: loopende, van bladz.* 25, *tot aan het einde van dit* Boek, *en zynde deeze vier, zo even opgenoemde, Punten de voornaamſte, in welken, het* Dagelyksch *en* Huislyk Leeven *der Volkeren, by de Schryvers, wordt verdeeld.*

Gelyk het bovengemelde Werkjen van Tacitus *niet alleen voor den Spiegel onzer Germaaniſche Voorvaderen, maar ook, dikwerf, voor den toets van laatere tyden, mag gehouden worden, heb ik my vermeeten, het zelve; by het verouderen der taale van onzen treflyken* Hooft; *in onze meer gemeenzaame, zo getrouw my doenlyk was, over te brengen en, uit myn grooter Werk, in dit te plaatſen, om reden en met inzigt, by my, alhier, in het* Ie. B., *bladz.* 9—11, *en bladz.* 121, *gemeld. Ook heb ik vermeend, dat de twee bovengenoemde* Schetsen, *met eenig nut, onder uwen aandagt konden worden gebragt, zo om de Stoffe op zig zelve, als om dat wy, tot nog*

toe, opzigtelyk onze Nederduitſche Dichtkunde, *geene aanéégeſchaakelde Historie bezitten en, nopens het* Daaglyksch *en* Huislyk Leeven *onzer vroege Inlanders, niet veel meér hebben, dan; indien ik hetzeggen mag; eenige, vry oppervlakkige, opgaven: maar, boven al (en, zonder dat, zou ik myne handen van het Paneel gehouden hebben), om dat ik het geluk en genoegen gehad heb, van, behalven veele andere, weinig voorkoomende, Stukken, een vry groot aantal overoude* Handſchriften *te konnen beezigen, die, door Luiden van meerder kunde dan ik, voorheen, niet gezien, of immers niet gebruikt, waren, en die my, veelal, in 't vermogen geſteld hebben, om, betreklyk onze* oude Dichtkunde, *met bewyzen, niet uit anderen, maar; daar 't meest op aan kwam; (a) uit die* Dichters zelven *ontleend, een denkbeeld van hunne Schriften te konnen geeven: zo als ik ook de Voorwerpen, tot het* Huislyke Leeven *onzer Voorvaderen betreklyk, uit*

(*a*) Myn oog valt hier juist op eene plaats van D'AUSSY LE GRAND, in zyne *Fabliaux ou Contes du XIIe et du XIIIe Siecle*, *Tom.* V., *pag.* 409 *et* 410. Hy ſpreekt van *L'Histoire de la Poëſie Françoiſe* van den Abt MASSIEU, die, in 't algemeen; ſchoon de ſtyl zeer goed was; weinig voldeedt, om dat hy uit de egte bronnen niet geput hadt. „ *l'Histoire*"; zegt LE GRAND; „ *de notre Poëſie reste* „ *encore a faire. j'Exhorte a cette laborieuſe entre-* „ *pri-*

uit gelyktydige Schriften of Teekeningen, heb tragten op te helderen. — Met dit alles, kan myn Werk niet zonder feilen zyn. Leest en leert my! Indien Gy deezen arbeid voor lief houdt; zo als zy my was, om dat ik ze voor U deedt; zal het my, veelligt, aanmoedigen, om dit deel myner Letteroeffeningen, deeze Schetsen (want ik geeve het voor geene volleedige Historie), voort te zetten. In allen gevalle, zal ik my troosten, zo zy mogen dienen tot een' Legger *voor de kenniszoekende Nakoomelingschap.*

ZUIDERBOSCH, *by den Haage*, 13 *April* 1800.

„ *prise ceux de nos Gens de Lettres, qui se sentent*
„ *du courage et du gout. Ils ne croiront pas, sans*
„ *doute, remplir un pareil titre, en nous donnant*
„ *quelques analises erronées ou tronquées, et quel-*
„ *ques Noms ou Vers, pris au hasard, dans* PAS-
„ QUIER, *dans* FAUCHET *etc. Ils voudront apprecier*
„ *nos Poëtes* d'apres leurs Poëmes mêmes: *ils com-*
„ *pulseront, ils etudieront* les MSS. du temps, *et je les*
„ *previens, que ce ne sera point la le travail d'un*
„ *jour.*"

„ Mul-

„ Multa ignoramus, quæ non laterent, ſi Veterum lectio nobis esset familiarior."

MACROBIUS.

HIS-

HISTORISCHE

AVONDSTONDEN.

EERSTE AVONDSTOND.

INLEIDING. *Nut en vermaak der Weetenschappen, byzonderlyk die van het Vaderland. Oogmerk van* J. Wagenaar. *Oogmerk in dit Deel der* Avondſtonden. *Uitweiding over een Traanflesjen en nopens een' merkwaardigen Offerſteen van zekeren* Vihtirmat. *Nieuwe Vertaaling van* Tacitus *over de* Zeden der Germaanen.

REINOUT. Weinig op Straat, minder in Geſelſchap, ſteeds by de Boeken! Gy benadeelt uwen eigen welſtand, myn Vriend! en den wensch van allen, die eenig belang in u ſtellen. Wy zyn Buuren: oude Vrienden. Daar men U, byna, niet zien mag, waagen Wy het, myne Egtgenoote en Ik, een' kleinen inbreuk op uwen tyd te maaken. Doch...! zo wy het minſte belet doen....

ALEIDE. In dat geval, bidden Wy U.....

VOLKHART. Verre van daar, myne Vrienden! verre van daar! Uw bezoek verheugt my. Zit

neder, bidde ik U! — Denkt niet, dat myn hart U of myne andere Bekenden vergeet, ſchoon myne voeten uwen dorpel weinig bètreeden. Ik heb, 't is waar, my zelven, ſedert eenige jaaren, aan een zittend leeven gewend, min nuttig, misſchien, voor het ligchaam, dan voor den geest: maar, behalven dat ik, in de keuze deezer twee, den laatſten boven het eerſte ſtelle, heeft my de gewoonte eene tweede natuur gemaakt. Ik ben gezond, en, hoe zeer my de rampvolle ſchokken treffen van myn kwynend Vaderland, hoe zeer zy den diepſten invloed hebben op myne, voorgaande, mag ik het zeggen, leevendigheid en aangeboorene vrolykheid van geest, gunt my, egter, het Opperweezen, wiens vooruitzigten ik niet kenne, maar wiens wil ik, onderworpen, eerbiedige; toereikende kragten, om mynen klimmenden leeftyd, met eenig nut, zo ik hoope, voor my zelven en voor anderen, te mogen beſteeden aan weetenſchappen, die ik wel, in myne jeugd, betragt, maar, door ambtsbeezigheden van veele volgende jaaren, niet genoegzaam heb konnen beoeffenen. Gy ziet my hier, in de ſtilte van myn Boekvertrek. Hier ſtraalt my, onder de nevelen der tyden, nog, ſomwylen, een heldere dag toe. Hier vinde ik, als ware het, den Lusthof, die mêer dan éénen boom van kennis draagt, altyd gereed, my zyne, niet doodende, maar leeven-geevende en leedverzagtende, vrugten aan te bieden. Hier, is de Tempel, in welken ik de denkbeelden der edelſte vernuften, in verſchillende takken van wysheid, mag raadpleegen. Hunne geest, van het ſtoflyke ontlast,

ſpreekt

ſpreekt my hier toe, uit hunne onverganglyke Werken, en, als ter waarſchuuwing tegen het vervliegen van den tyd, ſchynen my de woorden van den onſterflyken DE GROOT, telkens, in de ooren te klinken: *daar is weêr een uur om* (*a*)*!* Onder myne geliefdſte ſtudiën telle ik, byzonderlyk (en dit maakte, thans, myne beezigheid uit,) de gebeurtenisſen van myn Land, waar toe ik, ook hier, den kyker vinde, die my in de verafgelegenſte tyden doet te rug zien, de donkere eeuwen opklaart en, ſomtyds, geheel vergeetene tafereelen voor het oog brengt. Niet ſlegts de grootſte, maar ook kleindere voorwerpen zyn my dan aangenaam, belangryk. Deels, om dat groote zaaken, zonder behulp van kleinere, niet konnen beſtaan of worden verſtaan (gelyk het gebrek van een enkel punt de volkoomene gelykzydigheid van eenen driehoek, of den volmaakten omtrek van eenen cirkel, zou beletten), deels, om dat myn gebooren Hollandsch hart, altyd, in het naauwst en erkentelykst verband ſtaat met de gedagtenisſe onzer vroegere en laatere Voorvaderen, nopens welker, hoe zeer het merk der menschheid draagende, in- en uitlandſche, openbaare en huislyke, bedryven, gewoonten en wat dies meêr is, alle onverſchilligheid my ondankbaarheid toeſchynt: daar Wy immers, naast God, aan hun ons aanweezen en dien luister, voor welken eens de Volkeren boogen, verſchuldigd zyn.

REI-

(*a*) *Ruit hora!* was, gelyk men weet, de zinſpreuk van Mr. HUGO DE GROOT.

REINOUT. Ik gevoele dit alles met U. Niets vernedert de menschlyke natuur zo zeer, niets brengt haar nader tot het redelooze gedierte, dan vuige onkunde, en hoe zou men hem een vriend konnen agten van zyne mede-menſchen, die een veragter is van kennis en weetenſchappen, voornaamlyk van zulken, die den grond raaken, op welken men gebooren en opgevoed is? — Dan, wat behoeve ik hier breeder in uit te weiden? Hoe vreemd het ſchyne, het byzonder oogmerk van ons tegenwoordig bezoek ſtemt juist op uw gezegde. Uwe woorden lokken, als ware het, de onze uit, en niets belet, u het plan mede te deelen, 't geen ALEIDE en ik, ſints eenige dagen, vormden, doch welkers voltooiïng geheel aan U hangt. 't Is eenvoudig: zie het hier! De liefde voor ons Land, de zugt voor zyne hiſtorie, de overtuiging van het nut, 't geen uit de laatstgemelde te haalen is, deeden ook ons; die, zo als gy weet, met geene kinderen gezegend en aan geen beroep gehegt zyn; ſints een' geruimen tyd, eenige uuren toewyden aan het leezen van goede Nederlandſche Schryveren. Den uitmuntenden WAGENAAR hebben wy, tweemaal, en ik met de, onlangs op hem uitgekoomene, *Byvoegſelen* en *Naleezingen*, geleezen. Doch, welk' eene agting wy voor dien Schryver hebben, 'er zyn eenige punten, met welken hy en anderen zig minder beezig houden, voornaamlyk, die betrekking hebben, tot gewoonten, konſten en weetenſchappen, het daaglyksch en huislyk, het burgerlyk en krygsleeven, en wat dies meêr is, onzer

vroe-

vroegere en laatere Voorouderen. Deeze ſtukken kwamen ons, egter, zo gewigtig als vermaaklyk voor, en, om hier in het noodig onderrigt te erlangen, dagten wy onzen toevlugt tot U te moeten neemen. Wy doen het, op dit oogenblik, en wat genoegen zou het ons verſchaffen, wanneer gy ons, ten deeze, wel eenigſints behulpzaam zoudt willen zyn! Niets is nuttiger voor uwe letteroeffeningen, dan eenige meerdere beweeging, dan eenige verandering van plaats en van lugt. Een ſtap, Gy weet het, is onze Wooning van hier. Ei lieve, koom ook ons eens zien! deel ons, nu en dan, in een avonduurtjen, uwe gedagten over deeze belangryke ſtoffen mede! niet alleenlyk zult gy ons verpligten, maar ook, hier ſtaa ik u voor in, geen onopmerkzaame noch ondankbaare Leerlingen aan ons vinden.

ALEIDE. Ik heb niets, dan myne ſtille hoop op uwe vriendlyke inwilliging, by 't gezegde van REINOUT te voegen. Indien het, voor 't overige, waar is, dat de Vrouwen wat nieuwsgierig vallen, zal uwe beſcheidenheid, VOLKHART! in my, ten deeze, geene uitzonderinge vergen van eene algemeene regel, te minder, daar myne nieuwsgierigheid niet altyd die van den dag is, en zig, niet zelden, mêer tot het *gisteren* uitſtrekt, dan tot het *heden.*

VOLKHART. Ik kenne, van overlang, uwe prysbaare weetzugt, ALEIDE! ik hoor, met vermaak, uwer beider lettermin, myne Vrienden! Hoe zeer verſchilt gy niet van ſommigen onzer Tydgenooten, die, ſnel in 't oordeelen, traag in het onderzoeken, zig eene verdienſte maaken, van tot den duiſte-

ren rang der kennisſchuuwende Weetnieten te behooren! Dan, ter zaak! Uwe aanmerkingen op WAGENAAR zyn, in het afgetrokkene beſchouwd, zeer juist: doch die voortreflyke man, dien ik, met genoegen, zie, dat, by u, op billyken prys ſtaat; bedoelde, gelyk gy weet, de voornaamſte uit- en inlandſche gebeurtenisſen, of; om zyne woorden te gebruiken (*a*); de „ *Historie der getergde, verdrukte, herleevende en zegepraalende vryheid van ons Vaderland*," van voor 's Heilands geboorte af, tot over de helft deezer eeuwe toe, in gevoeglyke tydsorde en een kort beſtek, voor te draagen, en dit plan heeft hy, zonder Voorganger, meesterlyk volbragt: maar, volgens hetzelve, konde hy zig niet, dan van ter zyde, ophouden by dien tak, die uwen aandagt en verlangen tot zig trok, hoe zeer hy egter denzelven niet geheel ſpraakeloos voor by ging en, byzonder ten aanzien der vroegſte zeden en 't volgend regeringsbeſtuur, 'er wel eens by ſtil ſtondt (*b*): eene leiding, die ook, hoofdzaaklyk, in de *Byvoegzels* en *Naleezingen* (*c*); daar men even-

(*a*) Voorrede van WAGENAAR, voor het Iſte Deel der Vaderl. Hist., *bladz.* 8.

(*b*) WAGEN. Iſte D. *bladz.* 15—36. IIde D. *bl.* 4—34, 334. IIIde D. *bl.* 354—364, 504. IVde D. *bl.* 13, 87, 97, 119. Vde D. *bl.* 27—29, 293.

(*c*) BYVOEGSEL, Iſte St. *bl.* 5—44. IIde St. *bl.* 4—13, 24, 100—102. IIIde St. *bl.* 1—7, (*n*), 39, 54—56, 69—78, 97, (*t*) 107, 105—111. IVde St. *bl.* 9—13, 18—24, 39—48, 51, 54, 93—104. Vde St. *bl.* 18—23, 34—36,

evenwel wat breeder is; wierdt gehouden. Ondertusschen zyn de punten, waar omtrend gy het noodig onderrigt wenschte te hebben, zonder twyfel, belangryk, en men kan, zekerlyk, een Volk, in den grond, nooit beter leeren kennen, dan langs dien weg. Maar, gunt my U te vraagen, wat bedoelt gy, door 't verzoek, om *noodig* onderrigt? Zo gy dagt, dat ik in staat ware, U eene volledige beschryvinge te konnen doen van dit alles, zou uw vertrouwen te my waarts; ik beken het openhartig; oneindig zwaarder weegen, dan myne kragten. De uitgestrektste beleezenheid van, mooglyk, mêer dan één' Mensch zou hier te kort konnen schieten. Hoe moeilyk het ook zy 's Lands algemeene lotgevallen en gebeurtenissen, van de vroegste tyden af, aan een te schaakelen, hoe veele stukken ons, daar toe, telkens, in 't bearbeiden, ontbreeken, vindt men, egter, nog eenige, zelfs vreemde, Schryveren, die, elk in zyn vak, hier van, met mêer of minder opzet, hun werk maakten en ons den draad doen vatten, langs welken men zig, hoe gebreklyk ook, door dien duisteren weg, eenigsints, kan redden. Maar zo is het niet gelegen, ten aanzien van de verschillende deelen der 't zaamenleevinge onzer Voor-ouderen, hunne toe- of afneeminge in beschaafdheid, in konsten, in wetenschappen en wat dies mêer is. Eén Romeinsch Schryver; 't is waar, handelt, opzettelyk, over de Zeden der *Germaanen*, en onzer Voorzaaten, de *Batavieren*, *Friezen* en *Caninefaa-*

34—36, 57—61, 78, enz. NALEEZ. *bl.* 52, 62, 63, 107, 108, 146, 155—173, 205.

faaten: maar na hem, moet men, by ſtukken en brokken, uit de verſcheidene Wetten der Frankiſche en Duitſche Volkeren, uit, ja, nog eenige *Romeinſche*, en uit eene zee van *Frankiſche*, *Duitſche*, *Engelſche* en andere vreemde Schryvers, de, deels bedurvene, wrakken opvisſchen, welken tot deeze ſtoffe behooren. Ik tragte, wel, ſints lange, die byzonderheden te verzaamelen, om er, konde het zyn, 't eenigen tyde, een geheel uit te vormen, en, daar door, eenig nieuw licht aan de geſchiedenis der menschheid by te zetten: maar, wie weet, of myne jaaren, die, onder 't werken, heenen vliegen, of andere tyds- of ligchaams omſtandigheden, my ooit vergunnen zullen, dit begeerlyk doel van myn verlangen te beſchieten. Gy gevoelt, egter, ligtelyk, dat ik niets van dit alles zegge, om U voor 't hoofd te ſtooten, of om, in U, uit te blusſchen eene lust tot kennis, die ik, veel eêr, met alle myne vermogens, zoude aanwakkeren. In tegendeel, daar ik, hoe zeer ook de eenzaamheid lievende, geene menſchen haate, myne Vrienden minne, den tyd, nuttig in hun byzyn beſteed, dubbel wel beſteed agte: en genoeg beſeffe, hoe een onderling geſprek over deeze, niet genoeg bewerkte, ſtoffe, van wederzyde opſcherpen en voor my zelven zo leerzaam kan worden als voor U, ben ik, indien gy beiden hier mede genoegen wilt neemen, bereid, U ten minſten *iets* mede te deelen van dat geene, 't welk ik, uit verſcheiden Schryveren en Geſchriften; waar onder zulken, die weinig of geheel niet in andere handen zyn; hebbe aangeteekend. Kundige Mannen hebben, voor my, dit ſpoor ingeſlaagen, voor zo

ver-

verre zy zig toegelegd hebben op de verklaaringe van eenige byzondere punten. Om van andere Volkeren, die ons, hier in, gedeeltelyk, voor uit zyn, niet te ſpreeken, deeden dit, by ons, HEEMSKERK, in zyne *Bataviſche Arcadia:* VAN ALKEMADE, in zyne *Nederlandſche Dischplegtigheden* en *Begraafnisſen:* VAN LOON, in zyne *Aloude Hollandſche Regeeringwyze* en *Kermisſen:* LE FRANCQ VAN BERKHEY, in zyne *Natuurlyke historie van Holland* en anderen. Indien gy deeze Schryvers niet hebt, kunt gy ze, uit myne Boekery, gebruiken: want myn denkbeeld is niet, U te verhaalen 't geen door hun reeds gezegd is, ten zy de aart der zaake, vereischte, het zelve, hier of daar, aan te roeren. Andere onderwerpen, deels ook uit andere bronnen ontleend en te verklaaren, zouden, hoop ik, gelegenheid genoeg verſchaffen, om, nu en dan, een Avonduurtjen, by den anderen, met nut en genoegen, door te brengen; doch, ſchoon ik den loop onzer 't ſaamenſpraaken door geene de minſte banden knellen wil of verdooven, wenschte ik, egter, wel eenige leiding voor dezelven, en hier mede ben ik wat verleegen. . . . Wagt eens! . . . dit kon dubbel nut doen! Hebt gy 't Boekjen van TACITUS, over *de Zeeden der Germaanen*, geleezen?

REINOUT. Ik wel, in mynen Academie-tyd, zelfs ook de Nederlandſche overzettinge VAN HOOFT. Maar, zal dit Werk voor ALEIDE. . . . .

ALEIDE. Hoe dan, myn lieve REINOUT! Heeft TACITUS ook voor geene Vrouwen geſchreeven?

REINOUT. Zo rasch niet ALEIDE! de inval uwer leerdrift doet my lagchen. Ik ſpreek niet van TACITUS zelven, maar van zyne Nederduitſche Overzettinge, door P. C. HOOFT, die ik denke, dat, niet ſlegts voor U en andere Vrouwen, maar, dikwerf, voor beleezene Mannen, wanneer zy met den ſtyl van den laatstgemelden Schryver niet gemeenzaam zyn, moeilyk valt: ten minſten wil ik gaarne belyden, dat ik voor ſommige plaatſen geſtaan heb, en mooglyk ook VOLKHART zelve.

VOLKHART. Ik ben met u eens, dat de taalkundige HOOFT, wiens edel vernuft ik, op zig zelven, zeer waardeere, door den kragtigen en in ééngedrongen ſtyl van TACITUS, in allen opzigten, te naauw te willen volgen, zyne Nederduitſche bewoordingen, dikwerf, naar 't Latyn te veel heeft moeten wringen en ſpreekwyzen vormen, die, nu en dan, aan klaarheid verliezen, 't geen zy, aan kunst, winnen, voornaamlyk, wanneer men dezelven niet met den oorſpronglyken tekst des Romeinſchen Schryvers kan vergelyken: doch gy weet, hoe 'er, in 't begin deezer eeuwe, onder den titel van *Hoogduitſche Oudheden*, eene nieuwe uitgaave van het bovengemelde Werkjen van TACITUS is gemaakt, in welke men wel de overzettinge van HOOFT behouden, maar, teffens, getragt heeft, om „ den „ duisteren zin, door omſchryvingen — op te hel„ deren en verſtaanbaar te maaken:". zo als, ſomtyds, met nut voor den Leezer, is geſchied. Wyl 't my, egter, ſints lange, toeſcheen, dat, hier en daar, nog verſcheidene hardere ſpreek-

wy-

wyzen overbleeven, en ſommige plaatſen eene andere verklaaringe vereischten, hebbe ik zelve, oeffeningshalven, gewaagd, eene nieuwe overzettinge van *de Zeden der Germaanen* te ontwerpen. En, om nader tot onze zaak te rug te komen, vindt gy goed, myne Vrienden! 'er U mede te behelpen, zie daar, ik zal ze voor den dag haalen, en zy is tot uwen dienst. Gy zult ze, eenvoudig, maar, zo ik denke, verſtaanbaar en gemaklyk vinden, of, by feile van dien, konnen wy elkanderen, daar het pas geeft, inlichten. Doch, begryp my wel! ik zeg niets van dit alles, om U in een denkbeeld te brengen, als wilde ik eene breede verklaaringe doen over TACITUS, maar beooge voornaamlyk, om, uit zynen tekst, en uit het geen hy van *ſommige* zeden der Germaanen zegt, aanleiding te neemen tot eenige verklaaringe en ophelderinge der Vaderlandſche gewoonten en leevenswyze, van laatere tyden, en wel tot den jaare 1500, of daar omtrend: toen, en een weinig vroeger, de zeden van Europa, in veelen opzigte, eene nieuwe wending namen, en alle takken van weetenſchap, door de reeds meêr bekend gewordene, drukkunst en de beſcherming van eenige Vorſten geholpen; zo zeer toenamen, dat, over dit artikel alleen, voor zo verre het de volgende, dat is de zestiende, eeuwe betreffe, groote Boeken zouden konnen geſchreeven worden. Zie daar voornaamlyk myn plan en den voet op welken ik, gaarne, eene proeve wil neemen, of en in hoe verre men, eenigſints en nopens *ſommige* punten, aan uw verlangen zou konnen te gemoet koomen. 't Staat

aan

aan U, myne Vrienden! om het aan te neemen: maar, zo gy dit doet, zult gy, hoe gevoelig ik waarlyk ben aan uwe gulle uitnoodiging, my verpligten, met, van de drie keeren, my ten minften tweemaal, ten mynen huize te koomen zien, nadien ik aldaar, Boeken, en wat hier, verder, toe behooren mogte, by elkanderen hebbe.

REINOUT. Hoe zouden wy niet, volvaardig en dankbaar, uwen voorflag goedkeuren, daar wy in den zelven zo veel blyk vinden van uwe vriendelykheid voor ons en zo veel hoop op de vermeerdering onzer kundigheden! Uwen TACITUS zullen wy, met verlangen, van uwe hand te gemoet zien, en ook mag het zyn, uwen perfoon wat meerder ten onzent: dan dit laatfte, hoe zeer 't ons fmert, moeten wy, om de billyke redenen, door u bygebragt, aan uwe befcheidenheid overlaaten. Is 't niet zo ALEIDE?

ALEIDE. Ongetwyfeld. Ik dank VOLKHART, met al myn hart, voor zyne beleefde infchiklykheid t' onswaarts, en geloove, dat wy de leiding aan hem moeten overlaaten. Hoe zeer, voor 't overige, myne rol flegts in luisteren en vraagen beftaan zal, wenschte ik egter, dat de tyd van onze eerfte byeenkomst reeds daar was.

VOLKHART. Indien gy kunt, myn Vrienden! zo vereer my, ten dien einde, met uw bezoek, heden over agt dagen. Ik zal U, intusfchen, myn vertaald Boekje van TACITUS doen ter hand ftellen: gy kunt het, by voorraad, eens leezen, en ik myne gedagten over de te verhandelen ftof bepaalen.

REINOUT. Gy behoeft ons ten tweedemaal niet

niet te noodigen. In onze gedagten, zyn wy reeds by U te rug.

ALEIDE. ô! Hoe verlang ik naar dien dag! ſchoon ik my egter vleie, dat VOLKHART ook ons huis niet zal vergeeten. Maar, mag ik ondertusſchen, wel eene vraag doen?

VOLKHART. Waarom niet?

ALEIDE. Op uwe tafel, naast dat opgeſlagen Boek (*a*), in 't welk eenige zeldſaame Flesjens, breed van mond en lang van hals, zyn afgebeeld, zie ik juist zulk een Flesjen ſtaan, 't geen my zeer oud, vreemd en grof van glas, toeſchynt. Ei lieve! zeg my, wat is dit doch?

VOLKHART. Het is een zogezegd Traanflesjen, 't geen, volgens overleeveringe, dan waar voor ik niet in ſtaa, by Monſter, voorheen, zou opgedolven zyn: zo als men weet, hoe, daar omſtreeks, mede een Romeinſche mylpaal uitgegraaven (*b*) en, ſedert, naar 't huis te Perſyn, onder Wasſenaar, overgebragt wierdt, daar ik hem, nog onlangs, gezien heb. Het is zeer mooglyk en zelfs zeer denklyk, dat dit Flesjen, voorheen, by de rouwplegtigheid van een Romeinsch, of Batavisch Lyk zal gediend hebben: ſchoon men, in andere Landen, ook ſoortgelyke Flesjens, in de Grafſteden der eerſte Christenen, ontdekt heeft, dan waar voor, hier te Lande, daar de Christenleer ook laater is ingevoerd;

(*a*) MIDDLETON, Monum. Antiquitat:, *Tab.* VI. *pag.* 94-100.

(*b*) SCRIVER. Oud Batav. *bl.* 23.

voerd; myns weetens, geen bewys is. Ik moest het met (*a*) zekere plaats van eenen ouden Schryver vergelyken, en hadt het, daarom, voor den dag gehaald.

ALEIDE. Zouden hier dan traanen in geweest zyn!

VOLKHART. Veelligt *ja:* maar wie kan ons dit verzekeren, myne waarde! ook noem ik het u een *zogezegd* Traanflesjen, want fommigen oordeelen, dat foortgelyke Flesjens niet met traanen, maar met welriekende balfemvogten en, by de Christenen, met wywater gevuld wierden (*b*). Hoe het zy, in de verzaameling van Romeinfche en andere overjaarde zeldfaamheden, die, in de voorgaande en 't begin van deeze eeuwe, door de Predikanten SMIT, Vader en Zoon, bezeeten wierdt, vondt men een glaazen Fles, van ruim een half pint, en gevuld met een, niet olyägtig, maar ziltig, vogt, 't geen men voor traanen hieldt, die, uit kleindere Flesjens; zo als, b. v., het tegenwoordige, in den grooteren geftort waren. Hy was, met twee andere, gelykfoortige Flesfen, by Nymegen, ten jaare 1645, in eene Romeinfche Grafftede ontdekt, en, door 't roeren van den grond en inftortinge van aarde, was het vogt wel eenigfints drabbig geworden, maar keerde, na weinige dagen, tot eene klaarheid, die het, ongetwyfeld, reeds in 't graf hadt, en, voortaan, weder behieldt.

(*a*) MIDDLETON, *l. c. pag.* 96.

(*b*) MIDDLETON, *l. c. pap.* 96.

hieldt. Men heeft meêr voorbeelden van overgebleevene vogten, maar die gevallen zyn zeldſaamer, en,'t zy door verteering, (*a*), 't zy door inſtortinge, men vindt, by 't openen der Grafſteden, de Flesjens (*b*), meest al, leedig.

REINOUT. Die ſchoone verzaameling der SMETIUSSEN las ik, onlangs, ten jaare 1703, aan den Keurvorst van de Paltz verkogt te zyn, en 't ſmertte my te zien, dat zulk een ſchat, door niemand hier te Lande aan gekogt, buiten den Vaderlandſchen grond is moeten vervoerd worden.

VOLKHART. Dit ſmert my met U, te meêr, daar, in ons Land, weinige Romeinſche overblyfſelen, naar maate van den tyd, dien die Natie hier doorgebragt heeft, tot nog toe, gevonden zyn. Doch is dit het lot der ondermaanſche zaaken, volgens 't welk, ook van oudsher en, gelyk gy weet, by alle Volkeren, alles aan verwisſelinge, verplaatſinge, vernietiging, helaas! onderheevig is. Dit doet my denken, hoe men, te Leiden, in het jaar 1503, aan Keizer MAXIMILIAAN, zig, toen, aldaar bevindende, de zeldſaamheden ſchonk (*c*), die, weleêr, in den grond van het Slot *Roomburg*, na by die Stad, waren opgegraaven, en het herinnert my, teffens, eenen zeer opmerklyken Outer- of gelóften-ſteen, op welken zekere VIHTERMAT.... Maar!...wat deert,.... wat

(*a*) SMET. Antiqq: Neomag., *pag.* 116 et *pag.* 117.
(*b*) MIDLETON, *l. c. pag.* 99.
(*c*) MIERIS, Beſchryving van Leid. *bl.* 6.

wat ontroert U, . . . ALEIDE! Gy ſtaart op het Flesjen! traanen in uw oog!

ALEIDE. Ei zie dit niet! 't Is eene vrouwelyke zwakheid, misſchien. Wie weet, dagte ik daar, by welke ſmertlyke gelegenheden, by welke hartlyke traanen, by welke eerwaardige asſche, dit zelfde Flesjen kan gediend hebben! en hoe wonder werkt de tyd, die de grootſte ſtervelingen nedervelt, en deeze brooze nietigheid, eeuwen lang, ongeſchonden bewaard heeft, om, onder ons oog en in onze handen, een ſpreekend bewys te worden, dat niets vergangIyker is dan wy zelven!

VOLKHART. Gy treft my. Wy konnen de zedelyke hoedanigheid en verdere omſtandigheden van dit Lyk niet bepaalen: maar 't is der deugd en menschlievenheid eigen, zig alle onbekende voorwerpen in den besten en gunſtigſten ſtand te vertoonen en naar zig zelve af te meeten. Dit ſpoor volgt uw hart, en gy doet ook aan het myne gevoelen, welk eene vreemde wending de aardſche zaaken, ſomtyds, neemen: want wie zou, by het ter aarde beſtellen van dit Flesjen, ooit gedagt hebben, dat het, na, mooglyk, vyftien of zestien eeuwen, eens weder in 't licht zou moeten verryzen, om de traanen uittelokken van eene waardige en medelydende Vrouw, en haar op te wekken tot eene nuttige beſpiegeling! beſpiegeling, ALEIDE! die my verzekert van het leevendig deel, 't welk gy aan onze geſprekken zult neemen, en die my, met genoegen, doet zien, welk eene aantrekkingskragt het lang vergeetene, ook by het eerſte gezigt, op uwen geest verkrygt,

en

en hoe gy gevoelt, dat het voorledene, het tegenwoordige en het toekoomende, in een onaffcheidelyk verband, met elkanderen zyn verknogt.

REINOUT. Niets is zekerder, dan dit laatfte. De natuur zelve heeft den dag van gisteren tot dien van heden gefteld, als ons heden tot morgen. Alles is, hier, aanéénfchaakeling. Zouden wy dan het langverledene verwerpen en, langs dien weg, zo als, oudtyds, een groot man zeide; altyd kinderen willen blyven! Neen: myne lieve ALEIDE gevoelt dit met ons. Doch, zy wenkt my, en ik merke, hoe zy met genoegen zal zien, dat gy den gevallen draad van uw verhaal weder opraapt. Gy begost iets te zeggen, nopens den Outaarfteen van zekeren VIHTIRMAT, meene ik. My ligt in 't hoofd, in de *Naleezingen* op de *Vaderlandfche Hiftorie* van WAGENAAR, iets van dien fteen en van dien naam gevonden te hebben. Is dit niet zo?

VOLKHART. Uw geheugen bedriegt U niet. De Schryver van de bedoelde *Naleezingen* betuigde, aldaar: ,, niet te durven verzekeren, of de *Batavie-*
,, *ren*, die, door de Romeinen zelve, onder hunne
,, trouwfte Bondgenooten geteld wierden, daaglyks
,, dat Volk onder zig zagen en in derzelver Legers
,, dienden, juist wel de laatften der *Germaanen* zou-
,, den geweest zyn, in het aanneemen van Romein-
,, fche Goden of Godsdienstplegtigheden: dat hy,
,, egter, in de *eerfte* eeuwe na 's Heilands geboorte,
,, hiervan geen bewys vondt, doch dat men 'er,
,, mooglyk, iets meerder van zou konnen zeggen,
,, indien men den juiften tyd wist te ontdekken, op

„ welken zekere FLAVIUS, Zoon van VIHTIR-
„ MAT, of VIHTIRMAS (zo de Latynſche
„ leezing door de Uitſchryveren niet was be-
„ dorven,) *Opperſte Overheid van het Volk*, of van
„ *de Stad der Batavieren*, eenen altaar heeft toegewyd
„ aan HERCULES *Maguſanus* (*a*)." „ Waar om-
trend hy, verder, aanteekent, niet te weeten, „ of
„ en waar de Steen, op welken dit opſchrift ge-
„ vonden wierdt, nog aanweezig ware: dat hy
„ egter moeite gedaan hadt, om dit en de zeker-
„ heid der leezinge op te ſpooren, en dat, zo hem
„ dit gelukte, hy zulks, op 't einde der *Nalee-*
„ *zingen*, of by eene andere gelegenheid, melden
„ zoude."

Daar men, in de gezegde *Naleezingen*, hier niets meerder van ontmoet en de titel van eene *Opperſte Overheid*, *hoogſten* of *eerſten Magiſtraats Perſoon*, *van het Volk*, of 't *Gemeenebest*, *der Batavieren*, (want, op deeze wyze, zoude ik liefst de Latynſche woorden *Summus Magiſtratus Civitatis Batavorum* overzet-

(*a*) Het geheele opſchrift was (vid. CANNEGIET. in POSTUMO, *pag.* 158.)

ACSVSA
NO. HERCVLI.
SACRV. FLAVS.
VIHTIRMATIS FIL.
S MMVS MAGISTRA
IVITATIS BATAVOR
V. S. L. M.

zetten (*a*),) een geheel vreemd verſchynſel is, van 't welk, aan my ten minſten, geen voorbeeld, by Schryveren of op Steenen, is voorgekoomen, heb ik getragt, omtrend het aanweezen van den gezegden Steen eenig nader berigt te krygen, en het zou my hoogst aangenaam geweest zyn, hier in te ſlaagen: doch, ondanks de aangewende zorge van veele kundige vrienden, heeft my, tot nog toe, niemand eenig zeker verſlag des aangaande konnen geeven, en ik verneem zelfs, dat 'er, in den *Catalogus* der, ten jaare 1711 verkogte, Oudheden, wel eêr door den beroemden CUPER bezeten, en waar onder deeze Steen behoorde, van den zelven niets gewaagd wordt, ſchoon CUPER hem, reeds in den jaare 1694., met zynen HARPOCRATES heeft uit-

(*a*) Ik weet wel, dat men, alhier, zou konnen denken aan het bekende *Oppidum* of, zogezegde, *Stad* der Batavieren, en, nog in myne *Naleezing* op WAGEN., Vaderl. Hiſt. *bl.* 2., heb ik aan dat woord gedagt: maar, daar hier geſprooken wordt van een *Romeinsch-Bataviſchen Steen*, daar het woord *Civitas*, eerst in laatere tyden, voor *Oppidum*, *Castellum* (*Stad*, *Slot*, enz.) genomen is, en daar de Romeinſche Schryvers 'er een *Volk*, of *Landſchap*, of *Gemeenebest*, door verſtonden, zo als bekend is, dat CÆSAR ſpreekt van de *Civitates Remorum*, *Eburonum*, *Nerviorum*, &c.; heb ik gemeend, veiligst te doen, de laatſte beteekenisſen te volgen. *Conf.* CÆSAR de bello Gall. Lib. 5. *Cap.* 27. myne *Byvoegſ.* op WAG. Vad. Hiſt., 2de St. *bl.* 58. (*b*) en *Naleez. bl.* 33. en *bl.* 41. (*y*).

uitgegeeven, waar na hy, door den geleerden HENRIK CANNEGIETER, (doch die den Steen niet zag,) in zyne *Verhandeling* over Keizer POSTUMUS (*a*), beſchreeven wierdt. Indien gy, immer, iets van dien zeldzaamen Steen kunt ontdekken, zoudt gy my en, dat meêr is, de geleerde waereld verpligten.

REINOUT. Ik zal, denklyk, ſlegts met myne wenſchen aan uw verlangen konnen voldoen. Maar was die Steen, by 't Huis te *Britten*, *Roomburg* of elders, in Holland, Gelderland of Utrecht, opgegraaven?

VOLKHART. Neen. Men vondt hem; 't geen, reeds, op zig zelven, by eenen Steen met dit opſchrift, zeer aanmerklyk is; omſtreeks 's Hertogenbosch, in een klein gehugt, *Rummel* gezegd (*b*), alwaar, voorheen, meêr Romeinſche Oudheden gevonden waren, die, met dit gedenkſtuk, door Mr. HENRIK COPES, een' zeer vlytigen en te weinig bekenden letterkundigen, voorheen Schepen van den Bosſche; in het jaar 1686, aan CUPER geſchonken wierden: zo als dit niet alleen blyken kan, uit de Schriften van CUPER zelven, maar my, nader, bevestigd is, door den, in deezen tak van kennis zeer ervaarenen, Oud-Secretaris der gemel-

(*a*) CANNEGIET. in POSTUMO, *Cap.* XV. *pag.* 158—160.

(*b*) CUPER. in Monument antiq. inedit., *pag.* 218. *ſeqq.* „ Exiguus Pagus, cui nomen eſt *Rummel*, in „ Agro Sylvaducenſi".

melde Stad, Mr. W. C. VAN ACKERSDYCK, die 't Leeven van COPES, 't geen het licht wel verdiende, in de Latynſche taale beſchreeven heeft, en door wiens zorge dit *Rummel*, thans, op de nieuwe en zeer naauwkeurige Kaart der Meiërye, van den Landmeeter VERHEES, gevonden wierdt, daar het, bevoorens, aan de Meiëryſche Kaarten ontbrak. 't Zal, U, misſchien, niet verveelen, wanneer ik U, by deeze gelegenheid, mededeele dat geen, 'twelk de Heer VAN ACKERSDYCK, in 't zo evengemelde *Leeven;* door hem, voor eenigen tyd, zeer beleefdelyk, aan my, ter leezinge, toegezonden, nopens dit Plaatsjen zegt. Zie hier zyne woorden (*a*). „ Lange heb ik het Dorp „ *Rummel* omſtreeks de Stad 's Hertogenbosch „ gezogt: want 'er wordt, aldaar, geen Dorp „ noch Vlek van dien naam gevonden. Doch „ *Rummel* is eene *kleine Buurt* van het Dorp „ *'s Michiels-Geſtel*, in 't kwartier van Oosterwyk, „ by de Stad 's Hertogenbosch, alwaar, nog heden, een *Bergjen* overig is, dat, niet door de „ na-

(*a*) „ Diu quæſivi Pagum RUMMEL prope Urbem „ Sylvam-Ducis: nullus enim Pagus neque Vicus illius nominis ibi invenitur. Eſt autem RUMMEL *parva* „ quædam *Vicinia*, in *Vico Gistello ſcti Michaëlis*, „ *in Pago Oſtervicano*, prope Urbem Sylvam-Ducis: „ ubi, adhuc, exſtat Monticulus, qui, non natura, ſed, „ quandam ob cauſam, ab hominibus, ibi conſtituta „ videtur, haud ita procul a Fluvio *Dommela*." Sic W. C. ACKERSDYK in *Memoria* COPESIANA, *pag.* 1.

„ natuur, maar, om deeze of geene reden, door
„ menſchen handen, ſchynt opgeworpen te zyn, niet
„ zeer verre van de Rivier de *Dommel.*"

ALEIDE. Wie weet, wat'er in dit Bergjen wel ſchuilt?

VOLKHART. Ik zoude 'er, zo ſtraks, iets van zeggen, ALEIDE! maar wilde, voor af, nog aanmerken, dat de Heer VAN ACKERSDYK onderzogt heeft, of dit Gehugtjen ook, in vroegere tyden, eenen anderen naam gehad hebbe? 't geen hem egter niet bleek; maar wel, dat, in een afſchrift van zekeren Brief, raakende de Gemeente van 's Michiels-Geſtel en zynde van den jaare 1340, reeds gewag gemaakt wierdt van *Rumelſche Beembden.* Ondertusſchen, is het klaar genoeg, dat de Romeinen (met den naam van welk Volk de klank van 't woord *Rumel* eenige overeenkomst heeft) of hunne aanhangers, zig, hier omſtreeks, zullen hebben opgehouden, en het is zeker te bejammeren, dat, in vroegere eeuwen; immers, voor zo ver my bekend is; in deeze ſtreek van het oude *Menapie* of *Taxandrie*, geene meerdere naſpooringen zyn gedaan, byzonderlyk daar men alhier, nog in deeze eeuw, verſcheiden Romeinſche overblyffelen heeft gevonden. Zo ontdekte men, in 't jaar 1766, onder *Orten*, binnen de Vryheid der Stad van den Bosch, eenige Lykbusſen, met beenderen en asch gevuld, als mede, in eene Weide, by het Dorp *Vucht*, naar den kant van *Esch*, verſcheiden zilveren penningen, en, eindelyk, in den jaare 1789, tusſchen *Vucht* en *Boxtel*, een' gouden penning, ter waarde van omtrend zes Hol-

Hollandſche Guldens, die, uit het omſchrift, bleek te zyn van Keizer TETRICUS (*a*), éénen der, zogenaamde, dertig Tyrannen, van wien men, hier te Lande, voor zo ver my heugt, niet veele penningen ontmoet: hoe zeer die geenen, welken, in Zeeland, by de NEHALENNIA, gevonden zyn, ook juist tot dien tyd loopen.

ALEIDE. Maar gaan wy niet naar het Bergjen?

VOLKHART. Ik ben tot uwen dienst, doch wy zullen rasch te rug zyn, zonder 't gewenschte oog-

(*a*) „ Anno 1766, in quodam Prato, in Vico *Vucht*, „ prope Vicum *Esch*, multitudo Nummorum Romano„rum argenteorum antiquorum, quorum plurimi ſer„vati ſunt, et, circa idem tempus, Urnæ quædam Ro„manæ, cinere et offibus plenæ, in *Ortina* Sylvæ-Du„cis Suburbio; quarum ſaltem duæ aſſervatæ ſunt; „nescio quo caſu, reperiebantur. Anno 1789, in quo„dam prato prædii Steenvici, inter Vicos *Vucht* et „ *Boxtel* ſiti, repertus eſt nummus aureus Romanus, va„loris, circa, ſex florenorum Hollandiæ: cujus inſcrip„tio erat IMP. TETRICUS. P. F. AUG, et, in altera „ parte, P. M. TR. P. II. COS. P. P. i. e. *Impera„tor* TETRICUS, *pius*, *felix*, *augustus*, *Pontifex* „ *maximus*, *Tribunitia poteſtate*, *ſecundo Conſul*, „ *Pater Patriæ*. Fuit autem CAJUS PESUVIUS TE„TRICUS unus triginta Tyrannorum, qui, postquam „ Præſidatum Galliæ rexerat, ab anno a C. N. 268., ad „ annum 274., Imperator Romanus electus fuit. De „ quo videatur TREBELL. POLL. *Cap*. 24. „ SIC. AC„KERSDYCKIUS, l. c., *pag*. 5." Adde Notas CANNEGIET. ad dictum POLLIONIS locum, *pag*. 198—207.

oogmerk bereikt te hebben. Zie hier het geval. Het verlangen, om, konde het zyn, nopens dit *Rummel* of *Rumel*, eenige verdere onderrigtinge te bekoomen, byzonderlyk ook ten aanzien van dit Bergjen, alwaar, zekerlyk, iets schuilen konde, had my, al vroeg, hier over doen schryven aan den Heer A. MARTINI, Oud-Pensionaris der Stad van den Bosch. Zyne vlytige en bekende zugt voor 's Lands Historie liet geen' tyd agter zig, om aan myn verzoek te gemoet te koomen, en, ondanks zyne hooge jaaren, in persoon, te gaan zien, wat 'er van de zaak ware.

„ Op Saturdag," (dus meldde hy my welhaast) „ van den 23 September, l. l." (1797), „ heb „ ik my begeeven naar het gehugt *Rummel*, ge„ hoorende tot het Dorp *Michiels-Gestel*, een groot „ uur van deeze Stad gelegen."

„ De Heer MEURS, Secretaris van voorn. Heer„ lykheid *Gestel*, — bragt my in 't Gehugt *Rum*„ *mel*, by eenen ronden grazigen Berg, alwaar „ men vermoedde, dat nog eenige oude (Ro„ meinsche) Steenen, zouden kunnen gevonden „ worden. Ik vernam aldaar, dat die Berg, van „ ouds, was geheeten de *Kapèl-Berg*: wyl daar op „ een Kapèl gestaan hadt. Op denzelven, met voorn. „ Secretaris, geklommen, vond ik den Berg hoog „ 19 à 20 voeten, en den kruin, meerendeels „ plat, in de rondte ruim 30 voeten: hebbende, „ voorheen, eenen ruimeren omtrek gehad, doch „ afgenomen, door de geduurige afgraavingen van „ zand en inkuilingen van aard-appelen. Eenige

„ naa-

„ naaste Bewooners, daar by gekoomen, verhaalden my, dat 'er, by het ingraaven, meêr dan eens, doodshoofden in dien Berg gevonden waren."

„ Ik ſtelde twee beſtelde Arbeiders, met hunne ſchuppen en boor, aan het werk, waar toe my de Municipaliteit permisſie had gegeeven. Ik liet, met den boor, op den kruin, den grond ſondeeren naar de hardigheden, en men wierdt rach ſteenen gewaar: maar niet, die ik verlangde. Het waren groote ſundament-ſteenen, met kalk, waar op de *Kapèl* hadt geſtaan: gelyk het verder bleek, dat die ſundamenten een langwerpig vierkant uitmaakten. Doch, wyl dezelven ſlegts twee voeten diep waren, maakte ik daar uit op, dat die Berg, ten tyde van de Kapèl, vry hooger moet geweest zyn. — Vervolgens, heb ik, op verſcheidene plaatſen in het midden van den Kapèls-Berg, doen booren en graaven: doch wy vonden niets dan gemeene ſteenen: wyders, in het ronde van den Berg, dwars en regt uit booren, doch niets gevonden. Daar mede, op dien Berg, ruim drie uuren, beezig, zonder iets ontdekt te hebben, heb ik het werk geſtaakt, de Arbeiders bedankt en beloond, met recommandatie, om de gegraavene kuilen weêr, ordentlyk, toe te maaken."

Tot dus verre, 't berigt van den Heere MARTINI: die, wyl hy het Land, by *Rummel*, rondom vlak vondt, deezen Heuvel mede voor 't werk van menſchen handen aanzag en niet vreemd was, te denken, dat dezelve, voorheen, tot het uit-

oeffenen van Heidenſchen afgodsdienst geſtrekt hebbe, en dat, in laatere tyden, door de Christenen, op deeze hoogte, naar hunne gewoonte, eene Kapèl kan gebouwd zyn. Ook ſchreef hy my verders, hoe, daar de min-gunſtige uitval van het onderzoek hem ſmertte, hy al eens bedagt geweest was, om eene belooninge te doen aankondigen voor den geenen, die hem een' Romeinſchen beſchreevenen Steen, uit deezen Streek, wist op te delven en te bezorgen (*a*), mits de vinder voldoende bewys gave, dat, hier omtrend, geen bedrog gepleegd ware.

ALEIDE. Dit was, zeker, een geſchikt middel. 't Spyt my evenwel, dat 'er niet meer gevonden wierdt: doch ik weete, dat wy de uitkomſten der zaaken niet in de hand hebben. Maar bouwden de Christenen, oudtyds, Kapellen, op den grond, daar, voorheen, Heidenſche afgodsdienst gepleegd wierdt?

REINOUT. Dat is eene bekende waarheid,

ALEI-

(*a*) Brief van den Heere A. MARTINI van 30 *December* 1798. Die, voorders, meldt, dat „ de Heer „ QUARLES, Eigenaar van den *grooten Rauwenberg*; „ een oudadelyk goed, niet verre van den *Kapèlberg*;" (men ſchynt verſcheiden hoogtens in dien omtrek, oudtyds, gemaakt te hebben) „ hem, ten dage van het bovengemeld „ onderzoek, een Octroy en Privilegie hadt vertoond, „ door den Heere van Geſtel aan den Bezitter van den „ *Rauwenberg*, op den 24 Juny 1531, verleend, waar by „ voorſz. Kapèl genoemd wordt, *de Kerk van* S. WILLE- „ BRORDUS, *gelegen in onze Gehugt van* Rumel, *in* „ *onze Heerlykheid* Geſtel, *by* Herlaer."

ALEIDE! en, zonder VOLKHART voor uit te willen loopen; die U dit breeder zou konnen zeggen; heugt my zeer wel, hier van verſcheiden voorbeelden geleezen te hebben en, onder anderen, dat zulks, op meêr dan eene plaats, by last van BONIFACIUS (*a*), één' der eerſte Geloofspredikers, hier te Lande; die, in het jaar 754, door de ongeloovige Friezen, omſtreeks Dokkum, wierdt omgebragt; geſchiedde. Maar, daar men, in de Meiery van den Bosſche, een' Outerſteen, door eenen *eerſten* en *opperſten Magiſtraatsperſoon* der *Batavieren*, aan HERCULES MAGUSANUS toegewyd heeft gevonden, zo gun my, VOLKHART! U te vraagen, of dit Volk zyne woonplaats zo verre heeft uitgeſtrekt?

VOLKHART. Hoe zeer ik niet verwaand genoeg ben, om, in zulk eene duistere zaak, te beſlisſchen, zie ik, egter, geene voldoende reden, waarom men dit gevoelen ontkennender wyze zou moeten beantwoorden. Maar, het ontleden deezer vraage zou my inwikkelen in een te diep onderzoek, nopens den loop der *Maaze* en der *Waale*, in de oudſte tyden, 't geen minder geſchikt is voor een gewoon geſprek, en aan U en ALEIDE zou verveelen. Laat ons dan hier van afſtappen!

REINOUT. Waarom? wy koomen om te leeren, en

(*a*) DREYER Samlung vermischt. Abhandl., 2 *Th. pag.* 763, *cæt.* Conf. KEYSL. Diſſert. de NEHALENNIA, in Antiquitat. Septentr., *pag.* 293 & 294.

en niets kan ons verveelen, 't geen betrekkelyk is tot den vroegeren ſtaat van het Vaderland!

VOLKHART. Wyl gy dan zo wilt, myne Vrienden! zal ik aan uw verzoek tragten te voldoen. Gy zult U, REINOUT! uit uwe voorige Letteroeffeningen wel konnen herinneren, dat de Batavieren, behalven hun *Eiland*, een klein gedeelte der *vaste Kust* van Belgisch Gallie bewoonden. Men is het niet eens over de hoegrootheid van het Eiland. De meeste beſchryvingen en kaarten ſtellen het zelve tusſchen den *Ryn*; daar hy langs Germanie loopt; en de *Waal*, die men, veelal, oordeelt, dat, van de plaats af, waar zy uit den *Ryn* ſchiet, het geheel Eiland, onder eigen naame, langs liep en, eerst op de hoogte van *Geervliet* en den *Briele*, zig met de *Maaze* vereenigende, verders, te ſamen met die Rivier, in Zee ſtortte. Daar men dan 't Eiland beſloot tusſchen den *Ryn* en de *Waal*, moest men het vaste Land *over* de *Waale* plaatſen: 't geen men ook deedt, in de lengte, tusſchen dien Stroom en de, zuidelyk liggende, *Maaze* (*a*). Wat de ſtrekking van '*t vaste Land*, in de lengte, betreffe, hier heb ik, op zig zelven, niet tegen, maar, nopens den voortduurenden loop der *Waale*, langs het Eiland, tot niet verre van *Zee*, en haare vereeniging, *aldaar*, met de Maaze, ben ik huiverig, en gevoele niet, hoe dit

(*a*) CLUVER. Germ. Antiq *Lib.* 2, *Cap.* 31, 32 & *Cap.* 33. § I. ALTING. German: infer. P. I. *pag.* 16, 17. WAGEN. Vaderl. Hiſt., Iſte D. *bl.* 14. en de Kaart, voor dat Werk.

dit ſtrooke met TACITUS, die duidlyk zegt, dat wel „ de *Ryn*, by 't begin van den Batavi- „ ſchen grond, *als* in *twee Rivieren* verdeeld wierdt, „ en zynen naam en drift, zo ver hy langs Ger- „ manie loopt, behieldt, tot dat hy in Zee viel:" maar, 'er byvoegt, dat die Rivier, „ aan den „ Galliſchen Oever, breeder en zagter aanſtroo- „ mende, door de Aangelanden, met verandering „ van bynaam, *Waal* gezegd wierdt, en, let wel! *kort* „ *daar na* (*mox*), weder zyne benaaminge in die van „ *Maaze* verwisſelde: door welker geweldigen mond „ hy in den Oceaan wierdt uitgeſtort (*a*)." Ook zie ik niet, hoe dit vleie met de woorden van CÆSAR, die, den loop der *Maaze*, van haaren oorſprong tot aan Zee, beſchryvende, verhaalt, hoe die Rivier, een deel van den *Ryn*, 't geen de *Waal* genoemd wierdt, ontvangen hebbende, het Eiland der Batavieren vormde en, op, omtrent, *tagtig duizend ſchreeden van die plaats, in den Oceaan viel* (*b*). Indien dan de naam der *Waale* ſlegts eenen korten ſtreek duurde en, ſpoediglyk in dien van *Maaze*, volgens TACITUS, veranderde: indien dit, volgens CÆSAR, geſchiedde door *inſtortinge* van de *Waal* in de *Maas*, en indien die inſtorting (na welke, eigen-

(*a*) TACIT. Annal. *Lib.* 2. *Cap.* 6. By wien de woorden „ *velut in duos amnes*," d: i: *als in twee Rivieren*, ſchynen te zeggen, dat, daar de *Waal* ſlegts een arm van den Rhyn is, hier, eigenlyk, geene verdeeling van twee *Rivieren* plaats heeft.

(*b*) De Bello. gall. *Lib.* 4. *Cap.* 10.

eigenlyk, de *Waal* ophielt Rivier te zyn,) indien die vereeniging, reeds plaats heeft gehad, *op eenen afstand van tagtig duizend schreden van Zee*, hoe sluit dit dan met het denkbeeld, dat de *Waal* en de *Maas* zig, *eerst by den Briel of daar omstreeks*, zouden hebben ontmoet en in één zyn geloopen? Ik denke, daarom, voor my, en men heeft, op andere gronden, ook dit gevoelen, voor eenige jaaren, met wegneeminge van tegenwerpingen, zo veel klaarheids bygezet, dat ik 'er U veilig aan durve wyzen; dat de *Waal*, uit den *Ryn* spruitende, het Batavisch Eiland wel heeft langs geloopen, tot omtrend de hoogte van het tegenwoordige *Herwerden*, of *St. Andries*; maar dat zy, *aldaar*, in de *Maaze* stortede, zo, dat deeze laatste Rivier, en niet de Waal, verders, langs het Eiland westwaarts gestroomd hebbe, tot in de Noord Zee: die, nadien wy, sedert, veel Land verlooren hebben, toen, veel verder, dan zelfs by den *Ouden* en, voor eeuwen verdronkenen, Briel (*a*), zynen aanvang nam. Uit al het welke volgt, 1. dat het zo aanzienlyk *Eiland* der Batavieren, van omstreeks *Herwerden* tot aan Zee, niet tusschen *Ryn* en *Waale*, maar tusschen den *Ryn* en de *Maaze* lag, 2. dat dus alles, 't geen men agt, tot het *vaste Land* behoord te hebben, en waar toe men brengt, het Land van *Bommel*, *Altena*, *Stryen*, *Putten*, enz. (*b*), een deel van het *Eiland* heeft uitgemaakt. 3. Dat het *vaste Land*, bezuiden

(*a*) Privileg. van den Briel, bl. 9.

(*b*) ENGELB. aloude Staat der Nederl. 1 D. *bl.* 82-84, 86-92. 117—123 en, l. c., *bl.* 274. ook de Kaart voor dat Werk.

den het Eiland zelve, op den Gallifchen grond gelegen, moet gezogt worden *over* de *Maas:* in welk laatfte geval, wy ons, al rasch, bevinden zullen op den *Meiëryfchen Bodem*, te meêr, daar, volgens TACITUS, de *Maas* hier zeer breed was, en de overblyffelen der *Oude Maaze;* wier bedde, federt, zo zeer veranderd is; zig, voorheen, veel zuidlyker, dan nu, uitftrekten: zo als gy nog zien kunt, b. v., uit de aanmerkelyke kaart, die in het fchoone werk van den Heere VAN DE WALL is gevoegd (*a*), en 't geen ik, indien het noodig was, niet alleenlyk zou konnen ftaaven door eene andere, die ik my, naar eene oorfpronglyke van de zestiende eeuw, ten jaare 1777, door den Landmeeter WESTERHOUT, heb doen afteekenen; maar ook uit de befcheiden, daar van zynde, in zeker Handfchrift, getiteld *Cours van de Maaze ende Merwede, zo als die was, voor den jaare* 1565. Doch ik wilde U, thans, ter beantwoording aan uwe vraage, doen gevoelen, flegts, dat de Batavieren zig zeer wel tot in de tegenwoordige Meiëry kunnen hebben uitgeftrekt. Alleenlyk, kan ik, ten aanzien, zo deezer meening, als, van 't geen bepaaldelyk den Steen raakt, over welken wy fpraaken, niet met ftilzwygen voorby gaan de gedagten, welken de beroemde Uitlegger der Romeinsch-Nederlandfche Overblyffelen, HENRIK CANNEGIETER, reeds voor veele jaaren, omhelsde. Hy vermoedde, dat, federt JULIUS CÆSAR de *Eburonen*, zeker Germaanisch Volk, hadt

(*a*) Privileg. van Dordr. II. St. bl. 472.

hadt overwonnen en uitgeroeid, de Batavieren zig, allengskens, verder en, niet ſlegts over de Waale maar, ook over de Maaze, hadden uitgebreid, en dat de eerſte Magiſtraats Perſoon der Batavieren, op den gezegden Steen, vermeld; veelligt, den zetel van zyn gebied by *Rummel* zou gehad hebben, nadien men ook deszelfs *Tolk* aldaar begraaven vondt, blykens eenen anderen, mede aldaar ontdekten, Steen, met dit opſchrift:

C. IANVARINVS.
SEXTVS.
INTERPRES.
VIVOS. SIBI.
FECIT. (*a*)

Dat is; gelyk gy weet, en wanneer men het woord *vivos*, naar de oude Latynſche uitſpraak, in welke de *u* en *o* verwisſelen, als in *volt*, voor *vult*, in *Deos*, voor *Deus*, enz., door *vivus* verklaart; „ CAJUS JANUARINUS de Tolk, heeft zig „ dit" (Graf- of Gedenkteken), „ by zyn leeven, „ opgerigt."

REINOUT. En komt U dit alles ook zo voor?

VOLKHART. Schoon niemand meer agting voor de nagedagtenis van deezen treflyken Letterminnaar heeft, dan ik, kan ik egter die vraage niet, met *ja*, beantwoorden. CÆSAR plaatst het grootste deel der *Eburonen*, ten oosten en ten westen

(*a*) CANNEGIETER in POSTUMO, *Cap.* 15., *pag.* 158—160.

ten, tusfchen den Ryn en de Maaze, alwaar de *Neryiën* en *Aduatiken;* die, meêr westwaarts en in het Doornikfche en Luikfche, fchynen gewoond te hebben; hunne Nabuuren waaren (*a*): ten zuiden ftelt hy de *Condrufen*; mede een deel der Luikenaars; tusfchen hen en de *Treyiren*, of die van Trier (*b*), en, ten Noorden, grensden zy aan de *Menapiers*, die men, met grond, voor de *Brabanders* houdt, doch die zig ook tot over de *Waal*, in de buurt der Batavieren, uitftrekten (*c*). Hier uit fchynt het my toe, dat de Landen der *Eburonen* te verre van die der Batavieren verwyderd waren, om, zonder aanleidinge van eenigen ouden Schryver (die 'er, voor zo verre ik weete, niet van gewaagt), te vermoeden, dat het laatstgemelde Volk, door het leedig ftaan der *Eburonifche* Landen, zoude zyn uitgelokt geworden, om zig naar dezelven te begeeven; behalven, dat de onzen, ook zelfs in *dat* geval, niet in de *Meiëry*, maar, blykens het bovenftaande, in eenen veel verderen, zuid of zuid-oostlyk afgelegen, oord, zouden te huis gekoomen zyn: 't geen geheel niet ftrooken zoude, met de befchryving, die TACITUS van het vaste Land der

(*a*) CÆSAR de Bello Gall. *Lib.* 2., *Cap.* 4. *Lib.* V. *Cap.* 24, 35, 38. Conf. CLUV. German. Antiq. *Lib.* 2. *Cap.* 15.

(*b*) CÆSAR de Bello Gall. *Lib.* VI. *Cap.* 38.

(*c*) CÆSAR, *l. c. Lib.* VI. *Cap.* 5. Vergl., kortheidshalven, WAGEN. Vaderl. Hift., 1fte *D. bl.* 40 en 41. (4, 5 en 6.) en *bl.* 43 (1, 2 en 3.)

der Batavieren geeft, 't welk hy zegt, *niet verre* van den Gallifchen Oever (*non multum ex Ripa*) te zyn gelegen geweest en flegts *de uiterften* van de Gallifche Kust (*extrema Gallicæ oræ*) te hebben bevat (*a*). Ook durve ik; wat het opfchrift van den Steen van JANUARINUS (*b*) betreffe; niet vastftellen, dat dees, juist by deezen onzen eerften Magiftraatsperfoon, de bedieninge van Tolk bekleed hebbe. Ik vinde wel, dat de Romeinen; 't geen trouwens natuurlyk was; in Gewesten, daar zy de taal niet verftonden, zig, by de Germaanifche Vorften, van Tolken bedienden, en CÆSAR fpreekt van den Tolk CNEJUS POMPEJUS, die, door den Overften QUINTUS TITURIUS, aan AMBIORIX, Koning der bovengemelde *Eburonen*, afgezonden was (*c*), maar waar uit blykt, by voorbeeld, dat de Steen van JANUARINUS van den zelfden tyd is, als die van onzen FLAVIUS? Wat 'er van zy, ik houde, ondertusfchen, den laatstgemelden, om deezen zynen naam en den by-

(*a*) TACIT. de mor. German. *Cap.* 29, et Hiftor. *Lib.* 4. *Cap.* 12.

(*b*) Die naam was, in de vroegfte tyden, mêer, hier omftreeks, bekend. Zo vindt men JANNUARINUS AMBACTIUS, onder de Offeraars aan NEHALENNIA. Vid. KEISLER Antiq. Septentr. *p.* 242, 323 & 288: die deezen houdt voor een' Duitfcher. En, zekerlyk, konnen de Duitfchers ook wel *hunne* Tolken by de Romeinen gehad hadden.

(*c*) CÆSAR de bello Gall. *Lib.* V. *Cap.* 26.

bygevoegden zynes Vaders, voor eenen Batavier, vereerd met het Roomſche Burgerregt: want, Gy weet, dat het, anderſints, niet vry, ja 'er, ſomtyds, het hoofd op ſtonde, eenen Romeinſchen geſlagtnaam te voeren (*a*): Ook moet het Romeinſche Burgerregt ons geenzints verwonderen in hem, die zulk eenen aanzienlyken titel voert, en over wiens geſlagt (*b*), ambt en gezag, als mede, of dit laatſte

(*a*) Conf. CANNEGIET. de Romanor. nominib., *Cap.* 6, *pag.* 25, 157, 216.

(*b*) Zyn Vader was, blykens het opſchrift, VIHTIRMAT, of VIHTIRMAS: welken naam ik, elders, niet vinde. Immers, alleen in klank, heeft zy overeenkomst met het *Victimarius*, 't geen, op den Grafſteen van zekeren C. JULIUS FIRMINUS, by Keulen, gevonden is. Vid. ALDENBR. de Relig. Ubior. *pag.* 99. De Galliſche en Duitſche naamen eindigden, te meêrmaalen, in *mat.* Het Monument van JUCGUMATTIUS, te Dodenwaerd bewaard, is door CANNEGIETER uitgegeeven. *l. c. pag.* 213. *cæt.* CÆSAR noemt reeds eenen TEUTOMAT, Zoon van OLLOVICO, Koning der *Nitiobrigen. l. c. Lib.* 7. *Cap.* 31 et 46. Waar by men meêr zou konnen voegen. De titel van *Summus Magiſtratus* is zeldzaam, by de Belgiſche Germaanen: maar men vind 'er ook, by CÆSAR, gewag van, onder de Galliſche *æduën*, en hy neemt het zo wel voor *opperſten Gebieder* als *opperſte gebied.* Vid. CÆS. de Bello Gall. *Lib.* 6 *Cap.* 33. Conf. *Lib.* I. *Cap.* 16., alwaar hy zegt, dat de Æduen hier toe het woord *Vergobretus* gebruikten: 't geen *opperſten Regter* ſchynt betekend te hebben: Vid. SCHILTERI, CANGII et

ſte over de geheele Bataaſſche Natie, dan liever over een gedeelte derzelve, zig hebbe uitgeſtrekt, men veel zou konnen zeggen, doch my buiten de paalen van dit geſprek zou voeren, en beter te paſſe zal koomen, indien men, ooit, den Steen zelven onder het oog mogte krygen: wanneer men ook, misſchien, iets zekerder omtrend deszelfs ouderdom zou konnen bepaalen: dien ik niet geheel vreemd zoude zyn, reeds tot de *eerſte* eeuwe, na 's Heilands gegeboorte, te behooren.

REINOUT. Maar, in dat geval, zouden de Batavieren, reeds in de eerſte, eeuwe den Romeinſchen beeldendienst ſchynen naargevolgd te zyn. Hebt gy daar grond voor?

VOLKHART. Maak, bid ik u, onderſcheid. Van den Beeldendienst, in de uitgeſtrekſte beteekeniſſe van het woord, durve ik dit niet zeggen. Ik weete niet, of, op deezen, of op ſoortgelyke gelofteſteenen, hier te Lande gevonden, Beelden geſtaan hebben: zo als men, ſomtyds, verkeerdelyk, nopens den HERCULES MAGUSANUS, vermeld vindt (*a*). Maar dat 'er, onder de *aanzienlykſte* Batavieren en andere Germaanen, d. i. onder zulken, die, *Romeinſche Burgers* geworden, de zeden en

et WACHTERI *Gloſſar.*, in voce *Vergobretus.* Nog in onzen tyd, noemde men den *Maire* van *Autun*, in Bourgogne, *Vierg.* Paintfaix, Eſſais ſur Paris, V. De *tom.* V. *pag.* 191.

(*a*) ALDENBR. de Relig Ubior. *pag.* 43. Vergel. *Naleez.* op WAGEN. Vaderl. Hiſt., *bl.* 6 en 7.

en gewoonten van dat Volk meerder aankleefden, ook, al rasch, eenigen gevonden zyn, die, deszelfs godsdienstplegtigheden navolgden en, ten dien einde, offer-steenen aan Romeinsche Godheden toewydeden, ja, dat zulks, reeds in de *eerste* eeuwe, plaats greepe, komt my niet vreemd voor. Onder myne gronden behoort, dat ik den styl en het opschrift van onzen Steen niet strydig vinde aan deezen tyd, immers, even als hier, ontmoet men, b. v., den Romeinsch-Burgerlyken geslagt naam, by den Vaderlyken Germaanischen, op den Triumphboog, die, onder AUGUSTUS, door M. JULIUS REGIS. DONNI., F. COTTIUS (*a*), wierdt opgerigt: ook is het zeker, dat, in *die* eeuwe, onder onze aanzienlykste Landgenooten, het zelve Burgerregt niet ongemeen was. Onze CIVILIS en zyne Bloedverwanten (want buiten den kring der *voornaamsten*; zo als ik zeide; gaa ik, hier, niet, en agte liefst, dat mindere Luiden, niet voor de *tweede* eeuw (*b*), ten zy in zeldsaame gevallen, aan het meergemelde regt deel kreegen,) CLAUDIUS VICTOR en JULIUS BRIGANTICUS, zo wel als CLAUDIUS LABEO en anderen (*c*), zouden hier van tot getuigen konnen strekken: terwyl de naam van FLAVIUS; dien de onze voert; mede, in die zelfde eeuwe, door andere Germaanen gedraagen wierdt, b. v. door

den

(*a*) S. MAFFEI Select. Antiquitt. Gall. *pag.* 41.

(*b*) *Naleez.* op WAGEN. *bl.* 13.

(*c*) TACIT. Annal. *Lib.* 4. *Cap.* 18, 38 et 70.

den Broeder van den beroemden Cherusfifchen Vorst ARMINIUS (*a*), wiens Aanverwanten SEGESTES en SEGEMUND men duidlyk vindt, tot den Romeinfchen Godsdienst te zyn overgegaan, in zo verre zelfs, dat de laatstgemelde het Priesterfchap van den *Romeinfchen Altaar* by de Ubien bekleed heeft (*b*).

REINOUT. Moet men, egter, wel zo vroeg, om den Romeinfchen Godsdienst, by de onzen, denken, en heb ik niet wel onthouden, hoe kundige Mannen oordeelen, dat de Steenen-Opfchriften ten deezen niet veel uit doen, om dat zy, in 't Latyn gefteld, door Romeinen zyn gemaakt, die gewoon waren, de Germaanfche Goden, met Romeinfche naamen, uit te drukken?

VOLKHART. Gy hebt dit zeer wel onthouden, en ik ben verre, van de gewoonte der Romeinfche Schryveren, om de waare naamen der Germaanfche Goden niet uit te drukken, maar dezelve te buigen of te verklaaren naar die hunner eige Godheden, welken zy oordeelden (*c*), in klanken of eigenfchappen, meest met dezelven over een te koomen, te willen tegenfpreeken. Dit fteunt, duidlyk, b. v., op de woorden van TACITUS, verhaalende, dat de Naharvaalen zekere, onafgebeelde, Godheid dienden, dien zy Alcis noemden,

„ 't

(*a*) TACIT. Annal. *Lib.* 2. *Cap.* 9.

(*b*) TACIT. Annal. *Lib.* 1. *Cap.* 57.

(*c*) Conf. KEYSLER Antiqq. Septentr. *pag.* 186. *feqq.* J. H. M. ERNESTI, Duitschlands Lage, *p.* 22.

„ 't geen men," (zegt hy) „ op zyn Romeinsch, „ zou verklaaren (*a*), door CASTOR en POL- „ LUX: om dat zy, als *Jongelingen* en *Broeders*, „ vereerd wierden." Naar zulke eene verklaaring zal men ook zyn zeggen moeten opvatten, wanneer hy, elders, te kennen geeft (*a*), dat de Germaanen MERCURIUS, HERCULES, MARS en ISIS eerden: door welken hy Goden, die, in de Landtaal, andere naamen droegen, zal verſtaan hebben. Maar dient men, evenwel, niet in agt te neemen, dat TACITUS; en zo deeden ook andere Schryvers na hem; voor, zeer verre van Germanie gelegene, Volkeren, voor zyne, in Italie woonende, Romeinen ſchreef? En, als hy dus noodig oordeelde, om, tot beter begrip voor deeze zyne Landslieden, de hun onbekende Duitſche Godheden, door Romeinſche naamen, op te helderen en aan te duiden, volgt dan juist daar uit, dat ook de Romeinſche Beeld- of Steenhouwers, hier te Lande, voor Landſaaten werkende, op gelyke wyze zullen gehandeld hebben? kon dezelfde bedoeling wel by die Kunstenaars plaats grypen? Was

(*a*) „ *Interpretatione Romana.*" TACIT. de mor. Germ. *Cap.* 43.

(*b*) TACIT. de mor. Germanor. *Cap.* 9, 34, 40. Zo gewaagt hy ook, *Lib.* 2. Annal., *Cap.* 112., van zeker Bosch, by de Weſer, aan HERCULES toegewyd, en zo noemt ook CÆSAR het vuur; 't geen hy zegt, dat de Germaanen, nevens Zon en Maan, aanbaden; VULCANUS vid. cæſ. de Bell. Gall. *Lib.* 6. *Cap.* 21.

Was men, *voor eerst*, by de Batavieren, op 't einde der *eerste* eeuwe, en na men nu, sints CÆSARS tyd, dat is, omtrend, honderd vyftig jaaren lang, met de Romeinen, daaglyks, hadt omgegaan, nog zo onkundig in de taal en Godsdienstplegtigheden van dat Volk gebleeven, dat men niet geweeten zou hebben, hoe, b. v., der Germaanen THEUTH zeer veel van den Romeinschen MERCURIUS, en de Romeinsche HERCULES zeer veel van den Germaanischen; hoe dan ook zyn naam moge geweest zyn; verschilde? En, wist men dit by de onzen, is het dan wel te veronderstellen, te denken, dat de Bataafsche Offeraars, des niet te min, genoegen zouden genomen hebben, met op de, door hun bekostigde, Gelofte-Steenen, steeds de naamen te zien plaatzen van andere Godheden, dan welken zy waarlyk bedoelden? Hier twyfel ik aan. Maar, *ten anderen*, TACITUS beschryft wel de zeden van de Germaanen, zo als zy, door 't gantsche Duitschland, op deeze en geene zyden van den Ryn, ook in hunne Wouden en Wildernisſen, aan die Natie *oorspronglyk* eigen waren en nog bleeven, maar geensints, immers, van die geenen, van die weinigen, onder dat Volk, welken van dien oorspronglyken staat reeds geweeken en *tot het Romeinsch Burgerschap overgegaan waren*. Van deeze laatsten, ondertusschen, d. i., van zulken, die, om de woorden van onzen CIVILIS te gebruiken; *den Ryn en de Goden van Germanie* bleeven eeren

eeren (*a*), ſpreek, ik hier boven, alleenlyk: tot deezen, mynes inziens, behooren de Gelofte-Steenen, en ik bekenne, voor als nog, geen genoegzaam bewys te vinden, om my zelven te konnen overtuigen, dat de naams-verandering der Germaaniſche Goden tot op deeze Steenen; zy mogen dan, al of niet, door Romeinen zyn bewerkt; zou zyn doorgedrongen: waarom ik, ſchoon ieders gedagten, naar myne gewoonte, vrylaatende, voor my zelven liefst zoude gelooven, dat een Romeinsch Burger, ſchoon gebooren Germaan, en, byzonderlyk, een Batavier, (welke Natie meêr dan veele anderen met de Romeinen bekend was,) op eenen Offer-Outer- of, 't geen, hier, hetzelfde is, Gelofte-Steen, in de Latynſche Taale uitgehouwen, geene *Germaaniſche*, maar Latynſche, dat is *Romeinſche*, Godheid zal bedoeld en vereerd hebben. 't Geen, mynes oordeels, niet vervalt, door dien men, by PAULUS WARNEFRIDUS, leest, dat de Romeinſche MERCURIUS dezelfde was met den WODAN der Longobarden (*b*). Want, behalven dat andere Schryvers, (om van SNORRO niet te gewaagen, die hem als de God der welſprekendheid en digtkunde voordraagt) WODAN door MARS verklaaren (*c*), en de Godsdienstplegtigheden van die drie Afgoden, by-

(*a*) TACIT Hiſtor. *Lib*. V. *Cap*. 17.

(*b*) PAULUS DIACON: de gestis Longobardor: *Lib*. 1., *Cap*. 9. *pag*. 750. Zie ook over WODAN, myn *Naleez*. op WAGEN: *bl*. 110

(*c*) GROTII Prolegom. ad Hiſtor. GOTHOR., *pag*. 22.

aan my verſchillende voorkoomen, zal, immers, niemand ligtelyk een beſluit willen trekken, uit de, zeer veranderde, zeden der agtſte eeuwe; in welke WARNEFRIDUS leefde; tot die van de eerſte. Ook doet het 'er niet toe, dat onze Batavier, op den Steen, van welken wy ſpreeken, zyne gelofte deedt aan HERCULES MACUSANUS (*a*), en dat die bynaam van *Macuſanus*, waarſchynlyk, van Germaaniſchen of Keltiſchen oorſprong zy. Want, hoe zeer ik dien oorſprong toeſtemme (*b*), blykt hier ſlegts uit, dat de Germaanen, zelfs in de afwykingen hunner zeden, nog, altyd, eenigzints vasthielden aan die hunner Voorvaderen en, daarom, gewoon waren, ten minſten een' inlandſchen bynaam aan eene vreemde Godheid toe te voegen. Welke gewoonte, in 't vervolg, het zyne kan toegebragt hebben tot die mengelinge van inheemſche en buitenlandſche Godsdienstplegtigheden, die, nog lange na dien tyd, in Duitschland zo gemeen waren (*c*). Ja, dat meêr is, dit byvoegzel en, even zeer, ook andere inlandſche woorden, op veele Gelofte-, Outer- en Offerſteenen voorkoomende; als van NEHALENNIA, BURORINA, LEHEVENNUS, de *Matres* HAMAVEHÆ, VACALLINEHÆ en andere, zogezegde, *Moedergodesſen*; ſchynen my uit te maaken, dat de Germaaniſche Goden, gewoonlyk, met hunne oorſpronglyke naamen en eene bygevoegde Latynſche bui-

(*a*) *Bladz.* 18, alhier.

(*b*) Zie myne Naleez. op WAG: *bl.* 3.

(*c*) SCHOEPLIN. Alſat: Illuſtr: *Tom.* 1, *pag.* 482, § 88.

buiginge aan het einde, in het Romeinſche tydvak, op de Steenen, uitgedrukt wierden. Men zou, voor 't overige, om 'er dit nog by te voegen, iets meerder en zekerder van de oude benaamingen der Germaaniſche Goden weeten, indien TACITUS, by zyne Romeinſche verklaaringe en vergelykinge derzelven, gewoonlyk, de oorſpronglyke Duitſche woorden gevoegd hadt: gelyk wy, boven, zagen, dat hy, ten aanzien van die geenen, welken hy by CASTOR en POLLUX vergeleek, gedaan heeft. Mooglyk egter; en dit denke ik voor het naast; kende hy die, dikwerf, niet, voornaamlyk, wanneer hy ſprak van de over-Rhynſche en verst' afgelegene Volkeren. Doch..! deeze ſtof, die gy my toegelaaten hebt, u wat breedlyk voor te draagen, zou my, thans, te ver brengen! Ook zullen wy, denk ik, in 't vervolg, nog wel een woordjen nopens TACITUS te zeggen vinden.

REINOUT. Laaten wy ons dan hier toe, tegens de eerſte gelegenheid mogen aanbeveelen, zonder thans uwe goedheid langer te misbruiken! Wy dagten ſlegts een *quartiertjen* te vertoeven, om u ons voorſtel te doen, met verzoek, van het in bedenken te neemen: gy hebt 'er ons, daadlyk, een goed deel van ingewilligd: wy hebben u, een' geruimen tyd, opgehouden, en de eerſte zamenkomst heeft ons reeds tot een les verſtrekt.

VOLKHART. Uwe welneemenheid geeft een' te gunſtigen keer aan de zaaken! Ik deedt niet meêr, dan 't geen vrienden aan elkander verſchuldigd zyn.

ALEI-

ALEIDE. Wy zien u dan over agt dagen!.... En.... Gy zult ons uwen TACITUS zenden!

VOLKHART. Te regt, myne Vriendin! denkt gy hier aan? Ik herinnerde my, zo ſtraks, onder het ſpreeken, dat ik dit Stukjen, hier by my, in myn çylinder, heb liggen. Eén oogenblik!.... Zie daar is het! — Zo het u van eenig nut kan zyn, zal ik myn arbeid genoeg beloond agten.

REINOUT. Wy danken u, en zullen 'er een goed gebruik van tragten te maaken.

C. CORNELIUS TACITUS,

OVER DE

LIGGINGE, ZEDEN EN VOLKEREN

VAN

GERMANIE.

INHOUD.

EERSTE AFDEELING.

I. *Ligging van* Germanie *en loop zyner Rivieren.* II. *Oorſprong der* Germaanen, *opgemaakt uit hunne ligginge en Stamvaders. Oorſprong hunner benaaminge.* III. *Krygsgezangen, en of* HERCULES *by hen geweest zy?* IV. *Oorſprong der* Germaanen, *opgemaakt uit hunne gedaante.* V. *Geſteltenis en voortbrengzels der* Germaanen. *Onverſchilligheid voor Metaalen.* VI. *Wapenen. Wyze van ſtryden. Paarden en wyze van beryding. Wat eerlyk, wat ſchandelyk in den ſtryd.* VII. *Keuze en magt der Koningen, Legerhoofden, Prieſters: byzonderlyk in den ſtryd. Rangſchikking der Krygsbenden, by Geſlagten.* VIII. *Vrouwen en Kinderen by 't gevegt. Invloed van, agting voor, de Vrouwen.* IX *Goden:* MERCURIUS, HERCULES, MARS, ISIS. *Begrip nopens de Godheid.* X. *Wichlaryen: door Boomtakken, Vogels, Paarden,* Ge-

Gevangenen. XI. *Wyze, tyd, plaats der Volks-Vergaderingen.* XII. en XIII. *'t Verrigte in de Volks-Vergaderingen, ten aanzien van ſtraffe en boete. Keuze der Vorſten. Bekwaamverklaaring der Jongelingſchap tot het draagen der wapenen. Aanſtellingen van jonge Lieden tot Volgelingen der Vorſten.* XIV. *Pligt der zodanigen en der Vorſten in den ſtryd. Krygsmagt. Onderhoud der Volgelingen.* XV. *Leeven buiten den Oorlog. Inkomſten der Vorſten.* XVI. *Wooningen. Wyze van bouwen.* XVII. *Kleeding van rykeren en armeren. Oever-bewoonders en Inlanders. Mannen en Vrouwen.* XVIII. *Huwlyken. Derzelver plegtigheden en oogmerk.* XIX. *Kuisheid. Straf der overſpelige Vrouwen en veragting voor de, zig gemeen maakende. By ſommigen 't Huwelyk ſlegts eenmaal aan Vrouwen geoorloofd. Kinderen te dooden, ſchandelyk.* XX. *Zugt der Moeders tot de Kinderen. Opvoeding. Paartyd. Liefde der Oomen tot de Zusters Kinderen. Erfvolging.* XXI. *Wraak en verzoening over Bloedverwanten. Gastvryheid.* XXII. *Daaglykſche bezigheden. Drinken. Beraadſlaging op de Gastmaalen.* XXIII. *Spys en Drank.* XXIV. *Schouwſpelen. Zwaardendans. Verſlaafdheid aan het dobbelen.* XXV. *Hoedaanigheid der Slaaven en Vrygelaatenen.* XXVI. *Woeker onbekend. Verdeeling en bebouwing der Landen. Drie getyden; Winter, Lente en Zomer; ſlegts bekend in Germanie.* XXVII. *Lykgebruiken.*

TWEEDE AFDEELING.

XXVIII. *Overtogt van eenige* Galliers *over den Ryn,*

Ryn, byzonderlyk van de Helvetiers *en* Bojen. *Onzekere afkomst der* Arivicen *en* Ofen. *Aan den Ryn-oever woonen oorſpronglyke* Germaanen: *als de* Vangionen, Triboken, Nemeten *en* Ubiën. XXIX. *Wooning der* Batavieren. *Hunne oorſprong: dapperheid: toeſtand.* Mattiaken: *hunne aart. Wie de Tiendlanden bebouwen.* XXX. XXXI. *De* Ufipeten. *Wooning, lof, zeden der* Katten. XXXII. *De* Tenkteren. XXXIII. Brukteren, *door hunne Nabuuren uitgeroeid.* XXXIV. Friezen: *verdeeld in grootere en kleineren. Ligging. Romeinen afgeſchrikt van 't bevaaren der Noordzee.* XXXV. Kauchen. *Ligging. Uitgeſtrektheid. Roem.* XXXVI. Cheruscen. *Beklaaglyk gevolg hunner onwaakzaamheid.* XXXVII. Cimbren. *Hunne oude vermaardheid. Erkentenis van* TACITUS, *dat geene Oorlogen den* Romeinen *zo duur geſtaan en zo weinig winst aangebragt hebben, dan die met de* Germaanen. XXXVIII. Suéven. *Hunne uitgeſtrektheid. Byzondere Hairdragt.* XXXIX. Semnonen. *Afſtammelingen der* Suéven. *Godsdienstplegtigheid.* XL. Longobarden: *hun klein getal. Dapperheid.* Reudingen. Arionen. Anglen. Varinen. Eudofen. Suardonen. Nuithonen: *eeren* Herthus *of de* Aarde. *Plegtigheden dier eerbewyzinge.* XLI. Hermunduren: *eenigſten aan den* Donau, *met welken de* Romeinen *handel dryven. Oorſprong der Rivier de Elve, en voorige vermaardheid.* XLII. Nariscen, Marcomannen, Quaden: *Volkeren van gelyken aart.* Marcomannen *verdryven der* Bojen. *Zy en de* Quaden *door Koningen geregeerd.* XLIII. *De* Marſignen, Gothinen: Galliers

liers *van oorſprong. De* Oſen, Buriën, Lygiërs, Ariën, Helveconen, Manimen, Elyſiën, Naharvaalen. *Toeſtand dier Volkeren.* Castor *en* Pollux, *onder den naam van* Alcis, *by de* Naharvalen, *geëerd.* Rugiën, Semoviën. *Zeden deezer Volkeren.* XLIV. Sueonen *in den Oceaan. Hunne Schepen en éénhoofdige Regeering.* XLV. *Schier onbeweeglyke Zee, agter de* Sueonen. *Einde der Waereld.* Æſtuën: *woonagtig aan den regten oever der* Suëviſche *Zee: hunne Godsdienst. Zeden. Barnſteen aldaar te vinden.* Sitonen *door eene Vrouw beheerscht.* XLVI. Peuçinen *of* Bastarnen *hebben veel van de* Sarmaaten. *Ook de* Venéden. Fennen *trekken meêr naar de* Germaanen, *maar zyn woest en omdwaalende. Scherpen de pylen met beenderen. Mannen en Wyven gaan ter jagt. Hun berooide, doch vernoegde, ſtaat. Afkeuring der verdigtſelen nopens de* Helluſiën *en* Oxionen. *Beſluit van 't Werkjen.*

Gantsch Germanië wordt van de Galliën, Retiën en Pannoniën, door de Rivieren den Ryn en den Donau, van de Sarmaten en Daciërs, door wederzydſche vreeze of bergen, geſcheiden. De Oceaan omſpoelt het overige en bevat breede Zeeboezems (*a*) en zeer groote Eilanden, binnen welken men

(*a*) „ *Inſularum immenſa ſpatia.*" 't Is bekend, dat de Romeinen dit woord *immenſum*, of *onmeetlyk*, dikwerf, by grootſpraak beezigen. Zo zeiden zy *immenſa corpora*, voor ligchaamen van ongemeene grootte.

men, in den, onlangs gevoerden, oorlog, eenige, voorheen onbekende, Volkeren en *Koningen* (*a*) ontdekt heeft. De *Ryn*, opgeweld uit den ongenaakbren en ſteilen top der RétiſcheAlpen, zwaait, met een' maatigen bogt, westwaarts en mengt zig met den Oceaan. De *Donau* ontſpringt uit de, zagtkens en gemaklyk ryzende, heuvelen van het Abnobisch Gebergte, en loopt zeer veele Volkeren voorby, tot dat hy, met zes ſtroomen, in de Pontiſche Zee ſtort: want de zevende mond wordt, door de poelen, verzwolgen.

§ 2.

De Germaanen zelven zoude ik liefst houden voor oorſpronglyke Inboorlingen van hun eigen Land, en niet in 't minst vermengt door aankomſten en bezoeken van andere Volkeren. Want zy, die, oudtyds, hunne wooningen zogten te veranderen, deeden de reize niet te lande, maar met vlooten, en de onmeetlyke, agter Germanie liggende en, om my zo uit te drukken, *zig tegen ons verzettende* (*b*), Oceaan wordt zeldzaam, met ſchepen uit ons gebied, bevaaren. Wie zou ook (*c*); om nu van 't gevaar der

(*a*) *Reges.*, d. i., *Heerſchers: Bevelhebbers*. Ik gebruik, hier, 't gewoone woord.

(*b*, *c*) „Immenſus, *ultra*, utque ſic dixerim, *adverſus* Oceanus." De woorden *ultra* en *adverſus* maaken deeze tot eene der moeilykſte plaatſen, mynes oordeels, in den tekst van TACITUS: die, hier, zeer verſchillend wordt uitgelegd. My komt het waarſchynlykst voor, dat *ultra* of

der vreeslyke en onbekende zee niet te fpreeken; Afia, Afrika en Italie verlaaten, om zig in Germanie; daar het aardryk ongedaan, het lugtgeftel ruuw, 't Land flegt om te bebouwen en, zelfs voor het oog, treurig is; neder te flaan? ten zy men 'er gebooren ware. — In oude Gezangen; die, by hen, 't eenigst foort van gedagtenis en Jaarboeken uitmaaken; looven zy den God TUISCO; voortgefprooten uit de aarde; en zynen Zoon MANN, als Stamvaders en Stigters van hun geflagt. Aan MANN fchry-

of, *adverbialiter*, moet genomen worden, voor *verder op*, of, voor *agter*, als eene *præpofitio*, onder welke *præpofitio*, alsdan, 't woord *Germaniam* moet worden verftaan: want, in der daad, de Oceaan of Noordzee was, ten tyde van TACITUS, het *non plus ultra* der Romeinen: wanneer men naamlyk fpreekt, niet van het *westelyk* gedeelte, door 't welk men naar Britannie, nu en dan, fteevende, maar van dat geen, 't welk, *noordelyk* op, agter Germanie lag. Dat dit laatfte hier, door onzen Schryver, bedoeld wordt, is niet te twyfelen. In het 34 Hoofdftuk, verhaalt hy, dat de Romeinen, onder Germanicus, dezen togt (zo als bekend is) te vergeefs beproefden, en dat zig de Oceaan, hier tegen *verzettede*. ,, *Sed obftitit*" (zegt hy) ,, *Oceanus.*" Op dit, of foortgelyke gevallen denke ik, dat TACITUS, hier, ziet, en onzen Oceaan den naam van *adverfus* toelegt; dien hy, elders, *obftans* noemde. Immers dit fchynt my 't eenvoudigfte: fchoon ik weete, dat anderen 't woord *adverfus* meenen te fpeelen op de Toskaanfche Zee. Conf. GRONOV. ad hunc TACITI locum. HOOFT heeft ,, *dwerfche Oceaan.*"

ſchryven zy drie Zoonen toe, naar welker naamen, die geenen, welken digtst aan den Oceaan liggen, *Ingævonen*, de Inlanders *Herminonen*, de overigen *Iſtævyonen* genoemd worden. Doch ſommigen verzekeren, op 't gezag der oudheid, dat 'er meerdere Zoonen uit deeze Godheid gebooren zyn: dat ook de Landaart door meerdere naamen wordt onderſcheiden; als, *Marſen*, *Gambrivien*, *Sueven*, *Wandaalen*; en dat deeze egte en oude benaamingen zyn: dat, voor 't overige, het woord *Germanie* jonger is en, niet zeer lange geleden (*a*), opgekoomen: dat zy, die 't eerst over den Ryn ſtaken, de Galliers verdreeven en, thans, *Tongren* heeten, toen *Germaanen* gezegd wierden, en dat de naam van dit byzonder Volk, allengskens, boven dien des geheelen Landaarts is in zwang geraakt, in dier voege, dat, om (den Galliers) ſchrik aan te jaagen, alle Duitſchers, in 't eerst, naar de Overwinnaars, *Germaanen* zyn genoemd geworden, welke nieuwe benaaminge, zy ſedert, by eigenwillige keuze, behouden hadden.

§ 3.

(*a*) *Nuper*. De naam van *Germanie* was, reeds in CÆSARS tyd, bekend, en hy noemt ze, te meermaalen. Maar men weet, dat dit woordjen, by de Romeinen, wel eens, meêrder dan het verloop van eene eeuw aanduidde. *Vid.* J. A. ERNESTI ad hunc TACITI locum. Als men let, dat TACITUS de gezegdens van anderen hier aanhaalt, kan dit *nuper* tot zeer vroegen tyd gebragt worden.

§ 3.

Men verhaalt, dat ook HERCULES by hen geweest is, en zy, die ten ſtryde trekken, zingen van hem, als den eerſten der dappere mannen. Ook hebben zy eene ſoort van Liederen, door welker ophef, by hen *baritus* genoemd, zy de gemoederen ontſteeken en het lot des toekoomenden veldſlags, uit de klank zelve, voorſpellen. Want zy doen ſchrikken (*a*) of worden zelven ontdaan, naar den toon, dien de ſlagorde van zig geeft, en welke toon minder gelykt naar zingen, dan naar eene algemeene kreet ter dapperheid. Om een ſchor geluid en gebroken gemurmel te maaken, houden zy de Schilden voor den mond, ten einde de ſtem, door den weêrſtuit, voller en grover te doen zwellen. Wyders meenen ſommigen, dat ook ULYS-

(*a*) Natuurlyk kan men den moed van het Leger, uit het ſterker of zwakker, algemeener of minder, Krygsgezang of geſchrei, opmaaken. TACITUS, *Lib.* 4. Hiſt., *Cap.* 18, ſpreekende over de Benden van CIVILIS en LUPERCUS, verhaalt, dat het gezang (*cantus*) der Mannen en 't gehuil der Vrouwen de ſlagorde door klonk, en met geen gelyk gekrysch van de Romeinſche zyde beantwoord wierdt; alwaar LIPSIUS aanteekent, dat ook de Romeinen hier zeer opletteden: dat CRASSUS daarom, voorheen, de zynen een Krysgsgeſchrei hadt doen maaken, door 't welk men de verſlagenheid van zyn Krygsvolk ten ſterkſte ontdekte, nadien het een flaauw en ongelyk geroep uitbragt, doch de Barbaaren een helder en ſterk geluid.

ULYSSES, op zyne lange en verdigte omdoolinge, in deezen Oceaan gekoomen, de Germaanifche Landen bezogt en *Asciburg*; 't geen aan den oever van den Ryn ligt en, nog heden, bewoond wordt; zou gebouwd en benoemd hebben, ja dat men, oudtyds, een' Altaar, aan ULYSSES toegewyd, en op welken zelfs de naam zyns Vaders LAËRTES ftondt, ter zelfder plaatfe hadt gevonden: dat ook, nog tegenwoordig, eenige gedenktekenen en Grafheuvelen, met Griekfche letteren befchreeven, op de Grenzen van Germanie en Rétie aanweezig zouden zyn. Zaaken, die ik noch voorneemens ben, met redenen aan te dringen, noch te wederleggen. Ieder moge 'er, naar zyne zinnelykheid, al of geen geloove aan hegten!

§ 4.

Voor my zelven, ftaa ik in 't gevoelen van hun, die de Volkeren van Germanie voor eenen, door huuw'lyken met andere Natien niet bezoedelden, maar oorfpronglyken, onvervalschten en alleenlyk aan zig zelven gelyken, Landaart aanzien. Van hier, dat zy allen, ondanks hunne meenigte, eenerleie geftalte hebben, ftuurfche en hemels-blaauwe oogen, goudgeel hair, groote ligchaamen, flegts bekwaam tot heevigen aanval, maar niet even geduldig, om zig met zwaaren arbeid en 't maaken van befchanfingen op te houden. Allerminst konnen zy dorst en hitte verdraagen. Aan koude en honger zyn zy, door lugt en grond, gewend.

§ 5.

Hoe zeer de gedaante van 't Land, hier en daar, verſchilt, is het egter, over 't geheel, aaklig door Bosſchen, en bemorscht door Poelen: vogtiger, naar den kant der Gallien, meêr doorwaaid, naar die van Noricum en Pannonie. Het draagt Koorn, maar geene Ooft-Boomen. 't Is vrugtbaar in klein, doch doorgaans onryzig, Vee. Zelfs den Runderen ontbreekt alle aanzien, en hun voorhoofd mist het ſierſel der hoornen. Op de menigte zyn zy geſteld, en hier in beſtaat hunne eenigſte en liefſte rykdom. Of gunſtige dan vertoornde Goden hun goud of zilver geweigerd hebben, is, by my, in twyfel. Ik wil, egter, niet verzekeren, dat geene Germaaniſche berg-ader goud of zilver teelen zoude: want wie heeft het naargevorst? Van bezit en gebruik hebben zy geene even ſterke aandoeninge (*a*). Zilverwerk, hunnen Afgezanten en Vorsten geſchonken, ziet men, by hen, in geene hoogere waarde, dan vaten uit aarde gevormd: ſchoon zy, die 't naast aan ons grenzen, 't goud en zilver, ten behoeve des wederzydſchen handels, op prys ſtellen en eenige onzer geldſoorten kennen en uitkiezen. Doch, by de In-

(*a*) „*Poſſeſſione et uſu haud perinde afficiuntur.*" De zin is; denk ik; dat de Germaanen meêr werk van 't gebruik, dan van 't bezit, der gouden en zilveren metaalen maakten. Anderen egter meenen, dat TACITUS, onder het *haud perinde*, op zyne Romeinen doelt.

Inlanders, is de meer eenvoudige en oudere gewoonte der wisselinge van waaren nog in zwang. Zy keuren het oude en lang bekende geld voor het beste: de *Serraten* en *Bigaten*. Ook zoeken zy 't zilver meerder dan het goud: niet, om dat zy 'er meêr hart voor hebben, maar wyl het getal van stukken hun gemaklyker valt, in 't aankoopen van allerhande kleinigheden.

§ 6.

Men heeft 'er zelfs niet te veel yzer: zo als men, uit den aart van hunne Geweeren, kan opmaaken. Weinigen gebruiken Zwaarden of 't grootste soort van Lançen, maar zy draagen Speeren; in hunne taal *Frameën* (*Priemen*) genoemd; voorzien van een kort en dun yzer, doch zo scherp en handig voor 't gebruik, dat men, met één en hetzelfde Geweer, zo van naby als van verre, naar de omstandigheid vordert, stryden kan. Wat den Ruiter aangaa, zyn Geweer bestaat in een Schild en eene Prieme. De Voetknegten doen de werptuigen; waar van elk 'er verscheiden heeft; overal heenen vliegen en, of ontbloot, of slechts met een ligt lyfrokjen gedekt, drillen zy dezelven onmeetlyk ver. Zy pronken hunne wapenrusting niet op. Alleenlyk zetten zy de Schilden af, met zeer keurige verwen. Weinigen hebben Borstharnasschen: slegts dees of geene eenen Helm of Stormhoed. De Paerden zyn noch zeer fraai, noch zeer snel, en men leert hen ook niet kringswyze wenden en keeren, zo als wy doen. Zy dryven ze regt uit of, met éénen zwenk, regts om, en sluiten

ten den kring zo digt in een, dat geen derzelver (*a*) de laatfte is. Over het geheel genomen, beftaat de meeste kragt in den Voetknegt. Onder deezen vermengd, ftryden zy: koomende de vlugheid der Voetknegten; die men, gekooren uit de gantfche jongelingfchap, voor de fpitfe van 't heir plaatst; zeer wel te pasfe by het Ruitergevegt. 't Getal wordt ook bepaald. Elke Landftreek (*pagus*) geeft *honderd* man. Hiernaar worden zy, onder elkanderen, genoemd, zo dat, het geen, in den beginne, een getal beteekende, nu een eernaam is geworden. Hunne flagorde wordt bytelsgewyze t' zaamgefteld. Zyne plaats te verlaaten, mits men weder aanvalle, agten zy eerder een blyk van beleid, dan van vreeze. Zy brengen hunne Dooden uit het gevegt: ook terwyle het nog twyfelagtig ftaat. Het Schild in den loop te laaten is de meeste fchande. Zodanigen eerloozen wordt niet vergunt, de Godsdienstplegtigheden of de Volksvergaderingen by te woonen, en veelen, uit den flag ontkoomenen, hebben deezen fmaat door den ftrop geëindigd.

§ 7.

Koningen kiezen zy uit de Edelen, Legerhoofden uit de dapperen. Zelfs de Koningen hebben geene on-

(*a*) „ Ut *nemo* posterior fit?" Welke *Nemo?* de *Ryder* of het *Paerd?* Zy zullen het beiden zyn, want het woord *nèmo* wordt niet altyd van *menfchen* genomen. HAUS, in zyne „ Altertumerskunde von Germanie, *pag.* 132.;" zet het over „ gefchlosfen, dasz kein *Pherd* aus dem kreife kommt."

onbepaalde of vrye magt. De Legerhoofden vermogen meêr door voorbeeld, dan door bevel. Zo zy wakkere, zo zy uitmuntende Lieden zyn, zo zy aan 't hoofd des Legers ſtryden, onderſchikt men zig aan hun, om dat men ze bewondert. Wyders is noch het ſtraffen aan den lyve, noch het binden, noch zelfs het ſlaan aan iemand, dan den Prieſteren, geoorloofd, en het geſchiedt, niet, als ware het, om eene misdaad te wreeken, niet op last van het hoofd des Legers, maar als op 't bevel der Godheid, die zy gelooven den ſtrydenden na by te zyn. Zy voeren ook eenige afbeeldingen en teekenen, uit de bosſchen gehaald, met zig in den ſtryd. En, dat ten voornaame dryfveere van dapperheid ſtrekt, niet uit eenen, zo maar toevallig by een gerotten, hoop, maar uit Huisgenooten en Bloedverwanten zyn hunne benden, zo te voet als te paerde, te ſaamen geſteld, en hunne waardſte panden zyn hun zo naby, dat zy het gehuil der Vrouwen en 't geſchrei der Zuigelingen hooren konnen. Deezen zyn aan ieder' de heiligſte getuigen, deezen de beste lofverkondigers. Tot de Moeders, tot de Wyven, brengen zy hunne wonden, die, onverſchrokt, dezelve tellen en uitzuigen, den ſtrydenden levensmiddelen aanbrengen en hun den moed ſcherpen. Men vindt verhaald, dat eenige, reeds deinzende en ondergaande, ſlagordens, weder tot ſtand zyn gebragt, door 't aanhoudend ſmeeken der Vrouwen, door het voorſtellen van haare borſten, en door 't vertoonen haarer, ophanden zynde, ſlavernye, welke laatſte den Germaanen, om 't lot hunner Vrouwen, als verre 't onlydelykſte vreezen: zo zeer,
 dat

dat geene Volkeren hunne verbintenisfen meêr ter harte neemen, dan zodanige, aan welken men ook het geeven van edele Meisjens, onder de Gyzelaars, heeft opgelegd. Ja zy denken zelfs, dat 'er, in de Vrouwen, iets heiligs, iets voorweetende, is. Waarom zy ook haaren raad niet veragten, noch haare uitfpraaken in den wind flaan. Onder den vergoden VESPASIAAN, hebben wy VELLEDA gezien, die, langen tyd, by de meesten, gehouden wierdt, de plaats eener Godheid te bekleeden. Maar ook vroeger, hebben zy AURINIA en zeer veele anderen geëerbiedigd, zonder ze aan te bidden, noch als of zy 'er Godinnen van wilden maaken.

§ 9.

Onder de Goden, eeren zy voornaamlyk MERCURIUS, en agten het billyk, hem, op gezette dagen, menfchen-offer toe te brengen. HERCULES en MARS verzoenen zy, met het geoorloofde foort van dieren. Een deel der Suéven offert aan ISIS. Uit wat hoofde en van waar zy aan dit vreemde heiligdom koomen, heb ik weinig konnen ontdekken, dan alleenlyk, dat het zinnebeeld, gemaakt op de wyze van een Liburnisch vaartuig (roeijagt), ons leert, dat deeze Godsvereering van elders gehaald is. Voor 't overige, agten zy het beneden de grootheid der Hemelingen, dat men de Goden tusfchen muuren besluiten of hen, in eenige menfchelyke gedaante, zoude afbeelden. Zy wyden Bosfchen en Wouden, en noemen dat verborgene, 't geen

geen zy niet zien, dan door eerbied alleen, met de naamen der Goden.

§ 10.

Geen volk geeft meêr agt op wichelaaryen en lootingen dan zy. Hunne wyze van 't lot te beproeven is eenvoudig. Een' tak van een' vrugtdraagenden boom kappen zy tot ryzen, onderscheiden elk derzelven met een teeken, en strooien ze, los weg en zo als 't valt, op een wit kleed. Hier op, doet de Opperpriester; indien 'er over Staatszaaken moet worden geraadpleegd; of de Vader van 't huisgezin; indien het een byzonder geval raakt; een gebed tot de Goden, slaat de oogen ten hemel, neemt ieder rysjen driemaal op en verklaart den zin der opgenomene naar de ingedrukte teekenen. Vallen zy tegen, dan stelt men, dien gantschen dag, het verder raadpleegen uit. Zyn zy gunstig, dan meent men zig, door vogelgeschrei, nog nader gerust te moeten stellen: want het beproeven van het geluid en de vlugt der vogelen is, ook hier, bekend. Maar 't is byzonderlyk eigen aan dit volk, om, uit paerden, voorzeggingen en vermaaningen naar te vorschen. In de bovengemelde Boschen en Wouden, worden eenigen derzelven, die glanzig-wit en, nooit, door menschlyken arbeid besmet zyn, op gemeene kosten, onderhouden. Men spant ze voor den heiligen Wagen, dien de Priester, de Koning of de voornaamste des Volks begeleiden en agt geeven op het hinneken en briesschen. Men vertrouwt op geene voorzegginge meerder dan op deeze: niet

slegts

flegts by 't Gemeen, maar ook by de Overheden, by de Priesters. Want zig zelven houden zy voor Dienaaren, de paerden voor meêwustigen der Goden. Zy oeffenen nog een ander soort van wichlaarye, om de uitkomsten van zwaare oorlogen te weeten. Van dat Volk, met het welk men in oorlog is, doen zy een' Gevangen; dien men, op welk eene wyze ook, heeft weeten op te ligten; met éénen hunner, daar toe uitgekoorene, Landgenooten kampen, doch elk met de Wapenen van zyn Land. Uit de overwinninge des eenen of des anderen, maaken zy, by voorraad, hun besluit op.

§ 11.

Over mindere zaaken beraadslagen de Vorsten (*a*), over meêr wigtigen allen. In dier voege egter, dat ook zodanige, die ter beslisfinge van het Volk staan, voor af, by de Overheden doorzien en behandeld worden. Zy koomen; ten zy 'er iets schielyks en onverwagts voorvalt; op bestemde dagen, by nieuwe of volle maan, te saamen. Want, ter uitvoeringe van zaaken, voorspelt hun, denken zy, dit tydpunt het meeste geluk. Ook reekenen zy niet, als wy, naar 't getal der dagen, maar der nagten. Zo daadigen zy: zo roepen zy de Vergadering by een: de nagt schynt den dag te geleiden. Dit gebrek spruit uit hunne vryheid, dat zy, niet te gelyk, noch als op last, vergaderen, maar dat en de twee-

(*a*) „ *Principes* ", d. i., *De eersten*, de *Voorsten*, *de Voornaamsten.*

tweede en de derde dag, door het ſammelen der byeenkoomenden, verloopt. Naar het den hoop behaagt, zitten zy, gewapend, neder. De Priesters, die ook dan het regt tot dwangmiddelen hebben, gebieden ſtilte. Straks, laaten de Koning of de Vorſten; naar elk in jaaren, adel, krygsroem of welbeſpraaktheid uitmunt; zig hooren, meêr uit hoofde hunner agtbaarheid om te overreeden, dan uit magt om te gebieden. Zo hun voorſtel niet bevalt, keurt men het, door morren, ſmaadlyk af: zo het behaagt, ſlaan zy de frameën tegens een. Met de wapenen gepreezen te worden is het eerlykſte bewys van toeſtemminge.

§ 12.

Men vermag ter Vergaderinge ook beſchuldigen en halsſtraf eiſchen. De ſtraffen verſchillen naar de misdaad. Verraaders en Overloopers hangen zy aan boomen op. Lui- en lafaarts en die hun ligchaam eerloos misbruikt hebben, ſmooren zy in den modder of in een poel, en werpen 'er eene horde boven op. 't Verſchil der ſtraf ziet daar op, als behoorde men, openbaare misdaaden, in 't ſtraffen ten toon te ſtellen, ſchanddaaden te verbergen (*a*). Zelfs ook ligtere overtree-

(*a*) De twist over de woorden *corpore infames;* die TACITUS hier gebruikt; is bekend. Ik voor my meen de gedagten van hun te moeten volgen, die dit, van ſtomme zonden, verſtaan, welken TACITUS ook bedoelt, *Annal. Lib.* 1. *Cap.* 73. en l. c., *Lib.* 15. *Cap.* 49. Zie ENGELB. Aloude St. der Nederl. 2 D. *bl.* 286—292.

treedingen worden naar eisch geſtrafd. Men legt den overtuigden eene boete op van zeeker getal paerden of klein vee. Een deel der boete wordt aan den Koning of den Staat, een deel aan den beleedigden of zyne naastbeſtaanden, uitgekeerd. In dezelfde byeenkomſten worden ook Vorſten verkooren, die regt oeffenen over Landſtreeken en Vlekken. By elk' deezer bevinden zig honderd Medeſtanders uit de Gemeente, om hem tot Raaden te dienen en gezag by te zetten.

§ 13.

Noch in Lands, noch in byzondere, zaaken, verrigten zy iets, dan gewaapend: maar niemand heeft de gewoonte wapenen te draagen', bevoorens de Staat 'er hem toe bekwaam gekeurd heeft. Dan wordt de Jongeling, of door eenen der Vorſten, of door zyn' Vader, of door eenen naastbeſtaanden, in de Volksvergaderinge zelve, met Schild en *Framée* verſiert. Deezen zyn, by hen, de Tabbaard, deezen 't eerſte eerbewys der jeugd. Voor dien tyd, ſchynen zy ſlegts een Lid van 't Huisgezin, doch, daarna, van den Staat, uit te maaken. Uitmuntende Adeldom of groote verdienſten der Voorouderen geeven ook den Jongelingen eenige waarde, by den Vorst.

Men

't Woord *Flagitium*; 't geen hy, verders, gebruikt; wordt ook in dien zin genomen, by andere Romeinſche Schryvers. Conf. TUL: PAULI *Sentent*: *Lib.* 2. Titul. 26, *Sent.* 13. Men zie egter ook den, andersdenkenden, AMELUNG, in zyne Gedanken uber TACITUS, *pag.* 92—97.

Men voegt ze by de kloekeren en die reeds proeven van dapperheid getoond hebben. 't Is hun geene oneer onder de Volgelingen (*a*) van den Vorst gezien te worden, te meer daar ook dit Gevolg zelve, naar de keuze des geenen, dien men volgt, zyne trappen heeft. Ook heerscht 'er onder de Volgelingen eene groote nayver, wie de eerste plaats by zynen Vorst, en by de Vorsten, wie de meeste Volgelingen hebben moge. Ten allen tyde, door eenen drom van uitgeleezene Jongelingen omgeeven te worden, strekt hun tot luister, in vrede, of steun, in den oorlog: ja niet slegts by zyne eige Natie, maar ook by de nabuurige Volkeren, geeft het elken Vorst vermaardheid en eer, wanneer hy, in getal en dapperheid van Volgelingen, uitmunt. Want men zoekt hen dan aan door Gezantschappen, vereert hen met geschenken, en, door hunnen grooten naam alleen, beletten zy het uitbarsten van eenen Oorlog.

§ 14.

Als men tot den Slag komt, is het schandlyk voor den

(*a*) *Comites. Gezellen.* Van hier 't Fransche woord *Compagnie*, 't geen de onzen, nog eeuwen daar na, door 't Nederlandsch woord *Gezellen*, uitdrukten. 't Zyn in der daad, by TACITUS, *Lyfschutten, die 't Gevolg* van de Vorst uitmaakten, en dus Volgelingen. Vergel. ENGELB. Al. St., 2 D. *bl.* 237. en de treffelyke Hoogduitsche overzetting van TACIT., door J. A. M. ERNESTI.

den Vorst in dapperheid overtroffen te worden, ſchandelyk voor 't Gevolg 's Vorſten dapperheid niet te evenaaren. Doch, hy die van 't ſlagveld wykt, waar zyn Vorst ſneuvelde, is, leevenslang, eerloos en geſchandvlekt. Hem te verdeedigen, te beſchermen, eige heldendaaden hem ten roem toe te ſchryven, hebben zy gezwooren, als hunnen heiligſten Krygspligt. De Vorſten ſtryden voor de overwinning: de Lyfgezellen voor den Vorst. Zo het Volk, onder welk men gebooren is, door lange vrede en rust vadſig zou worden, begeeven zig de meeste edele Jongelingen, uit eige beweeginge, tot die Natien, die, alsdan, eenigen kryg voeren: wyl en de rust hun verdrietig is, en zy, door de gevaaren te trotſen, eerder naam krygen: behalven dat een groot Gevolg niet, dan door ſtroopen en oorlogen, kan onderhouden worden. Zy eisſchen, in dat geval, van 's Vorſten mildaadigheid, dat zo ſtrydbaare oorlogs-ros, die zo bloedige en overwinnende ſpeer. Want vrye tafel en eene ruime, ſchoon onſierlyke, opdisſching, ſtrekken hun voor ſoldy. Dit middel der (Vorſtelyke) mildheid wordt, door kryg en roof, aan geſchaft. Ook kan men hen zo ligtelyk niet beweegen, om de aarde te beploegen en 't jaargety af te wagten, dan om den vyand uit te tarten en wonden te verdienen: ja 't is, hunnes inziens, lui- en vadzigheid, door zweet te bekoomen, 't geen men zig, door bloed, verwerven kan.

§ 15.

Zo dikwerf zy niet ten ſtryde gaan, brengen zy hun-

hunnen tyd minder op de jagt, dan in ledigheid, door, en geeven zig over aan flempen en flaapen. De dapperften en oorlogszugtigften voeren niets uit. De zorge voor het Huis en wat 'er toe behoort, als mede voor de Akkers aan de Vrouwen en Grysaards en elk' der zwakften van het Gezin overlaatende, blyven zy zelven werkeloos. Zeldfaame verfcheidenheid der natuur, daar dezelfde menfchen zo zeer de ledigheid minnen en de rust haaten! 't Is gebruiklyk, in hunne Gewesten, vrywillig en hoofd voor hoofd, den Vorften eenig grof vee of vrugten op te brengen: 't geen, als een gefchenk van agting aangenomen, teffens aan de benoodigdheden te gemoet komt. In de gefchenken van aangrenzende Volkeren; die, niet flegts van byzondere perfonen, maar van 's Lands wege, hun gezonden worden; als uitgezogte paerden, groote wapenen, paerdefierfels, en halskeetenen; ftellen zy 't meeste genoegen. Thans, hebben wy hun ook geleerd, geld aan te neemen.

§ 16.

Dat geen der Germaanifche Volkeren Steden bewoonen, is genoeg bekend, als mede, dat zy zelfs geene aanééngevoegde Wooningen dulden. Zy flaan zig, hier en daar, neder, naar hun een bron, een veld of een bosch, bevalt. De Wyken leggen zy niet aan, op onze wyze, met verbondene en naast elkander ftaande Gebouwen. Ieder omgeeft zyn Huis met eene ruimte, 't zy tegens gevaar van brand, 't zy uit gebrek van bouwkunde. Zy gebruiken zelfs

geene gebakken Steenen noch Daktegels. Tot alles neemen zy ruuwe bouwſtof, zonder aanzien of ſraaiheid. Eenige deelen beſtryken zy, vry net, met eene zo zuivere en glansryke (*a*) aarde, dat zy het ſchilderwerk en de toogen der verwen nabootst. Zy pleegen ook onderaardſche hólen te graaven, ten toevlugt in den winter en berginge voor de vrugten (*b*): want, door middel van zodanige plaatſen, verzagt men de ſtrengheid der koude, en, zo de Vyand in het Land breekt, plundert hy wel 't geen in 't oog valt, maar 't verhólene en begraavene blyft hem onbekend of ontgaat hem, juist daarom, om dat hy 'er eerst naar zoeken moet.

§ 17.

Allen dekken zy zig met een' korten Mantel, vastgemaakt met een' haak of, zo die ontbreekt, met een' doorn. Voor 't overige, brengen zy, ongedekt, geheele dagen, aan den haard en het vuur door. De Rykſten onderſcheiden zig door eene Kleedinge, niet flodderende, als die der Sarmaaten en Parthen, maar naauw ſluitende en die alle de leden doet uitkoomen. Zy draagen ook Vagten van wilde dieren. Die aan den oever (van den *Ryn* of *Donau*) woonen, maa-

(*a*) Denk'lyk met klei-aarde.

(*a*) Men kan dit ook vertaalen „om 'er, des winters, de vrugten in te bergen en te bewaaren." In dit geval, zou TACITUS hier niet leeren, dat juist de Germaanen zelven, des winters, in deeze onderaardſche hólen of kelders huishielden.

maaken 'er minder werk van: doch de verder afgelegenen, dien de koophandel geen' vreemden opſchik heeft aangebragt, zyn hier keuriger op. Deezen zoeken eenige wilde dieren uit, en ſchakeeren de afgetrokkene huiden met ingezette en gevlekte vellen van Zeemonſters, welken de, verder op gelegen, Oceaan en onbekende Zee voortbrengt. Ook zyn de Vrouwen niet anders gekleed, dan de Mannen: behalven dat zy, dikwyls, met linnen Gewaaden omſluiërd zyn, die zy met purper afzetten en het opper deel des Kleeds niet tot de mouwen uitſtrekken. De gantſchen arm is, tot den ſchouder, bloot, ja zelfs ſtaat het naaste deel der borst open.

§ 18.

Schoon 'er de Huuwelyken ſtreng onderhouden worden, verdient geen gedeelte hunner zeden meerderen lof: want zy zyn, byna, de eenigen onder de Barbaaren, die zig met ééne Vrouwe vergenoegen: indien men ſlegts zeer weinigen uitzondert, die, niet uit wellust, maar om hun grooter aanzien (*b*), verſcheiden Vrouwen neemen. De Vrouw brengt geene huuwelyksch gaave aan den Man, maar de Man aan de Vrouwe. De Ouders en Naastbeſtaanden zyn 'er tegenwoordig, en keuren de geſchenken goed. Geſchenken, niet uitgezogt tot verlustiginge der Vrouwen, noch om 'er de nieuw getrouwde mede op te ſieren, maar Osſen, en een opgetoomd Paerd en een Schild, met eene Framéë en Zwaard. Op dee-

(*a*) „ *Ob nobilitatem.*"

deeze geſchenken wordt zy tot Vrouwe aangenoomen, en brengt ook zelve, van haare zyde, den Man éénig Wapentuig aan. Dit agten zy den grootſten band, deeze zyn, voor hun, de heilige egt-geheimenisſen en Huuwelyks-goden. Ten einde de Vrouw niet waanen zoude, dat het denken aan dappere daaden en lotgevallen des oorlogs haar niet betroffe, wordt zy, by de plegtigheden zelven van het aan te gaan huuwelyk, vermaand, hoe zy deelgenoote ſtaat te worden van moeite en gevaaren: hoe zy, met haaren Man, gelyk lot in vrede, gelyk lot in den kryg, zal moeten ondergaan en durven waagen: dat de gekoppelde Osſen, het toegeruste Paerd, de geſchonkene Wapenen dit aanduiden: dat zy zó moet leeven, zó ſterven: dat zy, thans, dit alles bekomt, om hetzelve, ongeſchonden en haarer waardig, aan haare Kinderen weder ter hande te ſtellen, ten einde het haare Schoondogteren eens mogen erlangen en tot de Kindskinderen overbrengen.

§ 19.

In deezer voege, leeven zy, tegen onkuisheid beſchut, door geene aanlokſelen van Schouwſpeelen, geene aanprikkelingen van Gastmaalen, bedorven. Geheime Minne-ſchriften zyn den Mannen even weinig als aan de Vrouwen, bekend. Onder zulk een talryk Volk vindt men zeer weinige Overſpelen: op welken ook de ſtraf daadlyk volgt en den Mannen vryſtaat. De Man jaagt zyne Vrouwe, met afgeſneedene Hairen en ontbloot, in 't byzyn der Naastbeſtaanden, ten huize uit, en dryft ze, met ſlagen, de

gant-

ganſche Wyk door: want voor eene gemeen gemaakte kuisheid is geene vergifnis. Noch door eene ſchoone gedaante, noch door jeugd, noch door rykdom, zou geen Meisjen een Man vinden: nadien niemand daar lagcht om misdaaden, en men niet gewoon is, verleiden en verleid te worden, met den naam van *eeuwe* (gewoonte), te doopen. Nog beter zelfs doen die Volkeren, onder welken alleenlyk Maagden huuwen, en daar de hoop en wensch van Vrouw te zyn zig tot ſlegts ééne verbintenisſe bepaalt. Deezen neemen op dezelfde wyze éénen Man aan, als maar één lighaam, één leeven, ten einde haare gedagten, haare begeerte, zig niet verder zouden uitſtrekken, en zy hem, niet als Egtgenoot, maar als 't huuwelyk zelve, zouden minnen. 't Getal der Kinderen te bepaalen, of iemand uit de aangeboorenen te dooden, wordt een ſchendaad gereekend. En, aldaar, gelden goede Zeden meêr, dan, elders, goede Wetten.

§ 20.

Te Huis, altyd, ongedekt en ongedaan, groeien zy op tot die leden, tot die ligchaamen, die wy bewonderen. Elke Moeder zoogt haar eigen Kind, en zy worden aan geene Slaavinnen of Minnen toevertrouwd. Gy zoudt den Heer en den Slaave, uit geene kiesheid van opvoedinge, onderſcheiden. Tusſchen het zelfde vee, op den zelfden bodem, worden zy opgebragt, tot dat de jaaren de Vrygebooreenen afzonderen, de vroomheid hen leert kennen. De Jongelingen geeven zig ſpade aan den wellust der

liefde over, en van daar hunne, niet uitgeputte, jeugd. Ook maakt men geen' haast met de Meisjes. Dezelfde jeugdigheid, gelyke ryzigheid, even geſchikt voor den anderen (*a*), even kloek, zó vermengen zy zig met elkander', en de Kinderen vertoonen de ſterkte der Ouderen. De Zusters-Zoonen zyn even geëerd, by den moederlyken Oom, als by hunnen Vader. Sommigen houden die betrekkinge voor heiliger en naauwer, en ſtaan 'er meêr op, by 't neemen van Gyzelaars: als of de zodanigen de harten vaster en 't Geſlagt uitgeſtrekter verbonden hielden. Ieders Kinderen zyn egter zyne Erfgenaamen en Opvolgers: men kent 'er geenen uiterſten wil. Zo 'er geene Kinderen zyn, volgen de Broeders, Vader- en Moederlyke Oomen, als de naasten. Hoe grooter 't getal zy van Bloed- en Aanverwanten, hoe aanzienlyker Ouderdom. Kinderloosheid is in geenen tel.

§ 24.

De Vyandſchappen (*b*), zo wel als de Vriendſchap-

(*a*) „*Pares*." In den zin van geheellyk *tot iets geſchikt te zyn*, komt dit woord meerder voor, by TACITUS. *Conf.* in AGRICOLA, *Cap.* 9 Verder kan men, zekerlyk, hier door, *allerleye* gelykheid verſtaan. Zie ENGELB. al., ſt. 2 D. XIII., en HAUS, Altertümersk. 1 *Th. pag.* 152. Ons baſtaard woord *partuur* ſtemt hier mede overeen.

(*b*) *Veete* of *veede* was, by ons, het egte woord. Van waar ons *veêg*: om 't leevensgevaar, waarin men zig, telkens jegens, zynen vyand, bevondt. Zie N. Bydrag. 2 D. *bl.* 517 — 546.

ſchappen, des Vaders of Nabeſtaanden over te neemen is een pligt. Zy blyven egter niet onverzoenbaar. Want men boet zelfs den doodſlag, met een bepaald getal van groot en klein Vee, en 't gantſche Geſlagt ontvangt de voldoeninge: het geen zeer nuttig is voor 't algemeen welzyn, om dat de vyandſchappen gevaarlyker zyn, naar gelang de vryheid grooter is. Geen Volk is guller in 't onthaalen en herbergen. Eenigen ſterveling, wie hy zy, buiten zyn dak te ſluiten, wordt ſchandelyk gereekend. Ieder neemt hem in en discht op, naar vermogen. Is 'er niet meêr, dan wordt hy, by wien de Vreemdeling ingekoomen was, zyn Wegwyzer naar eene andere Wooning, en zy gaan, ongenoodigd, naar 't naaste Huis: om 't even welk. Even heusch worden zy, daar, verwelkomt. Bekend of onbekend, niemand maakt, dien aangaande, op 't ſtuk van Gastvryheid, eenig onderſcheid. Zo de Vreemdeling, by zyn vertrek, om iets vraagt, is het de gewoonte, hem zulks te geeven, en men maakt even min zwaarigheid, iets van hem te verzoeken. Zy houden van Geſchenken, maar reekenen 't gegeevene niet toe, noch zig, door 't ontvangene, verpligt. De Omgang met hunne Gasten is blygeestig.

§ 22.

Terſtond na den Slaap; dien zy, doorgaans, tot aan den dag rekken; wasſchen zy zig, veeltyds, met warm water: wyl het, by hen, meest winter is. Na 't wasſchen, ontbyten zy. Ieder heeft zynen afzonderlyken Stoel en Tafel. Daar op, gaan zy, ge-

waapend, aan haare zaaken en, niet min dikwerf, te gast. Dag en nagt over te drinken, ſtrekt niemand ter oneere. Veelvuldige twisten, onder Drinkaarts gewoon, loopen, zelden met ſcheldwoorden, meêr met doodſlagen en wonden, af. Over 't bevredigen van Vyanden, 't maaken van Egtverbintenisſen, 't kiezen van Vorſten, eindelyk over Vrede en Oorleg, beraadſlagen zy zig mede, op hunne Gastmaalen: even of de geest nooit vatbaarder ware voor eenvoudige, of nooit meerder ontvonkt wierde tot groote, denkbeelden. Dit, noch listig, noch argdenkend, Volk opent, dan, de geheimen van het hart, onder eenen vryen ſcherts. Na dat, op die wyze, 't gevoelen van een ieder ontdekt en open gelegd is, hervat men 't beraadſlaagde, op den volgenden dag. Voor beide tydpunten hebben zy goede reden. Zy beraadſlagen, wanneer zy niet konnen veinzen, en zy beſluiten, wanneer zy niet konnen dwaalen.

§ 23.

Hunne Drank beſtaat in een vogt, getrokken uit garst of koorn, 't geen, uitgegist, eenigſints naar Wyn gelykt. Die digtst by den Oever (*a*) woonen, koopen ook een ſoort van Wyn. Hunne Spys is eenvoudig. Wilde Appelen, versch Wild en geſtremde Melk. Zonder veele toebereidinge, zonder lekkerny, verjaagen zy den Honger. Nopens den Dorst zyn zy zo maatig niet. Zo men hunne Drinkenslust bot viert en hun zo veel geeft, als zy verlangen, zult gy

(*a*) t. w. van den *Ryn*, of den *Donau*.

gy ze even gemaklyk door ondeugden, als door wapenen, overwinnen.

§ 24.

Zy hebben maar ééne ſoort van Schouwſpelen, die, by alle hunne byéénkomſten, op dezelfde wyze zyn ingerigt. Naakte Jongelingen, voor welken dit een ſpel is, werpen zig, met een' ſprong, tusſchen zwaarden en dreigende framéën. De oeffening heeft 'er eene konst van gemaakt, de konst bevalligheid aan gegeeven. Zy doen dit egter niet, om winst of belooninge, maar de vreugd der Toezienders is de prys hunner ſtoute waagzugt. Van Dobbelen; 't geen zonderling is; maaken zy, nugter zynde, werk, te midden van ernſtige zaaken, met zulk een' onbezonnen drift om te winnen, dat zy, als alles op is, vryheid en ligchaam op den laatſten en jongſten worp zetten. Die verliest begeeft zig, gewilliglyk, in ſlaaverny. Schoon jonger, ſchoon ſterker, laat hy zig binden en verkoopen. Zo groote ſtyfzinnigheid heeft men, in eene ſlegte zaake. Zy zelven noemen dit *woord houden*. Slaaven van dit ſoort verhandelen zy, ten einde zig ook van de ſchaamte eener zodanige winst te ontdoen.

§ 25.

De overige Slaaven gebruiken zy niet, als Wy, die elken hunner, tot bepaalde verrigtingen, in het huishouden verdeelen. Ieder beſtuurt zyne Hoeve en Wooninge. De Heer legt den Bebouweren van zyn Land zekere maat van koorn, of vee, of kleedinge

op, en, tot dus verre, moet de Slaaf gehoorzaamen. De overige Huisdienften worden, door de Vrouwe of de Kinderen, verrigt. Eenen Slaaf te flaan en, door boeiën of (onlydelyken) arbeid te dwingen, is zeldzaam. Indien zy 'er eenen dooden, gefchiedt dit niet, door wreede tugtiginge, maar in haast en toorn; zo als men eenen Vyand doodflaat; doch zonder dat 'er ftraf op ftaat. De Vrygelaatenen zyn niet veel meêr dan de Slaaven. Zelden van eenig belang in Huis, nooit in den Staat, ten zy by die Volkeren, die onder Koningen ftaan: want, daar, klimmen zy boven Welgeboornen en Edelen. By de overigen, is het minder aanzien der Vrygelaatenen een bewys der vryheid.

§ 26.

Woeker te dryven en Geld op renten te zetten is hun onbekend, en wordt, daarom, minder gedaan, dan of het verboden was. De Landen worden, naar 't getal der Bebouwers, door allen, beurtelings, in bezit genomen, en zy verdeelen ze, daarop, naar elks waardigheid. De uitgeftrektheid der Velden maakt die verdeeling gemaklyk. Zy verwisfelen, jaarlyks, van Bouwlanden, en 'er fchiet nog grond over: want zy maaken zo veel werks niet, als zy wel konden, om, op den vrugtbaaren en ruimen grond, Boomgaarden aan te leggen, Weiden af te fteeken en Hoven te besproeiën. Zy doen den grond flegts Graangewas opbrengen: waarom zy ook het jaar zelven in zo veele Getyden niet deelen, als Wy. Van Winter en Lente en Somer hebben zy begrip, en 'er zyn woor-

woorden voor. Zo de Naam als de voortbrengſelen van den Herſst beiden zyn hun onbekend.

§ 27.

Met de Begraafnisſen hebben zy niet op. Alleenlyk is men gewoon, de Ligchaamen van vermaarde Mannen, met een zeker ſoort van Hout, te verbranden. Zy overlaaden ze niet met Kleederen of Reukwerk. By elk' plaatst men zyne Wapenen, en van ſommigen werpt men ook het Paerd op het vuur. Men rigt eenen Grafheuvel op van Zooden. De moeilyke en zo werklyke eere der Praalgraaven veragten zy, als den Dooden bezwaarende. Klagten en traanen leggen zy ſpoedig, ſmert en droefheid ſpade, af. Aan de Vrouwen ſtrekt het treuren, den Mannen het aandenken, tot lof.

Dit hebben wy, ten aanzien des Oorſprongs en der Zeden van alle Germaanen, in 't gemeen, vernoomen: nu zullen wy ten aanzien van elk Volk in 't byzonder, hunne Inzettingen en Zeden; voor zo verre zy verſchillen; alsmede welke Volkeren, uit Germanie naar de Gallien, verhuist zyn, opgeeven.

TWEEDE VERDEELING (a).

§ 28.

Dat de Galliers, oudtyds, magtiger geweest zyn, verhaalt de voornaamſte der Schryveren, de vergode JU-

(a) De laatſte woorden van het voorgaande Hoofdſtuk leeren, duidelyk, dat TACITUS zyn Werkjen in twee-

JULIUS, en het is, daarom, denklyk, dat 'er ook Galliers naar Germanie zyn overgeſtooken. Want hoe weinig kon de Rivier beletten, dat eenig Volk, naar gelang van deszelfs aanwasch, zyne woonplaatſen verwisſelde en zig meester maakte van andere, die, toen, nog gemeen en in geene magtige Heerſchappyen verdeeld waren. De *Helvetiers* hebben zig, daarom, tusſchen het Hercynisch Woud, aan de Rivieren den Ryn en de Mein, de *Bojen* (beiden zyn zy van Gallifchen afkomst) verder op, neêrgezet. De naam van *Bojemum* (*Bojenheim*) is nog in weezen, en duidt de oude gedagtenisſe der Plaatſe aan, hoe zeer de Inwoonders veranderd zyn. Maar 't is onzeker, of de *Araviscen* van de *Oſen*; een Germaanisch Volk; naar Pannonie, dan wel de *Oſen* van de *Araviscen*, naar Germanie, verhuist zyn, wyl zy, nog heden, dezelfde taal, inzettingen en zeden hebben, en, oudtyds, aan den wederzydſchen Oever, gelyke armoede en vryheid, en dus ook dezelfde voor- en nadeelen, plaats greepen. De *Treviren* en *Nervien* zyn uitermaate geſteld op hunne afkomst uit de Germaanen: even of zy, door de beroemdheid van dat bloed, van alle gelykheid met de Gallen en van der-

zel-

tweeën deelt en, na van de Germaanen, in 't algemeen, geſproken te hebben, hier, tot de byzondere Geſlachten van dat Volk overgaat. Ik ben, egter, hier ter plaatſe, niet afgeweeken van de oude gewoonte der Uitgeeveren, om de Hoofdſtukken te doen doorloopen: ten einde ik geene warringe zou geeven, in de vergelykinge met den Latynſchen Tekst.

zelver traagheid, afgezonderd wierden. Aan den Rhynoever zelven, woonen, zonder twyfel, Germaanische Volkeren: de *Vangionen*, *Triböken*, *Nemeten*. Zelfs de *Ubiën*; schoon zy verdiend hebben, eene Romeinsche Volkplanting te worden, en liefst *Agrippinensers*, naar den naam hunner Stigteresse, heeten; schaamen zy zig hunnes oorsprongs niet. Zy zyn, in voorige tyden, over den Rhyn gekoomen, en wierden, om hunne beproefde trouwe, aan den Rhyn-Oever geplaatst, niet om hen in 't oog te houden, maar om (de Overrynsche Germaanen) afteweeren.

§ 29.

De dapperste van alle deeze Volkeren, de *Batavieren*, bewoonen niet veel van den Oever, maar een Eiland van den Ryn-Stroom. Dit Volk behoorde, eertyds, tot de *Katten*, en stak, ter gelegenheid van een inlandsch oproer, naar deeze woonplaatsen over, in welken zy een deel der Romeinsche Heerschappye moesten worden. De eer en het teeken van 't oude bondgenootschap zyn, nog, in weezen: want zy worden noch door schattingen vernederd, noch door eenen Tollenaar uitgemergeld. Vry van lasten optebrengen en alleenlyk tot krygsdiensten bestemd (*a*), worden zy, als geweer en wapenen, voor de oorlogen bewaard. 't Volk der *Mattiaken* is ons, op gelyke wyze, te wille. Want de grootheid van het

(*a*) „ *In usum prœliorum sepositi.*" Ik volge, hier, de overzetting van J. A. M ERNESTI. Eigenlyk, „ ten gebruike van veldslagen afgezonderd."

het Romeinſche Volk heeft, tot over den Ryn en de oude paalen, de eerbied voor den Ryke uitgebreid. Op deezen voet, houden zy zig, ten aanzien van wooninge en grenzen, op hunnen oever, maar, met hart en ziel, by ons, voor 't overige den Batavieren gelyk, behalven dat zy, door de lugt en den grond des Lands zelve, hier toe nog ſterker worden aangezet (*a*). Hen, die de Tiendlanden bebouwen, zal ik onder de Germaaniſche Volkeren niet optellen, ſchoon zy zig, langs den Ryn en den Donau, nedergeſlaagen hebben. Eenige, door gebrek ſtout gewordene, Galliſche Waaghalzen maakten zig van dien bodem meester, toen hy nog geenen vasten bezitter hadt. Na dat men, kort daarop, onze Troepen meêr voor uitgezet en deeze Streek omſchanst (*b*) heeft,

(*a*) Te weeten; denk ik; om de Romeinen, met hart en ziel (of zin), te zyn toegedaan. „ *Noch ſtrenger* „ *gemoedigd*" zegt HOOFT, en J. H. M. ERNESTI, *l. c. pag* 164. „ *ausſer dasz ſelbst boden und clima ſie zum ſtreit noch muthiger macht.*" Maar, zo TACITUS den moed der Mattiaken, hier, boven dien der Batavieren verheft, hoe ſtemt dit zeggen dan met zyne voorgaande woorden, dat deze laatſten de „ *dapperſte van alle deeze Volkeren waren?*" Wyders, meen ik het woordje *adhuc*, in plaatſe van, door *nog*, door de woordjes *hier toe*, te mogen overzetten. TACITUS gebruikt het meerder zo: b. v., *de Morib. German:*, *Cap.* 22. Ubi Not. J A. ERNESTI.

(*b*) „ *Limite acto, promotis Præſidiis.*" Over zodanige *Limites*. d i. *Verſchanſingen*, *Omtrekken* of *Marken*, zie myne *Naleez.* op WAGEN. *bl.* 55—57.

heeft, worden die Landen voor Uithoeken van ons Gebied, en voor een deel van het Wingewest (*a*), gehouden.

§ 30.

Boven deeze (Tiendlanden) neemt de woonplaats der *Katten* zynen aanvang, met het Herçynisch Woud: zynde die Streeken zo vlak en moerasſig niet, als de overige Gewesten, tot welken Germanie zig uitſtrekt: nadien men 'er eene aanéénſchaakeling heeft van Heuvelen, die, al zagtkens, minder worden. Het Herçynisch Woud verzelt ook en verlaat zyne *Katten*. Dit Volk heeft zeer harde ligchaamen, in één gedrongen leden, dreigend gelaat en de grootſte kloekmoedigheid. Voor Germaanen, hebben zy veel oordeel en ſchranderheid. Zy zyn gewoon, uitgekoorene Bevelhebbers over zig te ſtellen, de aangeſtelde te gehoorzaamen, de gemaakte ſchikkingen in agt te neemen, de gelegenheden wel te vatten, niet te rasch aan te vallen, zig den dag ten nutte te maaken, zig des nagts te verſchansſen, 't oorlogs-geluk onder de twyfelagtige, de dapperheid onder de zekere, zaaken te tellen, en, 't geen het zeldzaamſte en, zonder beredende Krygstugt, niet te doen is; meêr op den Veldheer, dan op het Leger, te vertrouwen. Al hunne kragt beſtaat in den Voetknegt: dien zy, behalven zyne wapenen, ook met yzeren gereedſchappen en verdere benoodigheden, be-

(*a*) *Wingewest* (*Provintia*): d.i. *Belgisch Gallie.* zie GATTERER, by J. H. ERNESTI, *l. c. pag.* 164. (m.n.o.)

belaaden. Andere Volkeren ziet men ten Slage, de Katten ten Oorloge, uittrekken. Zelden doen zy Strooperyen of toevallige Schermutſelingen. De kragt der Ruiterye beſtaat, voornaamlyk, in ſchielyk de overwinninge te bereiken of, ſchielyk, te wyken. Gezwindheid ſtaat (by hen) naast vrees, 't marren nader by ſtandvastigheid.

§ 31.

't Geen, by andere Germaaniſche Volkeren, zeldzaam, en ſlegts door deezen of geenen ſtoutmoedigen, gepleegd wordt, is, by de *Katten* een algemeen gebruik geworden, te weeten, dat zy, even tot de jaaren der Jongelingſchap gekoomen, Hair en Baard laaten groeien en die wezensdragt, aan de dapperheid verloofd en verbonden, niet afleggen, voor dat zy een' Vyand verſlaagen hebben. Over bloed (*a*) en buit ontblooten zy het Voorhoofd, en zeggen, *dat zy dan eerst den prys hunner geboorte betaald hebben, en hunnes Vaderlands en hun-*

(*a*) d. i. By gelegenheid van het wonden eenes Vyands, en 't behaalen van buit, ſcheeren zy 't Hair des Voorhoofds af. De kundige J. H. M. ERNESTI zegt: „ bloszen ſie die *Stirn:*" 't geen hy verklaart, door „ ſcheeren *Bart* und *Haare* ab." Doch ik meene; uit hoofde van het, onmiddelyk te vooren, verhaalde van TACITUS; dat het afleggen des *Baards*, eerst na het dooden eenes Vyand, plaats greep. Ik volge, ten aanzien deezer zinſnede, de overzettinge van HOOFT, in den tekst.

hunner Voorouderen waardig zyn. Den blooden en onſtrydbaaren blyft deeze morſigheid aanhangen. Elk der dapperſten draagt, nog bovendien, een' yzeren Ring (dit agt men ſmaadlyk, onder dit Volk), als ware het eene boei: tot dat hy, door 't ombrengen eenes Vyands, 'er zig van ontdoen kan. Zeer veele Katten vinden ſmaak in dien dragt. Reeds grys voeren zy deeze teekenen nog, en worden, zo door hun eigen Volk, als door de Vyanden, 'er by aangeweezen. Alle Gevegten worden door deezen begonnen. Zy maaken, altyd, den eerſten ſpits uit: die eene ongewoone vertooninge geeft. In Vrede zelve, hebben zy geen zagter of goêlyker voorkoomen. Niemand hunner heeft huis of akker of eenige zorge. Men geeft ze ſpys en drank, waar zy koomen. Verkwisters van een's anders goed zynde verſmaaden zy ook dat van zig zelven: tot eindelyk, de bloedelooze ouderdom hen beſtand maakt voor zulk eene ſtrenge dapperheid.

§ 32.

Naast aan de *Katten*, by den Ryn; daar hy eene vaste beddinge heeft en ten genoegzaame grenze kan ſtrekken; woonen den. *Uſipiën* en *Tenkteren.* Buiten den gewoonen krygsroem, ſteeken de *Tenkteren* uit in kunſtig geoeffende Ruitery. Zelfs is het Voet-Volk der *Katten* niet beroemder dan het Paerden-Volk der *Tenkteren.* Zo hebben de Voorouders begonnen, zo volgen de Nakomelingen: dit maakt hunne Kinderſpélen uit, dit den nayver hunner Jongelingen: de oude Lieden volharden daar in.

Als een deel van 't Gezin en der Aanhoorigen (*), en by regt van erfvolginge, gaan hunne Paerden over. Niet tot den oudſten Zoon, maar tot den onverſchrokkensten, en voor den oorlog meest geſchikten.

§ 33.

Naast de *Tenkteren*, ontmoette men, voorheen, de *Brukteren*: nu, zegt men, hebben zig de *Chamaven* hier nedergeſlaagen, na dat de *Brukteren* verdreeven en, ganſchelyk, uitgeroeid zyn (*a*), door de vreemde magt van nabuurige Volkeren, 't zy uit hoofde hunner trotsheid, 't zy om de zoetheid van den buit, of door eenige gunst der Goden te ons waards. Want zelfs deezen hebben ons niet benyd, Aanſchouwers van 't Gevegt te zyn. Meer dan zestig duizend zyn 'er gevallen (*b*), niet door 't geweer of de

(*) *Penatis.*

(*a*) Dit is een grootſpraak van TACITUS: zo als de Romeinen en alle Volkeren 'er, van ouds, veelen hadden. De Brukteren vindt men, nog eenige eeuwen na deezen tyd. Vid. Notit. Imper. *ſect.*, 38. GREGOR. TURON., *Lib.* 2., *Cap* 9.

(*b*) Dit gebeurde, in het tweede Burgemeesterſchap van TRAJANUS, en dus, ten tyde, dat TACITUS mede Romeinsch Burgemeeſter was. Te vooren, hadden de Brukteren eenen inbreuk in 't Romeinſche Ryk willen doen. TRAJAAN hadt ze bedwongen en, nu, keerden zy, gedeeltelyk, de wapenen tegens één. Van daar de vreugd der Romeinen en hunne verbittering tegens zulken onder de Germaanen, die *hen niet lieven*,

de wapenen der Romeinen, maar; 't geen nog grooter is; tot derzelver vermaak en voor hunne oogen. Aanhoudend blyve, by deeze Volkeren, indien geene liefde 't onswaards, dan, ten minſten; zo ik wenſche; haat onder elkanderen! Want, by 't prangen der noodlottigheden van het Ryk, kan ons, thans, geen grooter geluk ervaaren, dan tweedragt onder de Vyanden.

§ 34.

De *Dulgibinen* en *Chaſuariën* en andere, min bekende, Volkeren, ſluiten zig, van agteren, aan de *Angrivariën* en *Chamaven*. Voor aan, liggen zy tegen de *Friezen*. De *Friezen* worden, naar maate hunner kragten, *grootere* en *kleinere* genoemd. Beide deeze Volkeren worden, tot den Oceaan toe, door

ven, dat is, *niet gehoorzaamen*, hun niet *onderdaanig zyn*, wilden. 't Is aanmerkelyk, dat juist TACITUS, op dit tydſtip, dit Boekje ſchreef; zie, hier, *Cap.* 37; en deeze omſtandigheden konnen wel hebben medegewerkt, om 'er hem toe over te haalen: te meêr, daar, te Rome ieder, thans, de mond vol van dat Volk zal gehad hebben. Voor 't overige, vreesde hy, dat, zo de Duitſchers eens de handen in een ſloegen, zy den ondergang van 't Romeinſche Ryk zouden berokkenen. 't Bleek, na vier honderd jaaren, dat hy een waar Propheet geweest was. Maar, zo dit ſchryven, ooit, den Duitſchen in handen is gekoomen, moet het hun den aart der Romeinen leeren kennen en, des te meêr, tegen deezen verbitterd hebben.

door den Ryn bezoomd, en liggen, bovendien, rondom zeer groote Meeren: welken ook door Romeinſche Vlooten bevaaren zyn.

Wy hebben beproefd, den Oceaan zelven, langs deezen weg (*a*), te beſteevenen. Het gerugt heeft verſpreid, dat ook de Pylaaren van (*b*) HERCULES nog, daar ter plaatſe, overig zyn. 't Zy dan, dat HERCULES hier waarlyk gekoomen zy, of dat men als overeengeſtemd heeft, om al het treflyke, dat ergens gevonden wordt, aan zynen beroemden naam toeteſchryven. Ook heeft het DRUSUS GERMANICUS aan geene ſtoutmoedigheid ontbrooken: maar de Oceaan heeft zig verzet, om eenig onderzoek, zo naar zig zelven, als naar HERCULES, toe te laaten. Sedert heeft niemand dit ondernoomen, en men heeft het heiliger en eerbiediger geagt, de daaden der Goden te gelooven, dan te kennen. Tot dus verre is ons Germanie, naar de westelyke zyde, bekend.

§ 35.

Naar het noorden, keert het, met een' zeer grooten bogt, binnenwaarts: alwaar de *Chaucen*, het eerſte Volk zyn, 't geen men, terſtond, ontmoet, en die, ſchoon zy hunnen aanvang neemen by de *Friezen* en een gedeelte van het Strand be-

(*a*) „Ipſum etiam Oceanum, *illa*, tentavimus."

(*b*) TACITUS bedoelt; zo ik agte en, uit het volgende, klaarder wordt; den togt van GERMANICUS, door de Eems, in de Noordzee. Vergel. myn aangeteekende op § 2, alhier (*b*, *c*), *bl.* 49 en 50.

beſlaan, zydelings egter, door alle Volkeren, welken ik boven beſchreeven heb, omgeeven worden, tot dat zy, met eene kromte, aan het Land der *Katten* ſtooten. Eene zo onmeetlyke Landſtreek bezitten niet ſlegts, maar vervullen ook, de *Chauchen:* een zeer edel Volk (*a*) onder de Germaanen, en dat zyne grootheid, liefst door regtvaardigheid, zoekt te handhaaven. Zonder hebzugt of onvermogen, gerust en afgezonderd leevende, tergen zy niemand ten oorloge of vallen hem aan met roof of plunderinge. En dit is een zeer groot bewys van hunne deugd en van hun vermogen, dat zy geen onregt pleegen, om zig, boven anderen, te doen gelden. Des niettegenſtaande, hebben zy allen de wapenen in gereedheid en, zo het de nood vordert, een Leger van veele manſchap en paerden. Ook die te huis blyven worden, daar door, in hunnen goeden naam niet gekrenkt.

§ 36.

De *Cheruſçen;* liggende bezyden de *Chauçen* en *Katten;* hebben eene ongeſtoorde, maar te lange en ſlapmaakende, Vrede onderhouden; 't geen hun meêr genoegen dan veiligheid verſchaft heeft. Immers is het onvoorzigtig, te midden van ligt geraakte en magtige Volkeren, ſtil te blyven zitten, als 'er geweld gebruikt wordt. Gemaatigdheid en zagtmoedigheid zyn naamen, die men eenen Overwin-

(*a*) „ *Nobilisſimus* Populus." Dit kan ook het *edelſte* Volk aanduiden: en zo vertolken het de meesten.

winnaar geeft. Van hier, dat men hen, die, eertyds, de *braave* en *regtmaatige Cheruşçen* heeteden, nu, de *luië* en *dwaaze* noemt, terwyl den overwinnenden *Katten* het krygsgeluk tot wysheid is gereekend. In den val der *Cheruşçen* zyn ook de *Fozen* betrokken geworden. Een aangrenzend Volk, 't geen, thans, gelykelyk in hunnen tegenſpoed deelt, daar het, in voorſpoed, voor hun moest onderdoen.

§ 37.

Denzelfden Inham (*a*) van Germanie, digt by den Oceaan, bewoonen de *Çimbren:* nu, een klein Volk, maar van grooten roem. Ook vindt men, op den wederzydſchen oever (des Ryns), nog heden, wyd en breed, de ſpooren van deszelfs oude vermaardheid: eene Legerplaatſe naamlyk en afgeſtokene vakken, uit welker omtrek men, nu nog dit groote Werk, en de magt van dit Volk kan afmeeten, als mede dat de Schryveren, naar waarheid, hun Leger zo groot hebben opgegeeven. Onze Stad ſtondt in haar zeshonderd en veertigſte jaar, toen men, het eerst, van den Çimberſchen oorlog hoorde. CÆCILIUS METELLUS en PAPIRIUS CARBO waren Burgemeesteren. Zo men, van daar, tot het

(*a*) Zie, hier, het 35 Hoofdſt. De beroemde J. A. ERNESTI vergiste zig, met, op deeze plaats, aan te teekenen, dat TACITUS, bevoorens, van geenen Inham geſprooken hadt: waarom hy ook *ſitum*, voor *ſinum*, las. *Vid.*, ad TACIT. de Morib. Germ., *pag.* 50., *Cap.* 37. (*i*).

het tweede Burgemeesterſchap van Keizer TRAJANUS reekent, heeft men, omtrend, twee honderd en tien jaaren. Zo lange, is men doende aan 't verwinnen van Germanie. In dien zo langen tusſchentyd, heeft men elkanderen veele nadeelen toegebragt. Noch de Samniet, noch de Carthaginenſers, noch de Hispaniën, noch de Galliën, de Parthen zelven, hebben ons, zo dikwerf, geene lesſen gegeeven. De Vryheid naamlyk der Germaanen valt (ons) wranger dan het Ryk van Arſaces (*a*). Want, wat kan het Oosten; dat, met verlies van PACORUS zelven, tot beneden eenen VENTIDIUS heeft moeten bukken; ons anders tegenwerpen dan de nederlaage van CRASSUS. Maar de Germaanen hebben, na 't verjaagen of vangen van CARBO en CASSIUS en SCAURUS AURELIUS en SERVILIUS CÆPIO en, eindelyk, van CNEJUS MANLIUS, op eens, aan het Romeinſche Volk vyf Burgemeesterlyke Legers en, aan CÆSAR (AUGUSTUS), VARUS, met zyne drie byzynde Keurbenden, ontnoomen. Ook heeft CAJUS

(*a*) Ik volge, hier, de leezing van J. H. M. ERNESTI: die, teffens, aanteekent, dat TACITUS, hier ter plaatſe, op de geringe afkomst van VENTIDIUS doelt en, daarom, van hem met zulk eene veragtinge ſpreekt. VENTIDIUS BASSUS, een beroemd Krygsman; die, van Karren-verhuurder, tot het Romeinsch Burgemeesterſchap geſteegen was; ſloeg de Parthen, tot driemaal toe. *Vid.* AUL. GELI., Noct. Att., *Lib.* XV., *Cap.* 4.

JUS MARIUS, in Italie, de vergode JULIUS, in Gallie, DRUSUS en NERO (TIBERIUS) en GERMANICUS hen, in hun eigene woonplaatſen, niet ongewrooken geſlaagen. Kort daar aan, zyn de zwaare bedreigingen van CAJUS CÆSAR hun ten ſpotte geworden. Daar op, is rust geweest, tot dat zy, ter gelegenheid onzer, tweedragt en burgerlyke oorlogen, de Winterlegeringen onzer Keurbenden vermeesterd en zelfs naar de heerſchappy der Galliën geſtaan hebben: en, na dat zy hier uit weder verdreeven zyn, heeft men, in de naast voorgaande tyden, meêr over hun gezegepraald, dan hen verwonnen.

§ 38.

Nu dient men van de *Suéven* te ſpreeken: die niet, als de Katten en Tenkteren, uit maar éénen Stam beſtaan. Want zy bezitten het grootſte deel van Germanie, en worden, nog door byzondere Volkeren; die elk hunne eige naamen hebben; onderſcheiden: ſchoon zy, in 't gemeen, *Suéven* genoemd worden. Het kenteeken van dit Volk beſtaat in het hair om te ſlaan en, met eenen knoop, te onderſtrikken. Dus worden de Suéven van de overige Germaanen, dus der Suéven Vrygeboornen van de Slaaven, onderſcheiden. Onder andere Volkeren, die of aan de Suéven vermaagſchapt zyn, of; zo als dikwyls gebeurt; hen eenigſints navolgen, doet men dit zeldſaam, en ſlegts in de jeugd. By de Suéven, ſtrykt men het barsſe hair, tot in den gryzen ouderdom, agter over; ook bindt men het, dikwyls, al-

alleenlyk, op de kruin zelve, vast. De Voornaamſten draagen het ook fierlyker. Dus zorgen zy voor hunne gedaante, maar zonder kwaad inzigt. Want zy tooiën zig niet op, om te minnen of bemind te worden, maar om, wanneer zy ten oorloge trekken, grooter en verſchriklyker te ſchynen, in de oogen der Vyanden.

§ 39.

De *Semnonen* verhaalen, dat zy de oudſte en edelſten der *Suéven* zyn. 't Geen zy, nopens de oudheid, verzekeren, wordt, door hunnen Godsdienst, bevestigd. Op één' en denzelfden tyd, koomen alle Volkeren van 't zelfde bloed, door Gezandſchappen, by den anderen, in een, door wichlaary der Voorvaderen en oud ontzag, geheiligd Woud, alwaar zy, van Staatswege, met het ſlagten van een' mensch, de yslykheden van den barbaarſchen Godsdienst, plegtiglyk, inwyden. Men betoont voor dat Bosch, nog op eene andere wyze, zynen eerbied. Niemand treedt 'er in, dan met eenen band gebonden, ten bewyze zyner minderheid en van de overmagt der Godheid. Zo hy, by geval, voor over ſtort, mag hy noch opgebeurd worden, noch opryzen. Men wentelt hem uit, langs den grond, en deeze gantſche bygeloovigheid wil aanduiden, dat de Natie, van hier, haaren oorſprong hebbe, dat God, de Beheerſcher van alles, hier, aanweezend is, en dat al het overige aan hem onderworpen is, en hem gehoorzaamt. De welſtand der Semnonen geeft hun nog meêr gezag. Zy bewoonen honderd Landſtreeken,

en zo groot een ligchaam maakt, dat zy zig zelven, als 't hoofd der Suéven, beſchouwen.

§ 40.

De *Longobarden*, integendeel, zyn vermaard door hun klein getal. Omringd door zeer veele en zeer magtige Volkeren, leeven zy veilig, niet door hen in te volgen, maar (*a*) door hun ſlag te leeveren en geene gevaaren te ontzien. Wyders, worden de *Reudingen*, en de *Avionen*, en de *Anglen*, en de *Varinen*, en de *Eudoſen*, en de *Suardonen* en de *Nuithonen*, door Rivieren of Bosſchen beſchut. Nopens geenen van deezen is iets byzonders aan te merken, dan dat zy, gezaamenlyk, *Hertus*, dat is *Moeder de Aarde*, eere bewyzen, geloovende, dat zy zig mengt in de menſchelyke zaaken, en zig onder de Volkeren laat invoeren. In een Eiland des Oceaans (*b*), vindt men een, nooit ontheiligd, Woud en, daar in, een, met een Kleed overdekten, gewyden Wagen! Alleenlyk de Priester mag dien aanraaken. Hy weet, wanneer de Godin onder het Dekſel gekoomen is, en volgt haar; die, door twee koeien, getrokken wordt; met diepen eerbied na. Dan heeft men vro-

(*a*) TACITUS ſchynt niet zeer veel onderrigt, nopens de *Longebarden* en ſommige verder afgelegene Germaamen, ontvangen te hebben. Zie J. H M. ERNESTI *p* 184. (*d*).

(*b*) Men denke aan het Eiland *Rugen*: als zeer gelegen voor de gemeenſchappelyke godsdienstplegtigheden dier Volkeren. Anderen hebben dit aangetoond.

vrolyke dagen en feesten, op alle plaatſen, die zy met haar bezoek en verblyf verwaardigt. Men begint geenen oorlog, grypt geene wapenen aan, ſluit alle geweer op, en kent en mint ſlegts vrede en rust, tot dat dezelfde Priester de Godinne; nu verzaadigd van de omgang met Stervelingen; naar het Woud (*a*) terug brengt. Zo rasch zy daar is, worden Wagen en Kleederen en, zo gy 't gelooven wilt; de Godin zelve, in een verborgen Meer, afgewasſchen. Die dienst wordt door Slaaven verrigt, welken het zelfde Meer, terſtond, inzwelgt. Van daar die geheime ſchrik en heilige onkunde, wat het toch zy, 't geen ſlegts die geene zien, die, daadelyk, ſterven moeten. Dit deel der Suéven ſtrekt zig uit, tot in de verst afgelegene deelen van Germanie.

§ 41.

Nader by; om nu den loop van den *Donau*, zo als, een weinig bevoorens, dien van den *Ryn* te volgen; ligt het Volk der *Hermunduren*, den Romeinen getrouw en, uit dien hoofde, de eenigſte Germaanen, met welken wy, niet ſlegts aan den Oever, maar binnen in 't Land, en in de, zo aanzienlyke, Volkplantinge van het Wingewest *Rhætie*, handeldryven. Overal, laat men ze, zonder geleide, door: en, daar wy, aan de andere Volkeren (*b*), ſlegts onze Wapenen en Leger-

(*a*) „ *Templum* "

(*b*) Te weeten, aan den *Donau*. Want van deezen ſpreekt

gerplaatſen vertoonen, hebben wy, voor deeze onhebzugtige Lieden, Huizen en Hoeven open gezet. By de Hermunduren, ontſpringt de Elve: eene, voorheen, bekende en vermaarde Rivier. Nu hoort men ze, ſlegts eens noemen.

§ 42.

Naast de Hermunduren woonen de *Narisçen*, en daar aan, de *Marcomannen* en de *Quaden*. De *Marcomannen* zyn hunnen voornaamſten roem en vermogen, ja zelfs hunne tegenwoordige Woonplaatſen; uit welken zy de *Boſen* hebben verdreeven; aan eige dapperheid verſchuldigd. Ook zyn de *Narisçen* en *Quaden* van gelyken aart. En dit is, om zo te zeggen, het Voorhoofd (*) van Germanie, gereekend van den Donau af. De *Marcomaanen* en de *Quaden* zyn, tot onzen tyd toe, door Koningen van hunnen eigen Landaart beſtuurd geworden, uit het beroemd (†) Geſlagt van MAROBODUS en TUDER. Thans, ſtaan zy ook onder Uitheemſchen. Maar de kragt en het vermogen dier Koningen ſpruit uit het aanzien der Romeinen. Zelden worden zy door onze wapenen, meêr door ons geld, geholpen.

§ 43.

ſpreekt TACITUS, hier, alleenlyk, en niet van die, welken aan den *Ryn* woonden.

(*) *Frons.*

(†) *Nobile genus.*

§ 43.

De *Marſignen*, *Gothinen*, *Oſen* en *Buriën*, die agterwaarts liggen, zyn niet minder magtig. Zy ſluiten aan den rug der *Marcomannen* en *Quaden*. Onder deezen koomen de *Marſignen* en de *Buriën*, in ſpraak en kleedinge, met de *Suévyen* overeen. De Galliſche taal toont, dat de *Gothinen*, de Pannoniſche, dat de *Oſen*, geene Germaanen zyn. Dit blykt ook, wyl zy ſchattingen betaalen moeten (*a*). Een deel dier ſchattingen wordt hun, als vreemdelingen, door de *Sarmaaten*, een deel door de *Quaden*, opgelegd. De *Gothinen* moeten, om hen meer ſmaad aan te doen; yzer graven. Alle deeze Volkeren woonen minst op platte velden, meest al in Bosſchen en op de kruinen en tegen de ſchuinten der Bergen. Want *Suévie* wordt gedeeld en doorſneeden door een aan een geſchakeld Gebergte, buiten het welke, verſcheiden Volkeren woonen. Onder deezen is, wyd en breed, bekend de naam der *Lygiers*, die tot verſcheiden Stammen zyn uitgebreid. 't Zal genoeg zyn, de magtigſten op te tellen, naamlyk de *Ariën*, de *Helveconen*, de *Mani*.

(*a*) Aan 't betaalen van Schattingen waren de vrye Duitſchers niet onderheevig, noch toen, noch in veel laatere tyden. Men ſchonk den Vorſten, vrywilliglyk, Vee, Vrugten en wat dies meêr was Zie hier, § 15. Een vry man ſchattede zig zelven, en, als men geld noodig hadt, wierdt het, oorſpronglyk, niet gelast, maar verzogt, of; zo als het woord was; *gebeden*.

nimen, de *Elysiën*, de *Naharvalen*. By de *Naharvalen* wordt een, van ouds godsdienſtig, Woud aangeweezen. Een Prieſter, in vrouwelyk gewaad, heeſt 'er het beſtuur over: maar men zegt, dat de Goden, op zyn Romeinsch, CASTOR en POLLUX zouden aanduiden. 't Zelfde vermogen ſchryft men dier Godheid toe. De naam is ALCIS (*a*). Gee-

(*a*) „ *Ea vis Numini: nomen* ALCIS." De drie eerſte woorden zeggen, eigenlyk, „*deeze kragt* ligt er in die Godheid," of „ dit is die Godheid *in kragt*," o. i. in *weezen*, in *hoedanigheid*. De Hoogduitſche overzetting van J. H. M. ERNESTI heeft „ *diesz verſteht man unter den Gottheiten*." *Vis* ſtaat, hier, tegen *nomen* over, als het *weezen der zaak* tegen den *naam*. Ondertusſchen volge ik, hier, den Latynſchen tekst van TACITUS, naar de uitgaave van J. A. ERNESTI, ſchoon wel weetende, dat de gewoone leezing, zelfs in de uitgaave van LIPSIUS, in plaats der aangehaalde Latynſche woorden, alleenlyk deeze heeft: „ *Ejus Numinis nomen* ALCIS." Doch, daar J. A. ERNESTI, heeft opgemerkt, dat de eerstgemelde woorden niet ſlegts gevonden worden in het *Codex*, hem, door KAPPIUS, bezorgd, maar 'er by voegt, dat zy te aanneemenswaardiger zyn, wyl TACITUS, in dezelven, reden geeft, waar om men deeze Germaaniſche Godheid, op zyn Romeinsch, door CASTOR en POLLUX uitlegde of verklaarde, en daar, eindelyk, de te ſaamenvoeging der woorden *vis* en *nomen* zeer gemeenzaam is, by de Latynen, vinde ik geene redenen, om 't gevoelen van dien beroemden man te verwerpen, te minder, daar het „ *Ea vis Numi-*

Geene beelden, geen ſpoor van uitlandſchen Godsdienst. Doch, als Broeders, als Jongelingen, worden zy geëerd. Voorts zyn de *Ariën* niet ſlegts vermogender, dan de, zo even opgetelde, Volkeren, maar ook, norsch, zetten zy de ingeboorne woestheid nog aan, door konst en tyd. Zy hebben zwarte Schilden: geverwde Ligchaamen. Tot Veldſlagen kiezen zy donkere nagten en, door de akeligheid en ſchaduwe zelfs van dit doodsleger, jaagen zy ſchrik aan: wyl geen der Vyanden het ongewoon en ſchier helsch gezigt kan uitſtaan. Want, in alle Stryden, worden de oogen het eerst verwonnen. Aan geene zyde der *Lygien* is het Ryk der *Gothinen*, alwaar het iets ſtrenger toe gaat, dan by de overige Germaanen, doch zonder verlies der vryheid. Wyder af van den Oceaan, heeft men de *Rugiën* en *Lemoviën*. Ronde Schilden, korte Zwaarden en 't gehoorzaamen aan Koningen zyn de kenteekenen van alle deeze Volkeren.

§ 44.

Hier op volgen de Volkerſchappen der *Suionen*, in den Oceaan zelven magtig in Manſchap, Wapenen en Vlooten. 't Maakſel hunner Schepen verſchilt hier in, dat zy, voor en agter, eenen ſpitſen ſteeven hebben en dus, altyd, gereed zyn, om te konnen landen. Ook bedienen zy zig niet van Zeilen, noch plaatzen de Roeibanken, regelmaatig, aan de zyden.

Het

mini: nomen ALCIS," met den korten en zaakryken ſtyl van TACITUS, geheellyk, overeenſtemt.

Het Roer is los, zo als men het, op ſommige Rivieren, gebruikt, en kan, naar de omſtandigheid het vordert, heen en weder, bewoogen worden. By hen, ſtaat men ook zeer op vermogen en aanzien. Om deeze reden, heerscht 'er ſlegts één, zonder de minſte bepaalingen, en dien elk verpligt is te gehoorzaamen. Ieder een voert de wapenen niet, gelyk by de Germaanen, maar zy worden, onder 't opzigt van eenen Slaave, opgeſlooten, om dat de Oceaan de onverwagte invallen van Vyanden verhindert, en de werklooze handen van gewapenden, ligtelyk, tot baldaadigheden overſlaan. In der daad, het belang der Koningen brengt niet mede, eenen Edelen, of Vrygeboornen, of zelfs Vrygelaatenen, over de wapenen te ſtellen.

§ 45.

Aan geene zyde der *Suionen*, is eene andere, logge en byna onbeweeglyke, Zee, door welke men, uit dien hoofde, vermeent, dat de Aardbol omgeeven en omſlooten wordt, wyl de uiterſte glans der zonne, van haaren ondergang tot aan haare opkomst, zo helder blyft voortduuren, dat zy de ſtarren verdooft. Hier voegt het goed geloof nog by, dat men 't geluid hoort, als zy opborrelt, en de gedaante van Goden, ja de ſtraalen van het hoofd, ziet (*a*). — Zo verre ſtrekt zig alleenlyk; en dit ver-

(*a*) Ik volge hier; als ieder merkt; de gewoone leezinge: „ Sonum inſuper *emergentis* audiri, *formasque Deorum* „ et radios capitis adſpici, perſuaſo adjicit." Doch ik twy-

verhaal is waar) de waereld uit. — Maar, aan den regteren oever der Suévische Zee, woonen Æstysche Volkeren en koomen, in godsdienstplegtigheden en gewoonte, digtst by de *Suéven*, in spraak, by de *Britanniërs*. Zy eeren de Moeder der Goden. Ten teeken deezer godsdienstigheid draagen zy de afbeeldingen van wilde Zwynen. Dit dient voor schut en wapen: dit beveiligt den eerbiediger der Godinne, te midden zyner Vyanden. Zeldsaam gebruiken zy yzer, meestal knodsen. Graanen en andere vrugten bewerken zy, met meêr geduld, dan de traagheid der Germaanen gewoonlyk medebrengt. Zy doorvorschen ook de Zee, en zyn de eenigsten, die, tusschen de Zandbanken en op het Strand zelve, den Barnsteen, dien zy *Glesum* noemen, verzaamelen. Maar, noch deszelfs aart,

twyfele niet, of deeze plaats van TACITUS is verminkt. LIPSIUS en HEINSIUS leezen, voor *emergentis*, liever *se mergentis*: als wanneer het ziet op het *ondergaan*, niet op het *opryzen*, der Zonne: zo als ik ook liefst gelooven zoude, indien slechts dit woord niet, door eenen Afschryver in den Tekst zy gebragt: want alle Handschriften hebben het niet. Wat, hier, de *formæ Deorum* zyn, by 't ryzen of ondergaan der Zonne, is ook twyfelagtig. Sommigen leezen *Equorum*, voor *Deorum*; wanneer het de *Zonnepaerden* betekent; anderen *formæ decorum*. (schoonheid der gedaante). Die zin schynt beter, maar steunt op geen gezag van Handschriften. Conf. J. A. ERNESTI ad hunc TACITI locum.

aart, noch op wat wyze het voorkoome, is, by hen; als *Barbaaren* zynde; onderzogt of uitgevonden. Het bleef zelfs, lange, onder de uitwerpſelen der zee liggen, tot dat onze overdaad 'er eenen naam aan gaf. Zy zelven maaken 'er geen gebruik van. 't Wordt, nog ruuw, by eenverzameld, aan ongevormde klompen vervoerd, en zy zyn verwonderd, dat men 'er hun voor betaalt. Men vermeent egter, dat het een boomſap is, nadien 'er eenige aard- en vliegende diertjes, meestal, door heen ſchynen, die, in het vogt gewikkeld, 'er in opgeſlooten blyven, zodra het hart wordt. Ik zou daarom gelooven, dat, even als in de binnenſte deelen van het Oosten; die wierook en balzem zweeten; 'er zo ook, in de Westerſche Eilanden en Landen, Bosſchen en Wouden zyn, welker, door de ſtraalen der naby zynde zonne uitgedrukte en geſmoltene, ſappen in de naastgelegene zee vallen en, door geweld van onweders, op den tegenoverliggenden Oever aanſpoelen. Indien men den aart van den Barnſteen aan het vuur beproeven wil, brandt het, als een toorts, en geeft eene vette en riekende vlamme: waar na het taai, als pik of harst, wordt. Aan de *Suiönen* grenzen de Stammen der *Sitonen*, die hun, in alles, gelyk zyn, behalven dat zy door eene Vrouwe beheerscht worden. In zo verre zyn zy, niet ſlegts in vryheid ontaard, maar ook in ſlaaverny. Hier, is het einde van *Suévie*.

§ 46.

My twyfelt, of ik de Geſlagten der *Peucinen*, *Veneden* en *Fennen* tot de Germaanen, dan tot de *Sar-*

maa-

maaten, moet betrekken: hoe zeer de *Peucinen*; die sommigen *Basturden* noemen; in taal, opschik, woonstede en huizingen, met de Germaanen overeenkoomen. Allen zyn zy morsig en, door mengeling der huuwelyken van de Voornaamsten onder hun met de *Sarmaaten*, neemen zy ook, eenigsints, den lelyken dragt van dat Volk aan. De *Veneden* hebben veel van die zeden overgenomen. Want al de Bosschen en Bergen, die zig tusschen de *Peucinen* en *Fennen* verheffen, doorkruissen zy, al roovende. Deezen egter telt men liever onder de Germaanen, om dat zy en Huizen bouwen, en Schilden draagen, en veel werk maaken van gezwind Voetvolk: al het welk, by de *Sarmaaten*, verschilt, die hun leeven slyten op Paerden en Wagenen. De *Fennen* zyn uitermaaten woest, vuil van armoê, zonder wapenen, zonder paerden, zonder vast verblyf. Hunne kost is kruid, hunne kleeding zyn vellen, hun bedde is de grond. Al hunne hoop rust op hunne pylen, die zy met beenderen scherpen, by gebrek van yzer. Wyven, zo wel als Mannen, bestaan van de Jagt: want de Wyven gaan overal mede en eisschen een deel van den vangst. Zelfs is 'er voor de Kinderkens geene andere schuilplaats tegen het wild gedierte en de slagregenen, dan zig onder eenige 't saamgevlogtene takken te dekken. Derwaarts keeren de Jongelingen: dit is de intrek der Ouden. Maar dit agten zy gelukkiger, dan op Akkers te steenen, in Huizen zig af te werken en, om hunne eigene goederen en die van anderen, altyd, tusschen hoope en vreeze te dobberen. Gerust jegens men-

ſchen, geruſt jegens Goden, hebben zy de moeilykſte aller zaaken bereikt, te weeten, dat zy zelſs het wenſchen niet noodig hebben.

't Geen men, verder, verhaalt, dat de *Hellufiën* en *Oxiönen* 't aanzigt en voorkoomen van menſchen, ligchaamen en leden van wilde dieren, hebben, is beuzelagtig, en zal ik, als op geene bewyzen ſteunende, in het midden laaten.

TWEE-

TWEEDE AVONDSTOND.

Onderzoek, of TACITUS *in Germanie geweest zy? Redenen en waarschynlykheid voor het tegendeel van dat gevoelen. Betoog der waardye, des niet te min, van dien Schryver. Onzekerheid, of de Germaanische Digters den naam van* BARDEN *droegen. Aart en verheevenheid der oudste Digtkunde, hier en elders. Aanmerking op eene plaats van* KOLYN, *over de* BARDEN. *Waarom men dien Schryver voor onegt houdt? Of* GRAHAM *de Verdigter van die Chronyk geweest zy? Of* ALKEMADE? *Uitweiding over dat onderwerp: byzonderlyk ten aanzien der verdenkingen op* ALKEMADE. *Schets van den toestand der Nederduitsche Digtkunde, van de Frankische tyden af, tot den jaare* 1500, *en van de voornaamste, deels onbekende, Nederduitsche Digteren, in dat tydvak.*

REINOUD. Zo als wy u zeggen, is het waar. De tyd loopt traag, wanneer men naar zyne Vrienden

 ver-

verlangt. Wy deeden dit, daaglyks, naar uw onderhoud, en daarom ſtrekt ons dit oogenblik tot dubbel genoegen.

VOLKHART. Gy vereert my, myne Vrienden! Maar, zal ik openhartig ſpreeken? Indien de tusſchentyd u zo lang gevallen is, vreeze ik voor iets.

ALEIDE. En dat is?

VOLKHART. Dat myn TACITUS; dien ik, trouwens, maar hier en daar, tot eene handleiding gaf; u ſlegt gezelſchap zal gehouden hebben!

REINOUT. In tegendeel: hy was het juist, wiens herhaalde leezing, op ſommige plaatſen, ons verlangen meest gaande maakte: en ALEIDE....

ALEIDE. Zou ik dien Man niet minnen, die zo veele tafereelen van Duitschland en onze vroegſte Voorouders geſchetst en ons nagelaaten heeft? Zonder hem zouden wy weinig van hun weeten. Hy verdiende, dunkt my, een ſtandbeeld, en ik zou, met vermaak, eene ſoort van bedevaart konnen doen, naar de plaatſen, daar hy zig, in Germanie, heeft opgehouden.

VOLKHART. Ik dugte, myne waarde Vriendin! dat gy, in dat geval, zeer ligtelyk, te vergeefsch zoudt omdwaalen.

REINOUT. Men zal dan van de juiste plaats of plaatſen, waar hy zig, nu of dan, in Germanie, bevondt, niets aangeteekend hebben! Trouwens, hoe veele Boeken van TACITUS, ja van hoe veele andere Romeinſche Schryvers, zyn 'er niet verlooren!

VOLKHART. Dat is zo, en het was hooglyk te wen-

wenſchen, dat Luiden van genoegzaame kunde; byzonderlyk in een' tyd als deezen, waarin men de Handſchriften der Ouden nog op waardy ſtelt; zig mogten verleedigen, met dezelven, ook in het ſtof van weinig doorzogte hoeken, naar te ſpeuren en te zien, of het verloorene uit TACITUS (*a*); om

(*a*) Deeze verlooren Geſchriften zyn zeer aanmerklyk. Men weet, dat, aan het einde van de *vyf*, of, naar de reekening van LIPSIUS, van de *zes*, *eerſte*, nog voorhanden zynde, *Jaarboeken* van TACITUS, een groot gedeelte, ontbreekt: dat ook dezelven, ten Jaare 1715., op last van Paus LEO X, te Rome, voor het eerst, zyn uitgegeeven, naar een zeer oud Handſchrift, niet lang te vooren, in het Klooster van CORBEI, aan de Weezer, gevonden, en dat dit zelfde Handſchrift; voor het welk LEO vyf honderd ducaaten ten geſchenke gaf, en 't geen, thans, in de Groot-Hertoglyke Boekery van Florençe berust; het eenigſte (van Afſchriften uit het zelve ſpreek ik niet,) in Europa, ja, voor zo ver ik weete, in de bekende waereld is, 't welk de bovengemelde vyf of zes eerſte Boeken in zig bevat. *Vid. Præfat.* J A. ERNESTI ad TACIT., *pag.* 5. Aan de verdere *Jaarboeken*; van welken, wel is waar, meerdere oude *Codices* gevonden worden, doch die, allen, afſchriften van één oud, maar niet oorſpronglyk, *Codex* behelzen; ontbreeken nog het 7de, 8ſte, 9de, 10de en 't begin van het 11de Boek, en dus, de gantſche regeering van CALIGULA; waar onder zyne, voor onze Lands-Geſchiedenisſe zo belangryke, togt naar Germanie; en de zes eerſte Jaaren van CLAUDIUS. Tot aan het 16de Boek is 'er geene gaaping, maar het einde

 van

om nu geen gewag te maaken van, LIVIUS, PLINIUS (*b*) en andere, vroegere en laatere, Griekſche

van het zelve; 't geen een beloop van twee Jaaren moest behelzen; wordt wederom vermist.

Met de *Hiſtoriën* van TACITUS, is het, op ſoortgelyke wyze, geſteld. De *vier eerſte* Boeken hebben wy alleen, onverminkt, over. Het *vyfde*; als bekend is; breekt af, te midden der belangryke aanſpraak, die CLAUDIUS CIVILIS aan CERIALIS deedt, en berooft ons van de genoegzaame kennisſe des Verdrags en van alle de verdere omſtandigheden, die, tusſchen de Romeinen en Batavieren, by en na het aangaan van de vrede, ten deezen tyde, zullen plaats gegreepen hebben. Punten van een onbeſchryflyk belang voor onze vroegſte Geſchiedenisſen. Volgens HIERONYMUS, hadt TACITUS de *Leevens der Keizeren* (door welken men zyne *Jaarboeken* en *Hiſtoriën* verſtaat, want in de Handſchriften, en zelfs in de eerſte drukken, verſchillen de titels) in *dertig* Boeken beſchreeven. LIPSIUS (ad TACIT, *Lib.* I. *Hiſtor.*, *pag.* 304.) verdeelt deeze in *zestien* of *zeventien Jaar-* en *dertien Hiſtorie-Boeken*. Naar die reekening, en zo, by HIERONYMUS, geene andere verdeeling van Boeken heeft plaats gehadt, konnen wy, thans, van de eerstgemelde 6½, en van de laatſten 8½, te ſaamen XV Boeken, en dus de helft van 't gantſche Werk van TACITUS, verlooren hebben.

Het Boekjen over de *Zeden der Germaanen* is, geheel, tot ons gekoomen: maar verſcheide leezingen zyn 'er in bedorven. Ik weete niet, of men het genoegſaam vergeleecken heeft, byzonderlyk met het Handſchrift uit de Florentynſche Bibliotheek: aangehaald by ERNESTI, *in Præfat. ad* TACIT, *pag.* II.: welke

„ de

ſche en Romeinſche, Schryveren, niet zoude konnen worden ontdekt, en herſteld? Hier door zou het hoog-
ſte

geheele Voorrede met alle oplettenheid is behandeld, en verdient, te worden nagezien. In de NALEZINGEN op WAGENAAR, Bl. 99, (*f*) hadt ik gezegd, „ dat „ de eerſte en gebrekkige druk der *Jaarboeken* van „ TACITUS, ten Jaare 1468, te Venetie uitkwam," en dat ook „ zyn Boekjen over de *Zeden der Germaa-* „ *nen*, aldaar, ten Jaare 1476, wierdt gedrukt, en zyne „ *Hiſtorien*, te Rome, in het Jaar 1495." Ik hadt dit ontleend uit de *Biblioth. Lat.* van FABRICIUS, *Tom.* 1, *pag.* 471, & *Tom.* 2, *pag.* 751 & 752: doch, ondanks de agtbaarheid van dat Werk, twyfele ik, thans, met J. A. ERNESTI, op de gronden, by hem, *l. c.*, *pag.* 15—19, aangevoerd, of 'er wel eene vroegere druk der *Hiſtoriën*, dan de Venetiaanſche van den Jaare 1497, aanweezig zy? Ook zie ik, uit denzelfden ERNESTI, *l. c.*, *pag.* 15 & 16, dat het Boekjen over de *Zeden der Germaanen*, reeds, te gelyk met den eerſten en gebrekkigen druk van de *Jaarboeken*, door JOHANNES SPIRA, is uitgegeeven: zynde deeze laatstgemelde druk, die jaar noch plaats heeft, denklyk, omtrend 1469, te Venetie vervaardigd, en door ERNESTI gezien en gebruikt. *Conf.* MEERMANNI Origin. Typograph., *Tom.* 1. *pag.* 77 (*l* *), *Tom.* 2., *pag.* 35 (*ar*), *pag.* 189. (*ds*), *pag.* 232. (bb. *), *pag.* 258. (*by.*).

(*b*) Van de CXLII Boeken, door LIVIUS, weleêr, beſchreeven, en geloopen hebbende tot aan den dood van DRUSUS, weet men, dat ſlegts de *tien eerſten* en, verders, het 21ſte tot het 46ſte ingeſlooten; te ſamen XXXV Boeken; by ons bekend zyn, en dat men van de

 over-

ſte nut aan het kennislievend menschdom; (want by deeze Werken hebben alle Volkeren belang) wor-

overigen; behalven van het 136ſte en 137ſte Boeken; die mede ontbreeken; alleenlyk *korte Begrippen* heeft, welken, door L. ANNÆUS FLORUS, of iemand anders der Ouden, gemaakt zyn. Zeker is het, dat de Arabieren; toen onder hen de weetenſchappen bloeiden; eenige Romeinſche Schryvers, onder welken men CÆSAR, PLINIUS en LIVIUS telt, in hunne taal hebben overgezet: waarom reeds ERPENIUS, in zynen tyd, vastſtelde, dat alle de Boeken van den laatstgenoemden Schryver, by dat Volk, overig waren: even als DELLA VALLE verzekerde, dat zy, in de *Conſtantinopolitaanſche* Boekery, en HINCKELMAN, dat zy, in die van *Fez*, te vinden zouden zyn. Doch, hier omtrend, is, tot nog toe, alle onderzoek te vergeefsch geweest (FABRIC. Biblioth. Lat., *Tom.* 1., *pag.* 197. & *Tom.* 2.), ondanks de ſchatten, die 'er, ſedert lange tyden, voor zyn uitgeloofd. Ik weete niet, of de Zweedſche Hoogleeraar NORBERG eene lyst van de Boekerye des grooten Heere gekreegen heeft, hoe zeer men 'er hem, ten jaare 1779, in Conſtantinopolen zelfs, hoop op gaf, en hy mede op de ontdekking van LIVIUS eene groote belooning ſtelde. Men zie den Brief van NORBERG, in het VI *Deel* der Reizen van BJÖRNSTALH, *bl.* 388. en 399., en vergelyke, over de Turkſche Boekeryen, 't zelfde Deel, *bl.* 35, 65. (*k*), 77, 85. De Abt VELLA, te Palermo, heeft wel, ten Jaare 1790, aan den Heere J. MEERMAN, een zeer oud Arabisch Handſchrift vertoond, hem, door den Maltheeſer Grootmeester PINTO, verëerd, het geen XI der verloorene Boeken van LIVIUS, en wel *van het 66 tot het* 77ſte, zou

worden toegebragt. Maar, met dat al, en schoon zelfs deeze Geschriften gevonden wierden, komt

zou bevatten: maar die beroemde Reiziger doet teffens zien, dat men, in het algemeen, dit Handschrift, in Italie, niet voor de Boeken van LIVIUS houdt, en dat men voorzigtigst zal doen, niets te beslisfen, voor het uitkoome: hebbende VELLA reeds, toen ten tyde, één Boek overgezet. *Zie* J. MEERMAN, Berigt omtr. de Pruisf. Oostenr en Sicil. Monarch: 4de *D.*, *bl.* 64. Dit alles moet ons, egter, niet doen wanhoopen. Die de verschillende Uitgaaven zo wel van LIVIUS als van TACITUS kent, weet, dat de vroegste de onvolkoomenste zyn. Naarspeuring en geluk, heeft, by vervolg van tyd, eenige, in den beginne nog onbekende, gedeelten doen in handen vallen. En waarom zoude aan nieuwe en doorgezette naarspooringen, omtrend deeze en andere Werken, ook thans, het zelfde lot niet konnen bejeegenen? te meêr, daar het, by my, geene uitgemaakte onwaarheid is, dat, nog in 't begin der zestiende Eeuwe, ten minsten meerdere Boeken van LIVIUS, dan wy thans hebben, zyn overig geweest (conf. FABRIC., l. c. *Tom.* 1., *pag.* 197., & *Tom.* 2., *pag.* 221. & 222.), schoon ik erkenne, dat men voorbaariglyk heeft gesproken van 't aanweezen eenes Handschrifts der *Germaanische Oorlogen* van PLINIUS, in de Keizerlyke Bibliotheek te Weene en te Tremone. *Vid.* FABRIC. *l. c.*, *Tom.* 1., *pag.* 197. & 402.: *Tom.* 2., *pag.* 221, 222: nec non Monum. Paderborn., *Pag.* 72. & VOSSIUS de Hist. Latin, *pag.* 142. Ondertusschen schynen, bepaaldelyk hier te Lande, de Affchriften van CÆSAR, LIVIUS, PLINIUS en TACITUS, reeds in de vroegste Graaflyke tyden, zeer schaars geweest te zyn. Immers zy koo-

komt het my voor, dat geen derzelven ons iets, nopens de Plaatſen, daar TACITUS zig, in *Germanie*, bevondt, zou aanwyzen.

REINOUT. Misſchien, vatte ik het niet. Wat onwaarſchynlykheid toch, bidde ik u, zou daar in gelegen zyn? zegt CÆSAR, by voorbeeld, niet dikwyls, waar hy zig onthieldt? Weeten wy dit niet van DRUSUS en anderen? Kan TACITUS, by deeze of geene gelegenheid, dit mede niet van zig zelven, of konnen zyne Tydgenooten of volgende Schryvers dit niet van hem gezegd hebben?

VOLKHART. Ja, zekerlyk. Maar gy ſchynt, altyd, als eene beweezene zaak, te veronderſtellen, dat TACITUS, perſoonlyk, in Germanie is geweest.

REINOUT. Ongetwyfeld. Gaat die veronderſtelling niet door? Hebben niet de beroemde LIPSIUS, SCRIVERIUS en andere groote Uitleggers dit begrip geſtaafd? Ja, zegt TACITUS zelve dit niet?

VOLKHART. Ik weete, dat kundige Schryvers,

koomen niet voor, op eene Lyst der Handſchriften van de Abdye van Egmond, beginnende met het einde der *tiende* Eeuwe, en loopende tot het ſlot der *veertiende*: op welke, anderſints, verſcheide Romeinſche *Claſſique* Schryvers vermeld worden. Van dit, geheel onbekend en, in het oorſpronglyke, thans voor my liggend Stuk; geſchreeven in het eerſte gedeelte der 16de Eeuwe, door BALDUINUS *de Haga Comitum*, Monnik in gemelde Abdy; zal ik, by vervolg, in den Tekst, breeder gewaagen.

vers, zelfs van onzen tyd, in dat gevoelen ſtaan, en ik zou my ſchaamen, iets aan hunnen lof te willen onttrekken. De agting, myn Vriend! die ik voor Lieden van waare kennis voede, de bewustheid, dat zy niet gewoon zyn, iets, maar zo loslyk, op 't papier te werpen, de ondervinding, hoe veele moeite 'er aan vast zy, om, met eenige voldoeninge voor zig zelven, iets, ſtellender en beſlisſchender wyze, in duistere zaaken, te durven ontkennen of bevestigen, en het, in ſchyn eenvoudig, *ja* of *neen* uitteſpreeken, maakt my, altyd, omzigtig, ja huiverig, om van hun te verſchillen. Dit laatſte is egter geoorloofd en wordt noodzaaklyk, zo rasch de overtuiging het gebiedt: nadien wy, anderſints, ſlaaven zouden worden van hunne gevoelens, gelyk wy bewonderaars moeten zyn van hunne kunde. Ieder oordeele dan naar zyn licht! Gy naar 't uwe! Wat my betreffe, ik zal u, gaarne, opgegeeven, wat ik, voor my, gevoele, nopens het verblyf van TACITUS in Germanie.

De reden, om welke men, doorgaans, begreepen heeft, dat die Schryver in dat Gewest, perſoonlyk, geweest is, wordt, voor zo ver ik weete, ontleend uit twee plaatſen: de éene van PLINIUS *den ouden*, de andere van TACITUS zelven. PLINIUS hadt zyne *Natuurlyke Hiſtorie* reeds geëindigd, onder het zesde Burgemeesterſchap van TITUS VESPASIANUS: nadien hy zyn Werk aan dien Vorst, ten dien tyde; dat is, in het 830 jaar na den bouw van Rome, en het 77 of 78 jaar na 's Heilands geboor-

boorte (*a*); opdroeg. In het *zevende* Boek van dat uitmuntend Werk, eenige voorbeelden bybrengende van zeer groote en, buiten den gewoonen loop der natuur, vroegtydiglyk opgegroeide, menfchen, verhaalt hy, dat een kind, te *Salamina*, reeds op deszelfs derde jaar, drie Romeinfche ellen (*cubita*) hoog was, maar, kort daar na, aan eene fchielyke t'faamentrekkinge der leden, was geftorven, en hier op, doet hy deeze woorden volgen: „ Wy zelven „ hebben, niet lange geleden, byna dit alles ge„ zien, — in den Zoon van CORNELIUS TACI„ TUS, Romeinsch' Ridder, Rekenmeester van „ Belgisch Gallie (*b*).” De vraag is nu, of *die* TACITUS *de onze* moet geweest zyn? Zo *ja*, dan moet de *onze*, voor het jaar 830 na de bouwinge van Rome; als in 't welke wy, zo even, zagen, dat PLINIUS zyn Werk hadt voleind en aan TITUS opgedraagen; een' Zoon van *omtrend drie jaaren oud* gehad hebben, indien zelfs niet ouder, alzo het Werk van PLINIUS uit *zeven en dertig* Boeken beftondt, en die Schryver van dit geval, bereids; als ik zeide; in het *zevende* Boek, gewag maakte: dan op welk laatfte ik niet ftaan blyve, wyl PLINIUS zyne gezegdens niet naar tyds orde fchreef, en my niet onbewust is, hoe zeer men, over de lang of kortheid van tyd, dien hy, tot het by eenbrengen van zyn Werk, befteedde, verfchille. Maar, wat de zaak betreffe, hoe fluit doch het

(*a*) PLINII Præfat. ad VESPASIAN:. *Voyez auffi* l'Art de verif. les Dates, *Pag* 327. *col.* I.

(*b*) PLINII Hiftor. Natural., *Lib.* VII, *Cap.* 16. „ Ipfi

het verhaal van PLINIUS op *onzen* TACITUS? Op TACITUS, die zelve, in het *Leeven* van CN. JULIUS AGRICOLA, verhaalt, dat hy, onder het Burgemeesterſchap van deezen laatsgemelden Romein, aan deszelfs, toen nog zeer jonge, Dogter wierdt verloofd, en dat dit huuwelyk, na het afloopen van AGRICOLA's Burgemeesterlyk bewind, voltrokken wierdt (*a*). Hoe ſluit dit? moet ik herhaalen, daar het vastſtaat, dat AGRICOLA, ſlegts ééns, Burgemeester is geweest en juist, in het, reeds genoemde, jaar 830, na de bouwinge van Rome (*b*): waar uit volgt, dat de verlooving, eerst in dat jaar, en het huuwelyk zelve, niet wel vroeger dan in het volgende, kan geſchied zyn.

ALEIDE. Was dit het *eerſte* huuwelyk van onzen TACITUS?

VOLKHART. Uwe vraag is gepast, ALEIDE! Ik gevoele, waar gy heen wilt. Doch, ter wegnee-

„Ipſi, non pridem, vidimus eadem ferme omnia, — in „*Filio* CORNELII TACITI, Equitis Romani, *Belgi-„cæ Galliæ rationes procurantis.*" In plaatſe der woorden *Ipſi non pridem*, leest men, in ſommige uitgaaven, „*Ipſi nos pridem*, d i.:" wy zelven hebben, *voor-„heen*," of „*voor eenen geruimen tyd.*" Over de *Procuratores rationum* in de Wingewesten, zie men LIPS. ad TACIT. Annal., *Lib.* 12, *Cap.* 60. (141), & BYNCKERSH., Obſervat. jur. Roman., *Lib.* 2, *Cap.* 20.

(*a*) TACIT. in Vita AGRIC., *Cap.* 10. Conf. *l. c.*, *Cap* 6.

(*b*) l'Art de verif. les Dat., *pag.* 327. *col.* 1.

neeminge van het vermoeden, of misschien TACITUS, reeds in een voorig Huuwelyk, eenen Zoon verwekt hadt, konnen, mynes oordeels, zyne eigene woorden dienen. „ Burgemeester zynde" (zo spreekt hy van AGRICOLA) „ heeft Hy aan my, „ die een *Jongman* (*a*) was, zyne Dogter „ verloofd." Dit haalt, dunkt my, den knoop toe. Maar verlangt men nog eenige verdere openinge van zyne jaaren te hebben, men voege 'er dan by twee Brieven van PLINIUS *den jongen;* Broeders Zoon van hem, dien ik u reeds noemde; aan onzen TACITUS, zynen boezemvriend, geschreeven. Hy verhaalt, „ in de *eerste*, en nopens zig zelven," dat hy, ten tyde der geweldige uitbarstinge van den Berg *Vesuvius*, onder Keizer TITUS (by welke zyn Oom deerlyk omkwam, en die my voorkomt, met de meeste waarschynlykheid, op het 79 jaar van Christus geboorte, of het 832 na de bouwinge van Rome, gebragt te zyn (*b*),) „ in zyn *agttiende* jaar was (*c*):" en, in de *tweede*, zegt hy, „dat TACITUS en hy, *byna van gelyken ouderdom waren*," schoon de roem van den eerstgenoemden reeds gevestigd was (*d*). Zo nu dit laatst ge-

(*a*) „ *Juvenis.*" Vid. TACIT. in AGRIC., *Cap.* 10.

(*b*) *Vid.* J. MASSON., in *Vita* PLIN., ad istum annum. §. 1—4.

(*c*) C. PLIN. Epist, *Lib.* 6., *Epist.* 20 „ Agebam „ enim *duodevicesimum* annum."

(*d*) *Lib.* 7, Epist 20. „ Erit rarum & insigne, *duos* „ *homines*, *ætate* — *propemodum æquales*, — alterum „ rum alterius studia fovisse. Equidem adolescentulus, „ quum jam tu fama gloriaque floreres."

gezegde van den jongen PLINIUS, aan zynen Vriend; dien hy zo wel kende; waar is, zo het, insgelyks, waar is, dat deeze PLINIUS, omstreeks het jaar 832 (andere stellen het zelfs een jaar laater (*a*)), nog geene *agttien* jaaren hadt bereikt, en dus noch geene *zestien*, in het jaar 830, wat kan men dan gevoeglyker denken, dan dat onze TACITUS, in het laatstgezegde jaar, slegts een *Jongman* of *Jongeling* (*Juvenis*, gelyk hy zig zelven noemt,) moet geweest zyn, en geenfints een, reeds voorheen, gehuuwd Man, die, by eene vroegere Vrouwe, ten minsten één kind; het geen drie jaaren oud was geworden; hadt verwekt, en het ambt van Schat- of Rekenmeester van Belgisch Gallie al bekleed hadt? Eene gewigtige bediening zeker, tot welke het niet zeer waarschynlyk is, dat men een' mensch van zo jonge jaaren, en juist uit geene der eerste Huizen van Rome gesprooten (*b*); (al was hy om zyne geleerdheid beroemd) zou hebben bevorderd. Het komt my, daarom, aanneemlykst voor, dat PLINIUS de oude *onzen* TACITUS niet zal hebben bedoeld: waar toe ook te minder noodzaaklykheid is, wyl 'er mêer lieden van dien naam gevonden worden. Een, zeer oud, steenen opschrift, ons, by REINESIUS, bewaard, maakt gewag van zekeren CORNELIUS VERUS TACITUS: op wien, of op eenen anderen van dat Geslagt, de Natuurbeschryver het oog kan gehad hebben.

REINOUT. Zo wy al eens deeze redenen, op zig

(*a*) LIPSII *præfat.* ad TACITUM.
(*b*) LIPSII *Præfat.* ad TACITUM.

zig zelven, niet genoegzaam konnen ontzenuwen, hoe zouden zy dan nog bestaan met een verhaal, by TACITUS zelven voorkoomende, in zyn Boekjen over *de Zeden der Germaanen*, op eene plaats, dien gy zelfs, misschien, zo straks hebt bedoeld: zy is, ten minsten, aan ALEIDE en my niet ontglipt. Hy zegt naamlyk, dat „ *Hy* VELEDA *gezien heeft.*"

VOLKHART. Uwe aanmerking; die my een blyk van uw aandagtig hooren en leezen opleevert; is my zeer aangenaam. Ja, myne Vrienden! ik zag op dit verhaal van onzen Schryver, toen ik u, hoofdzaaklyk, zeide, dat men, ook uit zyne woorden zelven, zyn voormaalig aanweezen in Germanie opmaakte (*a*), en 't is waar, TACITUS zegt, duidlyk: „ *Wy hebben*, onder den vergoden VESPASIAAN, VELEDA *gezien* (*b*)." Maar, ik bidde u! noemt hy ook de *plaats*, *waar* hy haar *zag?* noemt hy, bepaaldelyk, *Germanie?* zo neen; gelyk hy zeker geen van beiden doet; waar is dan, in deeze woorden, het bewys, dat hy haar evenwel, *in Germanie*, beschouwde? Waar is, herzeg ik, dit bewys? daar hy, van dit zyn aanweezen in Germanie, niet het minste gewag maakt in zyne *Jaar-* of *Historie-*Boeken en in de, zo breede, beschryvinge, welke hy ons, in de laatsgemelden, nopens den oorlog met de Romeinen en Batavieren,

(*a*) Alhier *bl.* 39.

(*b*) „ *Vidimus*, sub divo VESPASIANO, VELEDAM, apud plerosque Numinis loco habitam," TACIT. de morib. Germ., *Cap.*

ren, heeft nagelaaten. Zyne woorden leeren, somtyds, veel eêr het tegendeel. Dan eens, meldt hy, zyn gezegde, omtrend de Germaanen, „ *vernomen te hebben*," dan eens, hoe „ *men zegt*," dat de Chamavén zig in de Landen der Brukteren hebben neêrgeslagen (*a*). Of geeven de woorden „ *onder* VESPASIANUS" hier eenige veranderinge? Indien die Keizer, geduurende den twist met CIVILIS; door welken de Germaanische Waarzeggeres VELEDA zo zeer bekend wierdt; zig in Germanie hadt opgehouden, men zou, misschien, nog eenigen schyn konnen vinden, om te gissen, of TACITUS, aldaar, ten dien tyde, onder hem gediend hadt? Maar, daar men zeker weet (ziet slegts uwen WAGENAAR (*b*) in), dat deeze Vorst, voor dien oorlog, in Palæstina bewind voerde, in 't Oosten voor Keizer wierdt uitgeroepen en, sedert, van daar, naar Italie trok, meene ik de woorden „ *onder* VESPASIANUS" niets anders te beteekenen, dan „ *onder de regeeringe*" van dien Keizer. En, waarlyk, onder die regeeringe en na het afloopen van den Batavischen oorlog, kan onze TACITUS en konnen zyne Romeinen (want de woorden „ *wy hebben gezien*" behoeven niet slegts op hem alleen, maar konnen ook op zyne Natie, speelen (*c*)) VELEDA, zeer wel, te *Rome*,

(*a*) TACIT. Germ., *Cap.* 27 & 33.

(*b*) WAGEN., Vaderl. Hist., 2 *B.*, *bl.* 117.

(*c*) Ten bewyze, dat dit ook tegen de Schryfwyze van TACITUS niet aanloopt, en dat hy, in de eerste per-

 soon

me, of elders in *Italie*, gezien hebben: alzo zy; gelyk men uit den gelyktydigen STATIUS (*a*) kan opmaaken; na 't eindigen van den gezegden oorlog, derwaarts, gevangen, wierdt heen gevoerd en, naar 't gevoelen van sommigen (*b*); dan 't geen, by my, niet vollediglyk uitgemaakt is; in zegepraal omgeleid.

Zie daar myne eenvoudige redenen! Wyl ik niet ik zie, dat PLINIUS van *onzen* TACITUS, noch dat TACITUS zelven van zyn eigen verblyf, in *Germanie*, ge-

soon van het meervoudig getal; zo als, hier, in „ *vidi*-„ *mus*;" spreekende, niet altyd zig zelven, maar, somtyds, alleenlyk, ('t geen egter, hier, geen plaats behoeft te hebben,) zyne Natie, bedoelt, strekken, byzonderlyk, de woorden, voorkoomende in het 344 Hoofdstuk, *de Mor Germ.*, alwaar hy zig, eerst, dus uitlaat: „ Ipsum quin etiam Oceanum *tentavimus*" d. i. „ *Wy* „ *hebben eene proeve genomen*, om den Oceaan zelven te bevaaren:" doch 'er, straks, op doet volgen (ten blyke, dat hy geen geval van *zynen* tyd, of door *hem* gewrogt, maar den bekenden, lang voor zyne geboorte gebeurden, togt van DRUSUS op 't oog heeft.): " nec defuit audentia „ DRUSO GERMANICO: sed obstitit Oceanus, in se simul „ & HERCULEM inquiri." *Mox nemo tentavit.* „ d. i: „ *En het heeft* DRUSUS GERMANICUS *aan geenen* „ *moed ontbrooken*, doch de Oceaan heeft alle onder-„ zoek naar zig en HERCULES verhindert. *Na dien* „ *tyd, heeft niemand dit beproefd.*"

(*a*) STAT. Sylv, *Lib.* I. *Cap.* 4, *v*: 90.

(*b*) LIPS. ad TACIT. de M. G., *Cap.* 8. CANNEGIET. de Brittenb., *pag.* 142—144.

gewaagt; en wyl, voor 't overige, daar van; voor zo verre ik konde naarspeuren; een diep stilzwygen is, by alle oude Schryvers, ontvallen my de hoofdgronden, op welken, anderſints, 't bewys voor dit zyn verblyf zou moeten rusten. Eenige kundige Mannen, die, in deeze eeuw, dit ſtuk, zo hier als in Duitschland, hebben behandeld, zyn my ook, in dat gevoelen, voorgegaan (*a*).

ALEIDE. Ach! myne bedevaart!

REINOUT. Gy moogt ze uit uwe gedagten ſtellen, ALEIDE! maar, zo VOLKHART's gevoelen doorgaat, verliest egter TACITUS zeer veel van zyn gezag!

VOLKHART. Zekerlyk iets: maar niet zo veel, als gy, misſchien, wel denkt. Al was TACITUS in Duitschland geweest, hy hadt, immers, alles, in zulk eene uitgeſtrektheid, als het, door hem beſchreeven, Germanie, op lange na, niet met eige oogen konnen beſchouwen: ten allen tyde, hadt hy, gedeeltelyk, ja voor het grootſte gedeelte, op de berigten van anderen moeten aangaan, zo als blykt, dat hy, nu ook, gedaan heeft en, daarom, de eerſte Verdeeling van zyn treflyk Boekjen, met deeze woorden, eindigt; „ *Dit hebben Wy*, in „ 't gemeen, ten aanzien des oorſprongs en der ze- „ den

(*a*) SAXE Onomastic., *Tom.* I. *pag.* 579. SCHLOTZER, *algemeiner Nordiſcher Geſchichte*: by J. H. M. ERNESTI, *von Deutschlands Lage*, en wel in zyne *Aufzätze zu dem* TACITUS, *pag.* 8. en volg. Zie ook G. PUTTER, *Handbuch*, I. *Th.*, *pag.* 45. *.

„ den van alle Germaanen, *vernomen* (*a*)." 't Komt dus maar aan op de zekerheid zyner berigten. En wat Schryver hadt, in zynen tyd, daar toe betere gelegenheid dan hy? Om niet te ſpreeken van CÆSARS Geſchriften; ſints welker t' ſaamenſtellinge de gewoonten der Germaanen veele veranderinge ondergaan hadden; om niet te gewaagen van die van LIVIUS; die, op CÆSARS ſpoor, in zyn *honderd* en *vierde* Boek (*b*), mede over de Zeden van dat Volk geſchreeven hadt; waren de twintig Boeken der Germaaniſche oorlogen van PLINIUS *den ouden* en, mooglyk, van anderen, ons, thans, min- of geheel on-bekende, vernuften, toen nog aanweezig, en TACITUS kan, ja; zo als men uit zyn naauwe vriendſchap met PLINIUS *den jongen*, Neeve en aangenoomen Zoon van den laatstgenoemden, (wiens geſchriften hy, en dees de zyne, gewoon was na te zien en te verbeteren (*c*)), veiliglyk mag veronderſtellen; hy zal, het noodig gebruik van dezelven, ſchoon zy, reeds ten dien tyde, ſchaars gevonden wierden (*d*), gemaakt hebben: eene zaak van te meêr gewigt, om dat; zo als een kundig man

(*a*) „ *Hoc*, in commune, de omnium Germanorum origine ac moribus *accepimus*." TACIT. de M. G., *Cap*. 27. en l. c., *Cap*. 33." Nunc Chamavos & Angrivarios „ immigrasſe *narratur*." *Cap*. 43.

(*b*) FLORUS Epitom. LIVII, *Lib*. 104.

(*c*) PLIN. *Jun*., *Epiſt*. *Lib*. 7., *Epiſt*. 20.

(*d*) AMELUNG Gedanken uber dem TACITUS, by J. H. M. ERNESTI, Aufzäze, *pag*. 56 und 57.

man, onlangs, heeft aangemerkt; de Romeinen, na het ſchryven van den ouden of eerſten PLINIUS, „ ten aanzien hunner veroveringen en zeevaarten in „ Germanie, geene ſchrede voor-, en eerder rug- „ waarts, gegaan waren (a).” In deezer voege dan was het gelegen met het gebeurde vóór den tyd van TACITUS.

Wat zyn eigen tydperk betreffe, ook hier, lagchte alles zyn voorneemen toe. Tot treflyke Staatsambten bevorderd, gehuuwd met de Dogter van AGRICOLA, Romeinsch' Landvoogd in Britannie; een Gewest, zo na aan Germanie gelegen en zo ſterk, van wederzyde, bevaaren; ſedert zelfs geſteegen tot den, na het Keizerlyk gezag, hoogſten trap der, toenmaalige, Europeeſche grootheid; ik meene tot het Romeinſche Burgemeesterſchap; kon het niet misſen, of klein en groot, de Gezaghebbers, die in Germanie dienden of gediend hadden, de voornaamſte Germaanen en Batavieren zelven; die zig, 't zy by de keizerlyke Lyfwagt, 't zy uit eenigen anderen hoofde, te Rome bevonden; de Italiaanſche en andere Kooplieden, die de Germaaniſche Landen doorreist hadden, met één woord, allen, die eenige kundigheid of ervaarenisſe, ten aanzien dier Gewesten en Volkeren, bezaten, zullen zig, als om ſtryd, eene eere gemaakt hebben, om het naauwkeurigst verſlag aan hem te doen toekoomen: van al 't welke hy; die, aan de eene zy-

(a) SCHLOTZ. Nord. Geſch., *pag.* 147. by J. H. M. ERNESTI, Auffätze, *pag.* 15. § 6.

zyde, zynen Romeinen dorst onder 't ooge brengen, „ dat, hier te Lande" (hy ſprak van de kuisheid der Vrouwen.) „ *goede zeden meerder golden dan, by hen, goede Wetten* (a)," en die, aan den anderen kant, met Germanie en de Germaanen zelven niet te veel ingenoomen was, maar 't Gewest, als ruuw van lugt, ſlegt bebouwd en, zelfs voor 't oog, afzigtelyk (b), de Inwoonders, als te veel tot den drank overhellende, beſchreef; my toeſchynt, een goed en oordeelkundig gebruik te hebben gemaakt: zo naamlyk, dat hy de waarheid ſlegts in 't oog gehad heeft, zonder voorneemen, om of zyne eige Natie te gispen of de Duitſche te pryzen, ten zy de natuur der zaake dit, van zelve als ware het, in de pen bragt. Immers, hoe zeer, nimmer, eenig menſchelyk Werk zonder feilen was of zyn zal, hoe zeer TACITUS, noodwendiglyk, ook de zyne heeft, byzonderlyk omtrend zodanige punten, welken, uit hunnen aart, moeilyker te kennen waren; b. v. omtrend de, diepst in Germanie woonende, Volkeren, omtrend de, deels geheime, Germaaniſche Godsdienstplegtigheden en nopens de eigene naamen hunner Goden, Menſchen en Plaatſen, (zaaken, omtrend welke en ſoortgelyken, vreemde Reizigers en Schryvers, van oudsher en nog, pleegen te dwaalen); durve ik, voor 't overige, wel vraagen, of men, in 't algemeen, overtuigender bewys, ten opzigte der waarheid en goede trou-

(a) De M. G., *Cap.* 19.
(b) TACIT. de M. G., *Cap.* 2.

trouwe van eenigen uitlandſchen Schryver of Reiziger, kan vorderen, dan dat geen, 't welk, in de overeenkomst van veele, reeds door TACITUS beſchreevene, Duitſche Volkeren, met die hunner Nakoomelingen gevonden wordt? En dit is zelfs de reden, om welke ik dagte, zyn, dikwerf gemelde, Boekjen ten gronde te mogen leggen voor de zedelyke Verhaalen van 's Lands Hiſtorie. Niet om U; gelyk ik reeds, zaaklyk, zeide, een' breeden uitleg te doen van alle de byzonderheden en wigtige punten, in het zelve voorkoomende ('t geen, dikwerf, door anderen, en beter dan myn gering talent toelaat, gedaan is); maar om, het één of ander punt, tot voorwerp van ons geſprek, uitkippende, U, door eige overweeging, en zonder dat ik het behoeve te herinneren, te doen opmerken, hoe dit gulden Boekjen; 't geen, met zo veel regt, van ouds, by *andere* Volkeren, gewaardeerd en, ten minſten, in negen Europeeſche (*a*) taalen, ja, in el-

(*a*) J. H. M. ERNESTI, in zyne *Aufzätſe zu dem* TACITUS, *bl.* 17—23, telt ze op: t. w.: *agt* of *negen* Hoogduitſche; onder welken ééne van hem zelven; *vyf* Italiaanſche, *twee* Spaanſche, *drie* Hollandſche, *zes* Franſche, *vier* Engelſche, *ééne* Rusſiſche, *ééne* Deenſche, *ééne* Poolſche. Zo ik my niet bedriege, zou men 'er nog meerdere konnen byvoegen, Vid. FABRICII Biblioth. Lat., *Tom.* 1, *pag.* 474—477, & *Tom.* 2., *pag.* 758—760. De drie Hollandſche zyn die van GROENEWEGEN, VENNEKOOL en HOOFT. De Hoogduitſche Overzetting van J. H. M. ERNESTI, is my

elke taal, verſcheiden maalen, is vertolkt geworden; ook, byzonderlyk door het *onze* kan en moet worden gehouden voor dien egten, eenigen en zuiveren, Spiegel, in welken wy, ondanks den roest der tyden en het verloop van meêr dan zeventien eeuwen, nog heden ten dage, by het beſchouwen der afbeeldingen van de denk- en handelwyze onzer Vooroude-ren, hier en daar, verſcheiden doorſlaande grondtrekken konnen ontwaar worden van ons, deels behouden, deels verlooren, nationaal character.

ALEIDE. Gy doet myn hart, allengskens, met TACITUS bevredigen en myn vertrouwen op hem weder aangroeien: hoe zeer 't my, altyd, eenigſints ſmert, zo hy niet in Germanie geweest is.

REINOUT. Ik gevoele dit mede, maar heb er, geene wigtige redenen tegen in te brengen. Wat de overeenkomst van ſommige Germaaniſche zeden met de onzen betreffe, die zaak is ongetwyfeld zeker en bekend: ook ontſchoot zy ons niet, by het naleezen van TACITUS, ten aanzien van meêr dan een punt, byzonderlyk, nopens hunne zugt tot de Voor-Ouderen, welker lof zy, met Gezangen, tot de Nakoomelingſchap overbragten en vereeuwigden. Heugt het U wel, ALEIDE?

ALEIDE. Zou het my niet heugen! Gy hebt my verhaald, hoe hunne *Barden* hen loofden: hoe al-

van zeer veel dienst geweest: zo als ook geweest zyn de meenigvuldige plaatſen, die men, in den *Aloud: Staat der Nederl.* van den Predikant ENGELBERTS vertaald vindt.

alle die Gezangen, denklyk, verlooren zyn: hoe de Schotten, egter, nog zeer oude *Bardſangen* hebben, van welken gy eenigen, in onze taale overgezet, my hebt voorgeleezen. O! hoe ſtaatig, hoe grootsch, hoe aandoenlyk, hoe roerend, hoe verrukkend, hoe onwederſtaanbaarlyk, zyn die Gezangen! Hoe verplaatst zig myn hart in 't midden der donkere Wouden! hoe hoor, hoe zie ik, dat gryze, dat eerwaardige Choor de deugdſaame Schimmen looven onzer eerſte Stamvaderen, welker dapperheid gy my zeidet, dat, door Rome, geägt, gevreesd, doch welker opregtheid en argeloosheid, eindelyk, door dat zelve Rome, bedroogen wierdt! Die Harpen, die Lieren, die ryzing, die daaling, die mengeling, die inéénſmelting der ronde-, dien dreun bas, toonen! Ach! zeg my, zo gy kunt, VOLKHART! zeg my iets meerder van onze Germaaniſche Barden!

VOLKHART. Van *Germaaniſche* Barden U, ſtellig, iets meêr, ja zo veel, te zeggen, myne Waarde! is my te minder doenlyk, daar ik U niet durve verzekeren, of 'er *eigenlyk gezegde Barden* in *Germanie* geweest zyn.

ALEIDE. Hoe! Geene *Barden* in *Germanie!* geene Barden by onze Voor-Ouderen! Ik misſe 'er reeds hunne Gezangen! ik hebbe 'er, zo ſtraks, TACITUS verlooren! zoudt gy 'er my nu ook de Barden niet laaten!

VOLKHART. Ik liet ze u gaarne: maar, wat nadeel zoudt ge by hun gemis lyden, daar men hunne Gedigten niet heeſt?

ALEI-

ALEIDE. Wat nadeel! My zou dan zelfs geene grond van waarheid mogen overschieten voor hunne nagedagtenis! die nagedagtenis, die myne verbeeldinge zo diep, zo ſtreelend, aandoet. Ik meende immers, myn lieve REINOUT! dat gy my hadt doen zien, hoe reeds zeer oude, gelyktydige, Schryvers van die *Barden* ſpraken.

REINOUT. Ik heb u gezegd, dat niet ſlegts onze WAGENAAR (*a*) en andere treflyke Hiſtorieſchryveren van deeze en de voorgaande eeuwe dit vastſtelden, maar dat zy zig ook op Griekſche en Romeinſche Schryveren beriepen. Ik meende, dat zulks ook, uit onzen TACITUS zelven, kon beſlooten worden, die, van Germaaniſche Gezangen gewaagende, het woord *barditus* gebruikt: ik ſprak u dus op geenen losſen grond, en ſtaa, voor my zelven, tot op dit oogenblik, nog in dat gevoelen: maar, daar VOLKHART ons wel eenigen tyd wil inruimen, daar hy ons zyne meeninge wel wil mededeelen, nopens ſommige, min uitgemaakte, punten, byzonderlyk ook zulken, die konsten en weetenſchappen betreffen; waartoe de *Barden* en hunne Gezangen behooren; en daar hy redenen kan hebben, om van uwe en myne gevoelens te verſchillen, zo laat ons hem verzoeken, ons zyne gedagten op te geeven! Onze zwaarigheden konnen wy, daar na; zo wy 'er hebben; met kalmte voorſtellen: maar, laaten wy ons, vooral, ontdoen van te veele gevoeligheid, die, ligtelyk, vooringenoomenheid wordt, en

(*a*) Vaderl. Hiſt, 1ſte D. *bl*, 28.

en welker neiging ons van 't pad der waarheid zou konnen afwyzen, eer wy nog éénen voet op het zelve gezet hadden!

ALIEDE. Gy hebt gelyk, myn Vriend. Ach! myne geestdrift! maar...., myn geheele hart is verlangen en ſpyt. Vergeef ze my, VOLKHART! Ik zal ze temperen, voor het toekoomende. Laat ik, nog maar ééns, moogen vraagen: hadt men in Germanie, waarlyk, geene *Barden?*

VOLKHART. Indien uw voorneemen, by het doen deezer vraage, in het algemeen ſtrekte, om te weeten, of 'er geene *Dichters* en *Heldenzangers* in *Germanie* waren, ſpreekt het van zelve, ook volgens de leere van TACITUS, dat hier aan geen twyfel is: maar, zo men my vraagde, of onze *Germaaniſche* Dichters den naam van *Barden* voerden? In dat geval; 't geen het eenigste is, 't welk ik bedoelde, toen ik u zeide, niet te konnen verzekeren, of 'er *eigenlyk gezegde* Barden, in Germanie geweest zyn; zou ik zo ruim niet durven antwoorden. Uwe leevendigheid van geest vertegenwoordigde u, na het leezen der *Schotſche*, ook alle *Germaaniſche* Dichteren, onder den naam van *Barden*, zy hegtede te veel zaaks aan het woord, te veel kunst aan de vroegſte *muſicq*, en liep; mag ik het zeggen; mynen uitleg vooruit. Denk egter niet, dat uwe zeldzaame gevoeligheid, uwe voorbaarigheid, uit zugt voor dicht en zang gebooren, my eenigſints ſtooten zoude! In tegendeel. Wanneer die drift, naar geene teugels luisterende, reden en aanmaaninge uit het gezigt ſnelt, is zy gevaarlyk, verderflyk: maar, zodra zy zig,

als

als de uwe, op het eerſte vermaan, laat geleiden, te rug keert en, haaren voet in 't veilig ſpoor der reden zettende, zig tragt te beyveren, om de waarheid, met radde treden, in te haalen, in dat geval, wordt zy pryslyk: ja, ik agte ze hoogstwenschlyk en onontbeerlyk, voor zo verre zy ons, langs dat zelve ſpoor, ſomtyds, de bron weet te openen tot die leevendigheid, dat vuur, die warme deelneeming, die de ziel uitmaaken van alle werkzaamheden, en die, ja zy alleen, op den verst afgelegen of minst bezogten weg der weetenſchappen, (daar, ſomtyds, de menschlyke geestvermogens min opgewekt, kouder en onverſchilliger, konnen worden) ons wakker, onvermoeid en vrolyk, doen voortſtappen; en van al het nuttige eene zaak, ik zegge niet van de harsſens, maar zelfs van het hart, doen maaken. Zo zeker is het, dat men van alle hoedanigheden eene goede party kan trekken, en dat ik verre ben, van, in U, als eene feil te beſchouwen, dat geen 't welk zo vorderlyk kan worden voor onze kennis. Maar....! laat ik koomen tot uwe vraage en tot het aangemerkte van REINOUT!

Behalven de reeds vermelde verzekering van TACITUS, dat de Germaanen Gedichten; en dus ook Dichters; hadden, zouden zy, by ontſtentenisſe van dien, eene uitzonderinge op alle Volkeren; zo ik denke; des waerelds gemaakt hebben. Doch, wanneer ik zegge, my niet verzekerd te houden, of 'er *eigenlyk gezegde* Barden in *Germanie* geweest zyn, bedoel ik zodanige, die *den naam* van *Barden* droegen: en, hoe zeer ik het aanweezen van zulken niet

vol-

volſtrektelyk ontkenne, wenschte ik egter wel, omtrend hen, iets meerder beweezen te hebben gevonden.

REINOUT. Men mag dit, immers, uit TACITUS zelven beſluiten, die, van de *Germaaniſche* Gezangen, het woord *barditus* gebruikt?

VOLKHART. Wat TACITUS betreffe: wie zal ons zeggen, hoe *Hy* dit Germaanisch woord geſchreeven heeft? Wie, of men juist *Barditus* moet leezen? daar zelfs de meeste Handſchriften *barritus*, of *baritus* hebben? Hoe het zy, hy zegt wel, dat men deeze benaaminge gaf aan den *ophef*, *opdeuning* (of met welk, ſoortgelyk, Nederduitsch woord, gy het Latynſche *relatus* wilt overzetten) van zekere *Krygsliederen*, maar hy zegt niet, dat dit, in zynen tyd, de benaaming was van andere Gedichten. En is 'er dan grond genoeg, om, uit dit enkel woord; op het *geſchrei*, *het luid gebaar* en den *toon* der *Oorlogszangen* doelende; te beſluiten en vast te ſtellen, dat de Germaaniſche Dichters (welker taak zig niet ſlegts tot dat ſoort van Liederen, maar ook tot het bezingen der Goden (*a*) en wat dies meer is, uitſtrekte, en welker benaaminge hy nergens opgeeft) volſtrektelyk *Barden* moeten gezegd geweest zyn? Wordt zelfs zodanig beſluit niet losſer gemaakt, wanneer men het oog vestigt op de gezegden van die oude Griekſche en Romeinſche Schryvers, die van *Barden* gewaagen. Onze uitmuntende WAGENAAR (*b*) brengt, tot bewys van het voormaalig aan-

(*a*) TACIT. de M. G., *Cap.* 2.

(*b*) Vaderl. Hiſt., 1ſte D., *bl.* 28 van de *tweede* en

aanzyn van *Barden* hier te Lande, eene plaats by, uit AMMIANUS MARCELLINUS: doch dees; een Schryver van de vierde eeuwe; ſpreekt alleenlyk, ter aangehaalde plaatſe, van *Gallie: daar;* bloeiden, volgens hem, de weetenſchappen, opgekweekt door „ *Barden*, *Eubagen* en *Druiden*," en onder deezen, „ vervatteden de *Barden* de dappere daa„ den van beroemde mannen, in heldenvaerſen, en „ zongen dezelven, op 't zagt geluid der lier (*a*)." Zo ſtaat het ook met de overige, vroegere en laatere Geſchriften. CÆSAR noemt de *Barden*; 't is waar; in 't geheel niet, maar begrypt ze; gelyk men met reden denkt (*b*); onder de, door hem vermelde, *Druiden* (*c*), die hy alleenlyk in *Gallie* plaatst, met byvoeginge, dat de *Germaanen* geene *Druiden* hadden. En; om dit kortelyk te zeggen; POSIDONIUS (*d*), DIODORUS SICULUS (*e*); die, beiden, vóór de geboorte des Heilands bloeiden; STRABO (*f*), HESYCHIUS, FESTUS en anderen

en *derde* Uitgaave. In de *eerſte*, beriep hy zig op de Chronyk van KOLYN, maar ſchrapte die aanhaalinge, ſedert, door.

(*a*) AMMIAN. MARCELL. Rer. gestar, *Lib.* 15. *Cap.* 9.

(*b*) BLAIR., Diſſertat. on the Poëms of OSSIAN., *pag.* 12.

(*c*) CÆSAR de Bello Gall., *Lib.* 6., *Cap.* 13 & 24.

(*d*) Apud ATHENÆUM Dipnoſoph., *Lib.* 6., *Cap.* 12. p. m. 246.

(*e*) *Lib.* 5. *Cap.* 31.

(*f*) Geograph, *Lib.* 4., *pag. m.* 189.

ren (*a*) ſpreeken op dien zelfden voet van deeze Lierdichters, en, by de twee laatstgemelde Schryvers, koomen de *Barden* alleenlyk als *Galliſche* Zangers voor. Ik weet wel, hoe STRABO, na, op éene plaats, verhaald te hebben, dat de *Barden*, by de *Galliers*, in uitſteekende eere wierden gehouden, op eene andere aanmerkt, dat de *Germaanen* van natuur en zeden aan de *Galliers* gelyk waren (*b*): maar niemand, zal dit, zo ik denke; zonder eenige bepaalinge, opvatten, en 't zou zelfs niet moeilyk zyn, meêr dan één verſchil, ten aanzien van Godsdienst, regeeringsbeſtuur en wat dies meer is, onder deeze Volkeren, aan te toonen. Wy zagen hier van, zo even, reeds een voorbeeld uit CÆSAR, nopens de *Druïden*, en die zelfde CÆSAR getuigt (*c*) elders, dat de *Galliers* hunne Goden, in gedaante van beelden, eerden: 't geen men uit TACITUS weet, by de *Germaanen*, geen plaats gehad te hebben. Als ik hier by overweege, aan de éene zyde, I. dat de Schimpdichters JUVENALIS en MARTIALIS (die men, met grond, mynes oordeels, voor tydgenoten van onzen TACI-

(*a*) Conf. ALTESERRA de reb. Aquitan., *Lib.* 2. *Cap.* 8., *pag.* 135 & 136. BOXHORN, in Origin. Gall., *pag.* 17.

(*b*) Geograph. *Lib.* IV., *p. m.* 189. Conf. *pag.* 187. & *Lib.* VII., *pag.* 280.

(*c*) De Bello Gall. *Lib.* 5., *Cap.* II. & *Lib.* 6., *Cap* 17. & 21.

CITUS mag houden (*a*)) aan de *Galliers*; en wel, zo als verfcheiden kundige luiden meenen, naar de *Barden*; den bynaam van *Bardifche* of *Bardaïfche* toevoegen (*b*): 2. dat ook, volgens CÆSAR en TACITUS, de Godsdienst en openbaare plegtigheden der *Galliers* meêr overeenftemden met die der *Britanniers*, (*c*) dan met die der *Germaanen*: 3. dat, in het Noorden van *Schotland*; voorheen een deel van *Britannie*; de naamen en gedichten der *Barden*, blykens het aangehaalde van OSSIAN, van ouds, en nog tegenwoordig, bekend zyn: 4. dat men het zelfde fchynt (*d*) te moeten zeggen, van Ier-

(*a*) SAXE Onomast., *Tom.* 1, *pag.* 274, 275, 276.

(*b*) „*Bardaïci.*" Vid. JUVENAL. *Satyr.* 16. MARTIAL. *Lib.* 4., *Epigr.* 4. Conf. ALTESERRA *l. c.*, *Tom.* 1., *Cap.* 8, *pag.* 136. Anderen, egter, oordeelen, dat de toenaam *Bardaïcus* ontleend is van de *Bardæërs.* Vid. TURNEB. *Adv.* 23, 25: doch het 128fte *Epigramma* van MARTIALIS, *Lib.* 14.

„ *Gallia Santonico veftit te Bardocucullo.*"

doet my meerder hellen, om dit woord van de Gallifche *Barden* afteleiden.

(*c*) CÆSAR de Bello Gall., *Lib.* 1, *Cap.* 47: *Lib.* 6, *Cap* 13. TACIT. in AGRIC.; *Cap.* 11.

(*d*) Ik zegge *fchynt.* Want, hoe zeer eenigen dit verzekeren; b. v. BLAIR, in zyne *Disfertat. of the Poëms of* OSSIAN, *pag.* 13.; zeggen anderen, dat wel de *Ierlanders* veele *Barden* hadden, die, van de oudfte tyden her, ook de Lands Hiftorie zouden gedicht hebben, en welker egte overblyfzelen in de Landtaal, nu nog, ten getale van meêr dan vyftig Boekdee-

Ierland: 5. dat, byzonderlyk, zeer veele *Britanniers* (na dat zy, door de *Angelſaxers*, verwonnen waren) naar *Armorica;* ſedert *Klein-* of *Neder-Britannie* gezegd; en naar *Cambria;* ſedert *Walles;* gevlugt zynde, de *Barden* ook, daar ter plaatſe, hebben ſtand gehouden en, ten tyde van EDUARD I, Koning van Engeland, zo zeer waren toegenomen, dat dees, hunnen invloed vreezende, het ſnoode, maar mislukte, opzet nam, om hen allen te doen ombrengen (*a*): 6. dat men, bepaaldelyk, weet, hoe de woorden *Bardd* en *Barddoni*, in het bovengemeld *Walles* en *Neder-Britannie*, (de eenigſte Gewesten, in welken de waare *Galliſche* en *Britſche* ſpraak is overgebleeven) eenen *Dichter* en *Voórzeggers*, dat van *Bardashanes* de *Dicht-* er *Geſchiedkunde*, die van *Bardaneg* en *Barddoniaeth* de *Dichtkunst*, en *Gedicht*, beetekend hebben (*b*), ja, deels; zo my, van goederhand, verzekerd wordt; nog be-

tee-

deelen zouden aanweezig zyn (waar omtrend men, mynes inziens, zeer omzigtiglyk gelooven moet), maar dat egter deeze Dichters, by de oorſpronglyke Bewoonders van Ierland, in de *Sçotomiléſiſche* ſpraak, den naam van *Fileas* of *Feardanas*, d. i. *Wysgeeren*, zouden gedraagen hebben. Zie MAGEOGHE GAN., Hiſt. d'Irlande, *Tom.* 1, *pag.* 22—49. WARÆI Antiquitt. Hibern., *Cap.* 2., *pag.* 9—11.

(*a*) BLAIR *l. c.*, *pag.* 1.

(*b*) BOXHORN Origines Gall., *Cap.* 4, *pag.* 52., ſeqq., & in Lexico Brit. — Latin., *pag.* 9. ROSTRENEN *Diction. François-Celtique*, ou *François-Breton*, ſur le mot *Poëme* & *Poëte*: Voyez auſſi la Preface.

teekenen: als, herzegge ik, dit alles, aan de ééne zyde, myne overweeginge gaande houdt, en ik, aan den anderen kant, bedenke, dat, ſchoon men, by zekeren HANS SACHS, eenen Hoogduitſchen Dichter der XVIde eeuwe, en elders, het woord *bar*, in de beteekenis van *Gezang* (koomende zekerlyk van *baaren*, d. i. *roepen*, *geluid maaken*, enz.) moge gevonden hebben (*a*), niemand egter, voor zo verre ik weete, ooit beweezen heeft, dat hem het woord *Bard* zelve, in de beteekenisſe van *Dichter* of *Zanger*, by de oudſte Schryvers, vóór of in onze vroegſte, dat is, de *Frank-Duitſche* en *Angel-Saxiſche*, taaltakken (*b*), is ontmoet, bekenne ik, my thans minder, dan in myne jeugd (*c*), overtuigd te houden, dat de *Germaaniſche*, met naame de Bataviſche, Frieſche, Caninefatiſche en ſoortgelyke onzer oude Dichteren, den naam van *Barden* zouden gevoerd hebben: hoe zeer ik egter de zaak niet, hardnekkiglyk, ontkenne, en de volkoomene beſlisſinge liefst aan 't oordeel ſtelle van kundigeren (*d*).

On-

(*a*) J. H. M. ERNESTI., Deutschl. Lage, *pag.* 23. (*d*).

(*b*) Conf. SCHILT. Glosſar. Teuton, in voce *Baren* & *Bardus*. EDW. LYE, Diction. Saxon. & Gothic:, in *Barth*, *Bearth*. WACHT. Glosſar. in *Bardi* & *Baren*.

(*c*) Zie myne Verhandel. „ *Of het gebruik der letter. den German. onbekend geweest zy?*" In de N. Bydragen, IIde *D.*, *bl.* 217—223.

(*d*) Ik voerde, hier boven, deeze ſtoffe ſlegts aan, doch, thans, valt my het oog op eene aanteekening der Uitgeevers van het zeer keurig Tydſchrift, gezegd BRAGUR,

Ondertusſchen, zegge ik niets van dit alles, om U, één' van beiden, in den waan te brengen, als vermeende ik, dat Germanie, in 't geheel, geene Dichters gehad hebbe. Dit te ſtellen zou niet ſlegts tegen de verzekering van TACITUS zelven; die van hunne *oude Gedichten* gewaagd; aanloopen, maar men zoude ook, hier door, onze Voor-Ouders tot eene uitzonderinge maaken van, zo ik geloove, ſchier alle Volkeren des aardbodems. De groote Maaker van 't Heeläl, dien de Vogelen fluitende looven, ſchonk, op alle tyden en aan alle plaatſen, den menſchen, by hartstogtelyk gevoel, ook zang- en dichtlust. Slaat de Boeken der eeuwen, ſlaat vroegere en laatere Reisbeſchryvingen op, en gy zult dit zo vinden, in alle vier de waereldsdeelen. De felſte koude deedt de dichtader zelfs der verafgelegene Laplanderen niet bevriezen (*a*). Men bewondert, nu nog, hunne vaerſen. En zouden wy ons dan minder van de Germaanen moeten of mogen voorſtellen? 't zy verre van daar! zo lange de oudſte Volkeren gewoon waren, zig op hooge Ber-

GUR, *Tom.* I., *pag.* 95. (*). Alwaar men, te regt, zegt: „ Man ſpricht ſo viel von Deutſchen *Barden* „ und *Druiden.* Es verdiente der Gegenstnad einer „ Preiſaufgabe zu ſeyn, ob man denn, wirklich, aus „ *authentiſchen* Nachrichten, und mit *unumſtöszlichen* „ *grunden*, *beweiſen kann*, daz es der *Deutſchen* „ Urväter waren, deren Sänger *Barden* und deren „ Priester *Druiden* hieszen?"

(*a*) SCHEFFERI LAPON., *Cap.* 25.

Bergen, op vlakke Velden, in digte Wouden, aan vischryke Stroomen of ruime Zeeën, neder te ſlaan: zo lange zy, hun geheele leeven door, onder eenen meest openen hemel, by dag, by nagt, by warmte, by koude, by helder, by vogtig, by ſtil, by ſtormend weder, de uitgeſtrekte Natuur, in haare volkoomenſte en meest kragtige werkinge, geſtadig voor oogen hadden, wierden zy ganschlyk en alleen door haaren invloed beſtuurd. Hun denken, hun doen rigtteden zig, wederkeeriglyk, hier naar in. Hunne daaglykſche ſpreekwyzen zullen hier, vermoedelyk, de blyken van gedraagen hebben, en zeker gaat het, dat hunne gedagten en gedichten ryk waren van beelden, ontleend uit dit, zo verſcheiden, als luisterryk, toneel: beelden, welken, overgebragt tot en toegepast op de door hun bedoelde perſoonen of zaaken, aan dezelven de belangrykſte gedaante gaven: elke vergelyking was eenvoudig, maar waar, maar edel, maar groot, als de Natuur, die men zag en naar 't leeven ſchetſte.

De naauwere, de meêr verbondene ſaamenleeving, ſchoon geſchikter ter beſchaavinge van het verſtand, gaf, door haare gevolgen van handel en wandel, allengskens, eene andere wendinge aan Taal en Dicht, even als zy andere zeden, andere gebruiken, deedt gebooren worden. Het ligchaamlyk oog, aan het groote ruim en, daar door, aan 't gezigt der oorſpronglyke werken van de ſcheppinge meerder onttrokken, weidde, voortaan, byzonderlyk, over het, voorheen min bekende, veld der menschlyke behoeftig- of overdaadig-heden, en over

de

de verschillende middelen en uitvindingen, om aan dezelven te konnen voldoen: de geest deelde, terstond, in alle deeze gewaarwordingen: hy nam nieuwe indrukken aan, die nieuwe beelden, nieuwe woorden, nieuwe vergelykingen, nieuwe overdragten, naar alle deeze nieuwe voorwerpen, in Taal en Dicht, vormden. Doch, gelyk nu de speeling der dichterlyke gedagten, in veelen opzigte, binnen enger perk wierdt omtuind, en de meeste uiterlyke voorwerpen, uit hunnen aart, ook oneindig kleiner waren, dan die, op welken het Landleeven het vroegere menschdom bestendiglyk vergast hadt, verloor men, allengskens, dat zo groote, zo stoute, zo verheevene en voor ons, thans, zo geheel vreemde, 't geen de ziel en de kragt uitmaakte der oudste gedichten, en van 't welk wy, hier en daar, eene schets, niet slegts by de Oostersche, maar ook by de overige, met naame by de Westersche en Noordsche Volkeren; naar maate zy nog minder van den staat der natuur verwyderd waren; ontdekken, en welker grootheid men, met regt, bewondert in de Gezangen van OSSIAN: Gezangen, die ik geen' grond hebbe, om, langer, voor onegt te houden (*a*), die uwen en mynen geest

(*a*) Ik hadt, voorheen, redenen, om aan die egtheid te twyfelen. Zie myne aangehaalde Verhandel., in de N. Bydragen, IIde *D.*, *bl.* 218 (x). Doch, onder anderen, heeft de Graaf van SARTZFIELD, voor eenige jaaren hier te Lande zynde, my, nopens de goede trouwe deezer stukken, zo zeer overtuigd, als ik, in dat soort van zaaken, zou konnen be-

geest dikwyls verrukken, en in welken de uitmuntendſte dichtvermogens, door de inblaazinge en onnavolgbaare kragt der groote en zuivere Natuur zelve, tot zulk eene hoogte zyn opgevoerd, dat de meesterlykſte Dichters deezer eeuwe, in onze en andere Landen, zig eene eer maaken, om naar de zelve te reiken: ſchoon, ſomtyds, met vergeefſche poogingen.

Ik zegge egter niet, dat 'er een OSSIAN onder de Germaanen is geweest: zulke Fenikſen voedt het aardryk zelden: maar myn gezegde zal genoeg zyn, om u te doen gevoelen, hoe ik geenſints ontkenne, ja hoe het, in tegendeel, by my, uitgemaakt is, dat deeze Gewesten, ook in de Germaaniſche tyden, hunne Dichters zullen gehad hebben: die, om goed, om treflyk te zyn, juist den naam van *Barden* niet behoefden, en welkers Gedichten en Gezangen, denklyk, in den ſmaak van andere, nog niet geheel beſchaafde, oude Europiſche; byzonderlyk, ten onzen aanzien, zuidelyk, westelyk en noordelyk gelegene; Volkeren, over 't algemeen, zullen ingerigt geweest zyn. Ik herzegge *over 't algemeen*: want verſchil van lugt, van grond, van bergen, van daalen, van zee, van ſtroomen, van byzondere gebruiken in oorlog en vrede, en wat dies meêr is, zullen ook, hier en daar, verande-

ringe

geeren. Zie ook de Voorred. der Nederd. Overzetting van OSSIAN, door Mr. P. L. VAN DE KASTEELE, en de *Kunst en Letterbode* van den 16 Maart 1798, *bl.* 29.

ringe van toneelen, van zegswyzen, van leenſpreuken, aangebragt hebben. Zo als, b. v., in OSSIAN (*a*), op het ſtryden op wagenen; 't geen ook de Oosterlingen deeden, en TACITUS (*b*), mede den Britanneren, maar geenſints den Germaanen, toeſchryft; vermeld wordt. Wy zien, ondertusſchen, hier uit, hoe leerryk ons die ſtukken, niet ſlegts voor de taal, maar ook voor de kennis der geſteltenisſe onzes Lands, zyne vroegere gebruiken en andere zaaken zouden konnen geweest zyn: en ſchoon de warme dicht ader en de zugt tot pryzen of laaken; den menſchen van ouds gemeen; al eens, hier of daar, den kring der naauwkeurigſte geſchiedenisſe mogt zyn ontſprongen, zoude, in dat geval, ook de Fabelen zelven ons den geest der tyden hebben doen kennen.

ALEIDE. Mogten wy nog eens, door eene gelukkige toeval, iets van die ſtukken ontdekken! doch; ik zie 't aan uwe gebaarden; hier hebt ge weinig hoop op. Zo, ondertusſchen, onze Dichters den naam van *Barden* niet gedraagen hebben, kan men dan ook vermoeden welken anderen zy voerden?

VOLKHART. Dit zoude ik niet durven zeggen, maar wel, dat de Deenen, Noorwegers, Zweeden, Yslanders, hunne heidenſche Dichters; van welken nog ſchoone ſtukken overig zyn; *Skalden* heeteden (*c*), en dat, ſchoon, mynes bedunkens, de

(*a*) Zie OSSIAN's Gedichten, *bl.* 29.

(*b*) In AGRICOLA, *Cap.* 12.

(*c*) Men zie het „ Kurzer Begriff von den *Druiden*,

de Galliers, de oorſpronglyke Britten, de Schotten, de Ieren, de Germaanen en de bovengemelde Noordelingen, allen van Keltiſchen afkomst zyn, het, egter, zeker is, dat, van tyden her, onze moedertaal de meeste overeenkomst gehad heeft met den ouden Frank-Duitſchen en Angel-Saxiſchen tongval, en deeze weder meerder met de Kimbriſche, Gotiſche en Noordſche taaltakken, dan met die der anderen, zo evengemelde, Volkeren (*a*). Ook is het zeer aanmerklyk, dat, gelyk de Gedichten der Noordſche *Skalden* den naam van *Sagen*; gelyk bekend is; droegen, zo ook dit woord, voorheen, hier te Lande, in onze taale en in de bovengezegde tongvallen, een *Verhaal*, een *Gedicht* en, naderhand; toen de *Sagen* in waardy begonnen te verminderen; een *Sprookje*, een *Verdichtzel*, beteekend heeft (*b*): zonder dat my dit woord *Sagen*, in de

„*den*, *Barden*, *Skalden*," enz.; voorkoomende in het, reeds aangehaald, Hoogduitsch Tydſchrift, gezegd *Bragur*, door den Letterkundigen GRATER, en anderen, ſedert het jaar 1791., te Leipzig, uitgegeeven; IIde *Th.*, *pag.* 51—54. Na dit geſchreeven te hebben, zie ik, met genoegen, dit goede Tydſchrift, ter aanpryzinge aan onze Nederlanderen, uitgetrokken, in de N. Vaderl. Biblioth. 1798. 2 D., N. 3., Mengelſt., *bl.* 97—116.

(*a*) TEN KATE, Aenleid. tot het verhev. deel der Nederd. Sprake, 1ſte D., *bl.* 78.

(*b*) Zie, onder anderen, MAERL. *Spieg. Hiſtor.*, 1ſte D., *bl.* 410, v. 8. Conf. IHRE, *Gloſſar Suïo-Gothic.*, & SCHILT., *Gloſſar. Teuton.*, nec non LEY, *Dic-*

de *Gallische* of *Britsche* taale, ooit; voor zo verre ik my eenigsints herinneren kan; is voorgekoomen, ook zoek ik 'er te vergeefsch naar in het Gallisch Woordenboek, door den Hoogleeraar BOXHORN, in de voorleedene eeuwe, uitgegeeven.

REINOUT. Gy zult dan ook, merke ik wel, weinig vertrouwen stellen, op de Nederduitsche *Chronyk*, uitgaande ten naame van KLAAS KOLYN, en in welke, duidelyk, van *Duitsche Barden* en *Bardsangen* gewaagd wordt: trouwens ik weete, men verdenkt hem, sints eenigen tyd, als de misgeboorte eenes voormaaligen Inwoonders, of van *den Bosche*, of van *Rotterdam*.

VOLKHART. Over KOLYN is, sederd eenige jaaren, veel gezegd, en ik dagt 'er u niet van te spreeken: maar, daar gy zelve de zaak aanhaalt, zal ik antwoorden. Ik denke, dat de, door u bedoelde, woorden zekerlyk deeze zyn zullen:

„ Velen haben twifelt zere
„ Of ti *Tietsken* emmermere
„ Ti *Bartsangen* te skriban ploenen:
„ Mer dat zolcks bestonden doene
„ Hat je ic voor overwaren

———— ———— ———— ————

„ *En ti Barden woizen lezen*
„ *Ti nog overich haben wezen*
„ *Minen daghen binnen Hegmonde* (*a*).

Zo

Diction. Saxon-Gothic., in voce *Saga.* Zie ook TEN KATE, *l. c.*, IIde D., *bl.* 554.

(*a*) Rym-Chron. van KOLYN; by VAN LOON, *bl.* 62 en 64.

Zo ik die woorden wel vatte, zullen zy, hoofdzaaklyk, dienen aan te duiden: dat „ ſchoon veele „ Lieden, voorheen, getwyſeld hadden, of de „ Duitſchers (dat is de *Germaanen*) hunne *Bardſangen* ſchreeven, egter Hy (KOLYN) die twyfelinge kon wegneemen, en verzekeren, dat zy, „ wel deeglyk, die ſtukken geſchreeven hadden: „ nadien zodanige *Bardſangen*, in zynen tyd, nog „ overig geweest waren, te Egmond, en hy dezelven, perſoonlyk, geleezen hadt."

Ik bidde u, overweeg dit zeggen eens! Om, hier ter plaatſe, niet te onderzoeken, hoe veele of hoe weinige waarſchynlykheid 'er zy, dat, vóór en om den tyd, in welken 't Geſchrift van KOLYN zou moeten te boek geſteld zyn; naamlyk tegen het einde der twaalfde eeuwe; reeds *veele* Lieden over het al of niet ſchryven der Barden zullen gepeinsd en deeze ſtoffe behandeld hebben; om ook niet te zeggen, dat, zo deeze Lieden al vermeend hadden, dat onze *Germaaniſche*, zo wel als de *Galliſche* en *Britanniſche* Dichters den naam van *Barden* plagten te draagen, die meeninge, op zig zelve en zonder nader bewys, niet veel zou geeven of neemen, geloove ik egter, dat, zo het zeggen van KOLYN, ooit of ooit, van eenig gewigt kon gereekend worden, men teffens zou dienen vast te ſtellen, dat hy 't oog gehad hebbe op *oorſpronglyke* Geſchriften der *Barden*. Want, was dit zo niet, hoe ging dan zyn beſluit, nopens het *ſchryven* der *Barden*, door? Indien de Stukken, die hy zag en las, van laateren tyd waren, indien anderen dezelven, naderhand, geſchree-

ſchreeven hadden, konden zy, zeer ligtelyk, te boek geſteld zyn geweest naar gedichten of gezangen, die men, voorheen, niet geſchreeven, maar ſlegts in 't geheugen bewaard hadt. Niet dat ik ſtelle, dat de Germaanen niet ſchryven konden: het tegendeel van dien ſcheen my, ſints lange jaaren, aanneemlyk (*a*): maar, in 't geval van KOLYN, en ter opmaaking van *zyn* beſluit, kwam het 'er op aan, dat Hy *Germaanisch* ſchrift onder het oog hadt. Doch, zonder eens te treeden in de gewigtige vraage, of het te vermoeden is, dat men, op het einde der twaalfde eeuwe, nog *egt Germaanisch* ſchrift, hier te Lande, bezat? zonder te zeggen, dat hier van geen het minſte bewys is, en byzonderlyk niet ten aanzien der Boekerye van Egmond; over welke wy, in 't vervolg, gelegenheid zullen hebben te ſpreeken; dunkt het my zeker genoeg, dat, indien zelfs zodanig ſchrift, toen, nog overig geweest ware, 'er dan egter, om hetzelve te konnen leezen en verſtaan, eene zeer grondige kunde van taal en ſchryfwyze zou vereischt zyn geworden. En hebben wy eenige reden, om die te veronderſtellen in KOLYN? Is dees de man (genoomen dat de Chronyk van zynen naam voor een onverdicht werk moet gehouden worden) om zo veele raadſelen te ontknoopen? KOLYN, die onze Barden tot Bewaarders maakt der heiligdommen, in de

(*a*) Ik heb dit tragten te betoogen in myne, meêr aangehaalde, *Verhandelinge*, in de *N. Bydraag.*, IIde D., *bl.* 187 – 228.

de Romeinſche Slooten *Brittenburg* en *Roomburg:* daar zy, immers ruim zo min te pas zouden gekoomen zyn, dan, eenige Oosterſche Braminen op ons Kaſteel te Batavia. Doch, behoeve ik, na het aangemerkte van den Heer MAURITIUS (*a*), de dwaasheid van zulk verhaal wel aan te toonen? Laat ik, ſlegts in 't voorby gaan, mogen aanmerken, dat die fabel al oud is, en dat ook zekere AURELIUS GOUDANUS hier van gedroomd en de Romeinſche *Krygsſchoolen*; welken men in de Romeinſche Burgen onderhielt; met die der *Letterkunde* ſchynt geward te hebben (*b*).

Om my te bekorten: in myne jeugd, bleeve ik, nog eenigſints, aan deezen Schryver hangen: de kundige ALEWYN (*c*) tradt mede in dat ſpoor en, nog heden ten dage, ontbreekt het niet aan ervaarene Lieden, die hem als egt beſchouwen: dan, daar ik hunne bewyzen, met verlangen, zal afwagten en, zo ik dwaalen mogte, dezelve greetig omhelzen bekenne ik u, egter, dat aan my, na ik den *Toets* op KOLYN, door onzen treflyken WAGENAAR, voor eenige jaaren, uitgegeeven (*d*), geleezen en overwoogen hebbe, geene voldoende redenen zyn overgebleeven, om zyne egtheid te ſtaaven, en dat alles veel eêr te ſaamen loopt,

(*a*) Onledige Ouderd., IIde D., *bl.* 690—731.

(*b*) Batav., *Lib.* I., *pag.* 106., Conf. SCRIVER., Antiqq. Batav., *pag.* 220.

(*c*) Nieuwe Bydraag., IIde D., *bl.* 219, 222—226.

(*d*) In de Verhandel. van de Maatſchappye der Nederl. Letterk., IIIde D., *bl.* 203—236.

loopt, om hem onder de verdichte ſtukken te rangſchikken: zonder dat ik evenwel, nopens den tyd wanneer, of den perſoon, door wien hy ons, is opgedischt geworden, iets bepaaldelyk kan melden.

REINOUT. Over de egtheid of onegtheid der Rymchronyk van KOLYN wenschte ik, gaarne, eenige nadere ophelderingen te hooren, indien ik niet gevoelde, dat deeze ſtof meêr voor eene taal- en Geſchiedkundige Verhandelinge, dan voor onze *Saamenſpraaken*, geſchikt was. My heugt ondertusſchen, by WAGENAAR (*a*), geleezen te hebben, dat men den Advokaat GRAHAM, in den Bosſche, of de Commis VAN ALKEMADE, te Rotterdam, als de Maakers van dit Stuk verdagt heeft gehouden. Kunt gy my hier, ten minſten, niet iets van zeggen?

VOLKHART. Ik zie geene reden, waarom u myne gedagten te verbergen, te minder, daar ik, nopens deeze twee menſchen, geene genoegzaame grond van verdenkinge vinde. Dat de Heer GERARD MEERMAN, uit den mond van den Hiſtorieſchryver FRANS VAN MIERIS, plagt te verhaalen, hoe niet ALKEMADE, maar HENDRIK GRAHAM, Advokaat in 's Hertogen-Bosſche, de Verdichter van KOLYN's Chronyk geweest zyn, is, voorheen en te regt, door een'onzer wigtigſte Schryveren, aangeteekend (*b*), en, ſchoon eene

(*a*) *Toets* op KOLYN, *l. c.*, *bl.* 236.

(*b*) VAN DE WAL, Privileg. van Dordr.

eene aantekening van die hand, op zig zelve, geene bevestiginge noodig heeft, gewaage ik 'er, egter, te liever van, nadien my heugt, dat de beroemde MEERMAN; wiens te spoedig overlyden het hart der weetenschappen, na zeven en twintig jaaren, nog doet kloppen; ook dit zelve aan my, te meêrmaalen, heeft gezegd, met byvoeginge; op myne, gelyk ik my herrinnere nadere gedaane vraage; dat MIERIS evenwel, voor deeze meeninge, geene volleedige bewyzen hadt bygebragt. En, waarlyk, ik twyfele, of men aan het gevoelen van MIERIS geloove moet hegten. Die Advokaat HENDRIK GRAHAM zal, denklyk, dezelfde zyn, dien ik, by Mr. GERARD VAN LOON, in zyne *Inleidinge tot de hedendaagsche Penningkunde* (*a*), ontmoete, onder den naam van Mr. HENDRIK GRAHAM, en die, aldaar, door hem geteld wordt „ onder *die* voornaame „ Liefhebbers der Nederlandsche Penningen, wel„ ke het hunne" (ter bevordering van zyn Penningwerk) „ mildelyk hadden toegevoegd." Maar, zo GRAHAM reeds in, of liever reeds voor, het jaar 1717 (want, toen, wierdt de bovengemelde *Inleiding* al in 't licht gegeeven) mede aan VAN LOON bekend, ja zeer bekend, is geweest, zou dan ook de laatstgemelde Schryver, van dit alles niet geweeten hebben? Men leest, dat hy (VAN LOON), reeds ten jaare 1719, by de Uitgaave van KOLYN door DUMBAR, zyne aandagt op

(*a*) Aldaar, *Bl.* 43.

op dien Schryver gevestigd hadt, en dat hy, al vroeg, niet flegts aanteekeningen op dat Werk maakte, maar dezelven, ter gelegenheid eener reize, welke hy naar Frankryk, ten jaare 1734., dagt te doen, aan den bovengemelden Gefchiedfchryver, FRANS VAN MIERIS, toevertrouwde (*a*): zo als hy, ook die Chronyk, in den jaare 1745, werkelyk, uitgaf. En zou dan VAN LOON niets van deeze verdenkingen nopens GRAHAM, in al dien tusfchentyd, gehoord hebben? Zo ja, en gaf hy egter KOLYN in 't licht, in dat geval, moet hy of het verhaal dier verdichting niet geloofd, of, anderfints, tegen beter weeten aan, een, hem reeds gebleeken valsch, Stuk der waereld, van nieuws, hebben willen opdringen. Dit laatfte agte ik gevaarlyk, ja fchandelyk, van mynen evenmensch, zonder bewys, te vermoeden. Het eerfte dan; dat is zyn niet weeten van, of niet gelooven aan, de verdenkinge jegens GRAHAM; komt my waarfchynlykst voor, maar dunkt my, teffens, het gevoelen van VAN MIERIS minder te begunftigen. 'Er is egter iets, dat voor het zelve zou konnen pleiten: dit naamlyk, dat de verdenking nopens GRAHAM by MIERIS eerst opgekoomen ware, *na* de uitgaave van KOLYN, door VAN LOON. Maar die gedagten heeft te minder fchyn, om dat men my verzekert, dat GRAHAM, reeds voor den jaare 1745., overleden was (*b*).

Wat

(*a*) Zie VAN LOON, Voorber. op KOLYN, *bl.* V. en VI.

(*b*) Ik verneeme, thans, nader, dat HENRY GRAHAM

Wat ALKEMADE betreffe, zyne beschuldiging en verdeediging is, tot nog toe, zo onvolledig voorgesteld, en zou zulk eene moeilyke ontwikkelinge vereisschen, dat ik liever dit punt, tot nader gelegenheid, wenschte uit te stellen.

REINOUT. Een bekend persoon, die zig, door zyne vlyt, by het Vaderland verdiend heeft gemaakt, van een nadeelig vermoeden; door andere kundige Lieden, niet zonder schyn van reden, zo ik meene, op hem gelegd; te konnen ontheffen of verligten, is, in *myn* oog, niet slegts een streelend denkbeeld, maar een nuttig werk. En daar wy, thans, juist op den tekst van KOLYN en

GRA-

HAM *van Montrôse* (de Man, die hier bedoeld wordt) een Zoon is geweest van W. L. GRAHAM *van Montrôse*, wiens Vader, de Markgraaf van dien naam; ten tyde en ten dienste van KAREL II, namaals Koning van Groot-Britannie, zeer sterk gewikkeld in de Schotsche oneenigheden; een' geweldigen dood, binnen dat Ryk, onderging: dat HENRY, in den Bossche, als Advokaat heeft gepractiseerd, en dat hy een minnaar was der weetenschappen, en bekend voor een' „ *verstandig' en* „ *geestig' man, maar tevens zeer boertig of spot-* „ *agtig.*" Of deeze laatste hoedaanigheid heeft medegewerkt, om hem te doen verdenken, weete ik niet. Zonder dat men zyn geboorte- of sterf- jaar juistelyk kon bepaalen, meende men evenwel, dat hy, *voor* het jaar 1740, ('t geen dus myne gedagten zou versterken) was gestorven, en wel in een tweegevegt, tegens iemand zyner Naastbestaanden. Ik ben dit berigt meest verschuldigd aan den Heer Oud-Pensionaris MARTINI.

GRAHAM geraakt zyn, zou het my, dierhalven, verpligten, indien gy kost goedvinden, die ſtof, ook nu maar, nopens ALKEMADE, te vervolgen. Ik weet, dat HUIDECOPER hem verdagt hieldt, en dat ook zelfs WAGENAAR hier niet vreemd van is, zonder hem egter, volſtrektelyk, voor den Verdichter te verklaaren.

ALEIDE. Is dit die ALKEMADE, wiens Dischplegtigheden Gy, voorheen, reeds genoemd hebt, VOLKHART? Hoe moet, natuurlyk, het gezag van elken Schryver niet verzwakken, indien hem zulke ſlegtigheden konden beweezen worden? Met deezen, heb ik, voorleeden jaar, juist kennis gemaakt, dat is, zyn Werk, met genoegen, doorloopen, en veele zeldſaame tafelgebruiken onzer Voor-Ouderen en andere Volkeren 'er uit geleerd. Het zou my dus dubbel ſpyten, indien hy ſchuldig wierdt bevonden, en ik durve daarom; zo het geene onbeſcheidenheid is; myne verzoeken by die van REINOUT voegen.

VOLKHART. Ik zal dan aan 't verlangen van u beiden tragten te voldoen. Hy is, ALEIDE! dezelfde, dien gy meent, en hy was, in zyn leeven, zekerlyk een zeer naarſtig Beoeffenaar onzer vroegere en laatere Hiſtorie, nopens welke hy eene ſchoone verzaamelinge, niet ſlegts van zeer zeldſaame gedrukte, maar ook oorſpronglyke en, door hem, veeltyds, eigenhandig afgeſchreevene ſtukken gemaakt heeft. Men kan dit zien uit de Lyst derzelven, zo als zy, voor een gedeelte; doch reeds een aanzienlyk getal uitmaakende; ne-

vens die van zynen Schoonzoon, Mr. P. VAN DER SCHELLING, ten jaare 1751, binnen Rotterdam, verkogt zyn: terwyl veele andere, waar onder zeer aanmerkelyke, Handſchriften, nog heden ten dage, in die Stad, by de Erfgenaamen van voorn. Mr. VAN DER SCHELLING, zo my gemeld wordt, zouden berusten en, met nut, het licht konnen zien: ook zou tot deeze laatſte alles behooren, wat tot KOLYN (van wien, op de lyst der, te Rotterdam verkogte, Handſchriften niet gewaagd wordt) en tot de voorgenomene Uitgaave van die Chronyk, door VAN ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, betrekkelyk is (*a*). Veele zyner verkogte en, met eigene hand, gemaakte Afſchriften, benevens de, waarlyk zeer keurige, door hem afgeteekende, zegelen van oude Handvesten of andere zeldzaamheden, zyn my mede onder 't oog gekoomen, van welken ik verſcheiden Handvesten, tot den Lande van Voorne en de Stad Briele betreklyk, tegen de oorſpronglyke heb vergeleeken, zonder dat my, ooit, het minſte blyk van vervalſchinge is ontmoet, ſchoon het ééne ſtuk wel wat haastiger dan het ander ſcheen afgeſchreeven te zyn, en men wel eens, hier of daar, eene ſchryffeil of kwaade leezing; waar voor wy allen bloot ſtaan; ontdekte.

REINOUT. Dit bewyst niets nopens KOLYN.

VOLKHART. Ik bekenne het: maar het bewyst,

(*a*) Vergel. V. D SCHELL, Aloud. vrye Staatsreg., XIII Hoofdſt., byzonderlyk *bl.* 477—482, 501, 504.

wyst, aanvanglyk, de goede trouw van ALKEMADE, daar het hier zeer op aankomt. Gun my dat ik voortgaa!

REINOUT. Zeer gaarne: en...! Gy zult VAN MIERIS en HUIDECOPER niet vergeeten?

VOLKHART. Het is my zeer aangenaam, te bemerken, dat gy deeze twee Schryvers, of onzen treflyken WAGENAAR, die ze aanhaalt, fchynt te hebben geleezen: de zaak zal u des te duidlyker voorkoomen. Ik wilde van hun gewaagen. De kundige VAN MIERIS verdagt de egtheid van een' Brief, door Graave WILLEM III, aan zeker geestelyk Geftigt, ten jaare 1317, gefchonken, en aan de Schryvers der Kerkelyke Oudheden medegedeeld door VAN ALKEMADE (*a*). De groote Taalkenner HUIDECOPER verdagt eenen anderen, van den jaare 1199, die mede, voorheen, onder ALKEMADE hadt berust. Maar, behalven dat ALKEMADE, ja elk een, eenige Handfchriften zou hebben konnen bezitten, welken hy, in de beste trouwe, voor egt hadt aangezien en opgegeeven, doch die, naderhand, gebleeken waren onegt te zyn, zo vervalt, hier, alle verdenking, langs een' geheelen anderen weg. Beide de voornoemde ftukken, naamlyk, zyn betreklyk tot de bekende Abdy van Rynsburg, en veele, nog leevende, Lieden, moeten niet alleenlyk, met my, konnen getuigen, dat de-

(*a*) WAGEN. Toets op KOLYN, *bl.* 235 en 236. en de daar aangehaalde, plaatfen, uit MIERIS en HUIDECOPER.

dezelven, in onzen tyd, oorſpronglyk, in het *archief* van die Abdye hebben berust, maar ook weet men, dat zy, ten jaare 1782, door den Leidſchen Hoogleeraar KLUIT (*a*), uit hetzelve, op nieuws en zeer naauwkeurig, zyn afgeſchreeven en, opentlyk, in 't licht gebragt: ja het blykt, nog boven dien, en uit VAN MIERIS zelven, dat de oudheidkundige BOKKENBERG en BOXHORN, reeds lang voor het leeven van ALKEMADE, den Brief van 1199 niet ſlegts gekend, maar uitgegeeven hebben (*b*). Als men nu opmerkt, dat ALKEMADE toegang tot en gebruik van dat *archief* gehad heeft, en dat hy alle de charteren van dien afgeſchreeven en in zyne, nog ongedrukte, Beſchryvinge der gezegde Abdye gebragt heeft (*c*), gevoelt men ſpoedig, hoe wettiglyk hy aan de bovengemelde twee Stukken kan gekoomen zyn. Ook is het zeer mooglyk, dat hy den laatstgemelden Brief; dien men vermeld vindt, door hem, met het nog aanhangend zegel, aan den Kanunnik FOPPENS, in Braband, gezonden te zyn; in eigen bezittinge gehad heeft: 't geen weder niet de minſte bevreemdinge kan uitleeveren, wyl het zeker is, dat, na de Spaanſche onlusten, verſcheiden charteren in byzondere handen geraakt zyn: waar van

(*a*) Hiſtor. Crit. Holl., *Tom.* 2., P. 1., *pag.* 227, & P. II., *pag.* 1038.

(*b*) MIERIS, Groot-Charterb. van Holl., 1ſte D., *bl.* 134.

(*c*) Rynsb. Oudh., *bl.* 389.

van men veele voorbeelden zou konnen opgeeven, die, nog heden, plaats grypen (*a*). In dit laatste geval, ondertusschen, kan ALKEMADE het stuk aan de Abdye geschonken hebben, en hetzelve, op die wyze, na zynen dood, aldaar gevonden zyn, en, in het eerste, kan de toezending aan FOPPENS, met verlof der Abdye, zyn geschied. Hoe het zy, beide de bovengemelde Brieven zyn 'er, in het oorspronglyke, aanweezig, en brengen, ook naar de strengste regelen der charterkunde (*b*), zo zeer alle blyken van egtheid mede, dat het met de goede trouwe der geschiedenisse gedaan is, wanneer men aan zodanige overblyfzelen het verdiende geloof zoude weigeren. Oordeel dan over het bedrog van ALKEMADE!

ALEIDE. 't Komt my voor, dat hy van alle verdenkinge gezuiverd is.

REINOUT. Ik ben dit met u eens, ten aanzien der vermelde charteren: maar, met al dat, kon de beschuldiging jegens hem, ten aanzien van KOLYN, gegrond zyn, en VOLKHART weet zeer wel, dat men zig, ten dien einde, beroept op de kranke verdeediginge van ALKEMADE's Schoonzoon zelven.

VOLKHART. Ik weete het. Ik weete 'er by, dat dit byzonderlyk geschiedt, door onzen treflyken

WA-

(*a*) Zie, b. v., myn Byvoegs. op WAGEN., Vaderl. Hist, 2de St, *bl.* 68 en 69.

(*b*) KLUIT, *l. c.*, Tom. I, P. I, *pag.* 227—237. & P. II, *pag.* 1038—1940.

WAGENAAR, en wie is my, onder 's Lands Historie-Schryveren, liever en waarder dan Hy? Doch ook zyne waarheidminnende schim; indien zy, zelfs op dit oogenblik, hoorde en zag; zou zig even weinig belgen, als hy zelve, in zyn nuttig leeven, deedt, wanneer ik, bescheidenlyk, van zyne gevoelens dorst verschillen. Laat ik, zonder u op te houden, tot de zaak koomen!

Gelyk ik, tot nog toe, en zo lang men my niet nader overtuige, KOLYN, op zig zelven, voor verdicht houde, heb ik wel eens, met HUIDECOPER, WAGENAAR en anderen, eén ongunstig vermoeden op ALKEMADE gehad: en, waarlyk, het gezegde van zynen Schoonzoon VAN DER SCHELLING deedt 'er my, by meêr dan ééne leezinge, toe overhellen. De wyze, op welke dees verhaalt (*a*), dat zyn Schoonvader, door tusschenkomst van een' Rotterdamschen Boekverkooper; dien hy niet noemt; een afschrift van het, toen onbekend, Chronykjen van KOLYN, voor veel geld, niet van den Eigenaar zelven, maar van eenen derden (welker naamen hy mede geen van beiden opgeeft), gekogt hadt, luidt, zo wel als het, naderhand, verlooren gaan van het oorspronglyke in den oorlog, ongetwyfeld, zeer vreemd, en is, boven dien, in eenen allerduistersten en ingewikkelsten styl voorgesteld. Dan, daar VAN DER SCHELLING zig, ten bewyze van dit alles, beroept op brieven, welker jaar en dag-

(*a*) Aloude vrye Staatsregeer., *bl.* 451—453

dagteekeninge hy aanhaalt, en in welken, als met den Veiler gewisfeld, deezes naam dus meest voorkoomen, ja daar hy getuigt, dat ook de naam van den Eigenaar, door ALKEMADE zelven (die, voor VAN DER SCHELLING, reeds verfcheiden jaaren was overleden, en dierhalven geen deel aan de agterhoudenheid van zynen Schoonzoon kan hebben) „ was genoemd en, met „ meer andere omftandigheden, gemeld, in deszelfs *Inleiding* voor KOLYN;" alwaar Hy, (ALKEMADE) nader hadt doen blyken, „ hoe hy eerst „ aan KOLYN gekomen was (*a*);" fchynen my de zwaarigheden merklyk te verminderen: immers, ik vinde geene redenen, om de waarheid van het beroep op bovengemelde Brieven, zonder tegenbewys; 't geen 'er volftrektelyk niet is; in twyfel te trekken, en de papieren, welken in de nalaatenfchap van VAN DER SCHELLING; zo men my zegt; nog overig zyn, zouden misfchien in ftaat zyn, om ons, hier omtrend en nopens den geheelen KOLYN, meerder licht te geeven. Voor 't overige, is de bovengemelde koop wel zeldzaam, in zyne omftandigheden, maar ik zie in denzelven geene volftrekte onmooglykheid, en even min, dat, zo hier bedrog plaats gehad heeft; gelyk ik, op zig zelven, voor my vermoede; men juist ALKEMADE, als de oorzaak daar van, zou moeten aanzien. Hy zou, immers, de eerfte Liefhebber niet geweest zyn, die, door eene,

(*a*) V. D. SCHELL., Aloude vrye Staatsregeer., *bl.* 452., vergel., *l. c.*, *bl.* 468.

eene, ſchoon te verregaande, drift, ter verkrygingе van een, hem opgedaan, geheel onbekend en onwaardeerbaar, Gedenkſchrift of „ *zeldſaamen Schat*" (zo als VAN DER SCHELLING het noemt, en zo als het afſchrift van eene egte Nederlandſche Chronyk der twaalfde eeuw, in onze taal geſchreeven, waarlyk ook zyn zou), door een' loozen en glad ſpreekenden of glad ſchryvenden Bedrieger, was misleid geworden (*a*). En wat misbruik maakte hy toch van dit gekogte ſtuk? Ik zie niet, dat hy daaden beging, die, zo als men zomtyds agt, eenig gegrond argwaan op hem konden geeven. Na verloop van eenigen tyd, gaf hy 'er kennis van aan den beroemden Leidſchen Hoogleeraar MATTHÆUS (*b*). Dat dees hem zou verzogt hebben het ſtuk te zien, en dat hy dit zou geweigerd hebben, is my, ter goeder trouwe, niet gebleeken, en komt my voor eene vergisſing; mag ik het zeggen; van onzen treffelyken WAGENAAR (*c*). Dit vinde ik, dat die Hoogleeraar hem verzogt, dan eens, om KOLYN; „ zo dees „ ouder mogt zyn dan STOKE; in 't licht te gee„ ven, al was hy *defectueus* of *vitieus:*" dan eens, om hem te vergunnen, die Chronyk in zyne *Analecta* te plaatſen: ook zie ik, dat ALKEMADE zig, eindelyk, liet beweegen, om een eigenhandig afſchrift van zyne *Copie* aan MATTHÆUS

(*a*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 459.
(*b*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 455.
(*c*) Toets op KOLYN, *bl.* 209.

TÆUS (*a*) toe te zenden: eene zaak, die my te minder vreemd voorkomt, om dat zy, aan de eene zyde, zeer ſtrookte met ALKEMADE's gewoonte; my, uit verſcheiden ſtukken van zyne hand, gebleeken; om twee, drie of meêr, afſchriften van één oud ſtuk te maaken en dezelven aan zyne Vrienden, (zo als, b. v., aan den Fiskaal VAN LIMBORCH (*b*):) ter leen toe te zenden, en, aan den anderen kant, om dat het vry natuurlyk is, dat men eerder een afſchrift van een, in zyne ſoort eenig en, voor hoogen prys, aangekogt, Stuk uit de handen zal geeven, dan het ſtuk zelve. Ook is het opmerklyk, dat hy hier door, by geenen zyner Tydgenooten, in verdenkinge of mistrouwe geraakt is: waar van het tegendeel blykt, in MATTHÆUS zelven, in CANNEGIETER, VAN RHYN, DUMBAR (*c*), EIKELENBERG (*d*) en anderen, die, altyd, met roem van hem bleeven ſpreeken. De Heer VAN SOMEREN; 't is waar; twyfelde: maar, waar aan? Aan de trouw van ALKEMADE? dit betuige ik nergens te zien. Hy twyfelde aan de *Chronyk zelve* (*e*): welke ALKEMADE, daar en tegen, voor „ *ongetwyfeld* „ *egt* aanzag, om dat, naar deezes meeninge, 'er „ niemand in de weereld was, die of de taal of de

(*a*) Al. vr. Staatsr., *bl.* 455—463.
(*b*) WAGEN., Toetst. *bl.*
(*c*) WAGEN., Toetst, *bl* 211 en 212.
(*d*) ALKM., Geſchied., *bl.* 18 (*b*), 26 (*a*), 27 (*a*).
(*e*) KATWO, Oudh., *bl.* 510.

„ de zaak kon nabootſen," ſchoon die zelfde ALKEMADE hy wenschte, *'t oorſpronglyke* gezien te hebben, om de *ſchryffouten*, die hy, in zyn gekogt afſchrift, ontdekte, en over welker „ *onoplettenheid*, „ *gebrekkigheden* en gaapingen (*hiatus*)," (*a*) hy, zyn geheele leeven door, klaagde en naar het oorſpronglyke, of ten minſte naar een beter afſchrift, overal, maar te vergeesch, deedt zoeken: zo als hy dan; byzonderlyk ook om die reden, en op hoop, dat het „ *principaal Geſchrift*" nog eens zou voor den dag koomen; niet beſluiten kon hem uit te geeven (*b*): waar door ook DUMBAR hem, nog by zyn leeven, voorkwam. MATTHÆUS heeft in de Opdragt van het IX deel zyner *Analecta*; die, in het jaar 1709, uitkwaamen; wel geſchreeven, dat ALKEMADE zynen KOLYN, „ *in membrana*," d. i. op *pergament*, bezat, waar door men aan een *oud* handſchrift zou konnen denken, en waar uit ook werkelyk bedenken is gereezen, of ALKEMADE dit aan MATTHÆUS wys gemaakt hadt (*c*)? Maar, daar my weder geen 't minſte bewys voorkomt, dat of Hy, of zyn Schoonzoon VAN DER SCHELLING, dit, ergens, zouden gezegd of geſchreeven hebben, daar dit vooral niet blykt uit zyne Brieven aan MATTHÆUS, *voor* den jaare 1709 (*d*) afgezonden, daar hy, eerst *na* dien tyd, en wel

(*a*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 454.
(*b*) Al. vr. Staatreg., *bl.* 457, 458, 496, 470 en 471.
(*c*) WAGEN. Toets op KOLYN, *bl.* 210.
(*d*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 454, 457.

wel op den 10 Febr. des jaars 1710., zyn eigenhandig affchrift van KOLYN aan dien Hoogleeraar toezondt „ zo goed en kwaad;" zeide hy; „ als ik „ hem heb gevonden, *over eenige jaaren, wanneer* „ *ik hem eerst zag* (*a*)," en daar hy, eindelyk, nog ten jaare 1711 (*b*), alleenlyk fpreekt van zyn „ *bekoomen gebreklyk Affchrift* van KOLYN," komt het my voor, dat, of MATTHÆUS zig, in het fchryven, heeft vergist, of dat, anderfints, het woord *membrana* (*c*), niet al te bepaald moet opgenomen worden.

REINOUT. 't Is, ondertusfchen, merkwaardig, dat VAN DER SCHELLING, toen hy, tegen VAN LOON, over KOLYN fchreef, zig niet duidelyker heeft uitgelaaten, nopens de wyze, op welke ALKEMADE aan die Chronyk gekoomen is, en „ dat hy hem heeft laaten fterven en zelf „ is ten graave gegaan, zonder de gedagtenis van „ zynen Schoonvader te zuiveren van eene fchand- „ vlek, die 'er nog;" naar 't gevoelen van een' doorkundig' man, „ op blyft kleeven (*d*)."

VOLK-

(*a*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 461.

(*b*) Al. vr. Staatsreg., *bl.* 467.

(*c*) Vergel. WAGEN. Toets op KOLYN, *bl.* 235.

(*d*) Uit de duistere bewoordingen van VAN DER SCHELLING, dat naamlyk ALKEMADE en Hy het „ *oude* „ *waare*, of *waare oude* Handfchrift" van KOLYN bezeeten hebben, heeft men vermoed, als wilde Hy te kennen geeven, dat zy beiden 't *oorfpronglyke*; 't geen, denklyk, op pergament, zo 't egt was, zou gefchreeven

VOLKHART. Ik gevoele het, myn Vriend! Ik gevoele het. Het is weder mynen uitmuntenden WAGENAAR, dien ik hoore. Doch, mag ik u myne gedagten zeggen? 't Is, ongetwyfeld, waar, dat VAN DER SCHELLING in het, door u bedoelde, Werk (*a*); uit het welke het voornaamſte, zo niet alles, gehaald moet worden, 't geen men, tot nog toe, weet, aangaande de wyze der bekoominge en behandelinge der Chronyk van

KO-

ven geweest zyn; bezeten hadden. Doch dat dit zyne bedoeling niet was, en dat hy de bovengemelde *Copy*, door ALKEMADE gekogt, alleenlyk dien naam van *oud* en *waar Handſchrift* geeft, in tegenſtellinge van het laatere afſchrift, 't geen, door DUMBAR en VAN LOON, was gevolgd, blykt, zo uit den ſaamenhang, als wyl hy verhaalt: 1. dat ALKEMADE, altyd, naar het *oorſpronglyke* gezogt hadt. 2. Dat hy niet ſlegts bereid was, het, door ALKEMADE gekogte, ſtuk te toonen, maar dat hy, na het uitkoomen van VAN LOON's *Voorberigt*, het zelve aan verſcheiden vertoond hadt. En hier op ſluit, verder, zyn, anderſints duiſter, ſchryven aan VAN LOON, dat hy, „ter goedertrouwe, dus ſprak en meende te „moeten ſpreeken, al was zelfs" (zegt hy) „een „*oorſpronkelyke* KOLYN of *kopy*, elders, buiten onze „kennis en weeten, ontdekt geweest, waar van ik nog- „thans betuig, tot nog toe, het allerminst niet ontdekt „te hebben" Al. vr. Staatsr., *bl.* 429, vergel. *l. c. bl.* 426. Zie ook, *l. c. bl.* 525, 526, 527, 530, 531. Vergel. v. LOON, Voorber. van KOLYN, *bl.* .

(*a*) Aloude vrye Staatsreg. en wetten der Batavier., *Cap.* XI—XIV, *bl.* 404—567.

KOLYN, door ALKEMADE; zig zeer duister en ingewikkeld, uitdrukte: maar, hoe zeker dit is, op zig zelven, dient men egter, mynes oordeels, 'er by te begrypen en, als eene algemeene regel op *dit* Gefchrift, zig in 't hoofd te prenten, dat die zelfde VAN DER SCHELLING niets van dit alles fchreef, noch behoefde te fchryven, om zynen Schoonvader, tegen den blaam, als was hy eenen *Verdichter van* KOLYN geweest, te *verdeedigen.*

Zonder te herhaalen 't geen ik, reeds boven, gezegd hebbe, dat my naamelyk, by 't leeven van ALKEMADE; die ten jaare 1737 ftierf (*a*); geen het minfte blyk van zodanige verdenkinge jegens hem is voorgekoomen, doet het meêr ter zaake, dat, ook thans, dat is ten jaare 1745, *hier over* geen gefchil was. In dat jaar, hadt Mr. GERARD VAN LOON de KOLYN, op nieuws, in 't licht gegeeven, naar de Uitgaave, door DUMBAR, ten jaare 1719, gedaan, en hy hadt, by het *Voorbericht;* doelende op zekere bewoordingen, door VAN DER SCHELLING gebeezigd, in een Werk, getiteld *Rynsburgfche Oudheden;* hoofdzaaklyk gemeld: dat, in deeze zyne Uitgaave, even als in die van DUMBAR, alle *hiatus* en *gebreklykheden* van het Handfchrift van ALKEMADE gevonden wierden, doch dat egter de Heer DUMBAR de gezegde „ Rymchronyk, niet op de verkooping „ der nagelaatene Boeken van den Hoogleeraar „ MATTHÆUS, maar uit Braband, bekoomen „ hadt."

(*a*) BURMAN, Traj. erud., *pag.* 363.

„ hadt." Hy voegde 'er, hoofdzaaklyk, by, dat, zo VAN DER SCHELLING (gelyk dees hadt aangekondigd (*a*), in de *Rynsburgsche Oudheden*) insgelyks de Chronyk van KOLYN eens mogte uitgeeven en, by die gelegenheid, de *gaapingen* invullen en de *kwalyk afgeschreeve woorden verbeteren*, zodanige „ *volmaakingen* en *verbeteringen*, zonder het vertoonen van het *waare* „ *oude Handschrift*, nooit door hem of andere „ Liefhebbers, voor egt, zouden gehouden worden." Ook beschuldigde Hy ALKEMADE en VAN DER SCHELLING van „ ontrouwe, „ of ten minste ligtgeloovigheid, in het ligt „ vaardig beslaan, en meêr by de gis, dan door „ vergelykinge met de echte stukken, van sommige „ *opgediste*" (niet *Chronyken*, daar gewaagt hy niet van; maar,) „ *Diplomata* (*b*)." VAN DER SCHELLING, over dit een en ander, maar byzonderlyk over den aanval op zyne gezegdens in de *Rynsburgsche Oudheden*, misnoegd, nam, toen, de pen op. Hy beriep zig op 't woord van VAN LOON, die, zo hy oordeelde, zig verbonden hadt, KOLYN nimmer te zullen uitgeeven, maar dit aan hem overtelaaten, dien hy, nu, ter kwaader trouwe en by verrassinge voorkwam (*c*). Ook toon-

(*a*) Rynsb. Oudh., *bl.* 337, 338 (*).

(*b*) VAN LOON, Voorber. op KOLYN, *bl.* IV, V, VIII, XI en XII.

(*c*) Al vr. Staatsreg, *Cap.* XI, *bl.* 4·5, *Cap.* XIII, *bl.* 477—517.

toonde hy, uit Brieven van vroegere tyden dan het jaar 1719, dat ALKEMADE, (waar op het hier aankwam) het eerst, en lang voor de uitgaave van DUMBAR, een Affchrift van KOLYN bezeeten hadt, en hy haalde, by die gelegenheid, het een en ander aan, nopens de wyze, op welke zyn Schoonvader dit ftuk gekreegen (*a*), sedert, eigenhandig, nagefchreeven en het nagefchreevene aan MATTHÆUS geleend hadt, op toezegginge van zulks, na deezes dood, te rug te zullen erlangen. Ook voegde hy 'er by: dat men, na des Profesfors overlyden, 'er ten fterf-huize, lange, te vergeefsch om hadt aangehouden, doch, eindelyk, voor berigt ontvangen, „ dat die *Kopie* van KOLYN onder andere *Ma-* „ *nufcripten* en wel, mogelyk, onder de *Fasci-* „ *culi* of *Paketten*, geraakt, op de *Auctie* van „ MATTHÆUS verkogt en (het zy dan *direct*, „ of door andere handen, wat vroeger of laa- „ ter) in die van den Heer DUMBAR gevallen „ was (*b*)." Nog gaf hy te kennen, van, by zyne uit-

(*a*) Al. vr. Staatsreg., *Cap.* XII, *bl.* 449—470.

(*b*) Al. vr. Staatsreg., *Cap.* XI., *bl.* 425—437. *Cap.* XII., *bl.* 460, 467. Vergelyk ook WAGEN., *Toets op* KOLYN, *bl.* 213 en 214: die mede van oordeel is, dat DUMBAR's uitgaave naar het Affchrift van VAN ALKEMADE fchynt gemaakt te zyn, en dat DUMBAR het zelve, naderhand, wel uit Braband kon bekoomen hebben, als was het voorheen, door hem, op de Verkoopinge van MATTHÆUS niet gekogt. Ik vinde,

uitgaave van KOLYN; indien hy ooit tot zodanige uitgaave zoude koomen; „ten aanzien der „*gaapingen* (*a*)" te zullen volgen het „*oude* „*waare*" of „*waare oude Handschrift*": dat is (*b*), in zynen ſtyl, de oude en eerſte Kopie, door ALKEMADE, voórheen, gekogt, en van welke alle de overige ſlegts afſchriften waren.

Wat

ondertusſchen, in den *Catalogus* van die Verkoopinge; gehouden te Leiden, by ONDER DE LINDEN, ten jaare 1717; en wel onder de MSS, het volgend Artikel,

„*Fasciculus, continens Scripta de rebus Hollandicis.*
„ —— —— —— —— —— —— *Ultrajectinis*
„ —— —— —— —— —— *varii generis. in qto.*

Deeze Bondels konnen, zeer denklyk, door VAN DER SCHELLING bedoeld, en KOLYN onder dezelven verſchoolen geweest zyn. My is wel gebleeken, uit eene egte en geſchreevene Lyst van alle de MSS van wylen Profesſor MATTHÆUS, dat niet meêr, ja eêr minder, dan ſlegts een derde derzelven verkogt is geworden, terwyl het overige gebleeven is onder zynen Zoon, ſedert Profesſor in de Regten te Deventer, en, na deezes kinderloos overlyden, aan de Nabeſtaanden is gekoomen: doch, ook op de Lysten der laatstgemelde Handſchriften; van welken ik mede een afſchrift hebbe; wordt KOLYN niet gevonden.

(*a*) Al. vr. Staatsr., *Cap.* XIV., *bl.* 520, 521.

(*b*) Zie de Note alhier, *bl.* 54, 2 (*f*) en Al. vr. Staatsr, *bl.* 525—528.

Wat de *Diplomata* betreffe (*a*), hy vondt goed, de beſchuldigingen nopens dezelve, te rug te kaatſen op VAN LOON: dien ik even min, als VAN DER SCHELLING of zynen Schoonvader, voor eenen Verdigter van charteren houde, maar tegens wien hy zig, mynes oordeels, met de ſtukken, hadt moeten en konnen (*b*) vry pleiten.

Dit waren, ondertusſchen, de voornaamſte punten, die VAN DER SCHELLING behandelde en te verhandelen hadt. Maar, by dit alles, kwam de vraag, of ALKEMADE, of iemand, KOLYN *verdigt hadt*, niet te pasſe. Niemand hadt dit aan ALKEMADE tegengeworpen: die vlek was deezen nog niet aangewreeven. Eerst verſcheiden jaaren daar na, wierdt hy, door het ſchryven van den Heere HUIDECOPER, verdagt gemaakt, en deezes redenen deeden ook onzen treffelyken WAGENAAR niet vreemd worden van dit gevoelen (*c*). VAN LOON zelve; VAN LOON, hoe zeer op VAN DER SCHELLING gebeeten, en hoe zeer hem ſchynende te wantrouwen, ten aanzien der *invullingen*, in eene aanſtaande uitgaave van KOLYN's Chronyk; twyfelde niet aan de egtheid van de Chronyk zelve, d. i. aan het Stuk als Stuk. Hy gaf het, integendeel, thans, uit, en; als of dit niet genoeg ware; hy noemde KOLYN

(*a*) Al. vr. Staatsr., *bl.* 528—532.

(*b*) Zie myn betoogde, hier boven, *bl.* 148.

(*c*) WAGEN. Toets, *bl.* 234. Vergel. HUYDECOP. op STOKE, Iſte D., *bl.* 33, 230, 233, enz.

LYN „ den *oudſten* en *getrouwen* Rymchronyk-„ Schryver (*a*)." Daar dan, hier omtrend, geene verdenking, laat ſtaan beſchuldiging, jegens VAN ALKEMADE plaats hadt, hoe zal het deezen konnen benadeelen, hoe hem tot bezwaar ſtrekken, indien hy niet verdeedigd is geworden, nopens eene zaak, over welke geen geſchil was?

ALEIDE. Begint gy gunſtiger over ALKEMADE te denken, REINOUT?

REINOUT. Ik beken van ja, en dat ik, zo lange my, ten minſten, geene klaardere bewyzen tot bezwaar van hem voorkoomen, dan die ik, tot heden, gevonden heb, liefst de gedagten van VOLKHART zoude omhelzen.

VOLKHART. Ik zelve onderwerpe my, zo hier, als in alle andere zaaken, aan nadere en betere bewyzen: maar, voor het tegenwoordige, reekene ik, dat 'er geene grond is, om hem; wiens oordeel en taalkunde, voor 't overige, misſchien zyne naarſtigheid en goede trouwe niet opwoog; voor eenen bedrieger en te ſaamenſteller van een, uit den poot, gelyk men ſpreekt, gezoogen ſtuk; te verſlyten. Jammer is het, midlerwyl, dat wy niets bepaalder weeten, nopens de geboorte dier, zo gezegde en aan ALKEMADE verkogte, Chronyk, naar welke de kundigſte Lieden, hier te Lande en; zo my, wel eêr, in Braband, berigt is;

(*a*) VAN LOON Voorber., *bl.* V. In de Voorred. van de aloud. Hiſtor., noemt hy KOLYNS Werk eene „ *overdeſtige Chronyk.*"

is; ook, byzonderlyk, wylen de letterminnende Graaf van COBENZL; in der tyd, gevolmagtigd Staatsdienaar * van het Weener Hof, in de voormaalige Oostenrykfche Nederlanden; (*a*) geene naarfpooringen gefpaard hebben: doch met vrugtloozen uitflag. 'Er zyn, egter, nog heden ten dage, eenige Affchriften van KOLYN aanweezig, die, denklyk, naar de eerfte *Copie* van ALKEMADE, door hem of door anderen, gemaakt zyn. Immers; om niet weder te fpreeken van 't geen men

* *Miniftre Plenipotentiaire.*

(*a*) Hy was het, die, omtrend den jaare 1760, de geestlyke Geftigten der Oostenrykfche Nederlanden, door den Prefident van den geheimen Raad, Graave *de Neny*, by rondgaanden Brieve, deedt aanmaanen, om het naauwkeurigst onderzoek en opgaave te doen naar en van alle de onbekende Handfchriften, welken, zig, aldaar, nog mogten bevinden: zo als hy ook, wyders, den grond lag voor die groote en zo nuttige onderneeminge eener Uitgaave van veele der fchoonfte, nooit gedrukte, Nederlandfche Hiftorie-Schryvers, welke, eindelyk, de laatst geweezen en in 's Lands gefchiedenisfen doorkundige, Bisfchop van Antwerpen op zig nam, en, bereids in den jaare 1790, uitgaf zyne „ *Belgicarum rerum* Prodromus, *five de Hiftoria Belgica* „ *ejusque Scriptoribus præcipuis* Commentatio: *qua* „ *vulgandorum Monumentorum feries*, *Præfatio*, „ *Argumentum Operis & fumma rerum Capita* „ *exhibentur.*, *Ex Bibliotheca* CORNELII FRAN- „ CISCI DE NELIS. *Episcopi Antverpienfis.*" De loop der tyden heeft ook dien van dit, zo gewenscht en uitmuntend, Werk belet.

men vermoedt, als nog, onder de papieren der naalatenschap van VAN DER SCHELLING, te Rotterdam, gevonden te worden, als mede niet van het eigenhandig Afschrift, door ALKEMADE, wel eêr, aan MATTHÆUS gezonden, en, eindelyk, ook niet van dat geen, het welk den Advokaat-Fiskaal VAN LIMBORCH, door ALKEMADE, ter leên was gegund, en die allen, door onzen WAGENAAR, vermeld worden (*a*); zie ik, dat, te Amsterdam, in den jaare 1744, op de Verkooping van J. LE LONG, en wel onder N°. 34, *in folio*, een „ *Rymchronyk van* CLAAS KO- „ LYN, *op papier geschreven*," is voorgekoomen, en dat, in die zelfde Stad, ten jaare 1750, mede verkogt is geworden, een geschreeven „ *Rym-* „ *chronyk* van KL. KOLYN, 1670. met veele *An-* „ *notatien* van Heer J. MARCUS:" welke laatste woorden ik zo vinde en u, opzettelyk, voorleeze uit het, hier naast my liggend, Boek, zynde eene geschreevene Lyst van alle de, tot myne kennis gekoomene, *onuitgegeevene Handschriften*, *betrekkelyk tot de Historie van ons Vaderland*, zo *in als buiten het zelve, voor en na den Spaanschen Oorlog*, en houdende, onder anderen, een uittreksel, voor lange jaaren, door my, uit den *Catalogus* van wylen gezegden Heere MARCUS, ter goeder trouwe, gemaakt, en in welken, op bladzyde 18. N°. 73, *in quarto* de talletteren van 1670, in voege als zo even gemeld is, voorkoo-

(*a*) Toets op KOLYN, *bl.* 215.

koomen: talletteren ondertusfchen, die, zo zy geene drukfeil behelzen en waarlyk in het Affchrift gevonden worden, zouden aanwyzen, dat het zelve Affchrift reeds van de voorgaande eeuwe en dus ouder dan dat van VAN ALKEMADE was. Doch ook zodaanige aanwyzing, zou de valsheid van KOLYN, als KOLYN; die, in de voorleedene eeuwe, zo wel als in deeze, kon verdigt worden; niet wegneemen, en kan gefprooten zyn uit eene zugt, om die, zogezegde, Chronyk eene fchyn van meerdere oudheid te geeven. Zo als men dan ook, met dat zelfde oogmerk, voor het Affchrift, 't geen de Hoogleeraar P. BURMANNUS *Secundus*, wel eêr, bezat, en het welk, federt, door my, op de Verkoopinge zyner nagelaatene Boeken, gekogt is, een Proefdrukje der afbeeldinge van onzen beroemden LAURENS SPIEGEL geplaatst heeft. Zie hier dit; zo als ik het kogt; doorfchooten *Exemplaartjen*, in *Quarto*, in een hoornen Bandjen, op, vry flegt, inlandsch, papier, vertoonende het merk van het *gekroonde Amfterdamfche Wapen*, gefchreeven, met flaauwen inkt en door twee, verfchillende, beide loopende, handen: van welken de eerfte de twaalf eerfte bladen, de laatfte het overige, befchreef. Sommigen agten, dat die handen (*a*) nagemaakt zyn. Dan, wat hier ook van zy, ik zou liefst gelooven, dat dit Gefchrift niet

(*a*) Zie ook WAGEN., Toets, *bl.* 216. Veel zou hier uit doen, indien men wiste, wanneer dit Merk eerst in zwang kwam. My is dit onbekend.

niet veel vroeger zal zyn, dan DUMBARS uitgaave van KOLYN: zynde ook het ſchryven, met loopende hand, eene by veele Lieden van jaaren, toen en na dien tyd, nog in zwang gebleeven. Gy ziet, dat dit Exemplaartjen ook gebruikt is door den Heere HUIDECOPER, die 'er, eigenhandig, een zes regelig, Latynsch, Gedigtjen voor geſchreeven heeft, in het welke hy de plaatzinge der afbeeldinge van zulk' eenen Taalkenner, als SPIEGEL, voor eene Chronyk, als die van KOLYN, ſcherpelyk doorſtrykt (*a*). SPIEGEL ſtierf, reeds

(*a*) Wyl ik niet weete, dat het zelve, elders, gevonden wordt, zal ik het, hier, laaten volgen:

„ SPIEGELII *effigies ornat ridenda* COLINI
„ *Carmina. Vir qualis quam male compoſitus!*
„ *Ille acer vindex virtutis, amator honeſti,*
„ *Sermonis patrii cultor & auctor erat!*
„ *Nomine tu falſo linguam ſimulare vetustam*
„ *Auſus es, o noſtra credulitate ferox!*
„ *At te pœna manet, mendaci debita: quum, mox,*
„ *Omnibus, haud ficto nomine, riſus eris.*

BALTH. HUYDECOPER.

Schoon dit Gedigtjen zelve, met de, aan my genoeg bekende, hand van den Heere HUYDECOPER, geſchreeven is, en ik hem dus voor den maaker houde, eischt de goede trouw te zeggen, dat de naam-teekening verſchilt van zyne gewoone, en dat zy niet ſlegts ter neder geſteld is, met zwarteren inkt dan het Vaers, maar ook met Romeinſche letteren, die ik niet weet, dat hy, ter teekeninge, ooit beezigde. Waar dit by te koome is my onbekend.

reeds ten jaare 1612 (*a*). — Meêr heb ik u, thans, nopens KOLYN, niet te zeggen.

ALEIDE. Maar, daar gy dan KOLYN doet rusten, en wy de oudſte Germaaniſche Gedichten, byzonderlyk zulken, die tot den tyd van TACITUS reiken; welken naam dan ook hunne maakers mogen gehad hebben; misſen moeten, hoope ik immers, dat het beter zal geſteld zyn met de volgende tyden?

REINOUT. Zou men, in het doen deezer vraage, niet dienen te bepaalen, welke men, door die volgende tyden, verſtaa? VOLKHART heeſt ons zyne gedagten toegezegd, tot aan het begin der *zestiende* eeuwe. In dit ruime tydvak, zal het, veelligt, nu eens meêr, dan weder min, gunſtig, met den bloei der kunſten geſteld geweest zyn. Ik zou gelooven, dat het onderſcheiden der tyden; al was het ſlegts ter verſterkinge van ons geheugen; ten deezen nuttig zyn kan, en, daar 't my onbewust is, dat deeze ſtoffe, ooit, ten aanzien van zo vroege tyden, opzetlyk, verhandeld is, zou het my zeer aangenaam zyn, indien ik eenige onderrigtinge konde bekoomen, nopens den ſtaat der Nederduitſche Dichtkunſte. 1. onder de *Batavieren* en andere, met hun gelyktydige, Inwoonders deezer Gewesten: 2. onder de *Franken*: 3. onder de *Graaven*: zo uit de Huizen van *Holland*, als van *Henegouwe*, van *Beiëre*, van *Bourgondie* en het

(*a*) PAQUOT, Memoir. Hiſtor., pour ſervir a l'Hiſt, litter. des Pays-Bas, *Tom.* 8., *pag.* 314.

het beginzel van dat van *Oostenryk.* Ik ben verzekerd, en zie reeds, dat ALEIDE met deeze myne gedagten; die flegts de haare wat meêr uit een zetten; zal inftemmen.

VOLKHART. Ik doe dit mede, ten aanzien van den voordragt als voordragt. Maar, wat de zaak zelve betreffe, hoe dikwyls, myne Vrienden, ftaan niet onze vermogens verre beneden het peil van onze wenfchen! en hoe moeit het my, dat ik, zelfs op eene groote tusfchen-wydte, te kort zal moeten fchieten aan uwer beider en myne eigene verlangens, in een punt, zo duister als het voorgeftelde, en van welkers behandelinge vroegere Letterminnaars zig, ligtelyk, konnen onthouden hebben, niet, om dat het hun haperde aan naauwkeurig onderzoek, maar, deels, aan het volkoomen ftilzwygen, deels, aan de fchaarfche of oppervlakkige meldinge, welken zy, nopens deeze ftoffe, by de Ouden en, voorts, by de besten der nieuwere Schryveren, zullen ontmoet hebben: ten minften dit is, ondanks alle naarvorfchinge, myn geval geweest. — Doch ik zal u rondborstig behandelen, en, fchoon ik flegts weinige fchootelen kan opdisfchen, u, egter, zo zuivere fpyze voorzetten, als my doenlyk is. Uwe heusheid zal te vrede zyn met het geen men heeft.

Wat dan het *eerfte* tydvak; dat naamlyk der *Batavieren* en andere, met hun gelyktydige, Inwoonderen deezer en nabuurige Gewesten; belange, van de vroegfte tyden af, tot in de vyfde eeuwe toe; (wanneer ik waarfchynlykst agte, dat de *Batavieren*

op-

ophielden eene Hoofd-Natie te zyn en hun kwynend overſchot, hier te Lande, meest tot de *Betuwe* bepaalden (*a*) is my, buiten het verhaal van TACITUS en andere Ouden, nopens de Germaanen in 't algemeen (*b*), niets, omtrend den ſtaat der Dichtkunde van een' eenig deezer Volkeren in 't byzonder voorgekoomen. Een *Batavisch*, een *Chauçisch*, een *Kaninefaatisch*, (die Volkeren en eenigen andere waren, zo men weet, onze Nabuuren) Dichter of Dichtſtuk zou zelfs eene, zo wel vreemde als wenſchelyke, verſchyning zyn, in de geſchiednisboeken der Grieken en Romeinen: die ik u noemen moet, om dat zy de eenigſten zyn, welken men, op dit tydpunt, met nut, kan raadpleegen. Want wie zal, op het einde der agttiende eeuwe, zig durven verlaaten, op het geen men, uit eenen, zogezegden, OCKO VAN SCARL; dien, ſommigen tot den tyd van KAREL den grooten brengen; en ſoortgelyke Schryvers, nopens den letter- en dichtſtand der vroegſte Friezen en hunne *Druiden*, ons zou willen diets maaken?

't Is waar, 'er is een tyd geweest, dat kundige Mannen, een SUFFRIDUS PETRI, een FURMERIUS, een HAMCONIUS en anderen, door, ik weete niet welken, geestdrift en te verregaande zugt, in het oppronken van den, op zig zel-

(*a*) WAGEN., Vadel. Hiſt, Iſte D. *bl.* 295 en 296, Naleez. op dien Schryver, *bl.* 93—102.

(*b*) De M. G. *Cap.* 2.

zelven reeds luisterryken, wieg hunner Voorvaderen vervoerd, zeer veel met deeze Geſchriften hebben opgehad: maar dit alles is, by de meesten, lange voorby, en, daar niemand de egtheid dier verhaalen; als, in veelen opzigte, tegen andere bekende waarheden aanloopende; heeft kunnen ſtaaven, daar 'er ook geen voldoende bewys is, noch van den hoogen ouderdom dier getuigenisſen, noch zelfs van het voormaalig aanweezen van ſommige deezer Schryvers, heeft de beroemde Frieſche Hiſtorie-kenner (*a*) UBBO EMMIUS, voor reeds byna twee eeuwen, dezelven, op goede gronden, onder de Fabelſchryveren geſteld, welk gevoelen door de meeste Letterminnaars hier te Lande ſedert gevolgd is: zonder dat ik egter zou willen tegenſpreeken, dat wy, in dat tydvak eenige Dichters (dan welker naamen, met hunne dichten, ons onbekend zyn gebleeven.) zullen hebben gehad. Het tegendeel van dien te ſtellen, zou, baarblyklyk, aanloopen tegen het reeds aangemerkte, nopens den algemeenen dichtzugt, door alle tyden heen, by alle Volkeren. En wie kan twyfelen, of eenigen der onzen zullen, by voorbeeld, even zeer den lof van CIVILIS, by 't voorſpoedig ontbranden des Bataviſchen oorlogs, gezongen hebben, als de Cheruscen dien van ARMINIUS. Ik zou, ondertusſchen, hoe zeer my niet willende inlaaten in het veld van wydloopige en duistere gisſingen; niet vreemd zyn van te denken,

(*a*) Hiſtor. rer. Friſicar., *Lib.* III. *p.* 118. edit. in 8vo.

ken, dat sommigen onzer Landsaaten, met naame de *Batavieren*, en wel de aanzienlykste en meest beschaafste onder hen, nu en dan, ook de Latynsche Dichtkunde zullen beoeffend hebben. De meeste Volkeren, die, daaglyks, met de Romeinen omgingen, moesten ook noodwendig met hunne taal en met hunne schriften (*a*) bekend worden. En wie hadden meerder met hun te doen, dan onze Batavieren, die zig aan deeze hunne heerschende Broeders, hoe langer hoe meêr, schynen te hebben gehegt (*b*), en aan dezel-

(*a*) Zie *Naleezingen*, op WAGEN., Vaderl. Histor., *bl.* 48.

(*b*) Dit ging zelfs zo ver, dat de Romeinen, reeds voor den opstand onder CIVILIS, ongestoord, Volk ligteden, Legerplaatzen en Kasteelen stigteden, op onzen grond: TACITUS, Histor., *Lib.* 5., *Cap.* 25. Van het aanleggen van openbaare Wegen en Vaarten, zal ik niet spreeken. Na dien tyd, deeden *Batavische Burgers* (men verstaa, hier door, Batavieren, met het Romeinsch Burgerschap beschonken), omtrend de derde eeuwe, eene gelofte voor de heen en wederreize „ van *hunne Heeren*, MARCUS AURE„LIUS ANTONINUS PIUS en PUBLIUS „SEPTIMIUS GETA," Zoonen van den Romeinschen Keizer SEVERUS. Dit Geschrift, op een' bekenden steen geplaatst, is des te belangryker, om dat het in den zelfden smaak gesteld is, als dat van andere Germaanische Volkeren, die, ten deezen tyde, aan de Romeinen werkelyk onderworpen waren. Vid. *Acta Academ.* THEODOR. PALAT. *Tom.* II., *pag.* 134. Ver-

zelve, tot wederzydſchen ondergang toe, zyn getrouw gebleeven. Vreemd zou het dan mogen ſchynen, zo men, onder hen, geene Latynſche Dichters zou gevonden hebben, daar, by voorbeeld, het verder gelegen Belgisch Gallie, ook door Germaanen bewoond, 'er verſcheiden van opgeleverd heeft.

Wat den toeſtand der Nederduitſche Dichtkunde, hier te Lande, onder de *Franken* betreffe; gereekend ſints den waarſchynlyken ondergang der Batavieren, in de vyfde eeuwe, en niet juist ſints den tyd, op welken de Franken zig, allengskens, hier, en hier omſtreeks, begonden te vestigen, dat veel vroeger was; ook ten deeze opzigte, is alles duister, zelfs ſchoon men dit tydſtip veel verder uitrekke dan tot de eerſte helſte der tiende eeuwe, in welke men, gewoonlyk, den aanvang ſtelt van het Graaflyk Huis van *Holland*. Want, hoe zeker het ook zy, dat; alle beuzelaryen daar gelaaten; het Frieſche Ryk ('t geen zig, oost tot de *Wezer*, west tot de *Schelde*, plagt uit te ſtrekken (*a*), en dus, onder anderen, een groot deel der Bataviſche Landen in zig bevattede,) volgens het getuigenis van, toen leevende en andere, geloofwaardige Schryvers, in bloei was, tot,

Vergel. ook WAGEN., Vaderl. Hiſt., 1ſte D., *bl.* 123, 124, 195 en 196. Naleez. op dien Schryver, *bl.* 41, 53—56.

(*a*) Zie myn Byvoegſ. op WAGEN. Vaderl Hiſt. 1ſte ſtuk, *bl.* 83—91. 96., 100—104. en IIde Stuk, *bl.* 2. Naleez. *bl.* 110.

tot, byzonderlyk, aan het einde der *zevende* eeuwe, wanneer de Friezen door de Franken çynsbaar gemaakt wierden: hoe aanneemlyk het ook weezen moge, dat, by dit Volk, vroegtydig aan 't Romeinsch gebied ontworsteld en, altyd, ten sterksten aan de Vaderlandsche taale en gewoonten gehegt, ook de inlandsche dichtgeest niet zal geslaapen hebben: hoe zeer men soortgelyken geest mede vermoeden mag, in hunne oost- en noordelyke Nabuuren, de West-Saxers; eene zeer magtige Natie, tot welke zy, van oude tyden her, zeer naauwe betrekkinge hadden, en welker zeer uitgestrekte, schoon, te meêrmaalen, veranderde, grenzen, somtyds, en zelfs nog in de elfde eeuwe (*a*), mede een gedeelte van onzen tegenwoordigen grond besloegen; heeft egter de alles verslindende tyd ons, ook hier, de grootste nadeelen toegebragt, en de oudheid is ten uiterste spaarzaam, in het gewaagen van eenig Duitsch gedicht, bepaaldelyk en ontegenzeglyk tot deeze of andere onzer vroegste Landbewooners behoorende. Men leest egter, b. v., in het leeven van den Frieschen Geloofsprediker LUDGER, hoe, in zynen tyd, dat is, in 't laatste der agtste eeuwe, zekere BERULEF, te Holwerden in Friesland, zig met het maaken van eene soort van Heldenliederen beezig

(*a*) Zie myn Byvoegs. op WAGEN., Vaderl. Hist., Iste stuk, *bl.* 70—72., IIde Stuk, *bl.* 1 en 2. Naleez. op WAGEN., *bl.* 75, 76, 103. Conf. SMINCKE ad EGINH de Vita C. M., *Cap.* 7. *p.* 44 et 45.

zig hieldt (*a*). Dan, noch deeze Gezangen zelve, noch andere Dicht- of Rymſtukken van meerder of minder waardye, door *onze* Landſaaten, in *onze* ſpraake, het zy onder de Frankiſche Regeeringe, het zy zelfs onder die van 's Lands Graaven, uit het oude Hollandſche Huis, vóór den loop der *dertiende* eeuwe geſteld, zyn aan my, nimmer; voor zo verre ik my eenigſints kan herinneren; in oude en egte geſchriften voorgekoomen: want de overzetting van den Bybel in het Saxisch, (waar over, in 't vervolg nog een woord) blykt my niet, in ons Land, of in onzen tongval, te zyn geſchied, en zo KOLYN dus egt ware, zou hy, in myn oog, het oudst bekende overblyfzel der Nederduitſche berymingen in zig bevatten. Ondertusſchen moet die ſchaarsheid, dit verlies, van vroegere ſtukken, ons niet verwonderen, daar ieder, gemaklyk, bemerkt, dat water, vuur, invallen der Noormannen en andere vyanden, onkunde, bygeloof, en wat al meerder, binnen dien tyd, zo wel als, nog lange en dikwerf daar na, inlandſche twisten en oorlogen, met alle hunne verderflyke gevolgen, hebben konnen te ſaamen werken, om ons kleine Land van ſoortgelyke overblyfzelen en gedenkteekenen der geest-vrugten onzer Voorvaderen te berooven: hoe zeer 'er, misſchien, betreklyk byzonder tot de elfde en twaalfde eeuwen, nog wel het een of ande-

(*b*) SUFRID. PETRI, de Scriptor. Fris. *dec.* 8. *pag.* 69, 70.

der, in deezen of geenen, federt niet bezogten, hoek, zou konnen fchuil geraakt zyn en verborgen liggen.

ALEIDE. Hoe ongelukkig is, dikwyls, het lot der aardfche zaaken! Voor den loop der dertiende eeuwe geen een Nederduitsch Gedicht meêr aanweezig! Maar my heugt egter, ergens, geleezen te hebben, dat KAREL de groote, Koning der Franken, de vroegfte Gedichten, in welken *de daaden van de oudfte Koningen wierden opgezongen*, in fchrift heeft doen brengen. Oordeelt gy dan niet, dat deeze ftukken tot ons eene regtftreekfche betrekkinge hadden?

VOLKHART. Dit geval was my geenfints ontfchooten, doch ik vinde geen uitgemaakt bewys, om hetzelve op *onze* Friezen, of *onze* Saxers; die ik, hier, en niet de verder afgeleegene, bedoele; noch ook op andere oude Inwoonders van *onze* Neder-Gewesten, toe te pasfen. 't Is evenwel waar, de Frankifche Hiftoriefchryver EGINHARD; by wien dit voorkomt; doet de zinfnede, welke gy bedoelt, voorafgaan door eene andere, houdende, „ dat „ KAREL de, nog onbefchreevene, regten van „ *alle* die Volkeren, die onder zyn gebied wa- „ ren, hadt laaten affchryven," en hy laat 'er, onmidlyk, op volgen deeze woorden, „ Ins- „ gelyks heeft hy de Barbaarifche en vroegfte ge- „ dichten, in welke de daaden en oorlogen der „ *oude Koningen* opgezongen wierden, in gefchrifte „ gebragt en in zyn geheugen geprent (*a*)."

In-

(*a*) „ *Omnium* tamen *Nationum*, quæ fub ejus do-

Indien ik u dan zo veel doenlyk wilde toegeven, zou ik deeze beide zinſneden in diervoegen moeten opvatten, dat zy, onafſcheidelyk, tot éénen volzin behoorden. In dat geval, ja, zou men, door de woorden *oude Koningen*, de Koningen van *alle* volkeren, onder KARELS gebied, konnen verſtaan, en dierhalven ook de Bataviſche, Frieſche, Saxiſche en andere deezer of nabuurige Gewesten, mits men dan, te gelyk, vastſtelde, dat het woordjen *allen*, hier, in de uitgebreidſte beteekenis moest worden genoomen, en niet; zo als, ſomtyds, geſchiedt; ſlegts voor een groot, ſchoon onbepaald, getal. Doch, als ik de plaats overweege, als ik bemerke, dat elke deezer twee zinſneden, mynes oordeels, niet alleenlyk volkoomen op zich zelve kan beſtaan, maar dat zelfs de tweede, door het woordjen *insgelyks* (*item*), van de eerſte, duidlyk, wordt onderſcheiden, zie ik geene voldoende reden, waarom men deeze twee verſchillende verhaalen, als ondeelbaar, in één zou moeten ſmelten: ja, daar EGINHART hier, *d. i.* in de leevensbeſchyvinge eenes Frankiſchen Konings, van *oude Koningen* gewaagt, zonder derzelver Ryken of naamen op te geeven, komt het my, om u de waar-

„dominatu erant, jura, quæ non ſcripta erant, de„ſcribere ac literis mandare fecit. Item *Barbara et* „*antiquisſima Carmina*, quibus *veterum Regum* „actus & bella canebantur, ſcripſit memoriæque „mandavit." Vid: apud EGINH. de Vita C. M., *Cap.* 29.

waarheid te zeggen, waarſchynlyker voor, dat hy, byzonderlyk, gedagt hebbe aan *Frankiſche* Koningen, aan Koningen, Voorvaders van KAREL den grooten zelven, tot welken dus die Vorst de naaste betrekkinge hadt, en welker lofwaardige en, van ouds, geroemde bedryven hy zig natuurlyker, ten voorſchrifte, in 't geheugen kan hebben willen prenten, dan die van andere, ſchoon mede Germaaniſche, maar, door zyne Voorvaderen en door hem zelven overwonnene, Volkeren, die ook, in hunne Gedichten, de Frankiſche overwinnaars, denkelyk, eerder gevloekt dan gezegend zouden hebben.

REINOUT. Dit dunkt my niet onaanneemlyk: ik meen zelfs, ergens geleezen te hebben, dat de, door KAREL vergaderde Gedichten, niet in de *Duitſche*, maar in de *Latynſche* taale, gemaakt waren?

VOLKHART. Dit kunt gy zeer wel gedaan hebben. Kundige Lieden zyn in dat begrip gevallen (*a*). Ook moet men niet tegenſpreeken, dat, reeds voor KARELS tyd, de Latynſche taal, in veele hoeken van Duitchland, met nieuwe kragt

(*a*) *Revolut. de la Lang. Franç.*, dans les *Poéſiës du Roi de Navarre. Tom.* I., *pag.* 89, 90. Sommigen beſluiten zelfs uit de woorden van EGINHARD, dat KAREL de bedryven der oude Koningen, uit het *Latyn*, in zyne Moedertaal hadt overgezet. Maar ik vinde 'er geene reden toe. Zie FAUCHET Antiquit. Franç., *Lib.* VII., *pag. m.* 279. *verſa.*

kragt was doorgedrongen, ja dat zy, onder dien Vorst zelven; meest al door zyne zugt tot de Letteren en den invloed der, door hem en eenigen zyner Voorzaaten, van buiten 's Lands, ingeroepene Geestlyken en andere beroemde Geleerden; de taal van de Kerk, van den Staat en van het Hof, was geworden, in zo verre, dat niet flegts de Keizer en eenige aanzienlyke mannen, zo van den myter als van den tabbaart en den degen, dezelve onder elkanderen, maar ook, in hunne Brieven, gefchreeven aan Vrouwen van den eerften rang, gebruikten. Dan dit alles behoeft ons, hier, by deeze plaats van EGINHARD, juist niet, bepaaldelyk, aan Latynfche Gedichten te doen denken. Men heeft, mynes bedunkens, te weinig gelet op het uitdruklyk zeggen van dien Schryver, die dezelven niet flegts *zeer oud* noemt, maar ook den bynaam geeft van *Barbaarifche*: (*) eene benaaminge, die de Romeinen (en EGINHARD, gelyk gy weet, fchryft zyn Boek in goed Latyn (*a*)), nimmer betreklyk

(*) *Barbara Carmina.*

(*a*) Ik weete zeer wel, dat men den geleerden Graave van *Nieuwenaar*; die EGINHARD, ten jaare 1521, voor het eerst, liet drukken; verdagt heeft, den ftyl diens Schryvers veranderd en opgepronkt te hebben: maar dat die verdenking ongegrond is, en dat de tekst van *Nieuwenaars* uitgaave, even als ook die der volgende Uitgeeveren, met de oudfte en eerwaardigfte Handfchriften overeenkomt, kan men, vry breedlyk, geftaafd zien by SMINCKE, in *Præfat.*, & *Disfertat. Hiftor. de Vita & Scriptis* EGINHARDI. Laatsgemelde Schryver heeft, ge-

lyk maakten op hunne eigene taale, maar alleenlyk op die van andere, met hun, in taale en zeden verfchillende, Volkeren, en wel byzonderlyk op de *Germaanen* en deezer Afftammelingen, de verfcheidene foorten van *Franken* (*a*). Ook weet men, dat KAREL de groote, hoe zeer de Latynfche en andere vreemde taalen minnende (*b*), daarom geene mindere genegenheid voor zyne vaderlyke fpraake, de Duitfche taale, voedde, in welken zelfs eenigen willen, dat hy gedicht zoude hebben, terwyl dit, ten minfte, zeker is, dat hy het zyne heeft toegebragt, om haar, die, toen, nog zeer ruuw was, aan zekere letterkundige regelen te onderwerpen en ryker in woorden te maaken. Van dit laatfte gaf hy een doorflaand bewys, door het geeven van duitfche naamen aan die maanden en windftreeken, welken de Franken, voor zynen tyd, nog met geene Inlandfche bewoordingen wisten uit te drukken. Een voorbeeld, het geen ik te liever aanhaale, om dat de meergemelde EGINHARD, hier van fpreekende, by deeze gelegenheid, die *Duitfche* maandnaamen wederom den titel van *barbaarfche* (*barbara nomi-*

gelyk men weet, meest den ftyl van SUETONIUS gevolgd. *Vid.* CASAUBON. Commentar. in SUETON: AUGUST:, *Cap.* 64.

(*a*) Dedicat., ante Animadvers., in EGINHARD: Edit. SMINKII, *pag.* 162. Vergel. myne *Naleez.* op WAGEN., Vaderl. Hift., *bl.* 112 en 113.

(*b*) EGINHARD de Vita. C. M. *Cap.* 25.

mina) toelegt en ze, als zodanige, tegen de *Latynsche* overstelt: even als hy zig zelven, ook in dien zin, bevoorens, een *Barbaar van geboorte* (*); d. i. eenen *Duitscher*, eenen *Frank*; genoemd hadt (*a*). Met dit alles, spreek ik, geenzints

(*) *Homo Barbarus.*

(*a*) EGINH., *l. c.*, *Cap.* 29, *pag.* 131 & 132., en, aldaar SMINCK. Zie ook GOLDASTI Animadvers. in EGINHARDUM, *pag.* 162. Wat het benoemen der *maanden*, door KAREL den Grooten, betreffe, de woorden van EGINHARD (*Cap.* 29.) zyn merkwaardig en aan meêr dan eenen uitleg onderheevig. „ *Mensibus*" (schryft hy) „ etiam, juxta *patriam Linguam*, no„ mina imposuit, cum, *ante id tempus*, apud *Fran*„ *cos*, partim *Latinis*, partim *Barbaris*, nominibus „ appellarentur. *d. i.*" Ook heeft hy, naar zyne *Vader*„ *lyke spraake*, naamen aan de Maanden gegeeven: „ daar zy, *voor dien tyd*, by de *Franken*, deels met „ *Latynsche*, deels met *Barbarische* naamen, benoemd „ wierden." TACITUS *de morib. Germanor.* (zie alhier *bl.* 74, 75.) hadt reeds, nopens de Germaanen van zynen tyd, gezegd, dat zy slegts *drie* jaargetyden kenden en geen woord voor de *Herfst* hadden. 't Is denklyk, dat zy, by het volgend verblyf der Romeinen hier te Lande, meerder zullen geleerd en, langs dien weg, aan de, hun voorheen onbekende, Maanden, de Latynsche benaamingen, die de Romeinen gebruikten, zullen gegeeven hebben. 't Verdient, voor het overige, eenige aanmerkinge, dat, volgens EGINHARD, ter aangehaalde plaatse (*pag.* 132 & 133) de maand *January*, door KAREL den grooten, *Wintermanoth* gezegd wierdt, daar Wy, zints langen, gewoon zyn,

zints tegen, dat 'er, onder de verzaamelinge van KAREL, ook eenige *Latynſche* gedichten konnen geloopen hebben. EGINHARD; om dit nog eens te herhaalen; ſpreekt van *Barbaariſche en zeer oude*, of; zo als men het ook kan overzetten; *allcroudſte* ſtukken. Zo die laatſten van de eerſte verſchillende geweest zyn ('t geen eenvoudiglyk afhangt van de verklaaring van het woordje *en* (*et*); dat

zyn, de maand *December* dus te noemen. Trouwens, over de Duitſche benaamingen der *Maanden*, was nog veel te zeggen: zo als ook, voorheen, de zeer Letterkundige Heer M. TYDEMAN en ik zelve, over *Louw*- en *Sprokkelmaand* iets gezegd hebben, in de nieuwe Bydragen, I D., *bl.* 1—32, en 73—500. Laat ik, hier ter plaatſe, alleenlyk nog aanteekenen, dat *December*, oudtyds, wel eens door *Slagtmaand* wierdt aangeduid, ſchoon wy, thans, dit woord voor *November* gebruiken. Ik leeze ten minſte, in een fraai Handſchrift van JACOB VAN MAERLANT; die in 't jaar 1300 ſtierf; getiteld *der Naturenbloeme*, en toebehoorende aan den Heer Advokaat VISSER, in den Haage, deeze woorden:

„ Die *Winter* neemt dan zyn beghin
„ Ende gaat na aſtronomie dan in
„ Et is dan occ die *cortste* dag
„ Daar bi dat men wel ſien mach.
„ *Die dagen gaan beghinnen daar*
„ *Na alf Slachtmaand.* dats waar."

't Is, met dit alles, zeker, dat men de Duitſche maandnaamen, al vroeg, heeft door een geward: 't geen, ook in dit Handſchrift, zou kunnen gebeurd zyn.

dat men, of als byvoegend, of als onderſcheidend, kan opvatten;) is dit niet onmooglyk: het zy men dan denke aan ſtukken in de Latynſche taale zelve; die in Gallie en Germanie zo vroeg bekend was; opgeſteld, 't zy aan het, zogezegde, *Boersch-Romeinsch* of platte Lands Latyn (*Lingua rustica Romana*). Dit laatſte was, in Gallie of West-Frankryk; waar over KAREL mede heerschte; ſints lange, de Volkstaal, en in dien tongval, die den oorſprong aan het tegenwoordige Fransch gegeeven heeft, zal men, van oudsher, de daaden der West-Frankiſche Vorſten wel eens gezongen hebben. Mooglyk geſchiedde dit, onder anderen, toen CLOTARIS II, Koning over dat (*a*) Ryk, de Saxers

(*a*) In *Vita* S FARONIS, *Cap.* 77., by DUCHESNE, *Rer. Francicar.*, *Tom.* I. *fol.* 570, wordt, by deeze gelegenheid, gezegd, „Carmen publicum, *juxta rustici-* „*tatem*, per omnium pene volitabat ora" Het Lied, dat 'er op volgt, is egter in het Latyn, ſchoon ſlegt Latyn, geſteld, en begint dus:

„*De Clotario eſt canere, Rege Francorum,*
„*Qui ivit pugnare cum gente Saxonum.*"

Elk, die iets van de *Boersch-Romeinſche* of *Romanſche* taal gezien heeft; by voorbeeld in den eed, die, tusſchen Koning LODEWYK van Germanie en KAREL den Kaalen, Koning van West-Frankryk, gedaan wierdt, ten jaare 842; (zie MIER. Charterdeb. I D., *bl.* 2); zal; meen ik, niet ligt gelooven, dat het zelve, ſints den tyd van CLOTARIS; ſchoon ruim twee eeuwen bevoorens, leevende; egter *zo* veel veran-

de-

Saxers en Friezen, omtrent het Jaar zeven honderd, zwaarlyk geslagen hadt en 'er een algemeen Lied, ter zyner eere gemaakt, op alle tongen zweefde. Ik zal dit besluiten, met u te herinneren, dat, ten tyde van KAREL den grooten en vroeger, de volgende *drie* taalen, in Oost- en West Frankryk, gebruikt wierden:

I. de *Theotistische* of *Teutonische*, dat is die der *Duitschers*, afstammelingen der Germaanen, en dus der vereenigde Frankische Volkeren, Saxers, Friezen en andere nabuurige, onder welken ook onze Landaart behoorde. Na dat de Franken alle de overige Germaanische Volken onder hunnen scepter hadden doen bukken, wierdt deeze taal, by uitneemenheid, de *Frankische* gezegd, gelyk ze, by de vroege Schryveren, uitdruklyk zo genoemd wordt (*a*). Om die reden, komt zy, by EGINHARD, als de *Vaderlandsche* taale van KAREL den grooten voor, op

dering in woordbuigingen zal hebben ondergaan, dat men dit bovenstaande voor Romansch zou konnen groeten. Ik denke, daarom, dat de aangehaalde Latynsche woorden zyn overgezet, maar dat het Lied zelve, oorspronglyk, in het Romansch zal gesteld geweest zyn en gezongen. De woorden *juxta rusticitatem*, d. i., *op zyn boersch*, leeren dit, mynes oordeels, genoeg: even als, by EGINHARD, *l. c. Cap.* 29, de woorden „ *juxta pa-* „ *triam linguam* te kennen gaven" *naar*, of „ *in de Vaderlandsche taal*," of „ *op zyn Frankisch.*"

(*a*) OTFRIDI Euangel. B. I, *Cap.* I., *V.* 65, 92, 228, 294, B. V. *Cap.* 25, *V.* 21.

op de zelfde wyze, als hy, elders, zegt, dat die Keizer gewoon was, zig van „ *Vaderlandsche*, dat „ is" ('t zyn zyne woorden) „ *Frankische*, klee- „ ding te bedienen (*a*)."

2. het, zo even gemeld, *Boers-Romeinsch*, ook wel enkel *Romeinsch* en, naderhand, *Romansch*, gezegd: zynde een mengelmoes van het Latyn en de oorspronglyke Landtaale zo der Galliers, als van die veelvuldige Germaanische Volkeren, welken, by herhaalde reizen, in Gallie gevallen waren. Deeze spraak was, in Gallie of West-Frankryk; d. i. grootendeels, gelyk ik reeds zeide, het nog tegenwoordige Frankryk; in zwang.

3. de *Latynsche*, van welker gebruik ik mede reeds gewaagd hebbe en, in 't vervolg, misschien, nader zal moeten doen. Ik zou, ondertusschen, gelooven konnen, dat, ten aanzien der twee eerstgemelde taalen in Duitschland, de tongval van een deel onzer Friezen, (*b*), zo als, in Walles en daaromstreeks, zekerlyk, die der verjaagde Britaniers, vry wat van den gewoonen zal verschild hebben. Maar deeze uitzonderingen beletten niet, dat de *Theotistische* en *Plat- of Boersch-Romeinsche*, voor de twee Hoofdtakken der Oost- en West-Frankische taalen beschouwd wierden, KAREL de groote zelve zal, denk ik, op dee-

(*a*) EGINH. de Vita *C. m.*, *Cap.* 23 & 29.

(*b*) Van hier denke ik, dat men, in de oude Latynsche Jaarboeken van *Fulda*, op het jaar 882, afzonderlyk van de *Friesche* taal (*Lingua Frisiaca*) gewaagt.

deezen en het *Latyn* gezien hebben, toen hy eens zeide, dat men God niet alleenlyk in *drie*, maar in *alle* taalen, moest aanbidden (*a*).

Maar, laat ik hier niet breeder over uitweiden, en liever, te rug keerende tot de Dichtverzaamelingen van KAREL, u alleenlyk zeggen, hoe men vermeld vindt, dat de voortreflyke en zeer uitgeſtrekte Boekſchat van dien Vorst, volgens zynen uiterſten wil, door zynen Zoon, Keizer LODEWYK *den Vroomen*, is verkogt geworden, en dat men, ſints lange, zeer veele moeite heeft aangewend, om (*b*) te zien of deeze ſtukken; die men

(*a*) Capitular. Reg. Francor., apud BALUZ., *Tom.* I. *pag.* 270. ‡ 50.

(*b*) EGINH. *l. c.*, *Cap.* 33 & 34. Ik weete niet hoe hier mede ſtrooke zeker verhaal van PARADIN, in zyne Geſchiedenis van Lyon, in de zestiende eeuw en de Franſche Taale uitgegeeven, en hier op nederkomende, dat, in zekere Franſche Abdy, eene zeer ſchoone Boekverzameling, behoord hebbende aan KAREL *den grooten*, ontdekt was geworden, waar onder een Handſchrift van AUSONIUS en een van DIACONUS; die zedert, in druk zyn verſcheenen. Men zie BESSEL. ad EGINH., *l. c. Cap.* 33. *pag. m.* 144. 't Is bekend, dat aan KAREL *den Kaalen* en KAREL *den Dikken*, in verſcheide Geſchriften, de toenaam van *den Grooten* mede gegeeven is. Vid. GOLDASTI Animadv. in EGINHARD, *pag.* 157., 158. edit. SMINCKII. Kundigen mogen bepaalen, of dit hier eenig licht geeven kan: zo 't verhaal van PARADIN waar is.

men zeker weet, dat aanweezig geweest zyn en tot denzelven behoord hebben; zig nog ergens mogten bevinden: dat zelfs AVENTINUS; een zeer beroemd Hoogduitsch Geleerde van de zestiende eeuw; vermoed heeft, dat zy in 's Keizers Boekery, te Weenen, fchuilden: maar dat, eindelyk, alle onderzoek, daar omtrend, zo op die plaats als elders gedaan, tot nog toe, geheel vrugteloos is geweest, niettegenftaande men andere overblyffelen der Oost-Frankifche Gefchriften heeft ontdekt, die verder dan den tyd des grooten KARELS reiken (*a*): waarom men alle hoop niet fchynt te moeten verliezen, en, ook hier inne, ten eenigen tyde, gelukkiger zou konnen zyn.

ALEIDE. Maar indien men zelfs deeze Gedichten al eens te rug vonde, zou 'er onze Inlandfche poëzy niet by winnen, wanneer dezelven; zo als het u waarfchynlykst voorkomt; door andere Duitfche Volkeren mogten gemaakt zyn. Voor de *dertiende* eeuwe, niets van *onze* Nederduitfche poëzy overig! Is 'er eenig Volk in Europa, zo arm als wy, ten deezen opzigte? ten opzigte van eene konst, zo fchoon als nuttig!

VOLKHART. Uwe aanmerking is tweeledig. Wat de *eerfte* betreffe: fchoon, de door KAREL den

(*a*) Men kan dezelven', byzonderlyk, opgeteld vinden in het, reeds meêr dan eens aangehaald, Tydfchrift, *Bragur*, I. D., *bl.* 105—109 : tot het welke ik den Leezer, kortheidshalve, verwyze. Dit geheele Werkjen verdiende eene Nederduitfche Overzettinge.

den grooten verzaamelde, gedichten; indien myne gedagten doorgaan; veelligt geene vrugten zouden zyn van onzen Vaderlandſchen grond, moet men egter, altyd, in het oog houden het natuurlyk en wigtig verband, dat, tusſchen de zeden en, byzonderlyk, tusſchen de taal en dichtkunde der Volkeren van éénen ſtam, met naame van de verſchillende Germaanen, gevonden wordt, en uit het welke ik, zo ſtraks, eenig nut, ten aanzien onzer inlandſche poëzye, zal tragten te trekken.

Wat de *tweede* belange: het ſmert my, met u, geene vroegere overblyfzelen van Inlandsch-Nederduitſche Gedichten te vinden: doch de ondervinding moet, hier, onze wet zyn, en gy zoudt niet willen, dat ik u bloemen aanboodt, die, by den eerſten greep, zouden blyken, bedrieglyke ſchaduwen te zyn, of dat ik u, op eenen losſen trant, tragtte in te neemen, door het opdisſchen van zeldſaamheden, die ſlegts in klanken, zonder den minſten grond van waarheid, beſtonden. 't Is, voorts, mynes oordeels, ontegenzeggelyk, dat eenige andere Volkeren hier in gelukkiger zyn dan Wy. Van de Schotſche Gezangen van OSSIAN zal ik niet meerder gewaagen: ook niet van eenige zeer vroege, deels reeds aangehaalde (*a*), Noord-

(*a*) Zie hier *bl.* 133. Voor het overige, weet men, dat de geestlyke, in de Angel-Saxiſche Taale geſtelde, Gedichten van zekeren Monnik CÆDMON, reeds by BEDA, een' Schryver van 't begin der agtſte eeuwe, vermeld worden. Conf. FABRIC. Biblioth. med.

Noordsche Gedichtstukken: doch het is merkwaardig, dat de Engelschen; een Volk, als men weet, met ons, van Germaanischen oorsprong; zig konnen beroemen, op eenige nog overige; schoon, somtyds, door afschryvers bedorvene, dichterlyke Werken van den West-Saxischen Koning ÆLFRED: van ÆLFRED; die, reeds in de negende eeuwe, als een andere KAREL de groote, de, door de Noormannen vertrapte, wetenschappen opbeurde en, op het voorbeeld van zekeren West-Saxischen Prinse, ALDHEM gezegd, met zo veel vrugt, de hand aan zyne Vaderlandsche Lier sloeg, dat hy, volgens de oudste verhaalen, door zyne Angel-Saxische overzettinge van BOËTIUS *Vertroostinge der Wysbegeerte* en anderen stukken, den opmerkende de traanen uit de oogen perstte, terwyl zyne spreuken en zinnebeelden * zyn Volk stigteden en hun den weg tot de Godsdienst en goede zeden meêr behaaglyk maakten: van ÆLFRED, die, om dit alles, en zyne verdere, naar gelang dier tyden uitsteekende, geest en kennis, by de zynen, den naam van den uitmuntensten Dichter, ja dien van SALOMON, verkreeg (*a*): even als men vindt, dat aan KAREL den grooten die van DAVID, in den

* *Parabolæ*

med. ævi, *Tom.* I., *pag.* 158, 159. Zie ook LE LONG, Boekz. des Bybels, *bl* 55. en SAXE Onomast. *Tom.* II., *p.* 83.

(*a*) Vid. apud SPELMANN., in Vita ÆLFREDI; *pag.* 89, 91—98, 128, 165—16.

den kring zyner letterkundige vrienden, was toegelegd (*a*).

Maar zo ging het overal niet. Om u flegts één voorbeeld by te haalen, 't geen niet verre van huis is; onze Nabuuren, de tegenwoordige Franfchen, konnen, volgens goede berigten, op hunnen, zo uitgeftrekten, grond, geen' vroegeren Dichter, in hunne (*b*) taal, noemen, dan zekeren BECHADA, die, in de *twaalfde* eeuwe, bloeide en, als toen, het veroveren van Jerufalem; een Werk dat niet meer voorhanden is; befchreef (*c*). Ik zeg dit egter niet, om 'er mede aan te duiden, dat deeze juist de eerfte Dichter in de Franfche taal zal geweest zyn (*d*): ik geloove dit even min, als dat wy 'er geenen, in de onze, voor de dertiende eeuwe zouden gehad hebben: maar ik fpreeke alleenlyk van zodanigen, welker naamen of werken bekend, en in geheugen zyn gebleeven.

REINOUT. Wy moeten dan, om ons eenig denkbeeld van den ftaat onzer vroegfte Nederduitfche dichtkunde te maaken, uwes inziens, beginnen met de dertiende eeuw!

VOLK-

(*a*) Vid. SMINCKE ad *Cap.* 25. EGINHARDI, de Vita C. M.

(*b*) Men lette wel, dat ik hier fpreeke van Werken, in de, eigentlyk gezegde, *Franfche* taal. In den *Provençaalen* tongval, maakt men gewag van ftukken, tot vroegeren tyd behoorende. Revolut. de la Lang. Franc., *Tom.* I., *pag.* 141.

(*c*) Revolut. de la Lang. Franç., *pag.* 123 & 124.

(*d*) Vergelyk myne aanmerk. alhier, *bl.* 184. (*a*)

VOLKHART. Gun my hier op, onderſcheidenlyk, te antwoorden. Zo men dien ſtaat wilde opmaaken uit de overgebleevene Inlandſche Nederduitſche ſtukken zelven, dan volgt uit het gezegde, dat men; ja, voor zo ver my gebleeken is, met die eeuwe moet beginnen. Maar de vraag is, of 'er, buiten deeze ſtukken, geene hulpmiddelen gevonden worden, die ons, in het naarſpooren van den vroegeren ſtaat, ten deezen, eenigſints ten minſten, behulpzaam konnen zyn? En hier op, zoude ik, liefst, toeſtemmender wyze denken. Ik zeide u, zo ſtraks (*a*); en het komt nu eerder te pasſe, dan ik dagte; hoe men, nimmer, het natuurlyk en wigtig verband tusſchen de zeden en, byzonderlyk, tusſchen dat deel derzelven, 't geen de taal en dichtkunde der overige Germaaniſche Natien betreft, uit het oog moet verliezen: juist om die reden, durfde ik u myne overzettinge van TACITUS ter leezinge geeven, nadien wy, reeds in de gebruiken der Germaanen van zynen tyd, te meêrmaalen, eene ſchets ontdekken van onze hedendaagſche: maar, is dit waar, ten aanzien van die allervroegſte tyden; dan, immers, mag men vermoeden, dat deeze regel op laatere, op nader by ons koomende, met dubbelen kragt, moet klemmen, met naame ook op die geene, welker loop begon, met den dood van KAREL den grooten; die in den jaare 814 ſtierf, en van wien wy laatst ſpraaken; tot in de dertiende eeuwe.

REI-

(*a*) Zie hier, *bl.* 188.

REINOUT. Ik weete, dat WAGENAAR en anderen, wanneer zy geene regtſtreekſche bewyzen vonden voor de zeden onzer Inlanders, dezelven, uit die der overige Germaanen, hebben opgemaakt. Maar hier toe hadden zy eenen TACITUS by de hand!

VOLKHART. Uwe beſcheidenheid, gevoel ik, wil my de moeite ſpaaren van het opſlaan veeler Schryveren, om dat wy, ten aanzien der middel-eeuwen, geenen byzonderen Zeden-ſchryver hebben. Maar, zoude ik iets, ter verkryging van meerdere kennis voor myne Vrienden en my zelven, ontzien? of de uitkomst eenigſints voeldoende zal zyn, moet de tyd leeren: doch ik wil gaarne, indien het u eenig genoegen verſchaffe, beproeven, hoe verre ik het, in deezen, zou konnen brengen en of ik u een' draaglyken ſchets zou konnen geeven van den ſtand der Oost-Frankiſche of Duitſche Dichtkonste, in het, hoogere opgelegen, deel van Duitschland (dat ik, ſomtyds, het *Overrynſche* zal noemen, dewyl het, ten onzen opzigte, meest al, aan de oost-zyde van den Ryn gelegen is), en wel, voornaamlyk, ſedert het begin der *negende*, tot in den loop der *dertiende* eeuwe. Als dit volbragt is, zouden wy onze inlandſche omſtandigheden aan dien ſchets moeten toetſen, en zien, of 'er gronden zyn, om aan eenige onderlinge overeenkomst te denken, en dus eenig, ten minſte niet geheel verwerpelyk, beſluit te mogen opmaaken.

REINOUT. Gy zoudt, hier door, myne erkentenis opwekken. Men neemt, doorgaans, belang by den ſtaat der

wetenſchappen van geheel vreemde Volkeren, en zouden wy het dan niet doen by dien van onze oude Stamgenooten?

ALEIDE. Te regt! en (mag ik 'er dit by voegen?) juist zodanig eene ſchets doet, eenigſints, myne hoop herleeven. Zou het niet ongelukkig zyn, indien, by het in 't licht ſtellen der bedryven van verdere Duitſche Volkeren, niet eene eenige ſcheemering zig verſpreidde over die van onze Nederlandſche Voorvaderen?

VOLKHART. Uwe hoop ontvonkt mynen lust. Doch deeze aanſtaande uitweiding, myne Vrienden! ſchoon ſlegts een vervolg van onze ſtoffe, eischt, by my; indien ik u geenen wildzang voor wil zingen; eenig nader onderzoek. Willen wy dit punt, op den naastvolgenden avond, behandelen?

REINOUT. Gaarne, en de tyd onzer terug komst zal van uwe begeerte afhangen.

DERDE AVONDSTOND.

Vervolg der voorgaande Stoffe. Stand der Oost-Frankische of Duitsche Dichtkunde, in het hoogere deel van Duitschland, geduurende de IX eeuwe. Opvoeding en Letterkunde van Keizer LODEWYK *den Vroomen. Of de* Bybel, *onder hem, door eenen Saxer, is overgezet. Uitweiding, nopens de verschillende gevoelens over dat punt. Gedicht der* Euangelische Geschiedenissen, *in de Cottoniaansche Boekery, te Oxfort. Koning* LODEWYK *van Germanie handhaaft de Duitsche Taal. Aan hem draagt* OTFRID *zyne* vier Euangelien *op. Of deeze de eerste Frankische Bybel-beryming geweest is. Schets van* OTFRIDS *Dichtwyze. Berymde* Saamen-

ſpraak *van* CHRISTUS *met de* Samaritaane. Zegezang *van Konink* LODEWYK *den* III *van West-Frankryk. Uitweiding over het verwaarloozen der vroege Duitſche Geſchriften. Uittrekſel van den* Zegezang. *Geene Duitſche Dichtſtukken der* X *of* XI *eeuwe meêr overig : maar een aantal van de* XII en XIII. Lofdicht *op* S. ANNO. *Oorſprong der* Zwabiſche Minnezangers. *Hunne wedſtryden: aanzien. Opgaave van verſcheiden zeldſaame Dichtwerken, zo oorſpronglyke als vertaalde, in den Zwabiſchen en anderen Over-rynſchen, tongval. Invloed en naarvolging der Troubadours en andere Franſche Dichters, in Duitschland, ſederd den tyd van Keizer* FREDRIK *den* I. *Verval van de* Minnezangers, *in de veertiende eeuw en, met hun, van het beroemſte tydvak der vroegere Over-Rynſche Dichtkunde. Toets onzer* Nederduitſche *aan de Over-Rynſche. Betoog van de waarſchynlykheid eener onderlinge overeenkomst. Zwabiſche en Franſche Rymtrant, hier te Lande, beoeffend. Of de Gedichten, vóór* OTFRID, *in Rym geſteld waren. Overgang tot den Nederduitſchen Dichtſtaat der XIII eeuwe. Waar, wanneer, door wien, op welke wyze, in dat tydvak en in onze taal, het eerst is gedicht. Uitweiding over onze vroegſte Romans en derzelver nut. Opgaave van en uitweiding nopens verdere, bekende en onbekende, Dichters en Dichtſtukken in die eeuwe, byzonderlyk over* MELIS STOKE. JACOB VAN MAERLANT. JAN VAN HE-

HELU, *en hunne Handschriften. Iets, nopens de Volkliedjes, zo in deeze, als eenige nabuurige, Gewesten. Of* Rhetorykers, *reeds hier te Lande, in zwang. Vergelyking met soortgelyke Gezelschappen, elders. Vroege begunstiging onzer Dichtkunde, door de aanzienlykste Luiden, hier te Lande, en voortreflyke staat derzelve, aan het einde der* XIII *eeuwe.*

VOLKHART. Gy wenscht, myne Vrienden! dat ik u, ten vervolge der voorgaande stoffe, door het Ryk der Oost-Frankische en Duitsche Dichtkunde geleide en u eenige haarer overblyffelen doe opmerken, sedert het eerste gedeelte der *negende* eeuwe; en dus sedert het afsterven van KAREL den Grooten; tot in de *dertiende*: ten einde, uit die algemeene opgaave, getoetst aan onze byzondere omstandigheden, te zien, met hoe veel gronds men iets zou mogen besluiten, nopens onzen *Nederduitschen* Dichtstand, in dat tydvak. Ik zal aan uw verlangen, zo veel my mooglyk is, tragten te voldoen, en onze Letterreize aanvang doen neemen by de regeeringe van Keizer LODEWYK, gezegd den *Vroomen* of *Goedertieren.*

REINOUT. Wie was hy?

VOLKHART. KARELS Zoon en Opvolger, die, ten jaare 814, op den troon kwam.

Schoon die Vorst, al op zyn derde jaar, tot Koning van Aquitanie wierdt aangesteld en, toen reeds;

in een ſoort van wieg, of, ſomtyds, te paerde; op KARELS bevel, naar dat Ryk wierdt overgevoerd, vergat de verſtandige Vader geenſints de noodwendigheid eener *Frankiſche* opvoeding, voor deezen zynen Zoon, in het oog te houden. — Hy liet wel eens toe, hem in den ſmaak der Gaskonſche kinderen te kleeden en, gedekt met een rond Manteltjen, een Lyfrokjen met wyde mouwen, ruime Broek, Laarsjes, met vast daarin gehegte Spooren, en een Werpſpiesjen in de hand (*a*), te paerde te ryden: maar, reeds op zyn zevende jaar en, ſedert, telkens, ontboodt hy hem by zig naar Duitsland, en deedt hem, onder zyn oog, zo ten Hove als elders, eenigen tyd verkeeren, „ ten einde de jonge Vorst;" zegt een gelyktydig Schryver; „ in zyne tederſte jaaren, geene vreemde „ zeden mogte aanleeren, van welken het zeer moeilyk is, zig, in verderen leeftyd, te ontdoen."

Men mag dan, uit het bovenſtaande, gerustelyk vermoeden, dat LODEWYK; zo vaderlandsch opgebragt; by zyne komst tot den Keizerlyken troon, indien al niet de *Romanſche*, zeker ten minſte de *Oost-Frankiſche*, taale; van welken de eerstgemelde in Aquitanie, de laatstgezegde by zyne Duitſche Landgenooten, in zwang was; verſtaan en geſproken zal hebben. Trouwens de oude Jaarboekſchryvers van Mets en anderen zeggen, duidelyk, dat hy het Latyn, en zyne *natuurlyke* taal; verſtaa, hier door, die van *zyn Volk*, dat is de *Oost-Frankiſche*; even

(*a*) Aſtronom. de vita LUDOV. PII, *Cap.* 2.

even goed ſprak (*a*). Sommigen zelfs vermeenen een blyk zyner liefde voor de laatstgemelde te vinden (*b*), in zeker bevel, het welk hy, ter bezorginge van het *Frank - Duitſche* Schoolwezen zou hebben uitgegeeven. De wet evenwel, die, door dien Keizer, ten dien einde, zou zyn gemaakt, en welke men, tot bewys deezer laatste gedagte, gewoon is aan te haalen, begunſtigt dit gevoelen, mynes oordeels, niet genoegzaam. Zy gewaagt bepaaldelyk van hun, die, tot den geestelyken ſtaat geſchikt (*) en, als men weet, in de *Latynſche* taal onderweezen wierden: waarom ik ook waarſchynlykst agte, dat zy ſlegts die taale bedoele. Op deeze ook zoude ik, voor my, liefst toepasſelyk maaken het verhaal van oude Schryveren, dat LODEWYK, eenige jaaren voor zynen dood, de „ *Heidenſche Gedichten, welken hy, in zyne jeugd, geleerd hadt, veragtede* en dezelven noch leezen, noch hooren wilde, ja niet toelaaten, dat zy aan anderen wierden geleerd (*c*)." Ik worde in deeze myne meninge verſterkt, wanneer ik herdenke 1. dat die Keizer, even als zyn Vader, in 't *Latyn*, en zelfs in het *Grieksch*, onderweezen was (*d*): 2. dat, aan het Hof van zynen Vader en in den kring der, toenmaa-

(*) *Filii, vel Pueri, et Miniſtri Ecclesiæ.*

(*a*) THEGAN., in vita LUDOV. PII, *Cap.* 15 *Annal. Metens* ad a. 837.

(*b*) Capitul. LUDOV. PII, anni 823, apud BALUZ. *Tom.* 1., *pag.* 634. Capit. 5, & *pag.* 736 & 737, *Cap.* 5., Conf. *l. c.*, *pag.* 1137., *Cap.* 5.

(*c*) THEGAN., *l. c. Annal. Metens.* ad. a 837.

(*d*) THEGAN., *l. c.*

maalige, eerſte vernuften, welken zig aldaar ophielden, de ſmaak voor Griekſche en Romeinſche Dichteren zo zeer was doorgedrongen, dat men zig naar de beroemdſte mannen, zo wel der gewyde, als ongewyde, Schriften, benoemde: voerende KAREL zelve den naam van DAVID, ALCUINUS dien van FLACCUS, ANGILBERT dien van HOMERUS, anderen van DAMOETAS, van MACARIUS, MOPSUS, SENECA, MENALCAS, enz. (*a*): 3. om dat het, misſchien, niet zeer denkelyk is, dat men aan LODEWYK andere Duitſche Gedichten zal hebben geleerd, dan zodanige, die den ſmaak van KAREL den Grooten hadden weggedraagen, en deeze; zoo anders myn gevoelen, hier boven aangevoerd (*b*), doorgaat, en zy tot KARELS Voorouders betreklyk waren; ſchynen niet wel alleenlyk *heidenſche* gezegd te konnen worden, immers niet, voor zo verre die Voorvaders, ten minſten ſints den Frankiſchen Koning KLOVIS, de Christelyke leere hadden omhelsd.

Dan, dit daargelaaten, doet het meer ter zaake, dat, naar het gevoelen van kundige Lieden (*c*), de gantſche *Bybel*, op bevel van Keizer LODEWYK, door eenen Saxer, „ *die, by de zynen, voor geenen onedelen Dichter gehouden* „ *wierdt*," (*d*) in Duitſche dichtmaat; en niet onwaar-

(*a*) Conf. SMINCK ad EGINARD., *Cap.* XXV, *pag.* 118.

(*b*) Zie hier, *bl.* 179.

(*c*) WAGEN. Vaderl. Hiſt., 2 D., *bl.* 7.

(*d*) DU CHESNE Scriptor. rer. Francic, *Tom* II, *pag.* 326.

waarfchynlyk, dierhalven, in eenen tongval, die veel overeenkomst hadt met de fpraak onzer Gewesten; zou zyn overgezet: iets, het geen een zeer gunftig denkbeeld van die kunst, in die ver afgeloopene tyden, zou moeten opleeveren, en wel byzonderlyk, indien men mogt gelooven, dat die overzetting zo fraai en duidlyk is uitgevoerd geweest, als zulks wordt opgegeeven in eene Latynfche *Voorrede*, die DU CHESNE zegt, voor het Handfchrift zelve gevonden te hebben, en welke men, by hem en by anderen uit hem, kan leezen (*a*). Doch het is zeer te bejammeren, dat die beroemde Man dit Handfchrift; het welk, in de veronderftelling van deszelfs egtheid, zo om den ouderdom, als om de ftoffe, onder de zeldzaamfte en dierbaarfte letterkleinodiën van Europa hadt mogen gefteld worden, en waar voor men hem eenen, altyd duurenden, dank zou zyn verfchuldigd geweest; niet met den druk heeft gemeen gemaakt, noch zelfs gemeld, om welke redenen hy dit liet, of op welke plaats het berustte. Door het nalaaten van dien, is alles, nopens dit punt, in veele onzekerheid geraakt. Sommigen hebben vermeend, dat het Stuk verlooren is (*b*), anderen, dat zekere, zeer oude, beryminge der *Euangelifche Gefchiedenisfen*; die, nog heden, te Ox-

(*a*) DU CHESNE, *l. c.* ECCARD Quatern., *pag.* 41 & 42. VON SEELEN Sel. Litter., *pag.* 279—283. LE LONG, Boekz. des Bybels, *bl.* 58—60.

(*b*) FRICKII Præfat. ante SCHILT. Thefaur., *Tom.* I., *pag.* 8.

Oxfort, in de Cottoniaanſche Boekery, aanweezigen, in den Frank-Saxiſchen tongval, zou geſchreeven zyn; waarlyk voor een overblyſzel van dat Werk zou moeten gehouden worden (*a*): terwyl nog anderen het verhaal van DU CHESNE, en dus ook de geheele ſtelling, dat, ten tyde van LODEWYK den vroomen, de Bybel in Duitſchen rym zoude zyn overgezet, met een min gunſtig oog beſchouwen. Een geſchil, het welk ik my des te minder vermeete te beſliſſen, wyl ik zie, dat het laatſte gevoelen, voor korte jaaren, door den zeer letterkundigen PETERSEN, in zekere Prysverhandeling; te vinden in de Schriften van het Manheimer Duitſche Gezelſchap; op wigtige gronden, is omhelsd (*b*): dan welk ſtuk, gelyk verſcheiden andere, my, door den, in deezen rampvollen oorlog, vertraagden Boekhandel op Duitschland, tot heden toe, niet in handen gekoomen is.

REINOUT. Kan men egter uwe gedagten niet eenigſints weeten? dit punt ſchynt van belang voor de Letterkunde.

VOLKHART. Liever niet: zy hebben meêr licht noodig. Dit wil ik u evenwel niet ontveinzen, dat ik geen' genoegzaamen grond heb, om de goede trouw van DU CHESNE; zo als eenigen doen; te verdenken, ſchoon het wel zyn kan, dat het Handſchrift, 't geen hem onder het oog kwam, juist zo oud niet zal geweest zyn, als de oude

(*a*) ECCARD Quatern.. *pag.* 2.
(*b*) Bragur, *Tom.* 1, *pag.* 128.

Latynſche Voorredenaar; wiens woorden hy opgeeft; verhaalt. Die oude Voorredenaars hebben, dikwerf, langen tyd, na de Werken, van welken zy ſpreeken, geleefd: zy beuzelen ſomwylen (*a*), en DU CHESNE; der vroegſte Duitſche taale, denklyk, zo magtig niet als zyner moedertaale, het Fransch; kon, veelligt, over den Tekst van het Boek zelve niet te zeker oordeelen, zo als ook hy niet verhaalt, dat die Tekst van LODEWYK ſpreekt. Met dat al, is 'er veel voor en tegen eene beryming onder LODEWYK te zeggen. Het is wel zeker, dat de Geestelyken; deels Vreemdelingen; aan het Hof van den dapperen, maar voor het Frankisch Ryksbeſtuur ongenoegzaamen, Keizer LODEWYK, den hoogſten toon gaven, en zig, byzonder in hunne, toen ten tyde meenigvuldige, Gedichten, meest al van de *Latynſche* taale bedienden: het is ook wel waar, dat de Latynſche taal; gelyk wy zagen (*b*); reeds ten tyde van KAREL den grooten, zo zeer de overhand kreeg, dat zy de Kerk en Hoftaal wierdt, zo dat veelen (en, ach! hadden wy iets diergelyks, zelfs in onzen leeftyd, nooit gezien!) zig der Duitſche ſchaamden, maar het is niet minder uitgemaakt, dat, ondanks dit alles, de laatstgezegde taal; als de hoofd- en oorſpronglyke taal der Oost-Franken; daag-

(*a*) Zie de Latynſche Voorreden voor de Saliſche Wetten, by ECCARD ad *Leg.*, *Salic.*, *pag.* 3—9. et SENCKENBERG, Viſion. divers., *Cap.* 105.

(*b*) Zie hier, *bl.* 180.

daaglyks, door hun uitgeſtrekt Gebied, geſproken en gebruikt wierdt, ja zo zeer, dat, b.v., LUPUS (LOUP), Abt van *Ferrieres*, een West-Frank, 'er de waardy van gevoelende en zig, wyslyk, aan het ſpotten der grootſte meenigte zyner Landlieden niet ſtoorende, eenige jonge Edelen en Geestelyken naar de Abdy van Prum, in het Trierſche (ſlegts twee uuren van Aaken, de Hoofdzetel van LODEWYKS gebied) afzondt, om in dezelve onderweezen te worden (*a*). Als ik dit overweege; als ik my 's Keizers zugt tot voortplantinge der Christelyke leere (op welke elk weet, dat hy zig, voornaamlyk, toelag) vertegenwoordige; als ik bedenke, dat hy aan een aanzienlyk deel der *Saxers*, de vaderlyke Erfgoederen (*b*), hun, wel eêr, door KAREL den grooten, ontnoomen, hadt te rug gegeeven; als ik dus bemerke, dat hy een Vriend van dat Volk was, en dat het zelve, hoe los van aart, nooit van hem afviel, maar hem, in nood, hulp boodt (*c*); ja, als ik 'er, eindelyk, byvoege, dat zyne Gemaalin, JUDITH, van moeders zyde eene Saxiſche Vorſtinne was (*d*), worde ik, al ligtelyk, geleid, om te gelooven, dat LODEWYK gewenscht hebbe, de Heilige Schrift, onder de Leeken deezer Natie, meerder bekend te doen worden,

en

(*a*) LUP. ad MARCHARD., *Epiſt.* 41 & 93. apud DU CHESNE rer Françic., *Tom.* II.

(*b*) Naleez. op WAGEN. Vaderl. Hiſt., 2 St., *bl.* 19—24.

(*c*) ASTRON. *l. c. Cap.* IV.

(*d*) ECCARDI. Quatern, *pag.* 32.

en dat hy, ten dien einde, zal gezorgd hebben, om dezelve, door eenen Dichter van dien Landaart, in hunne tongval te doen overzetten.

REINOUT. In dit alles is; dunkt my; een groote trap van waarſchynlykheid, byzonder ten aanzien van zulk een' ver afgelegen tyd. Wat belet u dit gevoelen te omhelzen?

VOLKHART. Het ſchynt te loopen tegen het zeggen van eenen voornaamen Duitſchen Dichter, die, niet zeer lange na dien tyd, heeft geſchreeven.

ALEIDE. Wie was hy? wat zegt hy?

VOLKHART. Wy zullen, zo ſtraks, van hem moeten ſpreeken en, als dan, dit punt nog eens opvatten. Thans, zal ik alleenlyk nog zeggen, dat men, myns weetens, onder de Regeering van Keizer LODEWYK, van geene andere Frank-Duitſche Dichtſtukken gewaagd vindt. Immers hier toe zal ik geenſints betrekken, dat, in de vroegere dagen van zyn beſtuur, by Feestgetyden, ter vervrolyking van het Volk; 't welk den Vorst in 't openbaar zag eeten; eenige Zangers en Cytherſpeelers zig aan zyne tafel vertoonden: iets, dat hy, in 't vervolg, afſchafte (*a*), en ik, ter loops, ſlechts aanhaale, om dat het my waarſchynlykst voorkomt, dat de Zangers zig ook van de Duitſche taale, in hun-

(*a*) *Annal. Metens.*, ad ann: 837. „ In Festivitati„ bus, ad lætitiam Populi, procedebant Thymelici, Scur„ ræ & Mimi, cum Choraulis & Citharistis, ad menſam, „ coram eo."

hunne Gezangen, zullen hebben bediend. Want; om dit nog, met een woord, te herinneren; het zingen van Inlandſche Liederen bleef, door alle tyden heen, een hoofdvermaak der Duitſchers. FORTUNATUS (*a*), een Dichter van de zesde eeuwe, gewaagt 'er van, onder den naam van *Leudi*, en verhaalt, dat men dezelve op de Harp ſpeelde. Het Franſche *Lai*; 't geen dezelfde beteekenis heeft; is, denklyk, van ons *Lied* afkomſtig (*b*).

REINOUT. En hoe ging het, na den dood van Keizer LODEWYK?

VOLKHART. Laat ik u, vooraf, zeggen, dat de Duitſchers, en byzonder onze Landaart, onder zyne Zoonen verdeeld raakten. By overeenkomst tusſchen deeze Broederen; dat is, tusſchen Keizer LOTHARIUS, LODEWYK, toen Koning van Beiere, en KAREL, gezegd *den kaalen*, Koning der West-Franken; kreeg LODEWYK alle de Landen, ter regter zyde van den Ryn, die by Katwyk in Zee liep, benevens eenige Steden; waar onder Spiers; ter linker zyde van die Rivier gelegen. LOTHARIUS, daar en tegen, bekwam, onder anderen, de Landen tusſchen den Ryn en de Schelde. 't Gebied van LODEWYK wierdt, toen, *Oost-Frankryk* of ook *Oostenryk* (*Os-*

tar-

(*a*) FORTUN. Epist. ad GREGOR Turon.

(*b*) LE GRAND D'AUSSY., Fabliaux et Contes, *Tom.* I., *pag.* 105. Anderen hebben dit, verkeerdelyk, afgeleid van *lesſus.*

tarrichi), *Frankenlant* (*Frankonolant*) (*a*) of *Germanië*, en hy zelve *Germanicus*, gezegd. Dat van LOTHARIUS noemde men *Lotharinge*. — LOTHARIUS hadt eenen Zoon, van gelyken naam, ten Opvolger. Maar, toen dees overleedt, en KAREL de kaale, nevens LODEWYK van Germanie, zyn Ryk, in het jaar 870, deelden, kreeg de laatstgemelde byna alles, wat ter regter, KAREL, 't geen ter linker, zyde van de Maaze lag (*b*). 't Grootſte deel van ons Vaderland kwam dus aan Koning LODEWYK. Ik vinde niet, dat, onder eenen der LOTHARIUSSEN, of onder KAREL den kaalen, van eenig Duitsch Dichtſtuk wordt gewaagd. Ik kan dus alleenlyk van Koning LODEWYK ſpreeken, met wien het anders gelegen was.

Deeze Vorst, in Duitschland gebooren en opgevoed, handhaafde, byzonderlyk, de taal des Ryks, van het welke hy de Kroon droeg. Hy zorgde, dat de Eeden en Verbonden met andere Vorſten niet ſlegts, mede in die taal, gedaan, maar, ook in dezelve, geboekt wierden, van welk laatſte noch aan my, noch aan anderen, zo ver ik weete, eenig ander bewys, zelfs onder KAREL den Grooten of Keizer LO-

(*a*) OTFRID. Præfat. ad LUDOV. in SCHILT. Theſaur, *Tom.* I., *pag.* I. Men noemde egter *West-Frankryk* ook, wel eens, *Françia*, wanneer men het, naamlyk, tegen *Germania* en *Oost-Frankryk* over ſtelde. Vid. apud. ASTRONOM., *pag.* 461. 483. Conf. *l.c. pag.* 455.

(*b*) Zie dit, kortsheidshalve, by WAGEN. Vaderl. Hiſt., 2 D., *bl.* 57, 61, 62, 67, 76, 77.

LODEWYK, is ontmoet (*a*). Het is dan ook aan deezen Vorst dat zekere OTFRID, (zie daar, ALEIDE! den Duitſchen Dichter, naar wien gy gevraagd hebt) zyne beryminge van den voornaamſten inhoud der *vier Euangeliën* toeweidde. Die OTFRID was een Benediktyner Monnik, uit het Klooster Weisſenburg, wel eer geſtigt, door den Frankiſchen Koning DAGOBERT, en gelegen in den Elzas, onder het Aarts-Bisdom Spiers; welke Stad ik u, daarom, zo ſtraks, verhaalde, tot het aandeel van LODEWYK behoord te hebben. Het Stuk was, in korte, veel al ongelyk-voetige, maar berymde, regelen vervat, in vyf Boeken verdeeld en; naar den aart dier tyden en der zeden van de Westerſche Kerk; doorvlogten met geestelyke, zedelyke en geheimzinnige toepasſingen: alles; om zyne eigene woorden te gebruiken; in de *Theotistiſche*, of *Frank-Duitſche* taale, die hy ook de *zyne* noemde (*b*).

REINOUT. En — Hy deet dit ter voortplanting van den Godsdienst?

VOLKHART. Hy getuigt, tot het Dichten van dit Werk byzondere aanleidinge gekreegen te hebben,

(*a*) Revolut. de la Lang. Franç, *pag.* 100—104. en de, aldaar, aangehaalde plaatſen.

(*b*) „*Theotisce*" en „*Francisce*." Zo ſpreekt hy, in zynen Latynſchen Brief ad LUITBERT, apud SCHILT. *l. c. pag.* 10. zo ook „*Frankisga zungun*," en „*unſera* „*zungun*." *Lib.* I. Euangel., *Cap.* I., *pag.* 228, 244, 250.

ben, zo door eenige Geestelyken, als door zekere eerbiedswaardige Vrouwe, * JUDITH genaamd. De kiesche ooren deezer Lieden waren ontstigt geworden door het „ *onkuische Gezang*" † van sommige Leeken, en zy hadden hem geklaagd, dat, daar de Heidensche Dichters, VIRGILIUS, LUCANUS, OVIDIUS, in hunne moedertaal zongen, en de Latynsche Christenen, JUVENCUS, ARATOR en PRUDENTIUS, dit navolgden, de Franken egter, schoon in het zelfde Geloof onderweezen, „ *traag bleeven*, met, in *hunne eigene taale*, den „ *helderen glans der godlyke woorden* aan den dag „ te brengen (*a*)." Uit het geen, hier, van *onkuische Gezangen* wordt gezegd, heeft men vermeend, dat gezien wierdt op dartele, toen plaats gehad hebbende, nu onbekende „ *Minne-Liederen* (*b*): 't geen wel zyn kan.

* *veneranda Matrona.*

† *Cantus obscænus.*

REINOUT. Gy zegt dit laatste wat flaauwelyk.

VOLKHART. Ik spreeke egter deeze gedagten niet tegen: doch in de Wetten of, zogezegde, *Capitularia* der Frankische Koningen, leest men een verbod aan de Christenen, om ter geener plaatse, byzonderlyk niet omtrend de Kerken, zig te verlee-

(*a*) „ *Nos vero*, quamvis eadem gratia instructi (voor *instructos*), „ divinorum verborum splendorem „ clarissimum proferre, *propria lingua*, dicebant *pigrescere*." OTFRIDI Epist. ad LUITBERT, apud SCHILT., *l. c.*, *pag.* 10.

(*b*) MORHOFF, Underr. von der Teutsch. Sprache und Poësi, *Cap.* VII, *pag.* 228 *seqq.*

leedigen, 't zy met *Baletten* (*balationes*) en andere dansfen, 't zy met het opheffen van * *fchandelyke en onkuifche Gezangen*, die overblyffels van het Heidendom waren (*a*). De Heidenfche Godsdienst onzer Voor-Vaderen was, in veelen opzigte, zeer naar het vermaak der zinnen gefchikt, en de pas gemaakte Christenen zullen, ook uit dien hoofde, die zeden niet terftond hebben verlaaten, maar veel eêr; zo als men van de Saxers weet; nu en dan, tot dezelven weder vervallen zyn. Het zou my niet vreemd dunken, dat de Geestelyken en de godsdienftige Vrouwe, by OTFRID vermeld (door welke fommigen, doch, naar myn oordeel, zonder genoegzaamen grond, de Gemaalinne van Keizer LODEWYK verftaan), byzonderlyk *deeze* gezangen op het oog konnen gehad hebben. Doch dit, in 't voorbygaan.

* *Turpia et obscœna Cantica*

REINOUT. Gy hebt, niet lange geleden, gezegd, dat de beryming des Bybels in het Duitsch, onder Keizer LODEWYK, aanliep tegen de gedagten van OTFRID, en 'er, zo ftraks, bygevoegd, dat men hem geklaagd hadt over de *traagheid* der Franken, in het aan 't licht brengen der H. Schrift, in hunne eigene taal. Is dit de plaats, die gy bedoelde?

VOLKHART. Zy behoort 'er toe, maar OTFRID gebruikt veel fterkere bewoordingen. Zo zegt

(*a*) Capitul. Regg. Francor., *Tom.* I. § 196, *pag.* 957. *pag.* 962. 1163. *Edit.* BALUZ.: et, *l. c.*, *Tom.* II., *pag* 1226 et 1227. Conf. SPELMANNI *Gloffar.* in voce *balare.*

zegt hy, b. v., dan eens: „ waarom toch zou-
„ den alleen de *Franken* nalaatig blyven, met eenen
„ *aanvang te maaken* van Gods lof te zingen,
„ schoon dezelve, *in gebondene regelen*," (*nog*)
„ *niet gezongen is* (*a*)?" dan weder. „ *Nu zal ik*,
„ tot ons heil, *een deel der Euangelien beschryven*,
„ en zulks *beginnen* in de *Frankische* taale, ten
„ einde *zy*" (de Franken) „ *de eenigsten niet zou-*
„ *den zyn*, *die dezelve ontbeeren*, *zo dat niemand*,
„ in *hunne* Gezangen, den *lof van Christus zou*
„ *konnen zingen* (*b*)."

ALEI-

(*a*) OTFRID. Euangel., *Lib.* I., *Cap.*I., *v.*65—72, *pag.* 21.

„ Uuanana sculun *Frankon*
„ Einon thaz biuuankon,
„ Ni sie in *Frenkisgon* beginnen
„ Sie Gotes lob singen?
„ *N'ist ni so gisungan*,
„ *Mit regulu bithuungan*."

(*b*) OTFRID., *l. c.*, *Lib.* I., *Cap.* I., V. 225—233. *pag.* 26.

„ *Nu will ih scriban*, *unser heil*,
„ *Euangeliono deil.*
„ So wir nu hiar bigunnun
„ In *Frenkisga* zungun.
„ *Thaz sie ni wesen eino*
„ *Thes selben adeilo*:
„ *Ni man*, *in ihro gezungi*,
„ *Christus lob sungi.*

Ik haal de juiste plaats; op welke dit, by OTFRID, te vinden is; te mêer aan, om dat sommige Schryvers

 dee-

ALEIDE. Ik zoude hier, zekerlyk, uit opmaaken, dat OTFRID vermeend heeft, ten minsten willen aanduiden, dat de H Schrift, vóór zynen tyd, nog in geene Duitſche dichtmaat overgebragt was.

REINOUT. Ik valle in dezelfde gedagten. Kan men op zyne goede trouwe aan, VOLKHART? wat is, ten deezen, uw beſluit.

VOLKHART. My is geen bewys van zyne kwaade trouwe, noch ook dat eenig oud Schryver van hem verſchille, bewust. Hy ſchreef niet in het verborgen, maar droeg zyn Werk op aan de eerſte Luiden van zynen tyd, aan den Oost-Frankiſchen Koning zelven, aan den Aartsbisſchop van Ments, aan den Bisſchop van Conſtans en aan twee voornaame Geestelyken van S. GALL, in Switſerland, die allen, immers, over de waarheid of onwaarheid van zyn zeggen, in eene zaak die, toen, bekend moet geweest zyn, zullen hebben konnen oordeelen. Ik durve dierhalven; zo gy my tot beſluit dringt; even min als gylieden vastſtellen, dat 'er, vóór hem, eene beryming van den Bybel in het Frank-Duitsch geweest zy. 't Is waar, ik heb wel eens gedagt, of misſchien OTFRID; een Overrynſche Frank; in eenen tyd, toen niet ſlegts de drukkunst, eeuwen ver, te zoeken was, en men zeer weinige afſchriften van Boeken hadt, maar ook, door de alles ver-

deeze woorden in dier voege opgeeven, als of OTFRID zyn Gedicht met dezelven begon. Vid. B. RHENANUS rer. Germanic., *Lib.* II., *pag.* 112.

verdervende twisten onder de Zoonen van Keizer LODEWYK, veelen van die affchriften, zo wel als andere onfchatbaare zeldzaamheden van vroegere tyden, zullen verftrooid en vernield geraakt zyn; of, zeg ik, OTFRID, misfchien, van de berymde overzetting des Bybels, door eenen Saxer, en dus, wel in de Germaanifche taal en in der Oost-Franken Land, maar, denklyk, in eenen anderen, meêr naar het Angel-Saxifche en Nederduitfche trekkenden, tongval gefteld, onkundig gebleeven is. Doch, zo dit in het mooglyke valt, valt het, wel in het waarfchynlyke? Is het wel zeer denklyk, dat een foortgelyk Werk, op 's Keizers uitdruklyk bevel gewrogt, reeds in dezelfde eeuwe, en zo kort na zynen dood, geheellyk aan het geheugen der voornaame Lieden, op welken OTFRID zig durft beroepen, zou zyn ontglipt, al was het fchoon niet meer aanweezig? Ik voor my meene de voorkeur aan het ftellig fchryven van dezen onzen bekenden OTFRID, boven dat van den onbekenden Voorredenaar, zo lang ten minften, te moeten geeven, tot dat de tyd iets nader zou mogen ontdekken, gelyk zo het Gedicht van OTFRID zelven, by toeval, onder het zoeken naar de Boeken van LIVIUS (indien men op het verhaal van BEATUS RHENANUS, een' Schryver der zestiende eeuwe, aan kan), is ontdekt geworden: waar toe, veelligt, iets doen zoude, indien men het geheele Handfchrift der Cottoniaanfche Boekerye, hier vooren gemeld, voor oogen hadt, op het welk niet flegts het licht der Noordfche Letterkunde, HICKES, reeds zeer hoogen

gen prys ſtelde, maar het geen men heeft opgemerkt, meêr met het neder- dan met het hooge-Frank-Duitsch over een te ſtemmen, en in rymloozen maat geſchreeven te zyn (*a*). Jammer is het daarom, dat, ſchoon men in de eerſte helft der tegenwoordige eeuwe, getragt heeft, dit uitmuntend en voor onze taal zo belangryk Handſchrift uit te geeven, dit goede werk egter; by gebrek, vrees ik, van aanmoediginge; niet is konnen volbragt worden (*b*). Eêr ik dit beſluite, moet ik u nog doen aanmerken, dat men, in de Frankiſche taale, een geſchreeven Blad heeft gevonden eener berymde *Saamenſpraake des Heilands met de Samaritaanſche Vrouwe*. Dit Blad behoorde zekerlyk mede tot eenig Bybels-Rymwerk van meêr of mindere grootte: maar, daar dit Werk, zo verre men weet, niet aanweezig is, is kan men ook den juisten tyd der maakinge niet bepaalen. Ik weete wel, dat het, by den beroemden SCHILTER, wordt aangehaald, als vóór OTFRIDS tyd geſchreeven (*c*), maar vinde 'er geen het minſte bewys voor. Met dat al, ſpreeke ik niet tegen, dat het mede tot de negende eeuwe behoore.

REI-

(*a*) DES ROCHES Diſſertat., dans les Memoir. de l'Acad. de Bruxell., *Tom.* I., *pag* 506 et 507.

(*b*) Vid. STUS. Conſil. de Theſaur. Teuton. edend: apud OELRICHS, German. liter., *Tom.* II., *pag.* 137 — 139.

(*c*) SCHILT. Theſaur., *Tom.* I., ad Præfat. OTFRIDI, *pag* 12. (26) en, *l. c.*, *Tom.* II., *pag.* 102.

REINOUT. Kunt gy ons niet eenig voorbeeld geeven van den dichttrant van OTFRID?

VOLKHART. Ja wel. Zyn Gedicht, is, meest al, eenvoudig en, ten aanzien der Hiſtoriſche verhaalen van het Euangelie, niet veel meêr dan eene berymde overzettinge. In zyne geestelyke en zedelyke toepasſingen, volgt hy AUGUSTINUS en andere Kerkvaderen, zo als, verder, over 't geheel, den toon en toen bekenden ſmaak der Westerſche Kerk, hoe wel, hier en daar, met eene andere wending. Met dat al, is zyn werk niet ganſchelyk ontbloot van dichterlyke gedagten. Zyne beſchryving van 's Heilands opneeminge ten hemel en van de uitwerkinge dier wonderdaad op het oog en den geest der Apostelen kan 'er u eenig denkbeeld van geeven. „ Ylings" (zegt hy van de laatstgemelden), „ ſtonden zy verbaasd, „ en zagen hem agter na, zig ten hoogſten ver- „ wonderende over zulk eenen opvaart. Schielyk „ voer hy boven zon en maan en den gantſchen „ ring deezer waereld; nooit zag men iets dierge- „ lyks; — ſchielyk, boven de ſtandplaatſen der „ twaalf (hemel-) teekenen, ja ſchielyk, door dien „ onmeetbaaren riem (*a*), boven het Zeven-ge- „ ſternte, het ſtelzel van den Wagen, en niet min- „ der (boven) den Draak; die zig tusſchen deeze „ geſtarnten wentelt; zelfs (boven) den traagen Sa- „ turnus en den onwrikbaaren Noordſtar, dien gy, „ in

(*a*) Men zie SCHERTZ. op deeze plaats, by SCHILT, *Tom.* I, *pag.* 359.

„ in den helderen nagt, maar naauwlyks zien kunt.
„ Het zou te veel zyn voor ons menfchen, dit alles
„ op te noemen: alle die wonderbaare beelden des
„ hemels. Doch 'er is geene Star, die hy niet
„ verre te boven voer, en men mag wel zeggen,
„ *allen tradt hy ze onder de voeten.* Reikhalzende
„ ftaarden zy lange, wat dat wonder beduidde,
„ met de handen boven de oogen, om des te beter
„ te befchouwen. Ten laatfte konden zy hem, op
„ den verften afftand, naauwlyks onderfcheiden.
„ Daar de opperfte wolken een einde neemen, naast
„ aan die plaats, zagen zy hem (*a*).

ALEIDE. Is dit de taal van OTFRID? van een Frankifchen Monik, in de negende eeuwe? De man; dunkt my; hadt zuiver gevoel, kunde, *naïviteit.* „ *Met de handen boven de oogen, om beter* „ *naar den hemel te zien!*" De fchildering is naar 't leeven: ik zie de verrukte Difcipulen als voor my ftaan!

VOLKHART. Ik zie ze, met u: doch, moet u niet ontveinzen, dat ik de aangehaalde plaats voor ééne der besten, indien niet de aller beste, van zyn Werk reekene. Hy heeft 'er egter meerdere, die niet verwerpelyk zyn (*b*). Wat zyne kunde betreffe; waar door ik denke, dat gy, hier, op de Sterrekunde ziet; die wetenfchap was,

(*a*) OTFRID. Euangel., *Lib.* V., *Cap.* 17 *V.* 45—80. Edit. SCHILT., *Tom.* I, *pag.* 358, 359.

(*b*) OTFRID., *l. c.*, *Lib.* I., *Cap.* 5., *V.* 103—109. *Lib.* IV., *Cap.* 9., *V.* 41—49.

was, in dien tyd en vroeger, by de Franken, zeer in zwang (*a*).

REINOUT. En is de taal van dien Schryver nog eenigſints overeenkomſtig met de onze, of is zy onverſtaanbaar?

VOLKHART. Zy vereischt, zonder twyfel, oeffeninge, om wel verſtaan te worden en, ſomtyds, is dit laatſte moeielyk, te meêr, wyl eenige woorden, in de Handſchiften, bedorven zyn. Doch de woorden, die ik u heb voorgeleezen, koomen, veel al, overéén met den Frank-Duitſchen Tekst: waarom myne overzetting ook ſtroever is, dan ik ze, anderſints, wel hadt konnen doen vallen. Wanneer gy nieuwsgierigheids en moeds genoeg hebt, om dit, by gelegenheid, eens naar te gaan, kan ik het u gemaklyker maaken, door een uitſchriftjen van den oorſpronglyken Tekst, zo als hy, in de beste Uitgaave, gevonden wordt. Zie daar is het! —— houdt het maar voor u (*b*)! Wy zul-

(*a*) EGINH. de Vita Car M., *Cap.* 25.

(*b*) „ Sie *hintarquamun* (*a*) *gahun* (*b*),
„ Ioh ſie after imo ſahun,
„ Sih uuuntorotun (*c*) harto
„ Su-

(*a*) *Hintarquamun.* Zie, op dit woord, SCHILTER, in zyn *Gloſſarium.* Het wordt hier genoomen in den zin van *verzet, ontſteld zyn.* Van *hinter*; dat eigenlyk *agter* beteekent; komt ons *hinder*, *nadeel.*

(*b*) *Gahun*, *gahon*, *gahe*, *gah* is ons *gaauw*, *rasch*, *ylings.*

(*c*) *UUuntorotun.* d. i. *wonderende.* Als twee klinkletters *u*, deeze taal, voor een derden klinker koomen, ſpreekt men de twee eerſte uit als onze *w.* Dit is eene algemeene Regel.

zullen hier niet meêr van te ſpreeken hebben. Alleenlyk, en daar wy op deeze ſtoffe zyn, zal ik 'er

„ Sulichero ferto.
„ Thia Sunnun io then Manon
„ So uburfuar er gahon,
„ Joh allan theſan UUorolt-ring:
„ Ni giſah man er io ſulih thing.
„ *Sar* (*a*), zi *theru ſtullu* (*b*),
„ Thiu zuelif Zeichan ellu,
„ Io ſar, bi themo thinge,
„ In themo unhalden ringe,
„ Ubar thaz Sibun-ſtirri,
„ Joh ther UUagono gistelli.
„ Ther Drachon nieuuithes min,
„ Ther ſih thar uuintit untar in.
„ Saturnum ouh then dragon,
„ Polaran ouh then ſtetigon,
„ Then thu, in *berahtera* (*c*) naht,
„ So kumo thar giſehan maht.
„ Iz iſt zi lang manne
„ Su al zi nennenne.
„ Al thaz ſeltſani
„ Thes himiles *gimali* (*d*).

„ Thoh

(*a*) *Sar*, is ons *ſchier*: *ſchielyk*.

(*b*) Men verklaart die woorden verſchillende. *Stulle* en *Stalle* is hetzelfde, nadien, oudtyds, de klinkletters verwisſelden. *Stalle* is *Stand-* of *Verblyfplaats*, van *ſtaan*. *Theru Stullu*, d. i. hunne *vaste* of *ſtandplaatſe*. Van waar ook ons *Stoele*.

(*c*) *Berahtera*, d. i. *klaare*, *heldere*. Van daar misſchien, ons *dageraad*, of aanlichten van den dag.

(*d*) Eigenlyk *gemaalde*.

'er, met één woord, byvoegen, dat OTFRID, nog in zynen tyd, klaagt over de ruuw- en onbeſchaafdheid zyner taale, die hy zelfs den naam van *Boerſche* toelegt, in tegenſtelling der Romeinſche en Griekſche, welken, by hem, onder den naam van *edele* (*a*) taalen, voorkoomen. Dit woord *Boersch* moet men egter zo niet opneemen, als of de *Oost*-Frankiſche of; dat het zelfde is; *Frank-Duitſche* taal, in gelyken graad geſtaan had met dat *Boersch-Romeinsch* of *Romansch*, 't geen wy, boven, zagen, dat in *West*-Frankryk geſproken wierdt. Want, tot welk ééne volkomenheid en bevalligheid de tegenwoor-

„ Thoh n'iſt nihein ſterro,
„ Ni er ubar fuari ferro.
„ *Quedan* (*a*) man iz uuola muaz:
„ *Alle drat er ſi untar fuaz.*
„ *Kapfetun* (*b*) ſe lango
„ Uuas uuuntar ſie thero thingo.
„ Mit hanton oba then ougon,
„ Thaz baz ſie mohtin ſcouon.
„ Sie irluagutun 'nan kumo
„ Zi iungist filu rumo.
„ Thar uuolkono obanentig ist
„ Thar ſahun ſie 'nan nahist.

(*a*) *Lib.* I., *Cap.* IV., *v.* 106.

(*a*) *Quedan*, d. i. *ſpreeken*, *zeggen*. Vergel. TEN KATE II Pr. van Afleid., *bl.* 678.

(*b*) *Kapfetun*. Men verklaart dit by SCHILTER, door *ſuspicere*, *naar boven zien*. Ik voele de afleiding niet genoeg. Misſchien heeft het overeenkomst met ons *koppen*, of *koppelen*, in den zin van de *hoofden by een te ſteeken*, *op te ſteeken*, *reikhalzen*.

woordige Fransche taal, Dochter van de *Romansche*, ongetwyfeld gebragt is, blyft het, niet te min, eene zekere waarheid, dat haare Moeder gesprooten was uit het mengsel der Gallische, Latynsche en alle de andere spraaken en tongvallen, die de overwinnende Duitsche Volkeren, by hunne komst in West-Frankryk, mede bragten en aldaar voortplanteden, midlerwyl de Duitschers zelven, in hunne, nooit geheel overwonnene Landen, als nog; schoon, zekerlyk, met dien veranderden tongval, welken de tyd en bykoomende omstandigheden, altoos, in meêr of minderen graad, veroorzaaken; die oorspronglyke taal spraaken, die de Germaanen, in en lang voor het schryven van TACITUS, gesproken hadden, en die zy en wy; maar nu, sedert eenige eeuwen, vry veranderd; nog heden spreeken. Die gryze oorspronglykheid der *Duitsche* taal was de reden, waarom zy, ten tyde van OTFRID, zelfs by West-Franken wierdt geëerd, en dat men 'er Schryvers en Dichters in kende, eêr de West-Franken, in hunne spraak, op zodanigen roemen konden. Edelmoedige Fransche Letterkundigen zelve hebben geene zwarigheid gemaakt, deeze waarheid te erkennen. „ Twee „ beroemde Auteuren" (zo drukt een kundig Man deezer Natie zig uit), „ FAUCHET en PASQUIER, „ hebben *ons* de eer der Gedichten van OTFRID „ willen toeschryven: — maar de Werken, die in „ de *Theutonische* taale geschreeven zyn, behooren „ niet tot ons. De Duitschers hebben gelyk, ze te rug „ te eischen. Het schryven in *hunne* taal is, ver-

„ schei-

„ fcheidene eeuwen voor de *onze* (*a*), in de eerfte
„ fmaak geweest."

REINOUT. Onze taal fchynt dan voor één der aanzienlykfte en wigtigfte overblyfzelen der aloude gedenkteekenen deezer Landen geagt te mogen worden.

VOLKHART. Zou zy niet? ik houde haar voor één van de fchoonfte deelen der voorouderlyke nalaatenfchap; en aan ons, naar maate van den langen en alles verdervenden tusfchentyd, zo zuiver overgebragt, als flegts aan weinige Volkeren te beurte is gevallen: ik houde haar voor dien ryken fchat, uit welken eene ontellyke meenigte hunner zeden en gewoonten kan worden opgehelderd: ik houde haar voor één der doorflaanfte en fpreekendfte bewyzen van 's Lands, wel aangerande, maar nooit geheel onderdrukte, vryheid: eene taal, die, daarom, ook van ouds, een deel der zorge onzer braave Gemeenebest-beftuurderen plagt uit te maaken en, zo ik hoope, tot het einde der eeuwen uitmaaken zal! Eene taal.... Maar!... laat ik, van

(*a*) Revolut. de la Lang. Franç., *Tom.* I., *p.* 107. „ *Deux Auteurs célébres*, FAUCHET *et* PASQUIER, „ *ont voulu nous faire honneur des Poëfies* D'OTFRID: *mais les Ouvrages, écrits en Langue Teutonique, ne font point a Nous. Les Allemands ont raifon de les revendiquer. Leur Langue a été du bel ufage dans les Ecrits, plufieurs fiecles avant la notre.*" Vid. et VALESIUS in Valefian., *pag.* 124 et SCHERTZ. apud SCHILT., *Tom.* II., *p.* 2., *pag.* 17.

van deezen uitſtap, op onzen weg te rug te keeren! De tusſchenkoomende vraagen hebben ons by OTFRID langer opgehouden, dan myne meening was.

REINOUT. Gaan wy dan reeds tot de *tiende* eeuwe over?

VOLKHART. Ik diene, vooraf, uwen aandagt te vesten by een *Frank-Duitsch* ſtuk, doch, in *West*-Frankryk, in de *negende* eeuwe, gemaakt. Men weet, dat, in die eeuwe, en dus in den tyd, van welken ik u ſpreeke, de Landen, die wy bewoonen, en verſcheidene andere, zo van het Oost- als West-Frankiſche Ryk, ten prooië waren aan den roofzugt der alles ontrustende Noordſche Volkeren, welker wapenen zulk een ſchrik, ſchier overal, verſpreid hadden, dat het „ *Heere! verlos ons van de Noormannen!* de waereld doorklonk, en één der ernſtigſte gedeeltens van de Christelyke gebeden, in de openbaare Kerken, was geworden. Na zig, een' geruimen tyd, by *Haslou*; denklyk *Elslo*, niet verre van Maaſtricht (*a*); te hebben opgehouden, waren zy, ten jaare 881 of 883 (want in dit jaartal verſchillen de vroegſte Chronyken (*b*),) de Rivier de Somme overgeſtooken en in Picardie, behoorende tot West-Frankryk, gevallen. LODEWYK de III, Kleinzoon van KAREL *den Kaalen* en Zoon van LODEWYK *den Staamelaar*,

(*a*) Vergelyk WAGEN., Vaderl. Hiſt., IID; *bl.* 85. *r.* 8. *v. o*, en Byvoegſ. 2de St., *bl.* 34.

(*b*) Annal. Fuld. ad. ann, 881 et REGINO ad a. 883.

laar, heerschte, ten dien tyde, aldaar. Dees, een jong en moedig Heer, trok hen, ylings, tegen, tastte ze aan, by eene plaats, toen, *Sathelcurt*, *Sealcurt* of *Sodalchurch*; ſedert *Saulcourt*; (*a*) gezegd, in het Graafſchap *Ponthieu*, en maakte 'er zulk eene ſlagtinge onder, dat wel negen duizend man; zo men meldt; dood op den plek bleeven. 't Kon niet misſen, of zyn roem zweefde, ſtraks, op veele tongen, en 'er is, nog deezer dagen, een *Zegelied* aanweezig, op dat geval, ten dien tyde en ter zyner eere, gemaakt. De beroemde MABILLON vondt het zelve, in de voorige eeuwe (en wel, zo ik meene, op eene letterreize door de Nederlanden) in de, eertyds ſchoone, Abtdy van *Saint Amand*, by Doornik. Sedert kwam het in handen van den uitmuntenden SCHILTER, die het der waereld mede deelde (*b*). Het aanmerklykſte is, dat dit Lied in de *Frank-Duitſche* taale is geſteld, 't zy dan door een' Duitſcher of *Oost*-Frank, die zig, misſchien, onder de Benden van LODEWYK bevondt, 't zy; dat ik liever zoude gelooven; door een' Bewoonder van *West*-Frankryk. Immers de Duitſche taal kan, toen ten

(*a*) REGINO ad a. 883. H. VALESII Not. Gall., *pag.* 506. in voce *Sathul-curtis.* Conf. SCHILT. ad Επινίκιον LUDOVICI, *pag.* 8 et 14.

(*b*) Vid. apud SCHILT. in Theſ. Teuton., *Tom.* II., *p.* 2., 7—19., alwaar hy, teffens, *bl.* 6—8., zeer wel doet zien, dat dit Gedicht niet aan LODEWYK *van Germanie*, maar aan den, in de Tekst gezegden, LODEWYK III van West-Frankryk, moet toegeſchreeven worden.

ten tyde, vry bekend en in zwang geweest zyn; in het bovengemeld gedeelte van dit Ryk; als zeer na aan onze Nederlandſche Gewesten grenzende, met naame aan Henegouwe, alwaar, zy, zelfs nog eenige eeuwen daarna, geſprooken wierdt. Men vindt, dat NORBERT; die van de twaalfde eeuwe was en de *Romanſche* taal niet verſtondt; met vrugt, te *Valenciennes*, in de *Duitſche* predikte (*a*). Ook leest men dat, een deel der Friezen (*b*), thans, in *West*-Frankryk woonagtig was, en het is even min van deezen te denken, dat zy hunne moeder-taal geheel zouden vergeeten hebben, als van eenige Saxers, die zig te Bayeux hadden nedergezet (*c*). Toen de Deenen, naderhand, de laatstgemelde plaats vermeesterden, behielden deeze ook hunne taal, en men ſprak 'er veel Deensch (*d*).

REINOUT. De taal van dit Zegelied zal egter, in tongval, met die van OTFRID verſchilt hebben.

VOLKHART. Zo doet het. — Maar laaten wy, om by de zaak te blyven, hier in niet koomen: te minder, daar het niet buiten vermoeden is, dat de leezing van OTFRID en die van dit *Zegelied*, hier en daar, eenigzints zal bedorven zyn.

ALEIDE. Gun my egter te zeggen, dat dit te bejammeren is, byzonder van het *Zegelied*, zo dit na-

(*a*) VERHOEVEN, Inleid. tot de Belg. Hiſt., *bl.* 183.

(*b*) Annal. Fuld. ad ann. 880.

(*c*) Zie Byvoegſ. op WAGEN., IIde D., *bl.* 33 en 34.

(*d*) Hiſtor. Normann., *Lib.* 3.

nader aan onze ſpraak komt. *Saint-Amand* ligt immers zo geheel ver niet af! Hebt gy nooit getragt, VOLKHART, daar omtrend eenige onderrigtinge te bekoomen?

VOLKHART. Het zou, misſchien, te vergeefsch geweest zyn. Immers, ten Jaare 1693, kort na dat die Abtdy, door eene Aardbeevinge, veel geleden hadt, heeft men dit reeds vrugteloos beproefd (*a*). Ik zegge dit egter niet, om my te verſchoonen: neen, myne waarde Vriendin! Gy maakt, te regt, eene beſchuldiging in my wakker, die ik; en, mooglyk, anderen met my; meêr dan te veel verdiene. Zy zyn 'er geweest, helaas! die zagte tyden van ſtilte en rust, die kweek-ſaiſoenen van konst en weetenſchap, in welken de naarſtige hand van letterminnende Vrienden zig gaarne zou geleend hebben, en werkelyk leenen konde, ter naarſpooringe en ontdekkinge van dit en veele andere, niet genoeg bekende en egter wigtige, overblyfzelen der vroegere eeuwen, in nabuurige en verder op geleegene Gewesten. Zy zyn 'er geweest! en; als waande men, dat zy altoos duuren zouden; men heeft verzuimd (ten minſte ik belyde in dat geval te zyn) 'er zulk een genoegzaam gebruik van te maaken, als de gunſtige gelegenheid aanboodt. Sedert is het tooneel veranderd. Een voorbeeldelooze oorlog is, uit den poel der twisten, onder de Volkeren opgeſtooven, wiens heillooze gevolgen, op verſcheiden

(*a*) Brieven van MABILLON aan SCHILTER. *Vid.* in SCHILT. Theſaur. *l. c. pag.* 1.

den plaatſen, in Duitschland, de Belgien, Frankryk (*a*) en elders, ook tot de vernielinge of verſtrooiïnge van zelfs leevenlooze voorwerpen, met naame van onwaardeerbaare Handſchriften, zig hebben uitgeſtrekt, en ons afgeſneden van de hoop, om veelen derzelven ooit weder te aanſchouwen. Beklaaglyke les voor het toekoomende, doch die ons, teffens, het oog dient te openen, en te overtuigen van het nut en belang, om, zo veel mooglyk en zo ſpoedig doenlyk, de nog aanweezende naar te ſpooren, door middel der, zo heilryke, drukkunst in het licht te brengen en, langs deezen weg, tegen de ongunst der volgende tyden te beveiligen.

REINOUT. Elk minnaar der letteren moet dit met u eens zyn. Maar de kwaal is oud. Hadden on-

(*a*) Men zie, nopens den „gruuwel der verwoeſtinge;" zo als men hem te regt noemt; die de vroegſte en raazende Burgertwisten in Frankryk hebben veroorzaakt, het aangeteekende by MEYER, *Parys in zynen tegenwoordigen toeſtand geſchetst.* II D., *bl.* 153. 154. Voor het overige ſtrekt het tot troost, dat men, in Frankryk zelve, ſints eenigen tyd, beezig is, om het verſtrooide van Boeken, Schilderyen, Beelden, Penningen, Steenen en wat dies meêr is, by een te vergaderen en onder kundige handen te ſtellen. Onder de Handſchriften, die, thans, aldaar berusten, behooren verſcheiden ſtukken, welken, voorheen, een deel der Boekeryen hebben uitgemaakt van de thans genoemde *Belgien*: in welk Gewest ook de Ryſſelſche Charteren gezegd worden, zeer veel geleden te hebben.

onze Voorouderen dit, by den aanvang des Spaanschen Oorlogs, in het werk gesteld, welke schatten zouden wy niet bezitten, en hoe veele zaaken zouden wy niet kennen, naar welken wy, thans, blindelings tasten!

VOLKHART. Zy waren menschen, als wy. Laaten wy hen doen rusten, die genoeg aan ons eigen kwaad hebben! Ik dank, met dit al, veelen van hun, die, te midden van dien oorlog, de letteren aankweekten en, somwylen, zwaard en pen, ten nutte van het Vaderland, beurtlings bezigden. Denk aan VAN DER DOES, Vader en Zoon! denk aan anderen! en dit zy, nopens deeze stoffe, genoeg. Wilt ge een staal zien van het *Zegelied* op LODEWYK? Maar ik ben, wederom, zo digt my mooglyk aan de oorspronglyke bewoordingen van den Frank-Duitschen Tekst gebleeven, schoon ik wel weete, dat dit eene stroefheid aan den styl geeft, die aan het oor van de meesten mishaagt.

REINOUT. Ik minne, daar het pas geeft, een' fierlyken styl, maar offere die, in dit geval voornaamlyk, zeer gaarne op aan het eigenaartige van de denk- en spreekwyze der Ouden: dit is by my het waare, de ziel der zaake, en zonder het welke men niet, dan ten halve, in hunne begrippen leert in dringen.

ALEIDE. Zo zou ik ook denken, en kiezen den spiegel boven de lyst.

VOLKHART. Dan zullen wy het eens zyn. — LODEWYK komt voor, als van veele Vrienden verlaaten, van Vyanden overvallen, doch niet te min, onder de bescherminge van het Opperweezen,

door eenige getrouw gebleevenen gekooren, om tegen de Noormannen op te trekken. Hy neemt die keuze aan: roept zyn Leger by een: ſpreekt den zynen toe. Zie hier, op welk eene wyze, en met welk gevolg.

„ Troostet u, Gezellen!
„ Byſtanders in myn noot!
„ God heeft my hier gezonden:
„ Hy zelf doe my genade!
„ Wyl gy beraadſlaagd * hebt,
„ Dat ik het heir zal voeren,
„ Zal ik my zelf niet ſpaaren,
„ Tot ik u heb gered.
„ Myn wil is, dat my volgen
„ Allen, die God getrouw zyn!
„ 't Is u beſchooren (*a*), hier te weezen,
„ Zo lang, als Christus wil:
„ Dewyl hy onze beenderen beveiligt,
„ Waar van hy heeft geſprooken (*b*).
„ Zo wie hier, in der yl,
„ Voldoet aan Godes wil,
„ Komt hy *gezond* * *'er uit*,
„ Ik zal hem loonen.
„ Blyft hy 'er in,
(Dan loon ik) „ zyn Geſlagt."

* Anders, *Beſlooten.*

* d. i. *behouden uit het Gevegt.*

En dan volgt 'er verder.

„ Toen, nam hy ſchild en ſpeer,
„ Algelyk reedt hy voort:

„ Streng

(*a*) Zie hier *bl.* 230. (*b*)
(*b*) Zie hier *bl.* 230. (*c*)

„ Streng wilde hy zig wreeken
„ Op zyne *wederſaaken* *.
„ Toen 't niet zeer lange was geleeden.
„ Vondt hy de Noormannen.
„ God lof! zeide hy.
„ Hy zag, 't geen hy begeerde.
„ De Koning reedt koenlyk,
„ Hy zong een *vroom* † Lied,
„ Ja allen zongen t'ſaamen
„ *Kyrië eleiſon!*
„ De zang was gezongen.
„ De ſtryd was begonnen.
„ Het bloed *ſcheen* * op de wangen
„ Der *ſpeelende* (*a*) Franken.
„ Gelyk als LODEWYK
„ Vogt geen der Helden, daar.
„ Snel ende koen,
„ Dat was hem aangebooren.
„ Sommigen doorſloeg hy.
„ Sommigen doorſtak hy.
„ Hy ſchonk, thans,
„ Zynen vyanden
„ Bittere dranken.
„ Zo weeken zy uit het leeven.
„ Glooft zy Godes kragt!
„ LODEWYK wierdt zeeghaftig.
„ Zeg allen heiligen dank!
„ Hem wierdt het zegeveld.

* d. i. *Tegenſtanders: Partyen*

† d. i. *Krygslied. Geestelyk Lied.*

* d. i. *was zigtbaar: gloeide.*

Ver-

(*a*) *Speelende.* d. i. *ſtrydende.* Zie *bl.* 231. (*e*) alhier.

Vergenoeg u hier mede, en ontvang teffens een affchrift van het oorſpronglyke (*a*)!

REI-

(*a*) Apud SCHILT. in Theſaur, *Tom.* II., *l. c.*, *pag.* 14—19. v. 77—112.

„ Troſtet hiu Geſellion!
„ Mine notſtallon!
„ Hera ſanta mich God,
„ Doh mir ſelbo genod!
„ Ob hiu rat thuti,
„ Thaz ih hier geſurti,
„ Mih ſelbon ni ſparoti
„ Unz ih hiu *ginerti* (*a*).
„ Nu uuil ih thas mir uolgon
„ Alle Godes holdon,
„ *Giskerit* is thiu *hierwist* (*b*),
„ So lango ſo wil Krist.
„ UUil her unſa bina uuarth,
„ Thero habet *giuuaht* (*c*)
„ So uuer, ſo hier in ellian
„ Giduat Godes uuillian,
„ Quimit hi giſund us,

„ Ih

(*a*) Van *ginerien*, d. i., *bevryden*. Zo men niet moet leezen *ginesti*: van *ginezan*, d. i. *geneezen*, *herſtellen*.

(*b*) Eigenl., „ uw *hierweezen* (d. i uw *aanzyn*, uw *verblyf* op aarde,) *is beſchooren: vastgeſteld*."

(*c*) SCHILT. *l. c.*, *pag.* 16, zet dit over „ *welker bewaaring hy heeft*." (quorum habet *cuſtodiam*): maar hy zegt zelve, in eene noot, dat de tekst ſpeelt op Pſalm 33 vs. 21. „ *De* „ *Heer zal alle hunne beenderen bewaaren*." De zin van de woorden in den tekst kan dan zyn, „ *waar van hy geſprooken heeft*:" want *gimaht* is, elders, by SCHILT. zelven, *gewaagd*, *geſprooken*. Zie zyn GLOSSAR. TEUTON. op dit woord.

REINOUT. Ik danke u, en zal het, nader, tegen den anderen vergelyken, om, daar uit, de overeenkomst

„ Ih gilonon imos.
„ Bilibit her thor inne,
„ Sineme *kunnie* (*a*).

„ Tho nam her ſkild indi ſper,
„ Ellianlicho reit her.
„ Uuold her uuarer *rahchon* (*b*)
„ Siná uuidarſahchon,
„ Tho ni uuas iz buro lango,
„ Fand her thia Northmannon.
„ *Gode lob!* ſageta,
„ Her ſiht, thes her géreda.
„ Ther Kunig reit kuono,
„ Sang lioth frano.
„ Joh alle ſaman ſungun
„ *Kyrieleiſon* (*c*)!
„ Sang was geſungun.
„ *UUig* (*d*) uuas bigunnun.
„ Bluot ſkein in uuangon
„ *Spilodunder* (*e*) Vrankon.
„ Thar

(*a*) Van hier ons *Kunne: Geſlagt*: en, in 't vervolg, *gikunni*; d. i. *aangebooren*.

(*b*) Voor *wreeken*. Zie TEN KATE, 1ſte Pr. van geregelde afleid., op *wreek*. bl. 544.

(*c*) Gewoon Kerkgezang, 't geen men ook in den ſtryd zong. Men zie SCHILT. Theſ. T. II., *p*. 16. Vergelyk over het zingen, by 't aanvangen van den ſtryd, PAQUOT, Memoir. pour l'Hiſtor. Litt. des P. B., *Tom* XI, *pag*. 441—448, en Memoir. de litterat., *Tom*. III, *pag*. 334.

(*d*) *Wig*, *wych*, d. i. *Stryd*.

(*e*) *Spilodunder*, d. i, *der Speelende*, voor der *Vegtende*. Van hier

komst of afwykinge der vroegere en tegenwoordige taale te konnen ontdekken.

VOLKHART. Hier toe kan het tot een proefjen ſtrekken. Voor het overige kenne ik, buiten eenige Kerkliederen, geene andere Frankiſche Dichtſtukken der *negende* eeuwe.

ALEIDE. De *tiende* zal ons dan nieuwe ſtoffe opleeveren!

VOLKHART. Het tegendeel is waar. Immers, voor zo verre ik heb konnen naarſpeuren, biedt zy ons; en even min de *elfde*; in 't geheel geene, 't zy Frankiſche, 't zy Hoog- of Opper-Duitſche, over-

„ Thar raht *thegeno* (*a*) *gelih*.
„ Nich ein ſo, ſo HLUDUUIG,
„ Snel indi kuoni,
„ Thans uuas imo gekunni,
„ Suman thuruch-ſluog her,
„ Suman thuruch-ſtach her.
„ Her ſkancta ce hanton,
„ Siman Fianton
„ Bitteres lides (*b*).
„ So uuehin bio thes libes.
„ Gilobet ſi thiu Godes kraft!
„ HLUDWIG uuorth ſighaft.
„ Sag allin Heiligon thanc!
„ Sin uuarth ther ſigekamf."

hier *nydſpel*, d. i., *gevegt*. Zie HUYDEC. op STOKE, I. D., bl. 37. Vergel. SAMUEL II B., H. 2. v. 14.

(*a*) *Degen* beteekende, ouwlinks, een *Held*. Zie HUYDEC., op STOKE II D., *bl* 315.

(*b*) d. i., *Vogt*, *drank*; van *lyden*, d. i., *loopen*, *vlieten*.

overblyffelen aan. Een verlies egter, het geen men, ten aanzien der laatstgemelden, in de *twaalfde* en *dertiende* eeuwe vindt vergoed. Laat ik u hier wat breeder over onderhouden.

De Leenregeering, deels uit den nooddwang der tyden, deels uit de zwakheid der Oppervorften, gebooren, federt in volftrekte tiranny veranderd en, langs een' ftroom van traanen, over de puinhoopen van volksgeluk, ten toppe van geweld gevoerd, kreeg, reeds op het einde der *elfde* eeuwe, eenen, voor haar onherftelbaaren, krak. Het bywoonen naamlyk der Afiatifche kruistogten verminderde zeer het tydlyk vermogen van verfcheiden kleine Dwingelanden, vermeerderde de vryheid der Ingezeetenen, bevorderde de Koopmanfchap en ontrukte den fluier der domheid aan het oog, zo wel als het juk eener zo lange flaavernye aan den hals, van het verblinde en ter neder gedrukte menschdom. De geest, welhaast in een beter lucht ademende, en, meêr en meêr, ontwikkeld wordende, baande zig, allengskens, een' weg tot die meêr gemeenzaame verkeeringe met en onder alle ftanden van menfchen; het zy Landsgenooten of vreemden; tot die zagtere zeeden, tot dien bloei en glansryken ftand van kunften en weetenfchappen, door welken de Europifche Natiën, met naame ook; waar op het hier aankomt; de Germaanifche Afftammelingen, aan deeze en geene zyde van den Ryn, naderhand, zo zeer uitblonken, en den zetel van befchaaftheid, kennis en geluk, door den tyd, by zig gevestigd zagen.

Het kon niet misfen, of het voorgezegde moest

ook, al vroeg, een gelukkigen invloed hebben op de Hoog-Duitſche Dichtkonst. De aanweezende overblyffelen der *twaalfde* eeuwe zyn 'er voldoende bewyzen van. Met één woord zal ik ſlegts aanroeeren het, naar gelang van den tyd fraaie, Lofdicht op ANNO, Aartsbisſchop van Keulen, grooten vriend van WILLEM, Bisſchop van Utrecht, en overleeden in het jaar 1075. MARTIN OPITS, de Vader der Hoog-Duitſche Dichtkunde, ſchaamde zig niet, dit ſtuk, uit het ſtof, in het welke het, tot dus verre, verſchoolen hadt gelegen, in het licht te brengen: 't geen, ſedert, door anderen, te meêrmaalen is geſchied (*a*).

Maar, voornaamlyk, moet ik uwen aandagt bepaalen by dien algemeenen zang- en dichtlust, ja drift, die, in het hooger deel van Duitschland, zo wel als in verſcheiden andere Ryken en Staaten, byzonderlyk ſedert de regeeringe van Keizer FREDRIK I, gezegd *met den rooden baard*; die ten jaare 1152 op den troon klom; plaats greep.

Na den tyd van KAREL den Grooten, mogt men, hier en daar, eenige kundige Lieden vinden, maar, over het algemeen, was de ſmaak ellendiglyk bedorven. De Hoven der Vorſten waren opgevuld met laffe Zangers en Bootſemakers, hoedaanig ſoort van Volk, van ouds, by alle Volkeren bekend waren, en van het welk Keizer HENRIK de tweede, ten jaare 1043, eene

(*a*) SCHILT. Theſaur., *Tom.* II., *p.* 2. Bragur, *Tom.* I, *pag.* 179, 140.

eene zeer groote meenigte weg joeg (*a*): zo als wy reeds iets diergelyks, door Keizer LODEWYK den Vroomen, zagen gefchieden. Doch, onder FREDERIK, kreeg een beter fmaak leeven en vuur. Burgers, Edelluiden, Ridders, Graaven, Vorften, Koningen, de Keizer zelve en eenige zyner en hunner opvolgers; met naame Keizer HENRIK VI, Koning WENZEL van Boheme, Markgraaf OTTO van Brandenburg en veele anderen (*b*); befchermden niet flegts de dichtkunde, maar floegen zelve, nu en dan, de hand aan de lier. Hunne Hoven wierden, ten deezen en anderen opzigte, Kweekfchoolen van vernuft, werwaarts alles heen vloeide, verzekerd van de rykfte beloonigen, kleederen, paerden, zilver, goud, kleinodien en al het geen het vermaak van het leeven ftreelen kon. De fchoonfte Vrouwen zelfs en van den eerften rang rekenden voor zig zo wel een punt van belang, dat Dichters haar bezongen, als dat Ridders voor haar ftreeden. De Dich-

(*a*) Herm. Contracti Chron;, *ad ann.* 1304. Zie ook FAUCHET, *des Poët. Franc.*, *pag.* 577. Dit Volk heet, in 't Latyn, *Hiftriones* en *Joculatores*. Men kan niet twyfelen, of, uit het laatfte woord, is ons *Goochelaar* afkomftig, zo wel als *Jongleur*, by de Franfchen: van welke *Jongleurs*, ftraks, nader, in den tekst. Deeze Lieden zongen, fpeelden, deeden allerleie gaauwigheden en potzen. De Swabifche Dichters zeiden; zie ik; *gouch* voor *gek*, en kenden reeds de *Gougeléren* en hunne kunstjes. Zie Pröben Schwab. Poëf, *pag.* 102. 179. 226.

(*b*) Pröb. Schwab. Poëf. Vorbericht, *bl.* 20. 21. enz.

Dichters oeffenden elkaêr in Duitfche Vaerfen van veelerleien aart, en die betrekking hadden, b. v., tot geestelyke, wysgeerige, zedelyke, natuurkundige en minne-ftoffen, Helden- en Ridder-hiftorie. En fchoon fommige oude Schryvers van dit alles, wel eens, te breede opgaave maaken en, om de zaaken verwonderlyker te doen fchynen, zig niet hebben ontzien, den boozen geest ten toneele te voeren en, met een voor hem nadeelig gevolg (*a*), tegen de Dichteren te doen redentwisten, kan men, onder het belagchen van zulk eene bygeloovigheid, die, thans, een fprookje voor de kinderen zou uitleeveren, geenfints egter de veelvuldige dichterlyke byeenkomften en wedftryden (*b*) ontkennen, die, aan de Hoven en elders; fomtyds onder voorzitting der eerfte perfonagien van beiderlei geflagt, en toewyzing van een' eeren-prys voor den besten Dichter in de Duitfche taale; plaats greepen: in navolging; zo ik niet vreemd ben; van het geen, nopens de Latynfche, al vroeger in zwang was geweest (*c*).

Onder de Duitfche Dichteren der *twaalfde* en *dertiende* eeuwen munteden die geenen uit, welken men gewoon was *Minnezangers* te noemen: niet, om dat deeze Lieden zig tot dat foort van Gezangen alleenlyk

(*a*) RÖTHE Chron. Thuring., ad ann. 1206. apud MENCKEN., Scriptt. rer. Germanic., *Tom.* I., *pag.* 1697. et TENSELII Hift. Goth., *pag.* 518. 531.

(*b*) Prob. Schwab. poëf., Vorber., *pag.* 19. 32.

(*c*) BOECLER. de reb. gest. fec. IX et X. in Conrado I., *pag.* 240.

lyk bepaalden, maar om dat het zelve een voornaam deel byzonderlyk hunner jeugdige oeffeningen zal hebben uitgemaakt: want de liefde; die zo meenig' Dichter vormde; was nooit wakkerder dan in deeze tyden, en ſchoon zy, in het Ridderlyke kleed, dikwerf eene eerbiedige houdinge aannam, vertoonde zy zig ook, te meermaalen, in de gedaante der lagchenſte vreugde. Men ſpeelde, men danste, men ſprong, op 't geluid van Fluiten, Harpen, Trommelen, Trompen, Vedelen, en den blygeestigen uitroep van een *heia! hei!* met het voorwerp van zyn verlangen in het ronde, en den besten Danſer viel een roozenkransjen te beurt (*a*).

ALEIDE. Hoe eenvoudig! hoe onſchuldig!

VOLKHART. Geloof dit evenwel niet zonder uitzondering, myne Vriendin! Ik minne, als gy, het onderzoek der vroegere tyden. Zy zyn de ſpiegel van het voorleedene en de regel voor het toekoomende, maar, zo wel om de feilen te ontwyken, als om de deugden naar te volgen. Menſchen waren, altoos, menſchen, en die *goede oude tyd* leert, al dikwyls, dat onze hedendaagſche gebreken niet nieuw zyn.

ALEIDE. 't Zal my zeker toch niet ſchaaden, eenige deezer Dichters te leeren kennen.

VOLKHART. In tegendeel: ik ſpreeke ook van de algemeene, niet juist van hunne byzondere,

ze-

(*a*) BODMER prob. von Schwab. poes. I *Th.*, *bl.* 151—154.

zeden. HENRIK VON VELDIG, REINMAR *de oude*, WALTER VON VOGELWEIDE, WOLFRAM VON ESCHILBACH, HENRIK VON OFTERDINGEN, TANHUZER, REINMAR VON ZWETER verdienden, onder de *Minnezangers*, byzonderen lof. ESCHILBACH bloeide in de *twaalfde* en 't begin der *dertiende* eeuwe. Hy is het; en, naar den aart van die tyden, ſtrekt het tot een blyk van zyn vernuft; aan wien men den letterkamp met den Vorst der duiſternis; die den naam van NAZIAN zou hebben aangenomen, en door OFTERDINGEN ter hulpe zyn opgeroepen (*a*); toekent. Men ziet drie zedekundige Gedichten; *Koning* TYROL *von Schotten* (Schotland), de WINSBEKE en de WINSBEKIN gezegd (*b*); voor zyn werk aan, en men zou of onkunde of onpartydigheid verraaden, indien men laag op deeze ſtukken nederzag. De oordeelkundigſte mannen, waar onder

(*a*) BODMER *Vorber.* der Schwab. poëſ., *pag.* 19 en 32.

(*b*) Sommigen meenen, dat deezen de Naamen van, voorheen leevende, Perſoonen zyn geweest. Doch niets was, ten tyde deezer Dichteren, meêr in zwang, dan 't verſieren van Naamen. Ook heeſt men te vergeefsch naar TYROL, (Conſ. CAMDENI Epiſt., *pag.* 70.) onder de Schotſche Vorſten gezogt. Ik ſchryve dan het een en ander liefst toe aan eenen inval des Dichters, ook ſchoon 'er, voorheen, een Geſlacht, WINSBEKE gezegd, in Beiere, kan geleefd hebben. Zie VELSER. by BODMER, *l. c.*, Vorber., *pag.* 171. *Bragur*, *Tom.* 2., *pag.* 226—229.

der onze JOSEPH SCALIGER; dat eeuwig flonkerend licht der Leidsche Hooge-Schoole en van Europa; roemden dezelven, met nadruk. Een zeer ervaaren Hoog-Duitsch Taalkenner, GOLDAST VON HAIMENSVELD, gaf ze, ten jaare 1604, met fraaie kantteekeningen, naar een schoon Handschrift der 13 of 14 eeuwe, in 't licht. Die uitgaaf is, sedert, vernieuwd (*a*) en, nog korts geleden, is de TYROL, op eene treffelyke wyze, onder den naam van *Didaktische* Gedichten, vertaald, terwyl de WINSBEKE en WINSBEKIN, met eene goede verklaaringe zyn voorzien (*b*). Het Hand-Schrift zelve, van 't welke GOLDAST zig hadt bediend, by verloop van tyd, in de, voorheen Koninglyke, Boekery van Frankryk geraakt, en het gebruik daar van, by opene Brieven, aan drie Hoog-Duitsche Geleerden; waar onder de Zurigsche Dichter BODMER; toegestaan zynde, bevondt de laatsgemelde, dat het wel *honderd vier en veertig* dichtstukken, van even zo veele Dichters, bevattede, en deedt het, ten jaare 1748, onder den naam van *Proeven der oude Swabische Poësie*, op de Pers: want alle deeze stukken zyn in Swabischen tongval gesteld, waarom ook de *Minnezangers*, gewoonlyk, *Swabische Dichteren* worden gezegd. Die spraak naamlyk was, ten aanzien deezer kunste;

(*a*) Door SCHERTZ, in SCHILT. Thes., *Tom.* II., *p.* 2. *seqq.*

(*a*) Bragur. *Tom.* I., *pag.* 223—224., *Tom.* II., *pag.* 225—228.

te, byzonderlyk in zwang geraakt, federt de Swabifche Hertogen, uit het huis van Hohenftauffen, op den Keizerlyken Troon zaten. Doch men heeft ook, voor weinige jaaren, te Jena, Breslau en Colmar, drie Werken van nog andere Minnezangers deezer tyden ontdekt, die in eenen anderen Hoog-Duitfchen tongval gefchreeven waren (*a*). Trouwens de zogezegde Swabifche Dichters; die, daarom, juist allen geene Swaben van geboorte waren; deeden dit zelven fomtyds. De Kruistogt van GODEVAART VAN BOUILLON, door ESCHILBACH; zynde een H. S. op Pergament, in de Keizerlyke Boekery van Weene; de Togt van KAREL den grooten tegen de Saraceenen (*b*), en de overoude Ridderlyke Romans van WOLF DIETERICH, DIEDERICH VAN BERNE, *Koning* SIFRIED *van Nederland*, *Hertog* SABIN *van Braband*; die men alle mede aan ESCHILBACH toefchryft; konnen hier van ten preuve ftrekken, zo wel als de *kleine Rofegaard* van

(*a*) Nahricht des Gefchlechts der VON SCHLIEFFEN. Einleid., *pag.* 179 en 205. Bragur, *Tom* 2., *pag.* 324—332. De Hoogduitfche tongvallen verfchilden, reeds toen ten tyde, zeer veel. Zekere HUGO VAN TRIMBERG, een Dichter van 't begin der 14 eeuwe, heeft 'er verfcheiden van opgegeeven. Dit werk is zeer zeldzaam, maar men vindt 'er een uittrekzel van in HEUMANNI *Opuscula*, *pag.* 634. Zie ook Crit. Beytr., *Tom.* VII, *pag.* 319

(*b*) SCHERTZ præfat. ad Anonym. Fragm. de *Bello in Saracen.*, in SCHILT. Thef, *Tom.* II., P. 2.

van OFFERDINGEN, en wat dies meêr is. Stukken, zelden by de onzen doorzien of genoemd, doch die de middel-eeuwen naar 't leeven ſchilderen en, deels, te vinden zyn in het Hoogduitsch, zogezegd, *Heldenboek* (*a*).

REINOUT. En zyn dit alle gewasſchen van Duitſchen grond?

VOLKHART. Ten opzigte der meeste, meene ik ja: doch, in dit tydperk, legden de Hoog-Duitſchers zig ook toe op overzettingen uit het *Latyn* of *Fransch*. Uit het *Latyn*, komt my geene andere voor de handdan eene vertaaling van, ten minſten, een deel des Bybels (*b*), en eene andere van OVIDIUS (*c*), omtrend de helft der 13de eeuwe. Doch de

(*a*) Dit *Heldenbuch* wierdt, voor het eerst, gedrukt, by HENRICH GRAN, te Hagenau, in 't jaar 1509, en, daar na, in 1559, by FEYER-ABENDT, te Frankfort. De verdeeling der Boeken is, toen, veranderd, en het blykt my, uit vergelyking der aanteekeningen van GOLDAST, op TYROL en WINSBEKE, met beide deeze drukken, dat GOLDAST zig ſlegts van de laatſte bediend heeft: 't geen ik, tot beter verſtand zyner gezegden, opteekene. Zie verder over *Dieterich von Bern*; welken naam eenigen uit *Verona*, anderen uit *Beyeren*, afleiden; byzonderlyk *Bragur*, *Tom.* 2., *pag.* 199, 207—212. Vergel., *l. c.*, *pag.* 289—389.

(*b*) MEERMAN's Geſchied. van Kon. WILLEM II, 3 *D.*, *bl.* 100—104.

(*c*) Crit. Beytr. *Tom.* I, *pag.* 118. Ik ſlaa, willens en weetens, over eene, iets jongere, overzettinge van zekere Bybelgeſchiedenis, die niet veel om het lyf heeſt. Zy

de overzettingen uit de *Fransche* taale waren niet minder in zwang, en de Swabische Minne-Dichters munteden hier weder in uit. HENRIK VON VELDIG; dien men voor eenen *Nederduitscher*, dat is Inboorling der Landen aan den *Neder-Rhyn* (*a*); aanziet, en die omtrend de helft der twaalfde eeuwe bloeide, hadt, uit die taal, den *Æneas* van VIRGILIUS vertolkt (*b*), en de, reeds dikwerf genoemde, ESCHILBACH; die, zo alles van hem is, 't geen men hem toeschryft, een zeer naarstig man moet geweest zyn; wordt ook gezegd de, in oude tyden zeer beroemde, *Romans* van PERÇEVAL-

draagt een blyk, hoe sommige Rymers tyden en zaaken door een warden, en zy brengen de lagchspieren in beweeging, als men leest, dat één van JOABS Wapendraagers, na ABSALON doorstooken te hebben, in wanhoop, te midden van Judéa, uitroept:

„ Die schuld is verdient mein,
„ Ich wol mich ertrenchen in dem *Rein.*

Zie Crit. Beytr. *Tom.* VII, *pag.* 603.

(*a*) In dien zin, sprak MELIS STOKE van een
„ *Nederlant*, an den *Rine.*

B. I. V. 169. alwaar HUIDECOPER. Vergel. *Heldenb.* III. *Th.*, *pag.* 197. Uitg. van 1590.

(*b*) BODMER Schwab. Poëf., *Vorber.*, *pag.* 36. Wie den *Æneas*, in de *twaalfde* eeuw, in het Fransch gedicht hadt, vinde ik noch by FAUCHET (des anç. Poët. Franç.), noch elders. VELLY (Hist. de Françe, *Tom.* III., *pag.* 248.) gewaagt 'er slegts van, op de 13de eeuwe.

VAL en WILLEM *van Orange* gedicht te hebben (*a*). PERÇEVAL komt my een oorſpronglyk *Fransch* ſtuk voor, door CHRESTIEN *de Troyes*, in de twaalfde eeuwe, gedicht en aan PHILIPS, Graave van Vlaanderen, opgedraagen (*b*). De Roman van WILLEM van Orange; gehouden voor eenen der dapperſte Veld-Overſten van KAREL den grooten, en die, in Provence en daaromſtreeks, eenig Graaflyk bewind ſchynt gevoerd te hebben; dunkt my ook uit de Franſche taale afkomſtig. Dit weete ik dat men, nog voor de helft der *elfde* eeuwe, in Normandie, een Lied (*c*) ter eere van deezen WILLEM zong, dat ook zyn leeven, al zeer vroeg, op eene *Romanesque* wyze, in Frankryk beſchreeven is geworden (*d*), en dat de Vlaamſche Dichter MAERLANT (dien wy, in 't vervolg, zul-

(*a*) BODMER, *l. c.*, *pag.* 37. Bragur, *l. c.*, *pag.* 148. Nachr. des Geſchlechts der VON SLIEFFEN, Inleit., *Cap.* 2., *pag.* 10 (2.) 68. 102. 104. 109. 111.

(*b*) FAUCHET des anç. Poët. Franç., *pag.* 559. *Vſo.* conf, *l. c.*, *pag.* 557. *Vſo* et 558. *Vſo.* Men vindt, dat ook RAOUL DE BEAUVAIS den *Perçeval le Gaulois* maakte, (Memoir. de Litterat., *Tom.* III. *pag.* 469) en dat dit Stuk, daar na, in onrym wierdt overgebragt, en in 1559. gedrukt. Memoir. d'une gr Biblioth., Lett. M., *pag.* 379. Maar, misſchien, was RAOUL maar een Afſchryver.

(*c*) ALTESERRA de reb. Aquitan., *Tom.* II., *Cap.* XV. *pag.* 170—172.

(*d*) PISE de la Princip. d'Orange, *pag.* 51, 52. Hiſt. de Litterat. *Tom.* I. *pag.* 432.

zullen leeren kennen), reeds in de dertiende eeuwe, eenige Fransche Schryvers vloekwaardig geoordeeld heeft, om dat zy veele onwaarheden van deezen Krygsman vermeldden (*a*). Van TURLIN (*b*) en andere Dichtstukken der twaalfde en dertiende eeuwe zal ik, kortheids halven, niet gewaagen.

REINOUT. Uit uw voorgaand zeggen, zou ik niet gewagt hebben, de Fransche Dichteren, zo vroeg, tot een modèl der Hoog-Duitsche, te zien gebruiken.

VOLKHART. Ik heb u gezegd, dat men geene overblyfzelen van Fransche Dichstukken gevonden heeft vóór de twaalfde eeuwe, en Fransche Schryvers zelve meenen, dat men, voor PHILIPPE AUGUSTE, in Latyn dichtede: 't geen my egter min waarschynlyk voorkomt. Dan, hoe dit ook zy, in de twaalfde eeuwe, voornaamlyk, brak de Fransche Dichtkonst door, niet alleen in de gewoo-

(*a*) In NICOLAES *den Klerk*, *Brab. Yeesten* II B; H. 43, *bl.* 152.; MS. van den Heer oud-Professor KLUIT; leest men:

„ Oec syn somme *Walsce* Boeken,
„ Die werdich syn groote vloeken,
„ Die van WILLEM *van Orenghen*
„ Groote loghenen voortbrenghen."

(*b*) Dit Stuk wordt gezegd, uit een overschoon H. S. der Hessenkasselsche Boekerye, door den Heere CASPERSON te zyn uitgegeeven. Zie Nachr. der VON SCHLIEFFEN, *pag.* 10 en 64.

woone (a), maar ook in de *Provençaale* ſpraake. Door Dichteren, *Troubadours* gezegd, en onder welken zig mede Lieden zo van den hoogſten als van laagen rang bevonden, wierdt zy thans, byzonderlyk in den laatsgemelden tongval; even als door de Minnezangers in den Swabiſchen; uitgeoeffend, en het is opmerkelyk, dat men, zo in de Franſche als Hoog-Duitſche taalen, toen ten tyde, een ſoort van hoofdſpraak voor de poëzye hadt. Sommigen deezer Troubadours en, zo my voorkomt, ook andere Franſche Dichters, reisden naar vreemde Hoven, vergezeld van Zangers en Speelliedén (b), die hunne ſtukken, op eene meesterlyke wyze, voortbragten en, ſchier overal, verwonderaars vonden (c). Provençe was, thans, een Leen van het Duitſche Ryk en FREDRIK I, Roomsch-keizer, hadt 'er RAIMOND BERENGER, gehuuwd met eene zyner Nigten, mede beſchonken. Dees begaf zig, tot het doen der hulde, in den jaare 1162, naar

(a) LE GRAND D'AUSSY. *Fabl. en Cont.*, dans la *Preface*.

(b) *Meneſtrels* et *jongleurs*. Zie LE GRAND D'AUSSY Fabl. et Cont., *Preface*, *pag* 93. DREYER Abhandl., I. *Th*, *pag*. 71. 72. 't woord ſchynt te koomen van *Ministri*. Zie breeder over hun. MILLOT Hiſt. des Troubad., *Tom*. II. *pag*. 13. 32—34. et *Tom*. III. *pag*. 356—372.

(c) Hiſt. des Troubad., *Tom*. I., Disc. prelim., *pag*. 27. 70—76. VELLY Hiſt. de Fr.; *Tom*. III. *pag*. 237. Over 't woord *Troubadour*, zie *Byvoegſ*. op Vaderl. Hiſt., 4de St., *bl*. 10.

naar Turin, daar FREDERIK zig bevond. BERENGER was een groot Voorſtander der Troubadours en bragt eenigen der besten met zig, die alle hunne kragten inſpanden, om den Keizer te behaagen. Ik zie zelfs, dat één hunner; BERNARD DE MONTADOUR; in zyne Gezangen den Vorst durfde aanzetten, om den opſtand der Milaneezen te wreeken: zo als hy ook, in 't volgend jaar, deedt (*a*), en voorts; hoe een groot minnaar zyner moedertaale hy was; egter den Provencaalen dichttrant, by zyne te rugkomst in Duitschland, beſchermde. Sommigen ſtellen hem zelfs onder die buitenlandſche Vorſten, die werkelyk Troubadours geweest zyn: doch hier voor heb ik geene bewyzen, maar wel, dat de Troubadours met lof van hem ſpreeken (*b*). Ook kan deeze meening haaren oorſprong genomen hebben uit een dichtſtukjen in de Provencaale ſpraake, 't geen ſommigen aan hem, anderen aan FREDERIK II., toeſchryven, en in het welke deeze ſoort van Gezangen wordt gepreezen (*c*).

REI-

(*a*) BEAUCHAMP, Recherch. ſur les Theatr. Franç., *Tom.* I. *pag.* 35.

(*b*) Hiſt. der Troubad. *Tom.* I., *pag.* 35. 155. 341.

(*c*) „ *Plas me el Cavaler Francès,*
„ *Et la Donna Catalana,*
„ *Et l'orrar del Genoës,*
„ *Et la Cour de Caſtellana,*
„ Lou cantar Provenſales,
„ *E la danſa Treviſana,*

„ *E lou-*

REINOUT. Hoe dit zy, 's Keizers voorbeeld zal grooten invloed gehad hebben?

VOLKHART. Zoo groote, dat veelen oordeelen, hoe, van dien tyd af, de Hoog-Duitſche, met naame de Swabiſche, Gedichten, op dien leest geſchoeid wierden, en de laatſten dus, als eene navolging der Provençaale, moeten worden aangezien (*a*). In de daad, by eenige Swabiſche Dichters vindt men Franſchen bewoordingen (*b*), daar ik, by de Franſchen, zelden Duitſche woorden vinde. Ook zyn de ſoort van Gedichten, die men, by de Provençaale en andere Franſchen ontmoet; b. v. de afwisſelende t'ſaamen ſpraaken, (*Tenſons*, *Jeux mi-partis*) enz.; den Hoog-Duitſchen niet onbekend. De eerſte ſtukken der twaalfde eeuwe, de TYROL en WINSBEKE, zyn reeds in dien ſmaak en, in het laatstgemelde ſtuk, wordt een Franſche Roman aangehaald (*c*).

Ik moet my bekorten! Laat het u genoeg zyn op te merken, dat; daar aanmoediging, eer en rykdom, thans, de dichterlyke Ryën verzelden en alles, op

„ *E lou corps Aragonès*,
„ *E la perla Juliana*,
„ *Las mans et cara d'Anglès*,
„ *E la Doncel de Toscana.*"

BEAUCH., Rech. ſur les Theatr. de Françe. *Tom.* I. *pag* 3.

(*a*) Brager. *Tom.* I. *pag.* 144. vergel egter Nahr. der VON SLIEFFEN, *pag.* 133—137.

(*b*) Schwab. Poëſ., *Tom.* I., *pag.* 108, 199.

(*a*) SCHILT. Theſaur. *Tom.* II. *pag.* 2. *pag* 24. (20.)

op den Hoog-Duitſchen Zangberg, zo weelig groeide en bloeide; beroemde Lieden de *kindsheid* deezer konst onder de Germaanen, haare *jeugd* ſedert den tyd van KAREL den Grooten, tot aan het midden der twaalfde eeuwe, hebben vermeend te moeten plaatzen, maar dit, zo gezegd *Swabisch*, tydvak; loopende van dat midden tot in den veertiende eeuwe; met den uitſteekenden naam van *manlyken ouderdom*, ja van het *gulden tydperk*, hebben aangeweezen (*a*). Ik voor my, egter, vermeene, dat dit niet ſlegts van den eigentlyken Swabiſchen, maar ook van andere Hoogduitſche tongvallen, zou konnen gezegd worden.

Na de *eerſte helft*, ondertusſchen, der *veertiende* eeuw verviel, met de beſcherminge der kunst, de kunst zelve en; dat merkwaardig is; de *Swabiſche* dichttrant omtrend gelyktydig met de *Provençaale* (*b*). De laatstgemelde moest zwigten voor de Italiaanſche, die zy; gelyk men meer gezegd heeft; met haare melk gezoogd hadt, en die nu, onder het aanheffen van eenen DANTE en PETRARCHA, wel rasch den Dichterlyken boven-toon in Europa zong. De eerstgenoemde hadt zulke treflyke Navolgers niet. De gantſche Hoog-Duitſche Dichtkunde geraakte in handen van zogenaamde *Meester-Zan-*

(*a*) ORTLOB de var. Germanor. Poëſ. ætatib. Vid. Crit. Beytr. *Tom.* I. *pag.* 280. En Bragur, *Tom.* I., *pag.* 141.

(*b*) Bragur, *Tom.* I. *pag.* 150 MILLOT. Hiſt. des Troubad., Disc. prælimin., *pag.* 79. 80.

Zangers, een geringer foort van Geniën, dan de *Minne-Zangers* (die zig, egter, ook wel eens *Meester-Zangers* genoemd hadden) geweest waren, fchoon zy, nu en dan, een' man van naam; b. v. den bekenden Geloofshervormer LUTHER; in hunnen kring zagen. En zo fleurde deeze Dichtkunde treurig voort tot in het begin der *zeventiende* eeuwe, toen de geestryke Silefiër, MARTIN OPITS, haar deedt herleeven en den eerften voet zettede naar die hoogte, op welke zy, thans, zo glansryk praalt. Die OPITS, myne Vrienden! wiens ronde opregtheid niet ontveinsde, dat onze uitmuntende DANIEL HEINS (en dit moogt gy onthouden) hem het waare fpoor ten zangberge hadt aangeweezen (*a*).

Zie daar genoeg, zo niet te veel, van deeze Dichteren. Vergeef my, zo de aaneenfchaakeling der ftoffe my de grenzen myner belofte heeft doen overfchryden. Ik moest u maar brengen tot de *dertiende* eeuwe.

REINOUT. Hier by verliezen wy niets, en, door ons een breeder denkbeeld te geeven van den ftaat der Hoog-Duitfche of Over-Rynfche Dichtkunde, zo als ook, ingewikkeld, van eenige andere middel-eeuwfche zeden, behoeft egter de voorgenoomene vergelyking van dien ftaat met onzen Inlandfchen, zig niet verder uitteftrekken dan onze affpraak is.

ALEIDE. Uwe Letterreize heeft my geleerd, niet vermoeid, fchoon wy een' langen weg afgelegd en

(*a*) Crit. Beytr. *Tom.* I *pag.* 228. WAGENSEIL von der *Meisterfinger. l. c. Tom.* III. *pag.* 387. *en volgg.*

en een, weinig bezogt, pad betreeden hebben. Nu, op onze grenzen te rugge, verlange ik naar de vergelyking, die REINOUT aanroerde.

VOLKHART. Dit was het oogmerk alleen. Zie hier, daar omtrent, myne geringe gedagten.

Wy hebben genoeg gezien dat, in alle Landen en door alle tyden, gedicht wierdt: dat TACITUS dit reeds verhaalt van de Germaanen, in het algemeen: dat, bepaaldelyk, de Friezen nog Gedichten hunner Koningen kenden, in de *agtste* eeuwe. Op zig zelve dan, is 'er geen twyfel aan, of ook onze Landgenooten zullen, van de *negende* tot aan de *dertiende*, wel een Stuk van meêr of minder waarde hebben voortgebragt: de dichtader kan niet geheel opgedroogd, de menschlyke natuur niet veranderd geweest zyn. Maar, *op welke wyze*, hebben zy gedicht? Dit is, dunkt my, de eenigste vraag.

Zo men agt geeft, dat onze Voorouders, behalven denzelfden oorsprong met de overige Duitsche Volkeren, ook; blykens het aangehaalde; dezelfde taal hadden: dat zy mede; bereids voor de *negende* eeuwe; denzelfden, d. i., den Christelyken, Godsdienst omhelsden: dat zy een' en denzelfden Opperheer; de Frankische Koningen, naamlyk, of Duitsche Keizers; erkenden: dat zy; behoudens de byzondere Wetten van elk Volk; te saamen de algemeene (*a*) eerbiedigden en, ook ten tyde der Graaven, eene gelyksoortige Regeeringe als de

(*a*) De *Capitularia*, naamlyk, der Fransche Koningen. Zie VAN DE SPIEGEL, Oorspr. der Vaderl Regt., *bl.* 64.

de overigen hadden: dat de Franſche en Duitſche Oppervorſten, dikwerf, te Nieuwmegen, te Utrecht, en elders hier te Lande, met hunnen Hofſtoet, zig ophielden (*a*): dat onze Graaven, veel al, met Vrouwen uit het hoogere Duitschland gehuuwd waren, en die ſtreeken, als bekend is, te meermaalen bezogten: dat de Rynhandel in onze Nederlandſche, byzonderlyk Gelderſche, Utrechtſche en Hollandſche, Plaatſen, al zeer vroeg, in ſterken bloei was: dat men, langs alle die wegen, met elkanders zeden en gebruiken aanhoudend bekend bleef: dat de Nationaale zeden, door gansch Europa, voor het opkoomen der Aſiatiſche-Kruistogten, in het laatſte der elfde eeuwe, nog zeer weinig verandering hadden ondergaan: dat de, ten tyde der Kruistogten, nieuwlyks ingevoerde gebruiken, als uit éénen bron vloeiende, ook by verre de meeste Europiſche Volkeren, maar voornaamlyk by Togtgenooten; hoedanige, dikwyls, de overige Duitſchers en wy waren; zeer aan den anderen geleeken: als men; zeg ik; dit een en ander in agt neemt en te ſamen trekt, welk eene graad van waarſchynlykheid ryst dan niet uit dit alles, om te doen vermoeden,

(*a*) Keizer KOENRAAD II., b. v., vierde het Pinksterfeest te Utrecht en overleedt aldaar. *Vid.* Chronogr. Saxo, ad. a. 1039. Zo heeft men nog Latynſche lyk- en eerdichten der elfde eeuwe op deezen en andere Duitſche Keizeren. Men agt ze in het Klooster van S. BAVO te Gend, in die vroege tyden, gemaakt te zyn. Vid. apud ECCARD Quatern., *pag.* 54—58.

den, dat onze Voorouders en de verdere Hoog-Duitſche Stamgenooten, ſedert de *negende* tot de *dertiende* eeuw; van welk tydvak wy hier ſpreeken; in ſmaak en trant van dichten, niet veel van den anderen zullen verſchild hebben, en dat, byzonderlyk ſedert de *twaalfde* eeuwe, dit ook plaats heeft gegreepen, nopens het gebruik van Franſche Dichtſtukken, van welken wy zagen, dat de hooger opliggende Duitſchers, toen, veel werks maakten: al 't welk ik egter zo niet verſtaa, als of wy de kennis dier Franſche ſtukken juist aan de Hoogduitſchers verſchuldigd waren. Dit volgt niet uit de voorgaande overeenkomst. Onze veelvuldige en regtſtreekſche handel, ten dien tyde, op Frankryk zelve, het huuwelyk van BAERTE, Dogter van onzen Graave FLORIS I, met Koning PHILIPS, voor het einde der elfde eeuwe (*a*), de Kruistogten, die andere Franſche Vorſten; b. v. Koning LODEWYK VII en PHILIPS II; met onze Graaven deeden (*b*), de aan alle Hoven rondreizende *Troubadours*, *Trouverres* en wat al meer? hebben ons, in de *twaalfde* eeuwe, overvloediglyk hunne gedichten konnen leeren.

REINOUT. Ik heb 'er niets voldoende tegen in

(*a*) M. STOKE Rymchr. I. B., v. 1060—1064. Alwaar HUYDECOP. Zy ſtierf, na eene, van haare zyde onſchuldige, egtſcheiding, ten jaare 1094, op het Slot van *Montreuil*, in Pikardie. VELLY, Hiſt. de Fr., *Tom.* II., *pag.* 403 et 420.

(*b*) Chron. Egmondan., *Cap.* 28., *pag.* 351.

in te brengen, en het geen gy waarſchynlyk houdt, zou ik, ten deeze, voor gelooflyk agten.

VOLKHART. Ik zou het gezegde nog konnen aanbinden, door byvoeging van iets, dat, eigenlyk, wel behoort tot de *dertiende* eeuwe, maar geſchaakeld ſchynt aan vroegere tyden. Ik bedoele het maaken van vaerſen in den *Swabiſchen* tongval, door een' Nederlandſchen Vorst.

ALEIDE. Door een' Nederlandſchen Vorst! Mooglyk een' Hollandſchen Graaf?

VOLKHART. Neen, maar door JOHAN, Hertog van Braband, die, in het, reeds gemeld, uitmuntend en, door BODMER, uit de Koninglyke Franſche Boekery, in 't licht gegeeven Handſchrift, uitdruklyk onder de *Swabiſche Minnezangers* voorkomt (*a*).

REINOUT. En heeft men Gedichten van hem?

VOLKHART. Men heeft 'er twee, die zeer gevoelig zyn en niet dan liefde ademen.

ALEIDE. Wanneer leefde die Hertog?

VOLKHART. Over Braband hebben drie Hertogen, die den naam van JAN of JOHAN droegen, geheerscht: de *eerſte* van het jaar 1269 tot in 1294, de *tweede* van 1294 tot in 1314, en de *derde* van 1314 tot 1355 (*b*). BODMER houdt hem voor

JAN

(*a*) Prob. Alt. Schwab. Poëſ., *Tom.* I, *pag.* 12. Bragur, *Tom.* I, *pag.* 251—260.

(*b*) DES ROCHES. Epit. Hiſt. Belg., *Tom.* I., *pag.* 157, 174, 175, 188, 189, 213.

JAN I., en (*a*) dan was hy een Zwager van onzen; zo als wy, op zyn tyd, zien zullen dichtminnenden; Graave FLORIS V. Ik heb geene rede om, ten deeze, van BODMER; ſchoon hy, in de geſlagt reekening van Hertoge JAN, eenigzints dwaalt; te verſchillen, te minder, daar de geduurige omgang van JAN I met, en zyne zugt voor, Vrouwen, door Brabandſche Schryveren, die onder of kort na hem leefden (*b*), duidlyk vermeld wordt.

REINOUT. Is het wel denklyk, zo de Hertog in Swabiſchen tongval dichtede, dat hy, hier in, de eenigſte zyner Landgenooten zal geweest zyn?

VOLKHART. Hier wilde ik u juist heenen brengen. Wy hebben gezien, dat het dichten in Swabisch, reeds van de twaalfde, tot omtrend de helft der veertiende, eeuwe, in Hoog-Dnitschland, van den eerſten ſmaak was, en is het dan wel te denken, dat die ſmaak in Nederduitsland, eerst zo lange daarna en als uit de wolken, op éénen perſoon en wel op den Vorst zou zyn nedergedaald? Onder de Grooten, die, omtrend de helft der 13 eeuwe en vroeger, bloeiden en de Swabiſche Minnezangeren met klederen enz. begunſtigden, vinde ik, by eenen Swabiſchen Minnezanger zelven (*c*), reeds zekeren KOENRAAD VAN LANDS PERG

(*a*) Proben der Alt. Schwab. Poëſ. *Vorber.*, *pag.* XXVI.

(*b*) VAN VELTH, Spieg. Hiſt., III. *B*, *bl.* 197.

(*c*) TANHUZER, in Prob. Schwab. Poëſ., *Tom.* I., *pag.* 105.

PERG. Doch by deezen zal ik niet stilstaan, om dat ik niet weete of hy zig wel in Braband ophieldt. Ik zal zelfs het gevoelen van een' beroemd' man; die van meening is, dat HENRIK, Hertog van Braband en Overgrootvader van onzen JAN, reeds in Swabisch gedicht zou hebben; niet, dan ter loops, aanraaken, om dat hy my, gedeeltelyk, schynt te dwaalen in de aangehaalde plaats van zeker Handschrift, en gedeeltelyk, om dat ik een Werk, 't geen hy, buiten dit, aanhaalt, niet bezitte (*a*). Doch dit is zeker, dat, ten minsten, HENRIK III, JANS Vader, een Voorstander der dichtkunst, in het algemeen, was, en zo zeer, dat men, in gelyktydige Fransche rymen, vermeld vindt, hoe hy Dichters van laatstgemelden Landaart aan zyn Hof hadt en zelve, in die taal, Gezangen maakte (*b*). En is het dan wel geheel onwaarschynlyk, dat

(*a*) ECCARD, Præfat. in LEIBNIT. Collect. etymol., *pag.* 47 et 48., zegt, dat hy een *Minnezang* van dezen HENRIK gevonden hadt, in de oude Liederen, die GOLDAST uit het HS. van SCOBINGER hadt afgeschreeven. Doch dat HS. is het zelve, waar van BODMER het oorspronglyke uitgaf, en in het welke slegts van „*Hertog* JOHANS" gewaagd wordt. Zie Schwab Prob., *pag.* 12. en Vorb. *pag.* 26. GOLDAST zelve haalt alleenlyk JOHAN aan. Vid. in SCHILT. Thes., *Tom.* II., P. 2., *pag.* 1, 10, 22. Verders beroept ECCARD zig op MENESTRIER, dien ik niet hebbe.

(*b*) FAUCHET des Poët. Franç., *pag.* 573. No. XLVIII, LA CROIX DU MAINE Biblioth. Franç., *Tom.* I., *pag.* 363.

dat eenige *Swabische* Minnezangers zig, ook reeds by hem, zullen vertoond en zig in zyne Landen nedergezet hebben? Byzonderlyk daar zy; als wy zagen; in den Franschen smaak dichteden, en daar Hertog HENRIKS Moeder, eene Schwabische Vorstin, Dogter van Keizer PHILIPS was (*a*)? Of zouden deeze Luiden; die, even als de Fransche *Troubadours* en *Trouverres*, al zeer vroeg, aan de Hoven van verscheiden Vorsten beschermingе en verblyf zogten; zouden zy; die, ten dien einde, geheel Duitschland doorreisden, die tot in het kille-Noorden waren doorgedrongen en zig op het mild onthaal van, b. v., eenen Koning ERICH van Denemarken beroemden (*b*); zouden; herhaal ik; deeze Luiden opzetlyk, toen en lang te vooren, het *Brabandsche* en andere *Nederlandsche* Hoven; dat is het *Gelдersche*, het *Hollandsche*, het *Utrechtsche* enz.; vermyd hebben? Zouden zy dit hebben gedaan, schoon deeze Landen, al in die tyden, onder de voornaamste en rykste Gewesten van den tweeden rang in Europa gerekend wierden? Heeft zulk eene vermyding wel schyn ten aanzien van *Braband?* daar de Hertogen, sints lange, de zyde der Swabische Keizeren hadden aangekleefd, daar reeds HENRIK I. hunne Veldtogten hadt gevolgd en zyne Dogter MARIA aan Keizer OTTO IV. uit-

(*a*) BUTKENS Troph. de Brab., *Tom.* I., *pag.* 167. 172.

(*b*) Schwab. Poës., *Tom.* I. *pag.* 156.

had uitgehuuwd (*a*), gelyk zynen Zoon aan eene Dogter van Keizer PHILIPS. Zouden zy dit gedaan hebben, ten aanzien van *Gelderland?* daar Graaf OTTO III. zeer naauw vereenigd was geweest met Keizer FREDERIK I, die zig, fomtyds, te Nymegen ophieldt, en wien OTTO ook vergezelfchapte, op dien vermaarden togt naar het H. Land, in welke dat Opperhoofd des Ryks, ten jaare 1190, het leeven, in den Vloed Seleph, by Seleucie, verloor (*b*). Zouden zy dit gedaan hebben nopens *Utrecht*? daar FREDRIK I. mede zo dikwerf vertoefde en, even als zyne Voorzaaten, te regt zat (*c*). Of zouden zy het, eindelyk, gedaan hebben, ten aanzien van *Holland?* daar, b v., niet flegts Graaf DIRK V, in het midden der 12de eeuwe, zeer wel ftondt by Keizer KOENRAAD en, daar na, by meergemelden Keizer FREDERIK I., maar daar ook DIRKS Zoon en Opvolger, FLORIS III. (die, van den Jaare 1157 tot 1190, en dus gelyktydig met dien laatsgenoemden en zo beroemden Voorftander der Duitfche en Swabifche Dichtkunde, regeerde) zo diep in zyn vertrouwen en vriendfchap deelde, als eenig Rykvorst in Duitschland: zo als dees zig ook, meest, aan 's Keizers Hof

(*a*) ECCARD Quatern., *pag.* 50, 51. BUTKENS Troph. de Brab., *Tom.* I. *pag.* 182.

(*b*) FREHER. Rer. German. *Tom.* I., *pag.* 467. Annal. Egmund. *Cap.* 28. *pag.* 35. MIER. gr. Charterb. v. Holl., I D., *bl.* 104.

(*c*) OTTO FRISING., *Cap.* 62.

Hof en in deszelfs Leger bevondt en, eindelyk, naar 't H. Land met hem getrokken zynde, niet verre van 's Keizers graf, ter aarde wierdt besteld (*a*). Ik zie dan geene reden, waarom de Swabische Zangers deeze Gewesten zouden ontweeken zyn. FLORIS III. zelve en de Nederlanders, die hem, op alle die togten, verzelden, konnen, by hunne terugkomst, deezen, toen zo bloeienden smaak mede herwaarts hebben overgebragt.

REINOUT. Men zou dan mogen vermoeden, dat gelyk onze Nederduitsche Dichtkunde, van de *negende* tot de *dertiende* eeuwe, in 't algemeen met die der Hoogduitschers overeenkomstig zal zyn geweest, en gelyk wy, even als zy, in de *twaalfde*, eenige kennis van de Fransche; zo Provencaale, als gewoone; konnen gehad hebben, zo ook, in de laatsgemelde eeuwe, byzonderlyk de *Swabische* dichttrant, hier te Lande, zal bekend geweest en, by sommigen, in dien tongval gedicht zyn.

ALEIDE. En, door al dit verhaalde en door het meerdere licht, dat wy, nopens den stand der Hoogduitsche Dichtkunde, nu ontvangen hebben, zien wy dan ook, eindelyk, eenige scheemering zig verspreiden over die onzer Voorouderen: zo als ik wenschte.

VOLKHART. Ik heb 'er niet tegen, myne Vrienden! indien gy vermeent, het aldus te moeten opvatten. Beslissen doe ik niet in eene zaak, die, nimmer, voor zo verre ik weete, onderzogt en, uit haaren aart, duister is. Ik heb u myne gedagten me-

(*a*) WAGEN. Vaderl. Hist. III. D, *bl.* 237. 271.

medegedeeld. Herdenkt en; mag ik zo eens zeggen; herkaauwt ze! Doet, zo als ik zelve: speurt de vroegste en zuiverste bronnen naar en, zo ge iets meerder, dan my te beurte viel, kunt ontdekken, deelt het my bescheidenlyk mede, ook zonder my myne dwaalingen te verbergen. Dan voornaamlyk zal ik ondervinden, mynen tyd op zeer voordeelige renten te hebben uitgezet.

ALEIDE. Maar, laat ik nog iets mogen vraagen! Zyn alle de, door u opgenoemde, Hoog-Duitsche en ook Fransche Gedichten op *Rym* gesteld?

VOLKHART. Ik meen *ja:* voor zo veel ik my kan herinneren. En, hoe het hier mede gesteld was by de oudsten, zult gy ligtelyk konnen opmaaken uit de aangehaalde dichtregels van OTFRID en den Zegezang op LODEWYK.

REINOUT. Wyl OTFRID reeds rymde, schynt die gewoonte, by de onzen, reeds ouder.

VOLKHART. Men zou dit konnen gelooven, wanneer men, in sommige, wel eens vry vloeiende, Latynsche, doch in Frankryk opgestelde, Gezangen, al sints de zevende eeuwe, rym ontmoet (*a*). Maar, wanneer men, daar tegen, in agt neemt, dat, in de Noordsche, Schotsche, Angel-Saxische, Saxische en Frank-Duitsche Gedichten van dien tyd (*b*), gee-

(*a*) *V. Anciennetè des Chansons*, dans les Revolut. de la Lang. Franç., *Tom.* I., *pag.* 193—196 Men bedriegt zig, wanneer men de, zogezegde, *Alexandrynsche* Vaersen, voor de oudste berymde houdt, onder de Latynsche.

(*b*) SCHILT. Præf. Thes. Antiqq. BARTHOL. Antiquitt. Dan.,

geene op een klinkende woorden gevonden worden, ben ik huiverig, om dit geloof te bevestigen, en zou liefst vallen in het denkbeeld, dat het rym, vóór en ten tyde van OTFRID, ten minften in geen gewoon gebruik zal geweest zyn, of, mooglyk, minder in groote dichtftukken, dan in kleinere Liederen: van welker toon, maat en andere byzonderheden, voor het overige, nog zeer veel te zeggen viel, dan 't geen ik, opzetlyk, vermyde, om in den Tuin, dien gy wilt dat ik met u bewandele, en die veele aanloklyke Bylaanen heeft, u niet te ver om te leiden. — Wy hebben, thans, de *twaalfde* eeuwe en het *Overrynfche* pad agter den rug, laaten wy nu, by het aanvangen der *dertiende*, regelregt tot den ruimen *Nederduitfchen* Weg overftappen!

ALEIDE. Wy naderen dan tot den *dageraad* onzer Nederduitfche Dichtkunde?

VOLKHART. Gy moogt dit tydperk dus noemen, niet, om dat ik juist geloove, dat het toen eerst begon, maar wyl verfcheiden nevelen aan den gezigteinder my belet hebben, verder afgelegene voorwerpen te konnen onderfcheiden.

ALEIDE. Hoe verleevendigt zig, hier, myne weetzugt. Leer my, bid ik u, fpoedig, *waar*, *wanneer*, *door wien*, over *welke ftoffe*, onze Nederduitfche Zangberg, in de *dertiende* eeuwe, eerst geftigt wierdt!

VOLKHART. In der daad, myne Vriendin! Ik wenschte den man te kennen, dien dit alles, ftellig en

Dan., *pag.* 437. Memoir. de l'Academ. de Brux., *Tom.* I., *pag.* 505 — 511.

en daadlyk, wist te beantwoorden. *De dageraad is nog geen dag!* Om egter te doen zo veel ik kan, zie hier myne bevindinge.

Ten aanzien der *plaatſe*, kwamen my, tot nog toe, *Vlaanderen* en *Holland* de eerſten voor.

Ten aanzien van den *tyd*, de *helft* der dertiende eeuwe, of iets vroeger.

Ten opzigte der *Perſoonen*, WILLEM UTENHOVEN, CALFSTAF, NOYDEKYN en NIKOLAAS VAN BRECHTEN.

Nopens de *ſtoffe*, de *Natuurkunde*, de *Zedenleer* en het *Romanesque*.

REINOUT. Met haare vraagen heeft ALEIDE u daar een' gantſchen weg doen afleggen: doch die algemeene opgaave is zo geheel nieuw voor my, dat het my vermaak zal doen, u de byzonderheden te hooren ontwikkelen.

VOLKHART. Op bewyzen komt het zekerlyk aan. Ik gronde my op de volgende.

JAKOB VAN MAERLANT, die zynen Rymbybel ten jaare 1270. eindigde (*a*), en gehouden mag worden ſedert de helfte der dertiende eeuwe gebloeid te hebben, ſchreef, onder anderen, een Werk (waar van in 't vervolg nader), 't geen hy *der Naturen Bloeme* en, om dat 'er veel van dieren in geſprooken wierdt, ook *Bestiaris* noemde. Op het einde zyner Voorrede, zegt hy

„ Ick hebbe gelouet ên wilt ghelden
„ Ghewillike, ſonder ſcelden,

„ Te

(*a*) Voorred. op MAERL. Spieg. Hiſtor., *bl.* LXII.

„ Te dichtene enē *beſtiaris:*
„ Nochtan weet ic wel, dat waer is,
„ Dat H' WILLEM VTENHOUE,
„ Een Prieſter van goeden loue,
„ Van *Ardenborch*, heuet enē gemaect:
„ Maer hi wasſer in ontraect:
„ Want hine * vten Walſche dichte,
„ So wort hi ontledt te lichte,
„ Ende heuet dat ware begheuen.

* d. i. *hi hem.*

Aardenburg, weet gy, is eene, weleêr beroemde (*a*), Stad in Vlaanderen. My is van deezen UTENHOVE, of zyn Werk, niets meêrder bekend. Het oorſpronglyke Franſche ſtuk was, misſchien, *Li Bestiaires*, gemaakt door GUILLAMES of GUILLAUMES, die in het begin der 13de eeuwe bloeide, en van wiens Werk, voorheen, een HS. berustte in de beroemde Boekery van FOUCAULT (*b*).

De zelfde MAERLANT, in zynen *Spiegel Hiſt.*, over de Werken van ESOPUS ſpreekende, zegt het volgende;

„ In CYRUS tiden was ESOPUS,
„ *De Fauelare*, wi leſent dus,
„ Die de *fauele* conde maken,
„ Hoe beesten eñ vogle ſpraken.

„ Hier

(*a*) GRAMAIJE in Rodenburgo, *bl.* 115. 't Begin der Stad verliest zig in Fabelen: zie de N. Beſchryvinge.

(*b*) Memoir de Litterat., *Tom.* III., *pag.* 473, 474. Het woord *Bestiaris* plagt zo zeer in den ſmaak te zyn, dat zekere RICHARD DE TOURNEVAL, op het laatſte der 13. eeuwe, eene *Bestiaire d'Amours* maakte, in welke hy zyn zeggen, met voorbeelden uit de dieren ontleend, bevestigde. *Voyez.* FAUCHET des Anç. Poët. Franç., *pag.* 573.

„ Hier vte es gemaect AUIAEN
„ Eñ andere boeken, fonder waen,
„ Die men *Esopus* heet, bi namen.
„ Waren oec die fi bequamen *,
„ *Die heuet* CALFSTAF en NOYDEKYN
„ *Ghedicht, in rime fcone eñ fyn.*
„ Souke háer gedichte, hi vinter inne
„ Spellicheit eñ wysheit van finne.

* d. i., *aanftonden, behaagden.*

Ook deeze CALFSTAF en NOYDEKYN zyn my elders, even min als hunne overzetting; die MAERLANT, in zynen tyd, een bevoegd Regter, zo zeer pryst; voorgekoomen. Uit den klank der naamwoorden zoude ik ze voor Vlaamingen groeten. Onder de HHSS. der Maatfchappye van Letterkunde te Leiden, berust eene Nederduitfche vertaaling der *Efopifche Fabelen*, onder den titel van *Efopèt* (*a*). Ik heb dit ftuk, voor eenige jaaren, doorleezen, en zie geen' grond, om het aan de dertiende eeuwe te ontzeggen, maar twyfele, of MAERLANT het wel bedoele, om dat hy op eene volleedige vertaalinge der, toen aanweezige, Fabelen van ESOPUS fchynt te zien, waar mede de naam van *Efopèt*, d. i. *kleinen Efopus*, niet wel ftrookt. Misfchien is dit laatfte eene overzetting uit zekere MARIE *de França* (*b*). Ik

(*a*) Vergel. HUIDECOP. op MEL. STOKE. II. *D.*, *bl.* 426, 451. en LELYV. op HUYDEC Proeve. I. *D.*, *bl.* 141—143.

(*b*) Ik leeze by FAUCHET, (des Anç. Poët. Franç., *pag.* 579), dat MARIE *de França*; eene dichteres, aldus, naar haar geboorte Land, genoemd; in die taale en aan den

Ik heb reeds verhaald, dat MAERLANT zig beklaagd hadt over de logenen der Fransche Dichters, nopens WILLEM VAN ORANJE, wel eêr één' der Veld-Overften van KAREL den Grooten. Hy drukt zig, by deeze gelegenheid, dus uit:

„ Die *Walsche* boeke lieghen van hem,
„ Die, vten Walschen, *van Harlem* *
„ CLAIS VAN BRECHTEN scone *dichte*.
„ Daer scone woerden in syn en lichte (*c*).

* Zo ftaat in het H.S, door letter verplaatfing, voor *Haerlem*.

Deeze CLAIS, d.i. NIKOLAAS, VAN BRECHTEN is my mede nergens elders ontmoet, zo min als zyn HS., welkers ftyl en losfen dichtrant MAERLANT roemt, fchoon hy den inhoud afkeurt.

Nog meldt de zelve MAERLANT (*a*).

„ CATHO fchreef eenen *Bouc van zeden:*
„ *Dien vindt men, in vele fteden,*
„ *In Dietsch gemaect* : dies laet ic bliuen
„ Hier, dat icker af foude fcriuen.

Het

den Henegouwfchen Graave, WILLEM *van Dampierre*, (die, in een tournoi, ten Jaare 1254., omkwam) de *Fables* D'ESOPE *moralifées*, in rym hadt opgedraagen. Dit Gedicht wordt, by LE GRAND D'AUSSY, genoemd *Ysopèt* en, aldaar, gezegd, eenige Fabelen te behelzen, die, in de uitgaaven van ESOPUS en PHOEDRUS, ontbreeken, en welken hy daarom deedt drukken. Het Werk van LE GRAND is my, eerst een geruimen tyd na het leezen en terug zenden van den Nederduitfchen *Efopèt*, in handen gekoomen, en ik kan dus niet zeggen of en, zo ja, in hoe verre, het laatfte eene overzetting is van het eerfte. Dit verdiende eenige naarfpooring.

(*a*) *Brab. Yeesten*, door N. DE CLERC, MS. *bl.* 153, 154.
(*b*) Spieg. Hiftor. I. D., *bl.* 460.

Het ſchynt, dat deeze overzetting uit het Latyn geſchied was: want MAERLANT noemt, hier voor af, geene andere Taal. Ook noemt hy den Overzetter niet. Ik heb een affchrift van een Werkjen, getiteld *den Duitſchen* CATHOEN, *vten Latine*: beginnende:

„ Die ghene, die, in harẽ ſinnen,
„ Draghẽ waerlike minne,
„ Si maken daer of Rym of Liet.
„ Die minne ſo en draghe ic niet.

Dit Stukjen, ſchoon eerst op het laatst der vyftiende eeuwe, by HENRICK ECKERT VAN HOMBERCH, te Antwerpen, gedrukt (*a*), is, blykens de taal, veel vroeger geſteld. Of MAERLANT dit zelfde bedoelde, kan ik niet zeggen.

Ik ſprak u, tot dus verre, van berymingen, ten aanzien van *Natuur-* en *Zedekunde;* nu koomen wy tot de *Romans.*

MAERLANT; dien ik hier weder moet beroepen, en die een groot vyand was van het verkragten der oude Hiſtorie; ſpreekt, in dien zin, van

„ Die boerde van den *Grale* (*b*)
„ De loghene van *Percheuale.*

en noemt, verder, LENVAL, TRISTRAM, LANCELOT, GALEHOOT (*c*). STOKE (*d*) gewaagt van

(*a*) Zie VISSER's Naaml., *bl.* 63.

(*b*) *Grael* betekent *ſchotel*, Vid. MIRÆI Donat., *Tom.* I., *pag.* 21. Vergel. Aanmerk. op MAERL. Spieg. Hiſtor., II. *D*, *bl.* 110—114.

(*c*) Spieg. Hiſt., I. *D.*, *bl.* 2. en Aanteek op den Spieg., I. *D.*, *bl.* 3 en 4.

(*d*) II. *D.*, *bl.* 377. de plaats ſtaat in alle drie de HHSS.

van MERLIN, HELU VAN ROELANT, van den *ſtryd van Troyen*, van WALEWEIN (*a*) enz. Alle deeze Schryvers der *dertiende* eeuwe ſpreeken tot hunne Nederduitſche Leezers, van deeze, als van bekende, Boeken van vroegeren tyd.

REINOUT. Ik ſtaa verſteld, in deeze Gewesten, zo vroeg, zulk eene meenigte Romans te vinden.

VOLKHART. Ik twyfele, of gy dit, by nadere overweeginge, zult blyven. — De mensch hadt, altyd, zyne driften, die hem en de tyden beſtuurden. Eene eeuw van rede is, by my, een harsſenſchim. De invallen der Noormannen en de woestheid der zeden van eenige volgende Onverlaaten; die het, op zig zelve reeds zo gebreklyk, leenſtelzel in een' ſtaat van roof en moord hadden doen ontaarden; deeden alles, byzonder de Vrouwen en de zwakken, van overlange, om beſcherming roepen. Dapperheid wierdt toen eene hoofddeugd, en een Ridderlyk leeven; by aanvang van het welke men, *ter liefde van God en de Vrouwen* (*b*), gezwooren hadt, geene gevaaren te ontzien; was het pryslykst en meest geëerbiedigd toppunt van menſchelyke grootheid. De onophoudelyke twisten der twaalfde en dertiende eeuwen hielden dien geest leevendig, tot zelfs nog in de zestiende. Geduurende dien ſtand van zaaken, moest een ſterk gekoleurde Schildery der dappere en niet min verliefde bedryven (want MARS en

(*a*) Slag van *Woeronc*, M. S., II. B., in het begin.

(*b*) LA CURNE de S. PALAYE, Memoir. de Cheval., *Tom.* I., *pag.* 7.

en VENUS waren, meest al, Vrienden) van egte of verdichte Helden, die, onder KAREL den grooten, ARTUR Koning van Brittannie en andere beroemde Vorften, gebloeid hadden en bekend ftonden by den naam van *Ridders der ronde tafel*, noodwendig behaagen. Dit was juist de voornaame inhoud deezer Romans, in welken de gebeurtenisfen wel tot het verwonderlykfte en bovenmenfchelyke wierden opgetrokken, maar, even daar door, de reeds vooringenoomen en verhitte verbeeldinge; gewoon alles door een vergrootglas te zien; te dieper troffen. Van de oudfte tyden her, en by verfchillende Volkeren, was men gewoon geweest, den lof van groote Mannen, by of kort na de maaltyden, voor te leezen (*a*). Men fchikte dien, denklyk, in het eerst, minder op. Nu vervingen de Romans deeze plaats. Dichters, *Spreekers* (waar van nader) en Zangers fneeden en zongen een ftuk uit dezelven op. Dit ftreelde het hart der Ouden, ontvonkte dat der Jongen, verrukte de Vrouwen, en vervulde dezelve met dien eerbied voor het Ridderlyk weezen en met die zugt voor het heldhaftige, welke men zorge hadt gedraagen, haar, reeds fints de vroegfte jeugd, door foortgelyke middelen, inteprenten (*b*).

ALE-

(*a*) Vid. PRISCUS apud LOCCENIUM, in Antiqq. Sueo-Goth., *Cap.* XXI., *pag. m.* 38.

(*b*) Zo leest men, by HEMRICOURT (Miroir des Nobl. de Hasbaye, *pag.* 5 et 6,), dat LIBERT DE WARFUSI; een Luiksch Edelman der twaalfde eeuw; zyne Dogter naar de eerfte waereld doende opvoeden, haar liet

ALEIDE. En waaren deeze Romans, oorſpronglyk *Nederduitsch*.

VOLKHART. De naam van *Roman*; die ik aan dezelven heb gegeeven, en die onze oude Schryvers, ſomtyds, met den naam van *Teesten* (*Gesta*), of, zo als gy gehoord hebt, van *Boerde* en *loghenen* wisſelen; beteekent, eigenlyk, berymde of onberymde Stukken, in de Provençaalen tongval geſchreeven (*a*), en behieldt nog in de dertiende eeuwe, zo 't my toeſchynt, die oorſpronglyke beteekenis. Ik geloove, dat deeze Gedichten meest al uit het *Fransch* zyn vertolkt, en twyfel daar te minder aan, wyl ik vinde, dat, b. v., de Roman *du S. Greal* en ook die van PERCHEVAL; zo als ik reeds gezegd heb (*b*); al in het laatst der *twaalfde* eeuwe, (*c*) gemaakt

liet onderwyzen in het borduuren met goud en zyde, in het leezen van haare Getyden, in dat van *Krygs-Romans* (*Romans de Batailles*), en in de kunst van het ſchaaken dobbel-ſpel.

(*a*) FAUCHET des Anç. Poët. Franç., *pag*. 541. In 't Luiksch, beteekende *Roman et Texhe*, wel eêr, *Fransch en Duitsch*. HEMRICOURT, *l. c.*, *pag*. 352. Vergel. COXE's Reizen, in Letteroeff. 1797. N. 15, *bl*. 712.

(*b*) Zie hier *bl*. 243. Zie ook PASQUIER Recherch., *Lib*. VII., *pag*. 607.

(*c*) De overige, hier boven genoemde, *Romans* zyn ook al zeer oud. Die van *Troye* wierdt, volgens MAERLANT zelven, gemaakt door BENOIT *de Sainte More*. Zie Spieg. Hiſtor., I. *D*., *bl* 110. en Memoir. de Litterat, *Tom*. III., *pag*. 467. LANCELOT is van CHRESTIEN *de Troyes*. FAUCH. *l. c.*, *pag*. 560. *Vſo* en hier *bl* 248. Het Stuk

maakt zyn. Ook zal men het zelfde, mynes oordeels, moeten zeggen, ten aanzien van de Romans van FERGUUT, WALEWEYN, LIMBURG, BRUTUS, ARTUR (*a*) enz. PHILIPPE MOUSKES was de maaker van den laatstgemelden (*b*).

REINOUT. Hadden wy dan, ten dien tyde, in 't geheel geene oorſpronglyke Romans, in onze taal?

VOLKHART. Schier alle Volkeren hadden dezelven, ſints de oudſte tyden (*c*), ook tot diep in het Noorden (*d*). Ik mag 'er dus ook by ons niet aan twyfelen: doch, behalven den Brabandſchen Roman van den *Grimbergſchen Oorlog* (*e*); die in de dertiende eeuwe kan gemaakt zyn; ben ik niet in ſtaat, u eenige, oorſpronglyke, inlandſche op te geeven: want, ſchoon 'er in onze taale wel zyn, die, misſchien, tot dien tyd, en zeker tot Nederlandſche Perſoonen of Gewesten, betrekkinge hebben, kan ik niet verzekeren, dat zy mede niet uit het Fransch

zyn

Stuk van *Roeland* en *Ronchevale*, dat HELU bedoeldt, is, misſchien, het zelfde, dat reeds ESCHILBACH in Hoog-Duitſchen tongval berymde, (SCHILT. Theſ. *Tom.* II. *p.* 11) en in het Fransch, eerst door eenen onbekenden, daar na door JEAN BODEL of BODIAUX, zou overgezet zyn. Memoir. de Litterat., *Tom.* III., *pag.* 476. Hiſt. de l'Acad. Franç., *Tom.* I., *pag.* 432.

(*a*) LELYV., Aanmerk. op HUYDEC., Proev., I *D.*, *bl.* 141.

(*b*) FAUCHET, des Anç. Poët. Franç., *pag.*

(*c*) HUET de l'origine des Romans, *pag. m.*

(*d*) OELRICHS Dan Litterat., *Tom.* I., *pag.* 264.

(*e*) BUTK Troph. de Brab. Preuv., *Tom.* I., *pag.* 35, 37.

zyn overgezet (*a*): behalven dat zy zedert lange, tot de blauwe Boekery gedoemd, en tot zulk eene laagte zyn vervallen, dat ik ze u naauwlyk durve noemen.

REINOUT. Kan het noemen benadeelen?

VOLKHART. Wat zoudt gy zeggen, wanneer ik u ſprak van den *Ridder van de Zwaanen* (*b*)? van de

(*a*) *De Chevalier au Cygnes* maakt het eerſte deel uit der oude *Genealogie van Godefroi de Bouillon.* Melang. d'une gr. Biblioth., *Vol.* V., *Cap.* III., *pag.* 148. NIKOLAES *de Clerc*, die van 't begin der 14 eeuwe was, ſpeelt hier reeds op, in zyne *Brab. Yeesten*, *pag.* 13.

„ Om dat van *Brabant die Hertoghen*,
„ *Voormaels*, dicke ſyn beloghen,
„ *Alſe dat ſy quamen metten Swane*,
„ Daar by hebbics my genomen ane,
„ Dat ic die waerheit wil ontdecken,
„ Ende in Duitſche Rime vertrecken.

(*b*) De vier Heemskinderen (*les quatres Fils* D'AYMON) zouden Zoonen geweest zyn van zekeren Overrynſchen Vorst, AYMON gezegd, die, volgens eenigen, in de *vierde* eeuw, volgens anderen, ten tyde van KAREL den grooten, zou geleefd hebben. Uit één' van zyne zoonen leiden de onzen het geſlagt der Heeren VAN ARKEL af. *Vid.* CORN. AURELIUS, by SCRIVER. in Batav. Illuſtr., *pag.* 82. Excell. Chron. van Brab., *Cap.* VI. KEMPS Beſchryv. van Gorinchem, *bl.* 3. Ik kan 'er my niet mede ophouden, maar wel dat MAERLANT, by *N. den Clerc*, *bl* 9. MS., weder op de *Franſche* Roman-Schryvers vallende, zegt:

„ *Van* HEYMAN *oec ende van ſinen kinden*
„ *En kan men nerghet vinden*,
„ *Dat hy leefde in* KARLES *tiden.*

de *vier Heemskinderen*?... Zie daar...! ALEIDE begint reeds te lagchen.

ALEIDE. Vergeef het my! ik beken, dat wy, langs dien weg, tot het Kinderſchool zouden daalen en, by voorbeeld, tot een' *Reintjen den Vos.* Gy hebt gelyk, zulke grollen over te ſlaan.

VOLKHART. Ik ben, ALEIDE! een vyand van uitgeſtreekene tronien en gefronsde voorhoofden, en zie, met genoegen, dat uwe natuurlyke vrolykheid u niet verlaat, te midden van eene ſtoffe', die veelen ſtroef zou voorkoomen. De blygeestigheid is de noodwendige en gelukkigſte gezellin der letter-oefſeningen. Maar,... mag ik u egter wel iets zeggen?...

ALEIDE. Zeer gaarne.

VOLKHART. De twee, door my opgenoemde en veele andere *Romans*, hoe fabelagtig op zig zelven, konnen, in onze tyden, met nut gebruikt worden, en *Reintjen den Vos* agte ik een meesterſtuk.

ALEIDE. Gy lagcht, op uwe beurt.

VOLKHART. Waarlyk niet. 'Er is iets, 't geen dit en ſoortgelyke ſtukjes byna onontbeerlyk maakt.

ALEIDE. En dat is?

VOLKHART. De onkunde der Schryvers.

ALEIDE. De onkunde!.... neen!.... nu wordt uw lagchen ſpotten!

VOLKHART. Ook niet.

REINOUT. Dan moet ik ALEIDE helpen en verklaaren, dat het my ook onverſtaanbaar wordt.

VOLKHART. De zaak is egter eenvoudig. De Maakers van ſoortgelyke Gedichten; ik zeg Gedichten, want dat waren zy oorſpronglyk, ſchoon zy, ſedert lange, niet

niet alleenlyk van rym ontdaan, maar, dat veel meêr is, in alles ellendiglyk verminkt zyn; gewaagen, doorgaans, van zaaken, die, in verre Landen, lange voor hunnen leeftyd, zyn gebeurd. Waren zy kundig geweest van den aart en zeden der oude of vreemde Volkeren, zy zouden hun tafereel daar naar ingerigt hebben: maar, van dit alles weinig of niets weetende, moesten zy zig behelpen met het geen onder hun oog omging. Van daar, dat zy hunne Helden en Heldinnen affchetfen in den fpreektrant, omgang, zeden en gebruiken van den tyd en van het Land, in welken zy fchreeven, doch, juist door die feil, en dus geheel buiten hun oogmerk, dikwerf, voor ons een zeer belangryk vak invullen, 't geen in de hiftorifche gefchriften was opengebleeven. Byzonderlyk heeft dit plaats, in den Roman van *Reintjen den Vos.* Wy mogen lagchen om dien naam. De Schryver zelve beoogde zulks, toen hy ons, lagchende, de listigheden der Hovelingen, met het fynfte pinçeel afteekende. Maar de eerfte Mannen van Europa hebben dit Stukjen, als een voorbeeld van geest, kennis en oordeel, geroemd. WOLF, LEIBNITS, GELLERT en dat fcherpzinnig vernuft, Doctor SWIFT, zyn onder dit getal. DREYER heeft het, met fraaije, regt- en oudheidkundige, aanmerkingen uitgegeeven, en men twist, als om ftryd, over den Maaker, ouderdom en bedoelden perfoon (*a*) van dit Ge-

(*a*) Men loopt, hier omtrend, zeer uit een. LE GRAND D'AUSSY, *Fabl. et Cont.*, *Tom.* I, *pag.* 383. *feqq.*, ziet het aan voor eene navolging van de Indifche Fa-

Gedicht, waar mede ik u, hier, niet zal ophouden; maar; na gezegd te hebben, dat ik het weder zou aan-

Fabel *Bidpay*. ECCARD agt het eene overzettinge van den *nouveau Renard*; die JAQUEMART *de la Gelée*, een Fransch Vlaaming, omtrend het jaar 1290, vervaardigde; en dat men 'er RAGINER of RAYNER; die, zig in zyn Slot *Durfos* verschansende, Koning ZWENTIBOLT van Oost-Frankryk, telkens, wist om den tuin te leiden; door verstaan moest. *Vid. Collectan. Etymol.*, *Præfat.*, *pag.* 13. Eene gedagte draaglyker, ten minsten, dan die van JOHN DRAKE, die 'er den, in de Nederlandsche Historie der 16 eeuwe, door zyne listigheden zo bekenden, Graave van *Leicester* voor aanzag, zonder te letten, dat 'er, in Engeland zelve, reeds een druk van was uitgekoomen, ten jaare 1481. Zie DREYER, *l. c.*, *pag.* 12 en 13. De eerste *Nederduitsche* druk is, al in 1479, te Gouda, by GERARD LEEU, vervaardigd, in onrym. Doch dat men, bevoorens, reeds eene vertaaling in rym hadt, bleek my, toen ik, agter een, door my, voor eenige jaaren, gekogt HS. van de *gulde Legenden der Heiligen*, een Fragment van dit Stuk vondt; op welks einde men leest

„ *Dit boek es ghescreuen in die tidë*,
„ *Doë men screef MCCCCLXXV eñ twe Iden*,
„ *Op onser vrouwen auont in den oest:*
„ *God moet wesen ons alre troest!*

Amen.

'T Is klaar genoeg, dat het Werk zelve vóór dit Afschrift berymd was. Voor 't overige, spreekt RICHARD I., Koning van Engeland; die, ten jaare 1199, stierf, en in het Fransch dichtede; reeds van *Renard* en *Isangrin*. (Hist. des Troubad., *Tom.* I., *pag.* 63.) Dit doedt ook

aanzien voor eene, by ons, zeer vroeg gemaakte, overzettinge of navolging uit het *Fransch;* my zal vergenoegen, zo gy u overtuigd gelieft te houden, dat zo veele en zo bevoegde beoordeelaars in de kunst geen werk, met zulk eene eenpaarige goedkeuring, zonder doorslaande redenen, zouden vereerd hebben.

ALIEDE. Ik gevoel, dat men wel eens te vroeg kan lagchen.

REINOUT. Die het laatste lagcht, lagcht zekerlyk het veiligst. Maar laaten wy ons over dit lagchen niet beklaagen: Het gaf gelegenheid, dat VOLKHART ons paerels aanwees, daar wy slegts mishoopen zagen.

VOLKHART. Gy waart het niet alleen, myne Vrienden! Geleerden van rang hebben deeze en an-

de-

MÄRNER, die in de 13de eeuwe bloeide (Prob. Schwab. Poëf., *Tom.* I., *pag.* 221.) Onze MAERLANT; die mede van dien tyd is; zegt, in *der Naturen bloeme*, van den *Vos*:

„ *Aldus bliuet in dat Hol* REINARDE."

In de vroegste tyden, hadt men, in Frankryk, zo veel met de Historie van *Reinard* op, dat men ze zelfs in de Kerken afschilderde, en 'er klugten van speelde, tusschen de *Mysterien*: Zie LE GRAND D'AUSSY, *l. c.*, *Tom.* I., *pag.* 393. Onder de redenen, die my ons *Nederduitsch* stuk eene navolging uit het *Fransch* doen toeschynen, is ook, dat de naamen van eenige dieren en plaatsen in die taal zyn gesteld, ja wel eens eene geheele zinsnede. In *Cap.* 48. van den, voor my liggenden, Goudschen druk des jaars 1478, zegt de Leeuwin tot den Koning: „SYRE! *pour Dieu, ne croes*" (*croyez*) „ *myê* „ *thoute choses, q'on vous diê, et ne jures pas legerement*".

dere vroege Romans zeer ongunftig beöordeeld, en zy verdienen het ook, indien men flegts het ook vestigt op die bedurvene en onder de Gemeente rondloopende overblyfzelen, welken gy alleenlyk gezien en, onder 't lagchen, bedoelde hebt, terwyl ik, in tegendeel, fprak van die hoogbejaarde Handfchriften, of allereerste en zeldzaamfte drukken, welken, met de zuiverheid van taal, ook de denk-, dicht- en fchryfwyze hunner Opftelleren en een fchat van toenmaalige gewoonten, vry onverminkt, tot ons hebben overgebragt, en van welken, fchoon met verfchillend inzigt, HUIDECOPER in het Nederduitsch en LA CURNE *de fainte Palaye* (*a*), in het Fransch, zig met zo veel nut bediend hebben: waar van ik u veele voorbeelden zoude konnen opgeven, indien, hier door, ons gefprek niet te ver ftondt af geleid te worden van nog andere Gedichten, die ons, van wat laateren tyd, doch mede van de *dertiende* eeuw, zyn overgebleeven.

REINOUT. Mogen wy dezelve weeten?

VOLKHART. Gaarne, voor zo verre ik ze kenne. De nette jaaren, op welken zy gedicht wierden, blyken niet altyd. De ftof liep meest over het G*odsdienftige*, *Hiftorifche*, *Natuur-* en *Zedekundige*.

Nopens het *Godsdienftige*, verdient de *Rymbybel* van JACOB VAN MAERLANT de eerfte plaats. Van dat wydloopig Stuk; het welk in het jaar 1270 wierdt voleindigt en eene vertaaling is der *Biblia Scolastica* van PETRUS COMESTOR; kunt gy bree-

(*a*) Memoir. fur l'anç. Chevaler., *Tom.* 2., *pag.* 115.

breeder verſlag vinden by den nauwkeurigen ISAAC LE LONG (*a*). Hy zag meêr Afſchriften dan ik. — De Rymtrant is eenvoudig: de regels beſtaan; zo als, gewoonlyk, die der oudſte rymen; uit agt, negen of tien lettergreepen, ook volgen, veel al, op twee ſtaande twee ſleepende regels: maar op dit alles vestigden onze oude Dichteren, doorgaans, kleinen aandagt. Agter den Rymbybel volgt, in eenige HSS., de *Wraeke*, of *Deſtructie van Jeruſalem*, welk Stuk men mede aan MAERLANT toeſchryft. Zo als ook deeze Dichter het leeven van S. FRANCISCUS op rym vertaald heeft, waar van ik, in myne jeugd, een overſchoon Exemplaar in Vlaanderen heb gezien. De Boekery der Leidſche Hooge-School bevat nog een ander. 't Blykt uit dit laatſte, dat hy dit Werk ondernomen hadt, ten verzoeke van eenigen zyner Vrienden, te Utrecht (*b*). Onder verſcheidene kleine Stukjes, die hy mede maakte, is dat van *den Houte*; anders gezegd der *drie Gaerden* (*c*); een en

(*a*) Boekz. des Byb., *bl.* 155—222.

(*b*) Voorred. op den *Spieg. Hiſt.*, *bl.* XLIV en *H.* XLV.

(*c*) Deezen drie Rysjens of Gaarden zouden, uit drie Paradys-Zaadjens, tot éénen boom zyn te ſaamen gegroeid, die, ſedert, het hout voor het kruis zou verſchaft hebben. MAERLANT, die zo zeer tegen verdichtſelen was, ſchreef dit, misſchien, in zyn jeugd. Myn drukjen is *in duodecimo* en van het jaar 1546, by SYMON COCK, te Antwerpen. Vermoedelyk zyn 'er vroegere drukken van geweest. Zie VISSER's Naamlyst, *bl.* 66.

en andermaal gedrukt. My is niet bewust, dat één der overige opgenoemde Rymwerken ooit gedrukt is geworden.

De aart der dertiende eeuwe, doet my niet twyfelen, of 'er zullen zig meerdere Dichters op *Godsdienstige* Werken hebben toegelegd: maar ik weete niet, dat zy tot onze kennis gekoomen zyn. Ik gaa dus over tot de *Historische:* de oudste soort van Jaarboeken, volgens onzen TACITUS.

In de Gewesten, binnen welke de Nederduitsche taal gesprooken wierdt, ontmoeten wy, in dit vak, twee, byna gelyktydige, Werken, naamlyk den *Spiegel Historiael* van den zo evengenoemden MAERLANT, en de bekende *Rymchronyk*, die op naam gaat van MELIS STOKE. MAERLANT begon in het jaar 1283. De Rymchronyk iets vroeger: want, in dat zelfde jaar, was men, aldaar (*a*), reeds aan het einde van het *tweede* Boek (*b*). Met dat al, zal ik van STOKE, als ons het naaste raakende, eerst spreeken.

ALEIDE. Wie was STOKE?

VOLKHART. Dit is niet uitgemaakt. Wat de *Plaats zyner Geboorte* belange, in laatere tyden, meene ik dit Geslagt, in het Geldersche of Utrechtsche, te hebben aangetroffen, maar hem zelven zou ik, uit vergelyking zyner spraake met die van andere Stukken, liefst voor een' Hollander groeten. De spraak van onze verdere Gewesten trok, wel eens, meêr

(*a*) Voorred. voor den Spieg. Histor., *bl.* 62.

(*b*) Uitg. van HUYDEC., I. D., *bl.* 476. *v.* 1329—1333.

meêr naar het Fransch (*a*) of Hoog Duitsch, naar maate zy nader aan één dier Landen paalden. Met de Fransche bastaardwoorden der Vlaamingen; (schoon het Fransch zelve, toen, hier te Lande ook zeer bekend was) spot STOKE (*b*). — Van zyn *Beroep* kan ik mede weinig zeggen. 't Gevoelen van anderen (*c*) daar gelaaten, zie ik hem; die, tegen WILLEM III spreekende, zig *uwen armen Clerc* noemt en, elders, *Clerken* van *Moniken* onderscheidt (*d*); voor geënen Monik aan, maar eenvoudiglyk voor een' Geestelyken, die in eenige betrekkinge tot den Graave stondt, b. v., als één zyner, min bedeelde, Kapellaanen, of als een Beämpte by den Raade of Kanzelaarye (*d*). In beide die betrekkingen, kon hy den Graave van naby leeren kennen.

ALEI-

(*a*) Vergel. myn Byv. op WAGEN., 3de St., *bl.* 5—7. BRUNETTO LATONI een Italiaan, schreef, in het midden der 13de eeuw, een Werk in het Fransch, als in eene, toen reeds, algemeene taal, „*commune*" (zegt hy) „*a tous Langaiges.*" LE GRAND D'AUSSY, Fabl. et Cont., Pref. *p.* 49.

(*b*) V. B., *v.* 1284—1294. *bl.* 435.

(*c*) HUYDECOP. op STOKE, III D., *bl.* 419, 446-448 BURMAN Traj. Erudit., *pag.* 362. ALKEM. Voorr. op STOKE, *bl.* 1.

(*d*) STOKE X B. I. *v.* 1058, 1096, 1097. *bl.* 419, 423.

(*e*) Dat de Geestelyken (*Clerici*), sints de vroegste tyden, tot hooge en laage bedieningen der Kanzelaryen gebruikt wierden, is bekend, en van daar nog ons woord *Klerk*, 't geen voorheen breeder beteekenis hadt. Vergel. V. DE WALL Privileg. v. Dord., *bl.* 708. en byzonderlyk MIERIS., gr. Chartb., I. D., *bl.* 435, 437, 448, 467.

ALEIDE. Dat vatte ik: want ik heb geleezen, dat de Raad, met de oude Graaven rond reisde.

VOLKHART. Dit is zo, byzonderlyk by het houden van openlyke regtsdagen. Maar gy zult in geen gedrukt ſtuk geleezen hebben, dat die Raad en, denklyk, eenige Beambten, niet ſlegts Tafel, maar *Bed* (*a*), hadden, op het *Hof in den Haage*, alwaar de Graaven zig, in STOKE's tyd en laater, meest ophielden: zo als ook FLORIS de V. eenen, zynen *Clerc* en *Secretaris*, onder zyne *Hofgenooten* ſtelt (*b*).

REINOUT. Dit was my mede nooit voorgekoomen. Maar weet men STOKES ſterf-tyd niet?

VOLKHART. Men weet niets van hem, na het jaar 1305, op het welk de Chronyk eindigt.

REINOUT. Dan ſchynt hy eenige jaaren bereikt te hebben: wyl gy 't begin der Chronyk op het jaar 1283 geſteld hebt.

VOLK-

467. Onder WILLEM V. hadt men *Meester-Clercken van der Herberghen*, *l. c.*, III. D., *bl.* 14. JACOBA ſpreekt van een *Clerc* haarer *Theſorien. l. c.*, IV. D., *bl.* 987

(*a*) In de MS. Rekening van Heer PAUWELS *van Haastrecht*, Treſorier van Hertoge ALBRECHT, loopende van „ 14 *Aprille Ao. XCIII*" (d. i. 1393.) „ *tot* „ *alreheylighe auont Ao. XCIIII*," op het Artikel „ *Grote foreyn*," leest men zo, b. v., van „ *ſilueren* „ *Scotelen, die men niet meer orbaren en mogt*" en, daarom, maaken deedt, „ *tot Scalen, toter Raedca-* „ *mer behoef*," als mede dat „ Heer PAUWELS *heeft doen* „ *maken enen Ghordyn, inden Raedcamer, om den Bedde.*"

(*b*) MIER. gr. Charterb. IV. D., *bl.* 448.

VOLKHART. Zy behoeven juist niet zeer hoog geweest te zyn. Ook ſpreekt gy, in de veronderſtellinge, dat de gantſche Rymchronyk door ééne hand gemaakt is.

REINOUT. Is dit bedenklyk?

VOLKHART. Oordeel zelve! In 't *begin* of de *Voorrede* der Rymchronyk, weidt hy, die, aldaar, ſpreekt en niet genoemd wordt, zynen arbeid aan Graave FLORIS V. (*a*) toe: maar, aan het *einde* van dezelve Kronyk; d. i. op het jaar 1305, negen jaaren na den moord van FLORIS; vindt men een' naderen Opdragt, en wel aan Graave WILLEM III, door iemand, die zig MELIS STOKE noemt en verhaalt, dat hy „ *deſen Boec ende dit Werc*" voor *laatstgemelden* Graave *gemaect* heeft (*b*). De vraag wordt dierhalven, of het zeer waarſchynlyk zy, dat één en dezelfde man dus zou handelen? en of zodaanig een; indien hy hadt willen voorwenden, dit *gantſche* Werk ten dienſte van WILLEM gedicht te hebben; wel zeer waarſchynlyk de Voorrede; die, duidlyk, aantoont, hoe het, oorſpronglyk, voor FLORIS V geſchikt was; zou hebben laaten ſtaan? Ik bekenne, dat dit by my weegt: te meêr, dewyl, in alle de, my bekende, *Handſchriften* deezer Rymchronyk, die Voorrede wordt gevonden, daar ſlegts in één derzelven en in een *fragment*, door SCRIVERIUS ontdekt (*c*), de Opdragt aan WILLEM en de naam van

(*a*) I. B. *v.* 27, 28. uitg. van HUYDEC.
(*b*) III. D., *bl.* 319. *v.* 1055—1058.
(*c*) Toets-ſteen, *bl.* 252.

van STOKE voorkomt. Ik zou dan, voor my, wel in de gedagte kònnen vallen, dat de Rymchronyk door *twee* handen gefteld was, en het zou, in de 14de eeuwe, niet zonder voorbeeld zyn, zo de Schryver van een gedeelte deezes Werks zig voor den Maaker van het geheel hadt opgegeeven, ook zonder iets by zynen Voorganger te veranderen.

ALEIDE. Hoe vindt gy den Dichtrant deezer Rymchronyk?

VOLKHART. Ook de beste ftukken van deeze en volgende eeuwen, tot in de *zestiende* toe, verliezen oneindig veel, door het verfchil des ouden met den jegenswoordigen tongval: doch dit vermindert, onder het leezen, waar door men, ongevoeliglyk, dieper in taal en zaaken indringt. Dit moet ik ook op deeze Rymchronyk toepasfen. Ik leeze haar met vermaak, om dat myn oor, door den tyd, zig niet meêr ftootende aan den zorgeloozen tred der zeven-, agt-, tien- of meer-voetige dichtregelen en aan hun onbekommerd ftaan of fleepen, meest luistert naar de verhaalen zelve, die uit de beste bronnen, veelal, zyn geput, en welker korte en zaakryke, fchoon eenvoudig voordloopende, ftyl my, al zagtkens, met zig voert en, eêr ik het weete, ten einde doet koomen. Omtrend als een Reiziger, die, bekoord door het gezigt van belangryke voorwerpen, welken hem omringen, niet let op het ongelyke of ftooterige van den weg. Ook meen ik, ten aanzien onzer Rymchronyken, voor eene algemeene regel te moeten aanmerken, dat het dichtvermogen van derzelver Schryvers niet altyd moet beoordeeld worden naar den gewoonen en flegts

verhaalenden ſtyl, van welken zy zig in dezelven bedienen, en die; hoe zeer rym en maat geenſints het weezen van een Gedicht uitmaaken; egter, dikwerf, zonder het rym, zelfs geene ſchaduwe van een Gedicht zouden hebben. Ik zal u dit, zo ſtraks, ten opzigte van MAERLANT, nader doen zien, en STOKE's geſpierde aanſpraak aan WILLEM III, op 't einde van het Werk, toont genoeg, dat hy wel in ſtaat was, de ſnaaren boven den gewoonen Chronyktoon te ſpannen.

REINOUT. Heb ik niet geleezen, dat de Rymchronyk zeer verminkt is?

VOLKHART. Hoe weinige oude Handſchriften zyn het niet min of meêr? De laatſte Uitgeever; hoe zeer een uitmuntend Herſteller onzer vroegere taale; beezigde (*a*), mynes bedunkens, een te weelderig ſnoeimes aan deeze lettervrugten, en groote kenners zelve hebben gewenscht, dat ſlegts het Handſchrift 𝔄 door hem was gevolgd geworden (*b*), in plaatſe van zyne Uitgaave wel voornaamlyk uit het zelve, maar, voorts, ook uit andere HSS., t'ſaamen te ſtellen.

ALEIDE. Zyn 'er dan zo verſcheiden Handſchriften van?

VOLKHART. De Heer HUYDECOPER heeft 'er *vyf* gebruikt, die hy, met de Letteren 𝔄, 𝔅, ℭ, ℭ, en 𝔘, dikwerf aanhaalt (*c*).

REI-

(*a*) Rymkron. I. B. *v.* 1091. II. B. *v.* 464 en 707. by HUYDEC. I. D., *bl.* 113, 394, 418.

(*b*) KLUIT. Hiſt. Critic., *Tom.* I.. P. 2., *pag.* 448.

(*c*) Zie, b. v., op STOKE I. D., *bl.* 3, 6, 13, 28, 42, 65, 85.

REINOUT. En, denklyk, befchryft?

VOLKHART. Hier hadt men zeer naar verlangd, en het fchynt 's mans voorneemen geweest te zyn; maar zyn hooggeklommene leeftyd, door letterbeezigheden gefleeten, is hem, daar in, hinderlyk geweest, en hoewel, eenigen tyd na zyn overlyden, de, in onze taal zo ervaaren, Heer FRANS VAN LELYVELD getragt heeft, hier aan te gemoet te koomen (*a*), is ook dees, zonder zyn oogmerk te hebben konnen bereiken, in den vaag zynes leevens, der waereld ontrukt.

REINOUT. En alle hoop van ophelderinge is, met hem, verdweenen!

VOLKHART. De drie oudfte HSS. van dit Hiftorisch rym; onder de letteren 𝔄, 𝔅 en ℭ reeds opgenoemd; zyn, na HUYDECOPER, in bezit gekoomen van den, in kennis en jaaren grys geworden, Heere, MATTHIAS RÖVER, die dezelven aan wylen mynen ouden Vriend van LELYVELD ter leen hadt by gezet, en ook aan my, fints lange, gelyke goedheid heeft beweezen. Ik zou 'er u dus wel eenige opgaave van konnen doen, maar 't zou ons, te ver van den weg leiden. — Neem flegts dit weinige! — Van de gemelde *drie* HSS, zyn 'er 2 gefchreeven in klein *folio*, 1 in *quarto*, allen op pergament, met eene vry groote, Duitfche, Letter, zo als de druk van STOKE, zonder veel fieraad, *commata* of *puncta* en, deels zekerlyk, deels waarfchynlyk, op het einde der 14de

(*a*) F. V. LELYV. Uitgaave van HUYDEC. Proeve van Taal en Dichtk.: I. D., Voorb., *bl.* 11.

14de eeuwe. De HSS. loopen door, zonder verdeeling van Boeken. Elke bladzyde heeft 2 kolommen: elke kolom ruim 30 rym-regelen. 't Getal der kolommen verschilt. 𝔄 heeft 'er 359, 𝔅 380, ℭ 401. Gy ziet daar uit, dat het ééne Stuk grooter is dan het ander. De aanspraak aan WILLEM III.; in welke de naam van STOKE wordt gevonden; staat alleenlyk in 𝔄. Naar ℭ is de eerste druk, ten jaare 1591, door VAN DER DOES, uitgegeeven.

ALEIDE. Gy zegt ons niets van ℭ of 𝔘.

VOLKHART. Ik heb 'er u niets anders van te zeggen, dan dat ℭ my het zelfde stuk schynt, het welk, in de 16de eeuw, uit het scheurpapier van eenen Apotheek is gered, aan VAN DER DOES behandigd en, sedert, door eenen SEBASTIAAN, gebruikt wierdt voor de kantteekeningen van den eersten druk (*a*). Of het nog in weezen is, en of HUYDECOPER het gezien hebbe, is my niet zeker gebleeken. Hy haalt het doorgaans aan, uit die kantteekeningen. Van 𝔘 draage ik mede geene byzondere kennis. Ik meen te moeten gelooven (*b*), dat het een afschrift is van ℭ (*c*). Zo ik ooit HELU uitgeeve, of myne *Lyst* van *Vaderlandsche Handschriften*, zal ik dit alles breeder behandelen. Thans, moeten wy verder spoeden.

ALEIDE. En; zo ik wel reekene; tot MAERLANT?

VOLKHART. Hy volgt ongetwyfeld: maar, daar

(*a*) Voorr. van V. DER DOES.

(*b*) HUYDEC. op STOKE, I. D., *bl.* 112, 133. II. D., *bl.* 364, 380. III. D., *bl.* 19 en 14.

(*c*) HUYDEC. op STOKE, I. D., *bl.* 21, 42, 50, 59. II. D., *bl.* 147, 411.

daar ik, buiten zyne Hiftorifche Gedichten, nog iets gewigtigs van hem te zeggen hebbe, en dit, liefst, in eens wilde afdoen, zo gun my hem, voor af, door HELU te doen vervangen.

REINOUT. Heb ik van deezen geene opgaave ontmoet?

VOLKHART. De reeds gepreezen VAN LELYVELD heeft dit, ten aanzien van het oudfte der nog aanweezende HSS., met veele nauwkeurigheid (*a*) gedaan: waarom ik u tot hem wyze.

ALEIDE. Zeg 'er my iets van! Ik kan dat Werk niet.

VOLKHART. De geleerde HUYDECOPER; die het my, gunftig ter leen gaf; kogt dit HS. uit de Boeken van J. LE LONG, en de kundige Advokaat CALKOEN deedt het my, beleefdelyk, over, uit die van HUYDECOPER. Mag ik het u toereiken, ALEIDE!

ALEIDE. Hoe blank, hoe fyn is dit pergament! hoe net die letter! hoe glansryk het opgelegde goud! hoe leevendig de verwen van den gebloemden rand!

REINOUT. Van welken tyd agt gy dit Handfchrift?

VOLKHART. De letter wyst my mede tot de 14de eeuwe: doch, daar 'er geen jaartal by ftaat, kan dit eenigfints bedriegen. Reeds in de 13de en nog in de 15de, fchreef men, in de kloosters en by de gewoone Affchryvers, zulk eene ronde, en aan de HSS. van STOKE zeer gelykenende, letter. De Hofhand, op de Graaflyke en Stedelyke Secretarien, viel, in de 13de eeuwe, doorgaans, kleiner en fpitfer. Ik bekenne dit Stuk hoog te agten, om dat ik

(*a*) Tweede Uitg. van HUYDEC. Proeve., I. D., *bl.* 483—5 5.

ik, meêr dan dertig jaar lang, hier te Lande en elders, te vergeefsch naar een HS van gelyken ouderdom en; zo ik meene; waarde, gezogt heb.

REINOUT. Heeft HELU dichterlyke hoedanigheden?

VOLKHART. Juist uit dit punt, dat, by LELYVELD, min te pas kwam, wilde ik hem befchouwen. Broeder JAN VAN HELU; ook van *Leeuwen* gezegd, om dat hy, denklyk, in een Klooster van dit Brabandsch Steedje, woonde; befchreef, in *twee* Boeken, te zaamen 9966 dichtregels houdende, de krygsbedryven van JAN I., Hertoge van Braband, en den Veldflag, die dees, in het jaar 1288, by *Woeronc* of *Woeringen*; een klein Steedjen, by Keulen; op REINOUT, Graave van Gelderland, won.

REINOUT. Verfchilt zyn rymtrant van STOKE?

VOLKHART. In foortgelyken maat, loopen zyne vaerfen, met eene eenvoudigheid, die naast aan de natuur komt, maar, ook juist daar door, de voorwerpen zo klaar en zo digt by ons plaatst, als bevonden wy ons in het midden derzelven. Somtyds, egter, verheft zig zyn toon ver boven STOKE, in kragt en gevoel. JAN de I, de Held van zyn Stuk, is, teffens, van zyne kindsheid af, een waare fchets der Helden van dien tyd.

„ Sint dat *horen* * ende mamme
„ Die Hertoge liet, *daerne fine amme* †
„ Met opvoesterde en de hilt,
„ Wert beide helm ende fcilt
„ Sinen bal ende finen *dop*, §
„ Daar met die kinder, als fi op
„ Wasfen, hare fpel driuen (*a*)."

* d. i. *Tuit*, daar de Kinderen uit zuigen.

† d. i. *daar hem zyne Minne*.

§ Andere HSS. In *Top* d. i. *Tol*.

(*a*) HELU MS. I. B., V. 124—1250.

In verdere jaaren, toen Hy

— — — „ Ridders name gewan,
„ Voer hi tornieren en de *iosteren* *
„ Ende die wapene hanteren
„ Eerlike, van Lande te Lande (*a*)."

Zyne Vyanden ontzagen hem:

„ Doen si vernamen, dat hy kwam
„ Tornich te hemwert, doe nam
„ Elc sinen wech, ende vloe
„ In sinen Veste. Recht alsoe,
„ Alsoe die Dieren den Leeu vlien,
„ Daer *sine* * horen, eêr *sine* sien (*b*)."

Voor Woeronc, vermaant hy de Brabanders, hem van agteren en op zyde, te dekken: maar, zegt hy:

„ Die ons van voren willen deren,
„ Die sal ic alsoe verweren,
„ Dat ons zal eere daer afgescien.
„ *Siedi my gaen in hant of vlien,*
„ *Ic wille, dat ghi mi selue verslaet* (*c*)!"

HELU verzwygt den lof der Vyanden niet.

„ Want, gelyc dat die Euerzwyn,
„ Daar si moede gejaget syn,
„ Verbeiden spieten † ende sweert,
„ Alsoe drongen si, onnerueert,
„ Jeghen die Brabantre weder,
„ Dat si, doen, den Hertoghe neder
„ Twee *orsfen* § onder hem staken (*d*)."

Na den Slag; die, van 's morgens tot 's avonds geduurd hadt; begaven zig eenige vermoede Stryders te ruste, op een „ *bedde van helmen ende van platen.*" Voor anderen wierdt de bazuin geblaazen, om aan tafel te koomen: alwaar veelen, bebloed en zwaar gewond, in hun *wambeis* (want de overklederen waren door den vyand meest geroofd) verscheenen, en

„ met spele
„ Gheberden, *ocht hem nie pine* *
„ En hadde gedeert (*e*)."

Oor-

* Byzondere wyze van *tournooispelen*

* d. i. *sy hem.*

† Voor *sprieten*, *zwynsprieten:*

§ d. i. *groote of Ridderpaerden.* Van hier, by letterkeer, ons *Ros*, en het Engelsche *Horse.*

* d. i. *Of hun geene pyn.*

(*a*) HELU MS. I. B., V. 1412—1416.
(*b*) *l. c.* I. B., V. 3853—3859.
(*c*) *l. c.* II. B., V. 803—808.
(*d*) *l. c.* II. B., V. 1731—1738.
(*e*) *l. c.* II. B., V. 5173—5176.

Oordeelt beiden van HELU, uit deeze ſtaaltjens!

ALEIDE. Hebt gy 'er geene meerder?

VOLKHART. Veele: voornaamlyk, wanneer wy ſtil ſtonden by de zeldzaame gevegten van een' Slag; in welken men, noch kruid noch lood kennende, op den anderen invloog, met zwaarden, met ſtaaven, met wappers, ſtak, ſtiet, ſloeg en zyne party (want de kragt en behendigheid van den Ryder beſlistte meest alles) overhoop en uit den zadel wrong. Ik kon u zo vreemde als woedende toneelen openen: maar uw hart zou lyden en ons verhaal te ver loopen.

REINOUT. Dit Werk ſchynt egter van belang; byzonder voor de Hiſtorie- en Letterkunde?

VOLKHART. Dit is het, zelfs ten aanzien van eenigen onzer vroege Hollanderen, welker dapperheid mede, in den gezegden Veldſlag, uitblonk. De Heer HUYDECOPER oordeelde geen Stuk der uitgaave meerder waardig (*a*): hy zettede 'er my de eerſte toe aan, en ik heb 'er my veele jaaren toe bereid. — Laat ik u nog zeggen, hoe, in eene *Voorrede* voor HELU (maar die van hem niet ſchynt), wordt getuigd, dat men, vóór den Slag, verſcheiden Gedichten ,,in *Dietsch* ende in *Walsch*," by 's Hertogen vyanden gemaakt hadt, in welken deezen zig zelven by *Valken* en *Blauvoeten* (een ſoort van *Sperwers*), den Hertoge en de zynen by eenen *Haan* en bloode *Hoenderen*, vergeleeken (*b*). De onder-

vin-

(*a*) LELYV. Aanteek. op HUYDEC. proeve, I. D., *bl.* 507.

(*b*) Voorr. op HELU, V. 517—563. en HELU zelve, II. B., V. 1265—1269.

vinding ſtrafte; zo als doorgaans op het einde; die ſnorkende grootſpraake. Geene deezer ſtukken zyn, mynes weetens, thans bekend.

Meerder kent men den *Spiegel Hiſtoriael*, zynde eene vertaalinge van het Latynsch *Speculum Hiſtoriale* (*a*) van VINCENT *de Beauvais*, berymd door JAKOB *van* MAERLANT, ter begeerte van onzen Hollandſchen Graave FLORIS V. (*b*), en 's waerelds voornaamſte Geſchiedenisſen, tot omtrend de helfte der 13de eeuwe, in zig bevattende. 't Is te beklaagen, dat ſlegts de „*eerſte Paertie*" van dit Werk; ſchoon met eene goede Voorrede, doorwrogte Aanteekeningen en naar een fraai HS., 't geen in *vier Partyen* verdeeld is (*c*); het licht ziet.

ALEIDE. Was MAERLANT een *Hollander?*

VOLKHART. Hy zelve getuigt een' *Vlaaming* geweest te zyn (*d*): ook ſtierf hy, volgens zyn Grafſchrift, te Damme, in het jaar 1300. Maar, uit zynen Opdragt aan FLORIS V, het gewaagen van Vrienden te *Utrecht* (*e*) enz., mag men opmaaken, dat hy in onze Landſtreeken zeer bekend was. Ook ſchynt my zulks, voornaamlyk, te blyken uit zyn ver-

(*a*) Elders, heet dit Boek *der Leken Spiegel*. PAQUOT Memoir. *T.* VII., *pag.* 395. Zie ook hier *bl.* 261.

(*b*) Spieg. Hiſtor. I. D., *bl.* 3. en II. D., *bl.* 476.

(*c*) Ik zou niet vreemd zyn te denken, dat MAERLANT nog eene *vyfde Party* begon: waar over nog iets, in 't vervolg.

(*d*) Voorr. MAERL., *bl.* XXVIII, XXIX.

(*e*) Voorr. MAERL., *bl.* XLV.

verhaal, van zeker Gedicht, te *Merlant*, gemaakt te hebben (*a*).

REINOUT. Waar lag die Plaats?

VOLKHART. Tot nog toe, heeft men de ligging van *Merlant* of *Maerlant* niet (*b*) uitgemaakt. My zyn *twee* Plaatsen van dien naam, in oude Geschriften, voorgekoomen. De één niet verre van Maastricht, de andere; die ook STOKE, mynes oordeels, op het oog heeft (*c*), en die ik hier bedoeld agte; in 't Land van Voorne. Dit *Maerlant*, naamlyk, was eene *Parochie*, oostelyk geleegen aan den *Briel*. Het bloeide, wel eêr, in Haaringvaart, en zondt, ter verzekeringe dier Visserye, in den jaare 1309 (*d*), iemand uit den zynen naar Engeland. In het jaar 1331, voerde het nog, op zyn eigen Zegel, van drie Maarlen, den naam van *Gemeente* * (*e*). Maar, sedert, allengskens in den Briele smeltende, schreef zig het Geregt deezer beide Plaatsen „*Schepenen van den Briele en Maerlant* (*f*):" tot dat, in de 16 eeuwe, de naam van

* *Communitas*.

(*a*) Spieg. Histor. I. D., *bl.* 112 en 113.

(*b*) Voorr. voor MAERL. Spieg. Hist., *bl.* XXIV—XXVIII.

(*c*) By HUYDECOP. III. D., B. II., V. 796, 797. STOKE spreekt van vier Kogschepen, naar Zeeland bestemd, en die, zo als hy zegt,

„ Volgheden der spiese na,
„ Al van *Maerlant*"

STOKE's HS. A. heeft *Meerlant*, B. *Marlant*, C. *Maerlant*.

(*d*) MIER. gr. Charterb. v. Holl., II D., *bl.* 87.

(*e*) KLUIT. Hist. Crit. Holl., *Tom.* II., P. 2., *pag.* 1271—1074.

(*f*) TAERLING. Beschr. van Voorne. MS., *bl.* 103

van *Maerlant* geheel wierdt agter gelaaten, en het geheugen van dit Kerſpel alleenlyk bewaard bleef; in dien der *Maerlantſche Kerke*, *Poort* en *Haven*: die allen, nog heden, binnen de wallen van den *Briel* gevonden worden. Onthoudt die Haven, myne Vrienden! Langs deeze; ſchoon, toen, anders oopende; ſtreek de Vryheid, in het eeuwig gezeegend jaar van 1572., naar den Brielle, en vestigde haaren ſpeer zo vast in den Nederlandſchen grond; dat al de magt van Spanje ze, nimmer, los kon rukken. Toen!.... Maar ik keere my weder tot onzen Dichter. – Indien Hy; en ik zie geene reden, waarom dit niet te mogen denken; in *dit* Maerlant vertoefd hebbe, gevoelt men te ligter zyne betrekkinge tot de Hollanders en Zeeuwen (*a*).

ALEIDE. En.... MAERLANT maakte den *Spiegel?*

VOLKHART. Zo zeide ik u reeds. Het Stuk; deels gedrukt; is in handen van iederen Liefhebber; of moet 'er in zyn: zo als ik weete, dat REINOUT het heeft. Zie het dan te huis in, en, zo gy u der vroegere taale niet ſchaamt, zo prent u deeze zyne overzettinge, uit SENECA, in gedagten:

„ Dats Wiue doen eñ Manne *verre* *
„ Nv blide te weſen eñ nv *erre:* †
„ Want alle dinc ſyn ongeſtade.
„ Hier omme es hi vroet te rade,
„ Die de werelt werren laet,
„ Eñ emmer § bliúet in enen ſtaet (*a*).

* d.i., *Vuure, vervoering, drift.*
† *Droefgeestig.*
§ *Altyd, nimmer.*

(*a*) By het uitkoomen van het VIII Deel der Verhandelingen van de Maatſch. der Nederl. Letterk. te Leiden, zal men een afzonderlyke Verhandel. van my vinden; over deeze ſtoffe, in vroegere Jaaren geſchreeven.

(*a*) MAERL. Spieg. Hiſt., II. D.; *bl.* 445.

REINOUT. Schreef MAERLANT meerdere Stukken?

VOLKHART. Die, by uitstek naarstige, man dichtte nog, in 't *Historisch* vak, den *Trojaanschen Oorlog* en eenige *Voorzeggingen* der *lotgevallen van Vlaanderen*: in het *Zedenkundige*, de *Heymelycheit der Heymelycheit* en, in het *Natuurkundige*, *der Naturen Bloeme* of *Bestiaris*. Van dit alles is, in de reeds gepreezene *Voorrede*, verslag gedaan (*a*). Van den *Trojaanschen Oorlog* of de *Vlaamsche Voorzeggingen* is my, even min als aan die Schryvers, eenig HS. voorgekoomen (*b*). De *Heymelycheit der Heymelycheit* behelst Lessen van Aristoteles aan zynen voedsterling, ALEXANDER den Grooten, nopens de wyze om wel te regeeren en zig gezond te houden. In het HS. van den Heere VISSER; 't geen ik, onlangs, las; staat, in het begin;

„ Ende noch helpt mi alsic gheue.
„ Nu ontfaat dit, *lieue Neue!*
„ Van mi, JACOPPE *van Merlant.*"

Kende men dien Neef, 't zou, mooglyk, meerder licht geeven nopens des Dichters Geslagt.

Van *der Naturen Bloeme* of den *Bestiaris*, heb ik, voorheen, reeds iets gezegd (*c*). De Natuurkunde was zeer in den smaak der 13de en 14de eeuw. ROGER BACO (*d*), in Engeland, en ALBERT; wel

(*a*) *bl.* 48, 60, 45—48, 39—44.

(*b*) In het jaar 1541 is, by W. VORSTERMAN, te Antwerpen, gedrukt *die Distructie van der Stad Troije*: in onrym, met eenige Rymregels. Doch dit is een ander Werk.

(*c*) Zie hier *bl.* 26.

(*d*) Conf. FREUND Opusc. Med., *pag.* 538, 539 et in Ap-

wel eêr Bisſchop van Straatsburg; in Duitschland, waren 'er de grootſte Meesters in. Het Werk van MAERLANT is eene berymde navolging van des laatstgezegden *Liber rerum*. Het handelt, in dertien Boeken, over *Menſchen*, *viervoetige Dieren*, *Vogelen*, *Zeewonderen*, *Visſchen*, *Slangen*, *Wormen*, *Boomen*, *Kruiden*, *Fonteinen*, *diere* (d. i., *edele*) *Steenen* en de *zeven Metaalen*. Onder ſommige min gelooflyke, zyn 'er, egter, ook leerzaame zaaken in. Een ſchoon afſchrift, 't welk 'er de zo evengenoemde Heer VISSER van bezit (*a*), leert my, dat MAERLANT dit Werk gemaakt heeft voor Heer NIKOLAAS VAN CATS.

„ Ende dit dichte ic, dor ſinen wille
„ Dien ics ian *, lude ende ſtille,
„ Dats myn Here NICLAIS vā CATS (*a*).
„ Om dat mi ghebrect ſcats,
„ Biddic, dat hem *ghename* † ſi
„ Dat juweelken van mi.

* d. i., *Dien ik des gunne.*
† d. i., *Aangenaam.*

Doch men moet MAERLANT niet naar deeze Stuk-

Append. N°. 5., *pag.* 18. MORHOFF. Polyh., *Tom.* II., *pag.* 289, 290, 377, 378.

(*a*) In myne jeugd, meene ik, buiten 's Lands, 'er meêr afſchriften van gevonden te hebben. In eene geſchreevene Lyst der Boeken van het *Kapittel* van *Naaltwyk*, komt voor een *Duytſche Bestiarius*. Soortgelyk Werk is ook *der Dieren Pallaes*, in Proſa, gedrukt te Antwerpen, by DOESBORCH, ten jaare 1520. in fol. Die Lyst en dat Boek berusten onder den Heere VISSER.

(*a*) Twee Zeeuwſche Edellieden voerden, ten tyde van MAERLANT, dien naam. De Vader was Heer van Gouda: ook waren Hy en zyn Zoon Heeren van Schoonhoven. Zie ook HUYDEC, III. D., *p.* 180, 190.

ſtukken, naar den Chronyk-ſtyl, naar Overzettingen, beoordeelen. Hy dichte verſcheiden andere, in welken zyn geest vry hooger vlugt nam. Onder dezelven verdienen byzonderen lof de, naar de eerſte woorden van het Gedicht vernoemde, *Wapen Martyn* en *verkeerde Martyn*. Men oeffende elkaer, van ouds; als wy reeds zagen; in berymde t' ſaamenſpraaken. Van hier der Franſchen *Tenſons* en *Jeux mi-partis* (*a*): van hier der Duitſchers Poëtiſche wedſtryden (*b*). In dien ſmaak waren ook de aangehaalde Stukjes. Zy zyn elk in drie Boeken; te ſaamen van omtrent agtienhonderd regelen; begreepen en by *Coupletten* berymd, in welken JACOB; die gezegd wordt „ *in den Dam*," d. i., zo ik meene, te *Damme* in Vlaanderen; en MARTYN; die men voordraagt, als in *Utrecht* te woonen; elkanderen, beurtlings vraagen, beantwoorden en dan het voor, dan het tegen, verdeedigen. De Stoffe is, doorgaands, gewigtig of geestig: haare ruimte maakt my verleegen, om 'er iets voor u uit te kiezen. Zie hier egter eenige voorbeelden.

JACOB vraagt aan MARTYN hoe veelerleie Liefde 'er is? MARTYN antwoordt:

„ JACOP! dyn vraeghe es ſwaer:
„ Doch proeft men, met redene claer,
„ Driërhande minne.
„ *d'Eerſte* is *Caritate*, dats waer.
„ Si es ſonder pine ende *vaer* *,
„ Ende daer woent God innc.
„ *Dander* trect die warelt naer:
„ Om eer, om goet, es al haer *gaer* †:
„ Dats eene baſtaerdinne.

* d. i. *Vrees.*

† *Begeerte, verlangen.*

„ Die

(*a*) VELLY, Hiſt. de Fr., *Tom.* III., *p.* 241.
(*b*) Zie hier *bl.* 236, 247.

„ Die *derde* minne eyfchet de iaer §,
„ Als, bi nature, elc doet fyn paer.
„ Al doch fyn fi *dinne* *,
„ Die defe volghen, met finne (*a*).

MARTYN vraagt, op zyn beurt, naar den oorfprong der Slaavernye. JACOB antwoordt, en wy zien 'er den vernederden ftand uit der Dorpelingen van dien tyd (*b*).

„ Nu es d'een *Edel*, dander *Vri*, **
„ Die derde *Eyghin-man*, † daer bi.
„ Van waen quam defe name?
„ Nu feyt men tot den *Dorper* §, *fi!*
„ *Ganc weg! God oneere di!*
„ *Du biste der werelt fcame!*
„ Die Edel heuet al *tghecri* *.
„ Men feyt, *Willecome Ghi!*
„ Dat doet dat ic vergrame:
„ Want het dunct mi *ontame* ‡.

Dat deugd den adel maakt, befchryft JACOB dus (*c*):

„ My en roect *, wien † droech of wan,
„ Daer trouwe ende doghet es an,
„ Ende reyne es van feden:
„ Wt wat Lande dat hi ran,
„ Dien ic den name gan §
„ Van gherechte edelheden.
„ Al vercoft men fulcken man,
„ Nyeman hem gherouen en can
„ Synre doghetachticheden.

Nopens den appelbeet, legt JACOB meer fchuld op Adam dan op Eva. Ei, myne vrienden, doet eenige moeite op de taal en hoort hoe geestig (*d*)!

„ MARTYN! hi en es niet vroet,
„ Die iemant tyet, dat hi mesdoet,
„ Kent hi *vrome* * of fcade.

„ Ic

§ d. i., *Vereischt jaaren.* *leeftyd*

* *Dunne, weinig in getal.*

** d. i., *Met vrydommen voorzien. welgeboren Burger.*

† *Slaaf.*

§ *Dorpeling.*

* *Geroep, gejuich.*

‡ *Onbetaamlyk.*

* *Raakt.*

† d. i., *wie hem.*

§ *Gunne, toeftaa.*

* d. i. *voordeel.*

(*a*) *Wapen-Martyn.* MS. I. B., *v.* 273—281 Ik haale deeze plaats te meerder aan, om dat men deeze *drieërleie* onderfcheiding der *liefde* ook vindt by de Franfche Dichters van en voor dien tyd. Zie Hift. des Troubad., *Tom.* III., *pag.* 373.

(*b*) Wapen-Mart. I. B., *v* 473—485.

(*c*) *l. c.*, I. B., *v.* 551—560.

(*d*) *l. c.*, I. B, *v.* 967—977.

„ Ic sie die zee, ic sie die vloer,
„ Ic set er, willens, in die voet,
„ By enen dommen rade.
„ Wien mach icx draghen euelen moet,
„ *Oft* † mi de Strome, metter spoet,
„ Draghet in *tghewade* §?
„ Oft ic quaet kenne ende goet,
„ Ende ic my, willens, *veinse verwoet* *.
„ Men salt claghen spade,
„ Dat ic mi *verlade* ‡

† *Indien.*
§ *In het diep.*
* *Dwaas houde.*
‡ *In last, in ongemak, brenge.*

Hoe diep treft onzen JACOB het geheim der H. Drievuldigheid (*a*).

„ MARTYN! du vraghes mi te hoghe.
„ Al vlooch ic bouen der Enghelen *vloghe* *
„ Bouen *Serub* en *Seraph*,
„ Soe weet ic wel, dat ic *en moghe* †
„ Berechten dat, ten vollen toghe,
„ Met woerden niet hier af.
„ Alle sinnen syn te droghe,
„ Alle creaturen. *hoemēt poghe* §,
„ En doghen hier een caf.

* *Vlugt.*
† *Niet kan, niet vermag.*
§ *Welke poogingen men aanwende.*

ALEIDE. Uitmuntend! overreedend! En leefde die Man in de *dertiende* eeuw!

VOLKHART. Hy blonk 'er, als een Star. Ook heeft men hem, zelfs nog in de twee volgende eeuwen, den verdienden lof gegeeven en „ *Va-* „ *der der Duitsche Dichteren*" genoemd (*b*). Ik reken my gelukkig, dit Werk te hebben geleezen: want ik beken, vóór dien tyd, geen juist denkbeeld te hebben konnen maaken van de waare hoogte, tot welke onze Dichtkunst, in de 13 eeuwe, gereezen was.

REINOUT. Maar wat baat het weder, zo het Werk van zulk een' geest in het duister, of ten gebruike van u en eenige weinigen, blyve liggen en, door den tyd, verlooren zal gaan!

VOLK-

(*a*) *l. c.*, III. B., *v.* 27—36.

(*b*) Zie by LE LONG., Boekz. des Byb., *bl.* 158, en een Voorb. uit den *Verkeerden-Martyn*, in het IIIde St. der Byvoegs., op WAG. Vaderl. Hist., *bl.* 83.

VOLKHART. De *Wapen-Martyn* is, reeds in het jaar 1496, te Antwerpen, by HENRIK *den Letterſnider*, gedrukt. Doch, daar die druk zo zeldzaam is geworden als het HS. van LE LONG, dat op de Boekery der Leidſche Hooge-School berust en nog eenige andere Gedichten van MAERLAND bevat, die, door my, zyn afgeſchreeven, ben ik wel eens bedagt geweest, om de voornaamſte ſtukken van deezen onzen Nederlandſchen ENNIUS, met korte verklaaringen in 't licht te geeven, zo ik wiste, dat het myner Natie niet onaangenaam zou zyn.

ALEIDE. Men doe haar niet te kort, met 'er aan te twyfelen! Zy is niet ongevoelig aan den roem der Voorvaderen! Zou zy zig ſchaamen een Star uit haar midden te zien opgaan! Maar...... welke andere Gedichten heeft MAERLANT nog gemaakt?

VOLKHART. Gy kunt ze, in de Voorrede van den gedrukten *Spiegel Hiſtoriael*, gemeld vinden (*a*). Een derzelven, getiteld *van den Lande van Overzee*, ſchynt gemaakt, omtrent het jaar 1291. Het behelst eene nationaale aanmoediginge, ter opvattinge van het kruis tegen de Saraçeenen, die, toen, den Christenen, in het H. Land, veele nederlaagen toebragten. Misſchien wierdt het gezongen.

ALEIDE. Ei lieve, zeg 'er my dan iets van! Hadt men meêr Volks-*Liederen?*

VOLKHART. Myn lieve ALEIDE! 't is niet wel mooglyk, u, thans, dit alles, te zeggen. Stel uw

(*a*) *l. c., bl.* 51, 52.

uw verlangen, nopens dit Ghedicht van MAERLANT, tot naderen tyd uit! Wat, in 't algemeen, de Volks-Liederen betreffe, men zong, reeds ten tyde van TACITUS, ter eere van ARMINUS, en, federd, tot die van CHLOTARIS, van ROELANT, van KAREL den Grooten en anderen. Daar de zang, altyd, eene trouwe Gezellin der Dichtkunde is geweest, twyfele ik niet, of men heeft ook, altoos, nationaale Liederen gehad, hoe zeer de tyd ons van de meesten beroofde. De vroege zugt tot zulke Gezangen kan u zelfs, eenigzints, blyken uit het bekende *Liedeken* op den moord van FLORIS V, 't geen zeer verminkt tot ons gekoomen is, zo egter, dat het *Fragment*, 't welk, op een schutblad van MAERLANT's Rymbybel, gevonden is (*a*), my, in taal en leiding, ouder toeschynt, dan dat geen, het welk men agter de eerste uitgaave van STOKE vindt. Men onthoudt alles niet en teekent nog minder alles aan, maar 'er is, in 't een of ander HS., iets beters en van meerdere egtheid, nopens dit of soortgelyk Liedeken op FLORIS V, dan ik thans vinde. Misschien schuilt het agter eene Nederduitsche overzetting van *Lancelot*. Zo hadt men, in laater' tyd, het *Geuzen Liedenboek*.

REINOUT. Behoorde MAERLANT niet tot de *Rhetorykers?*

VOLKHART. Hy heet, in zyn Latynsch Graffschrift, *Rhetor*: maar dit zoude ik, liefst door *Redenaar* vertolken, of opvatten in den zin van het Fransche *Rhetoricien*, dat, in de *veertiende* eeuwe, een *Dichter* beteeken-

(*a*) LELYV. op HUYDEC. Proev. I. D., *bl.* 371—377.

kende (*a*). Of, in *onze* taal, de naam van *Rhetoryker*, al by MAERLANT's tyd, in zwang was, vinde ik, noch by hem, noch by zyne Tydgenooten. Integendeel gebruikt hy, zo ver ik weete, het woord *Rhetorica*, altyd, in den oorſpronglyken zin, en dus in dien van *welſpreekendheid* (*b*). Ook is zyn Graffchrift wel zeer oud, maar men kan niet verzekeren, dat het, terſtond na zynen dood, gemaakt is. De *Rhetoryk-kamer* te Diest, *Christus oogen* gezegd; die voor op één na de oudſte gehouden wordt (*c*); agt men, in 1302 opgerigt, en dus twee jaaren na MAERLANTS overlyden. Of zy, in 1302, reeds den naam van *Rhetoryk-kamer* droeg, is te minder zeker, wyl zy, op dat jaar, ſlegts onder de Latynſche woorden van *Collegium Poëticum*, of *Dichtgezelſchap*, vermeld wordt. Ja de naam van *Collége de Rhethorique* was, in dien zin, vóór het jaar 1356, in Frankryk zelve, niet in zwang (*d*). Dat 'er egter, ook in MAERLANTS tyd, bepaalde dichterlyke *Gezelſchappen* hier te Lande zullen geweest zyn, met welken, ſedert, de *Rhetorykkamers* veel overeenkomst hadden, is klaar genoeg op te maaken, uit het geen ik u, ten aanzien der veelvuldige overeenkomst onzer zeden met die van de overige Duitſchers en

(*a*) Vergel. myn Byv. IV. St., *bl.* 3—13. op WAG., Vad. Hiſt., IV. D., *bl.* 13. *v.* 15. en PAQUOT Memoir. Litter. des P. B., *T.* XV., *pag.* 307.

(*b*) Sp. Hiſt., I. D., I. B., *bl.* 251 en 261.

(*c*) Gramaije Antiqq. Brab. Edit. in fol., *pag.* 67.

(*d*) VELLY, Hiſt. de Franç., *Tom.* VIII, *pag.* 143.

en Franſchen, heb tragten te doen zien. Wy zullen op deeze Stoffe nog wel eens te rug koomen. Misſchien dat de woorden „ *lieve Compaen;*” die MARTYN aan JACOP, in den zogezegden *Wapen Martyn*, geeft; op die Gezelſchappen doelen.

Dan, hoe dit zy, wy mogen uit al het gemelde, omtrend den ſtand der Nederduitſche Dichtkunst in de 13de eeuwe, gerustelyk, zo ik vermoede, beſluiten, dat dezelve, ook onder de beſcherming van Graave FLORIS V en andere aanzienlyke Luiden, hier te Lande, in dien tyd, vry gelukkige vorderingen heeft gemaakt: in zo verre zelfs, dat, zo op deeze Lente een goede Zomer was gevolgd, de 14de en 15de eeuw ons SPIEGELS, HOOFDEN en VONDELS hadden moeten uitleeveren. — Wy zouden, nu, terſtond tot die eeuwen overgaan: maar ik moet u nog iets zeggen van eenige Dichters, die ik hier niet kan overſlaan, om dat ik niet zeker genoeg weete, of, zy mede tot de 13de, dan wel tot de volgende, eeuwe behooren.

REINOUT. Myn vriend! ziet gy uwen zandkoker wel? denkt gy wel om het *Ruit hora* van DE GROOT? Daar ſlaat het *negen*! het klokjen van gehoorzaamheid! — Mogen wy nog een volgend avondjen aan deeze ſtof beſteeden?

VOLKHART. Gulhartig geſprooken, de tyd is my te ſnel geweest: min heb ik op hem, dan op de zaaken, gelet. Maar, het zy zo! Over de twee volgende eeuwen zal ik zo breed niet hebben uit te weiden, doch u, altyd, met genoegen, weder zien.

VIER-

VIERDE AVONDSTOND.

Opgaaf van eenige Dichters *en* Dichtwerken, *die men niet zeker weet, of tot de* 14*de, dan nog tot de* 13*de eeuwe behooren. Gedicht over de* Natuurkunde. HEYNRIC van Holland, *over den* loop der Maane. Kruidboek. Roman *van* KAREL *en* ELEGAST. ZEGHELYN van Jerusalem. Bediedenis der Misse: Ystorien Bloeme, *enz. Overgang tot de XIV. eeuw.* VAN VELTHEM's Spiegel Historiael: *andere Gedichten van hem.* Brabandsche Yeesten *van* NIKOLAAS *den Klerk. Vervolg van dit Werk, door anderen.* Dietsche Doctrinael. *Het* nieuwe Doctrinael, *door* JAN DE WEERT. Minneloop, *door* KLAAS WILLEMSZ. *Wie men door* Spreekers *te verstaan hebbe. Gedagten nopens de* Rethorykers *in de* 14*de en* 15*de eeuwe. Nederduitsche Toneelspeelen, in die tyden vertoond. Verschillende hoedanigheden der Nederduitsche Dichtkunde in de* 15*de eeuwe.* JAKOB VILT's, Overzetting *van* BOËTIUS: *nog eene soortgelyke.* Spiegel der Jongkers, *door* LAMBERT GOETMAN. *Andere Beryming en. Besluit.*

REINOUT. In onzen laatsten Avondstond, hebbe ik u opgaave gedaan van die Dichters, welken my gebleeken waren, in de XIII. eeuwe te hebben gebloeid,

bloeid, en 'er bygevoegd, hoe, moogl yk, nog eenige anderen tot die eeuwe behoorden, van welken ik zulks niet zo zeker als van de voorgaanden kon bewyzen. Van deezen dan zal ik u moeten ſpreeken, eêr wy tot de twee volgende eeuwen overgaan.

'Er berust, op de Boekery der Hooge School te Utrecht, een berymd HS., het geen men weleens aangehaald vindt, onder den naam der *Starrekunde*, of ook der *Natuurkunde van 't Geheel-al*, *van Broeder* THOMAS (*a*), doch het welk, door anderen, wordt toegeſchreeven aan zekeren GHERAERT, nadien, in dit zelfde Rymwerk, deeze regel voorkomt;

„ *Bidt ouer* GHERAERT, *diet ſullen hooren!*"

zonder dat 'er van THOMAS één woord in gerept wordt. Ook ſchynt die THOMAS veel eêr de Maaker van een Stukjen, in onrym, over de zelfde ſtoffe, in het HS. volgende, en op welks einde men leest: „ *Broeder* THOMAS *heeft dit Boecke gemaect*, „ *Anno* 1300, *te Utrecht* (*b*)."

Ik heb het Utrechtsch HS., nimmer, onder het oog gehad: maar, voorleeden jaar, van mynen ouden Vriend, Mr. J. VISSER, dat *der Natuuren Bloeme* van MAERLANT te leen hebbende, vonde, ik in het begin van het zelve, nog *drie andere* natuurkundige Verhandelingen, de *twee eerſten* in *rym*, het *derde* in *on-*

(*a*) Nieuwe Taal- en Dichtk. Bydr., I. D., *bl.* 309 en 312.

(*b*) Voorr. op Spieg. Hiſt., *bl.* LXVII—LXXI.

onrym, en ik twyfele niet, uit vergelykinge en volkoomen overeenkomst der woorden, of het *eerste* dier *berymingen* en het *laatste* Stukjen in *onrym* zyn dezelfde Werkjens, die in het Utrechtsche HS. voorkoomen (*a*): zo evenwel, dat; het geen opmerkelyk is; de naam van GERAERT of van THOMAS, met één woord die van den Maaker, hier, in 't geheel niet gevonden wordt, en dit punt dus vry onzeker blyft.

Van den juisten tyd der maakinge blykt, voor zo verre ik heb konnen nagaan, mede niets uit dit Stuk, en het doet 'er niet toe, dat het zelve, in het Utrechtsch HS., aan het rymloos Werkjen van Broeder THOMAS, (die gezegd wierdt het zyne, reeds het jaar 1300, gemaakt te hebben) voorafgaat; want, behal-

(*a*) Dit blykt, byzonderlyk, ten aanzien van de *eerste Beryming*, door dien men 'er, met slegts weinig onderscheid in spelling, dezelfde plaatsen in ontmoet, die, uit het Utrechtsch HS., aangehaald worden in de nieuwe Bydraagen, *bl.* 309, 312. en in de Uitgaave van den Spieg. Histor. van MAERLANT, Voorber., *bl.* XXX. als mede, *l. c.*, in de Aanmerkingen I. D., *bl.* 29, 45. *enz.*

Voorts is dit HS. van den Heere VISSER het zelfde, 't welk Ik, alhier, *bl.* 183., r. 13. v. o., heb aangehaald: alwaar men egter, in plaatse der woorden, „ een fraai Handschrift van JACOB VAN MAERLANT; die in 't jaar „ 1300 stierf; getiteld *der Naturen Bloeme*, en toebehoorende aan" *enz.*, beter zal leezen „ een fraai Handschrift over de *Natuurkunde*, gebonden by dat van „ *der Naturen Bloeme* van JACOB VAN MAERLANT, „ en toebehoorende aan" *enz.*

halven, dat men vindt aangeteekend, hoe deeze woorden „ van eene laatere hand zyn (*b*)," is aan elk', die onze vroege HSS. doorbladerd heeft, bewust, dat men aldaar, in het voor of agter plaatſen der Stukken, niet gewoon was, zo naauw op den tyd te letten. Hoe het zy, ik durve niet zeggen, of de berymde *Natuurkunde*, van welke wy ſpreeken, in de 13de eeuwe, dan wel kort daar na, gemaakt zy, maar de taal; welke, op 't einde van die eeuw en 't begin der volgende, geen zigtbaar onderſcheid heeft; wyst my tot één deezer tydperken. Men heeft, myns oordeels, zeer wel gedagt, dat de Opſteller een Vlaaming was (*a*): 't geen, met meêr voorbeelden, zou konnen aangedrongen worden (*b*).

REINOUT. Is het Werk merkwaardig?

VOLKHART. De Opſteller begint met een' Dagwyzer der maanden of, zogezegd, *Kalengier*, en gaat, daar-

(*a*) Voorr. Spieg. Hiſt., *bl.* LXVII.

(*b*) Voor.. Spieg. Hiſt., *bl.* LXIX.

(*c*) Zo noemt hy, b. v., het hemelteeken *Leo*, altyd *Liebaert*, nimmer *Leeuw*. Hy zegt:

„ 't Vyfde tekyn heet *Liebaert*."

„ In dit tekyn *Liebaert*.

„ Die Sonne in dien *Liebaert*."

Vergelyk hier mede het zeggen van den Vlaamſchen MAERLANT, in *der Naturen Bloeme*.

„ *Leo*, zeggen SOLINUS geesten *, 　　* d. i., *geſta*.
„ Es Coninc van den IIII voeten beesten.
„ *Leeuwe* es hi *in Dietſche* genant,
„ Ende *Liebaert* heet men, *hier in 't lant*."

daarna, over tot het befchryven der *Maane*, tot haare werking op ebben en vloeien en op het menschlyk ligchaam. Hy fpreekt van de *Zon* en *zeven Planeeten.* De Zon is by hem flegts

„ C werf ende LXVI
„ Mere dan al Eertricke es.

aan Staartfterren fchryft hy veele onheilen toe: maar gelooft niet aan 't verfchieten van Sterren en „*Kerfen*," die „*men in de lucht ziet*," daar „*de Lie-* „ *den wonder afcallen*," fchoon het „ de *lucht es*, „ *die ontfloken es.*" Met dat al, droomt hy van

„ Duuele, die fyn in die lucht,
„ Eñ doen den menfchē dicke vrucht *.
„ Si comen oec wel maken vier,
„ Dat ons vlāmen dunct fcinen hier,
„ Dat fi fcieten onderlinghen.
„ Daer feghet men af vele dinghe.
„ *Nacht-Ridders* heten fi,
„ Eñ fyn Duuele, ic feg di,
„ *Haghedisfen* eñ *varende Vrouwē*,
„ *Goede Kinder*, in goeder trouwe,
„ *Couboutēn*, *Aluen*, *Nickerfmaren*,
„ Die hem, s' morgens, openbaren
„ Ende comen halen vier.
„ *Maren* heten wife hier.
„ Minne! Het fyn Duuele alle,
„ Die ons gherne brochten ten valle."

* d. i. vrees.

ALEIDE. Zeldzaame gedagten! — Maar ik verftaa niets van deeze vreemde bewoordingen.

VOLKHART. Wy zullen ons ook met deeze fpookvertellingen niet ophouden. Laat dit tyds genoeg zyn, als wy, ooit, over de bygeloovigheden onzer Voorouderen handelen.

Onze Dichter fpreekt, wyders, van donder, blikfem, wind en verdere luchtverhevelingen. Hy zegt, dat het zien van „ *veele Sonnen te gader*," of van eenen *ring* om de Maane, aan dikken

waasſem is toe te ſchryven: dat de Regenboog niets anders is

„ Dan wolken van diuerſcher manieren,
„ Daar die Sonne op ſchinet ſciere."

en dat dat geen, 't welk

———.. pleghet te ſtane
„ Recht int midden van der Mane,
„ Dat men, in duitſche, heet *Ludergheer* *,"

donkere Striemen in de Maan zyn. — Met den invloed der Planeeten heeft hy veel op, oordeelende dat niemand een goed Geneesmeester (*Viſiker*) zyn kan

* Elders, zegt Hy „ *Lendegher*" Ik kenne dit woord niet.

„ Hine ſoude van *Aſtronomie* leren (*a*).

Onze Aarde agt hy te liggen in '*t Firmament*, als een „ *doder*" in een Ey, en

„ Ghelike dat die Zeilſteen
„ Die naelde treet al in een,
„ Alſo treet tſirmament
„ Tot Ertrike al omtrent.
„ Dus moet midden ſtille ſtaan,
„ Ten mach vallen, noch vergaen."

Hy ſtelt de *Hel*

„ Int midden van Ertrike,
„ Dats in *cancro* ſekerlike.

en eindigt, met de aardbeevingen aan onderaardſche winden toe te kennen. Uit deeze ſtaaltjens, uit deeze mengeling van goede en verkeerde ſtellingen, kunt ge, eenigzints, oordeelen van dit Gedicht. —

REINOUT. En ook van den ſtand der Natuurkunde in dien tyd?

VOLK-

(*a*) Zo was THOMAS PISAN Geneesmeester en Starrenkyker van KAREL VI., Koning van Frankryk. GUASCO, *Tom.* I., *pag.* 5.

VOLKHART. Ik geloove ja. —— De Maaker ondertusschen, verhaalt ons, met ARISTOTELES, PTOLOMÆUS en AFFRAGAEN, geraadpleegd te hebben.

Na dit Werk, volgt, in het HS. van den Heere VISSER, eene berymde Verhandeling van flegts twee en eene halve Bladzyde, elke van twee kolommen, spreekende over „ *de kragt der Maane:*" in welk Stukjen, de Maaker; volgens den geest dier tyden; het gevaar of ongevaar der ziektens afmeet naar de teekenen, in welken de Maan zig, geduurende dezelven, bevondt. Hy begint aldus:

„ Ic bidde Gode, dat hi minen sin
„ Verlichten moete, dat myn begin
„ Te goeden ende moeten comen,
„ Enten ghenen moete vromen,
„ So dat hys * moete worden vroet, * Voor hy des.
„ Daar dit dicht omme bestoet!

Wien men hier bedoelt, staat 'er niet. — 'Er volgt;

„ Ic wil scriuen van der *Mane*
„ Hare craft, na minē bestē wane,
„ Als ic bescreuen hebbe vonden
„ Van Ypocras * en ontbonden. * d. i. HIPPOCRATES.

Op het einde, leest men:

„ Dit makede *van Hollant* HEYNRIC,
„ Die daeromme wakede een stic,
„ Eer hyt in Duitsche dus heeft bescreuen.
„ God gheue hem tewelike leuen!
„ Ende hem alle, die thoren lesen!
„ Amen! Ic staes af met desen.

Ik weete niet, dat, by iemand onzer Schryveren, van deezen HEYNRIC *van Holland* ooit gewag is gemaakt.

De *Tyd* van dit Rymstuk wordt niet gemeld, en zo is het ook gelegen met eene, in myne Boekery berustende, zeer oude Beryming van slegts veertien

bladzyden, *in quarto*, met eene oud Duitſche letter en doorloopende regels, zonder *commata* of *punčta*; evengelyk de voorgaande Stukken; op pergament geſchreeven, en bevattende eene vertaalde opgaave van uit- en inlandſche *Kruiden* en van derzelver nut voor de zieken: tot welken tak van kennis de geneeskunde van die tyden zig, dikwerf, bepaalde. De Maaker is, even min als de juiste tyd der maaking, bekend. PLATEARIUS (*a*) wordt 'er, telkens, in aangehaald. Het eindigt met deeze woorden:

„ Der *Crudē boec* gaet hier wt.
„ Haddicker meer geuonden in *Latine*,
„ Ic duttſcher * meer, niet mire pine.

* d.i., *verduitschte er.*

Onder de Rymſtukken, tot het einde der 13de of het begin der 14de eeuwe behoorende, meene ik ook te moeten rangſchikken zekeren Nederduitſchen Roman, die tot de Claſſe van KAREL den Grooten moet gebragt worden, en den naam voert van KAREL en ELEGAST. Omtrend het jaar 1478.; doch niet uitgemaakt by wien; is 'er een druk van opgelegd (*b*). ALKEMADE plagt 'er een Exemplaar van te bezitten, dat, thans, in handen van Mr. J. VISSER is, en als (voor zo verre ik weete) het eenigst bekende, om zyne zeldzaamheid eene korte beſchryving verdient.

KA-

(*a*) Hy ſchreef Aanmerkingen op het *Dispenſatorium* van NICOLAUS, *Propoſitus Salernitanus*. De laatsgemelde leefde in het begin der 12de eeuwe: maar de Duitſche overzetting agte ik, *zo* oud niet. Conf. ACKERMAN, Inſtitut. medic., *pag.* 344, 345.

(*b*) VISSERS Naamlyst, *bl.* 61.

KAREL de Groote, in zyn' droom, door een' Engel; doch dien hy, in het eerst, niet geloofde en voor een' boozen geest aanzag; het vreemd vermaan bekoomen hebbende, om uit ſteelen te gaan, begaf zig, terwyl zyn Hofgezin ſliep en

„ De Sterren lichten van den *trone* "

gewapend en te paerde, naar een naby gelegen Woud. Hier, ontmoette hy eenen, in 't zwart geharnasten, man, gezeten op een paerd van dezelve verwe, dien hy bevogt: by welke gelegenheid,

„ Die ſwerden ghinghen op ende neder,
„ Opten helmen, op die maelgien,
„ Datter menich moeste *jaelgien* * :
„ Daer en was *halsberch* † gheen ſoe groet,
„ Daer en dranc dore dat bloet,
„ Doer die maelgen, vter huyt.
„ *Daer van ſloegen* § groetgeluyt.
„ Die ſpaenderen van den ſchilde daer vloghen;
„ Die helmen op hoer hooft die boghen,
„ Ende ontfingen *ſcarde* * en de vlegghen:
„ So ſcaerp was der ſwaerden *egghe* ‡."

KAREL overwon den zwarten man en ſchonk hem het leeven, mits hy zynen naam openbaarde. De zwarte beleedt, hier op, den Ridder ELEGAST te zyn en dat hy; in ongunst van Koning KAREL gevallen; zig, thans, met rooven moest ophouden. KAREL; die zig, nu, veinsde ADELBERT te heeten; ſtelde hem, daar op, voor, om den Koning te gaan beſteelen. ELEGAST ſloeg dit af, verklaarende, dat hy dien Vorst; ſchoon dees, door kwaaden raad misleid, hem alles ontnomen en ſedert verdreven had; altyd voor zynen wettigen Heer zou houden en eeren, doch gaf aan de hand, om liever zekeren EGGERIK *van*

* d. i., het *Firmament.*

* *Faïlleren: losſpringen.*

† Soort van gemalied. Harnasch.

§ Misſchien moet men leezen, „ *daer was van ſlagen.*"

* d. i., *ſcaaren.*

‡ *Sneede.*

Eggermonde; die met Konings Zuster gehuuwd was; te berooven. KAREL ſtemde hier in toe, en zy reeden naar EGGERIKS Slot,

„ Die de ſcoenſte was eñ de beste,
„ Die yewaert ſtoet op de Rhyn."

Onderwyl KAREL van buiten oppaste en ELEGAST bezig was, een ſchoon paerdentuig in de ſlaapkamer te ſteelen, wordt EGGERIK wakker, en verhaalt aan zyne Gemaalin; die by hem te bedde lag en over zyne onrustigheid klaagde; dat hy voorneemens was, Koning KAREL te dooden: waar tegen zy zig verzettende door EGGERIK geſlaagen wordt. ELEGAST dit hoorende, weet, door het preevelen van zeker gebed, de Egtgenooten weder te doen inſlaapen (*a*), ſluipt, toen, naar buiten, geeft 'er KAREL kennis van en wil EGGERIK ombrengen. KAREL ontraadt hem dit: want, zeide Hy,

„ Of *ghien* * ſtaet mit enen cniue,
„ Daer hi leit bi ſinen wiue,
„ 't Hof ſelde verſtormen al."

* d. i., *gy hem.*

Zy koomen, eindelyk, overeen, dat ELEGAST, met den buit, naar „ *ſinen Dan;*" d. i. het Woud, waar hy zig ophieldt; zou te rug ryden, en dat KAREL

(*a*) Elders, zegt hy, *v.* 807, enz.

„ Elegast kende behendicheden,
„ Die hi proefde, te menigher ſtede.
„ De was minlic ende mate.
„ Hi trac een cruyt vut eenre vate
„ Ende deet * binnen ſinen monde.
„ Die ſulc een hadde, hi verſtonde
„ Wat Hanen crayen eñ Honden *bilen* †!

* deedt het.
† d. i., *blaffen.*

REL het den Koning zou bekend maaken. KAREL vliegt „ *Tyngelen, naar zyn Kasteel* (*a*)." Ten Hove was zyn afweezen niet ontdekt: hy doet „ *finen verholen* (d. i. geheimen) *Raad*" by een roepen en zegt, vernomen te hebben, dat EGGERIK, met veel Volks, op weg was, om hem te vermoorden. De Raad oordeelt, dat men zig moest wapenen, 't Volk, by troepen, op het Kasteel laaten en dan gevangen neemen. Kort daarop, verschynen EGGERIKS Benden: men laat ze in, tast ze aan, vindt ze onder hunne klederen gewapend en legt ze gevangen. Aan EGGERIK; die de laatste was; geschiedde het zelfde. KAREL verweet deezen zyn voorneemen. Hy ontkent het: maar ELEGAST, door KAREL opgeroepen, wederspreekt hem in 't aanzigt. EGGERIK, bedenkende

„ Beter es camp dan hals ontween,"

daagt ELEGAST tot een lyfgevegt, die het aanneemt en, hierop,

„ Sloech men coerden op tvelt,
„ Daer menich man ghewapent helt *, — * d. i., *hielt: stondt.*
„ Een luttel voer vespertyt.
„ ELEGAST quam eerst int cryt,
„ Om dat hi Aenlegger was.
„ Hi beette † neder int gras — † d. i., *boog: dook.*
„ Ende viel in kniengebeden

ELEGAST badt ook, en

„ Doen hi eynde syn ghebede
„ Seghende hi alle sine lede,

„ Sco-

(*a*) „ *Tyngelen,*" d. i , naar *Yngelen.* Dit schynt *Ingelenheim:*, een zeer beroemd Slot van KAREL den Grooten.

„ Scone, mit fynder rechterhant
„ Seghende hi fyn Ridders *ghewant*,
„ Eñ feghende *dors* * dat voer hem ftoet. * *Het Paerd.*

't Gevegt was heevig, maar ELEGAST doorftak zyn party en

„ Bleef in der eere.
„ Dies dancti onzen Heere.
„ Die Coninc gaf hem EGGERIKS Wyf:
„ Si waren tfamen al haar *lyf* *. * *Leeven.*

Dit is de hoofdzaaklyke inhoud van deezen Roman, dien ik niet weete, of oorfpronglyk, dan by overzettinge, in onze taale gefchreeven is, maar die, van 't begin tot het einde, op eene vry ongedwongene en gemaklyke wyze, is berymd en gefteld.

Dezelfde onzekerheid, nopens den tyd der maakinge, in de 13de of 14de eeuw, doet zig, misfchien, ook op, in den, reeds genoemden, *Efopèt*, dien ik egter, liefst, aan de 13de toefchryve (*a*): als mede in de *Bediedenisfe van der Misfe*: in *der Yftorien Bloeme*: in FERGUUT, in FLORIS en BLANCEFLOER, in LIMBURG, YSEWYN, en SEGHELYN *van Jerufalem*. Ik zegge *misfchien*: om dat, hoe zeer ik hoope hadde dezelven te bekoomen, zy my egter, niet tyds genoeg, zyn geworden, om 'er u eenig byzonder verflag van te doen (*b*): ik kan

(*a*) Zie hier *bl.* 263, 264.

(*b*) Na dit fchryven, ontvange ik, van den Heere VISSER, den ZEGELYN *van Jerufalem*. Die Roman is, tweemaal, gedrukt: eens te Antwerpen, by CLAES GRAVE, ten jaare 1517, en eens, in dezelfde Stad, by HENRIK PEETERSSEN *van Middelburg*: doch zonder jaartal. Van deeze twee Drukken; beiden, met

kan u dan flegts tot de plaatfen te wyzen, die HUYDECOPER en anderen uit dezelve hebben op-

met eene oud Duitfche Letter, in klein folio; houde ik den eerstgenoemden voor den oudften. De letters en de fpelling fchynen my dit te leeren. Maar 'er zyn veele drukfeilen en men mist 'er geheele regels in, die, uit den tweeden druk, konnen verbeterd en ingelast worden. 't Stuk zelve moet, flegts om de taal, in waarde gehouden worden. In ftyl en vindinge, rekene ik deezen Roman verre beneden KAREL en ELEGAST. Trouwens de Berymer geeft ons dit ftuk op voor een *waare Hiftorie*, en bid de Moeder Maagd Maria, hem, by haaren Zoone, behulpzaam te zyn, om dezelve, met *eere* en zonder *fchande ende lachter*, ten einde te mogen brengen. De zaak, ondertusfchen, komt hier op neder, dat SEGHELYN, Zoon van PRIDES van Jerufalem en BLANCEFLOER (die, ftraks na zyne geboorte, te vondelinge gelegd, by eenen Visfcher opgevoed en, federt zyn 15de jaar, door ontellyke dappere daaden, die men, hier, befchryft en zyn zwaard *Rofebrand* en zyn paerd *Glorifier* niet vergeet, zeer beroemd was geworden) eindelyk met FLORETTE, zogezegde Dochter van CONSTANTYN den Grooten, huuwde, met deezes Gemaalin, HELENA, het H. Kruis vondt, federt zelve Keizer wierdt, doch, in onkunde, Vader en Moeder vermoord hebbende, afftand van de Kroon deedt, zig Heremiet maakte en, na vyftien jaaren, in een woestyn, op een boom gezeten te hebben, tot Paus wierdt gekoozen, onder den naam van BENEDICTUS den eerften. Men gevoelt ligtelyk, dat dit alles is een faamenweefzel van dwaaze verdichtzelen, zo ftrydig tegens alles wat Hiftorie en Tydreken-

 kun-

opgegeeven, en die; door my, op dit papier aangeteekend (*a*); u eenig denkbeeld zullen geeven van hun-

kunde kan heeten, als zelfs tegen het gezond verstand. Het is dan alleen dienstig voor de taal en zeden der middeleeuw, voornaamentlyk ten aanzien der Ridderkleedinge, Wapenen, Kampgevegten, 't gebruik van Raadzelen en wat dies meer is. Van kruid of lood vindt men, in deezen Kryg-Roman, niets, maar wel van zwaard, helm, schilt, kniven, enz. Op het einde, leest men:

Die dit dichte ende heeft bescreuen,
Was geheten LOYLATE *waert* *:
God moet syn tot synre vaert,
Eñ tot hem allen, diet hebben gehoert!
God help ons ter hemelscher poert!
Des gonne ons die hemelscher vader!
Amen, segt alle gader!

* NB. Zo staat, in den eersten druk: doch, in den tweeden, LOYALTE.

Wie LOYALTE of LOYLATE was, weete ik niet. De naam schynt Fransch. En dat het eene overzetting is, uit die taal, schynt ook, uit de woorden *montyoye*, *Bonacroy*, *Olesier*, *Gautier*, enz. niet onaanneemlyk.

(*a*) Zie over de *Bediedenisse van der Misse.* HUYDECOP. op STOKE. I. D., *bl* 357. III D., *p.* 177, 178. LELYV. op HUYDECOPERS Proeve, I. D., *bl* 142. Over *der Ystorien Bloeme.* HUYDEC., *l. c.*, II. D., *bl.* 429. III. D., *bl.* 375. LELYV., *l. c.*, Over FERGUUT, HUYDEC., *l. c.*, I. D., *bl.* 358, 371. III. D., *bl.* 203, 289. Over FLORES en BLANCEFLOER, HUYDEC., *l. c.*, I. D., *bl.* 156, 167. III. D., *bl.* 218. Dit laatstgemelde Stuk, sedert lange, ellendiglyk verbasterd en tot den laagsten staat der blaauwe Boekerye gedoemd, schynt, oorspronglyk, een deel der beroemde *Philocope*, die

hunne taal en dichttrant. Zy schynen, veel al, in Vlaanderen of Braband gemaakt (*a*).

REINOUD. Wy zullen ze, met genoegen, naarzien: doch ik verlange eenige Stukken te kennen, die, ongetwyfeld, in de 14de eeuwe gemaakt zyn.

VOLKHART. Ik wenschte in eene volle maate, zo ten aanzien dier Stukken als van derzelver gewigt, aan uw verlangen te konnen voldoen. Maar het licht, dat wy, met MAERLANT, zagen opryzen, en dat zulk een blyden dag beloofde, schynt, met zyn afsterven, agter den Nederlandschen gezigtein-

die BOCACCIO of zelve schreef of die, ten minste, door iemand anders geschreeven, hem ten voorbeelde strekte. Men weet dit laatste niet zeker, om dat men twyfelt, of het oudste, nog overige, MS. van de 13de, dan wel van de 14de eeuwe is. BOCCACIO stierf omtrend het jaar 1341., V. Melanges d'une gr. Biblioth., Lettre O, *pag.* 337 *et suiv.* De overzetting in onze taale, uit het Fransch, is berymd door DIRK *van Asſenede*, eene, wel êer, bloeiende Stad in Vlaanderen. Vergel. LELYV., *l. c.*, *bl.* 143. Nopens den *Fabelen van* ESOPÈT kan men zien HUYDEC. op STOKE, Iste D., *bl.* 167, 172. LELYV., *l. c.* Nopens *Limborg.* HUYDEC., *l. c.*, I. D., *bl.* 127. en II. D., *bl.* 140, 142, 347, 504. Broeder YSEWYN was een beroemd, Hoogduitsch, Geestelyke van de helft der 13de eeuwe. Hy predikte zeer streng tegen alle misdryven zyner eeuwe. Men vindt eenigen zyner spreuken of, zogezegde, *Bloemen*, in den *Spiegel Historiael.* van VAN VELTHEM, I. B., *C.* 34., *p* 43—47. II. B, H. 2, *bl.* 80.

(*a*) HUYDEC. op STOKE, III. D., *bl.* 232—285.

einder geweeken. In der daad, de overgang der regeeringe, by het einde der 13de eeuwe, van het Graaflyk Hollandſche in het Henegouwer-Huis; de buiten- en binnenlandſche geſchillen, die het zelve verzelden; de gewigtige, ſchoon kortſtondige, verovering des grootſten deels van Holland en Zeeland, door de Vlaamingen, ten jaare 1304; de voortduurende partyſchappen onder de Henegouwer Graaven; partyſchappen, die, by het affterven van WILLEM IV en de opvolginge van het Beierſche Huis, tot de yslykſte Burgertwisten uitborſten en, onder den naam Hoeksch en Kabeljaauwsch, Schieringers, Vetkoopers, enz. in onze, toenmaalige, Nederlanden, tot diep in de volgende eeuw, dikwerf de grootſte verwoesting aanrigteden; alle die zaaken moesten, noodwendig, een' zeer nadeeligen invloed op de letteroeffeningen hebben, en ik weete niet, aan welke nadere oorzaaken men zal dienen toe te ſchryven zo het gering overſchot der Nederduitſche dichtſtukken van een tydvak, in het welke, anderſints, zelfs Vreemden onze gevallen bezongen (*a*), als de kleine waarde van de meesten derzelver Stukken, byzonderlyk, wanneer men 'er die geenen van aftrekt, welken ik, voor als nog, niet meêr tot de 14de, dan tot de 13de eeuwe, heb durven brengen.

ALEI-

(*a*) Zo bezong, by voorbeeld, de Franſche GUIARD den Zeeſlag van den jaare 1304., tegen de Vlaamingen, voor Zierikzee. Men zie een uittrekzel uit hem, in de *Naleezingen* op WAGEN. Vaderl. Hiſt., *bl.* 154. en volgg.

ALEIDE. Maar draagt men egter geene kennis van een enkel Stukjen, in elke der door u, zo ſtraks, opgenoemde *Clasſes?*

VOLKHART. In dien men uitzondert de Nederduitſche *verklaaring der Prophetien* van DANIEL, van MERLIN (*a*), van den Apostel JOHANNES, van HILDEGARD (*b*), van JOACHIM (*c*) en anderen, betreklyk de laatſte tyden des waerelds, het oordeel, enz.; alle welke ſtukken, door LODEWYK *van Velthem*, zyn vertaald, berymd, en het

(*a*) MERLIN. Zie hier *bl.* 266. en FABRIC. Biblioth. med. ævi., *Tom.* IV, *pag.* 107—113.

(*b*) HILDEGARD, Abtdis van S. Roberts Klooster, by Bingen, in het Stift van Ments, ſtierf, in het jaar 1178. Men heeft van haar verſcheide Brieven en Werken overig, onder welke laatſten haare *Gezigten* en *Voorzeggingen* behooren, die zy den naam van *Scivias* gaf, en die, by Velthem, *Cineas*, *Cinias* en *Scivias* heeten. Zie by hem, VII. B., Hoofdſt. 14, *bl.* 424, 430. en H. 21, *bl.* 435. die Stukken behelsden eene Prophetie tegen de *Bedelmoniken.* Zy worden, door de beroemde Schryvers de *Acta SS.* voor verdicht gehouden. (Vid apud FABRIC. *Biblioth. med. ævi*, *Tom.* III., *pag.* 771 en 776.) maar wyl zy, reeds in dit Rymſtuk, worden uitgetrokken, (B VII., H. 18 en 19, *bl.* 430 en volgg.) zou die verdichting al zeer oud moeten zyn.

(*c*) Zie by VELTHEM, *l. c.*, B. VII., H. 33, *bl.* 446. JOACHIM, Abt in Calabrie, ſtierf ten jaare 1281. Hy ſchreef verſcheiden Werken, waar onder eene verklaaringe op den Propheet JEREMIAS, en eenige Voorzeggingen, nopens de Koningen van Kastilien en Leon.

het *zevende* en *agtſte* Boek uitmaaken van den *Spiegel Hiſtoriael*, die zynen naam draagt; en indien men 'er byvoegt, TONDALUS *Viſioen;* 't geen hy ook in rym ſchynt vertaald te hebben (*a*), herinnere ik my, betreklyk de *Clasſis* van den *Godsdienst*, geen Rymſtuk, 't welk, ontegenzeglyk, het merk der 14de eeuwe met zig brengt: hoe zeer 'er, ongetwyfeld, zullen geweest en, mooglyk, nog zyn. Ik moet daarom overſtappen tot den *Hiſtoriſchen* tak: in welke my de voornoemde LODEWYK VAN VELTHEM, weder het eerst voorkomt. De reeds gezegde *Spiegel Hiſtoriael;* die, op VAN VELTHEMS naam, door ISAAC LE LONG, is uitgegeeven; voert dien titel, om dat, daar JAKOB VAN MAERLANT zynen *Spiegel Hiſtoriael* in „ *vier* „ *pertien* " verdeeld hadt, men in dit Werk leest (*b*), dat het de „ *vifte pertie*" van dien *Spiegel* bevattede: loopende hetzelve ſedert den dood van FREDERIK II; die in 't jaar 1250 ſtierf; over een vak van zestig jaaren. Men vindt dit, en meêr daar toe tot in 1316, in de *zes eerſte* Boeken (*c*): want ik zeide u reeds, dat het *zevende* en *agtſte* over eene andere ſtoffe liepen.

ALEIDE. Wie was LODEWYK *van Velthem?*

VOLKHART. Hy, de Dichter of Verzaamelaar van

(*a*) Spieg. Hiſt. . *bl.* 472, 477.

(*a*) Inleid. van VELTH., *Spiegel Hiſtor.*, *bl.* 2, V. 118, *bl.* 52. Vergel. Voorber. op MAERL. *Spieg. Hiſt.*, *bl.* XI. Vergel *bl.* 148.

(*a*) VELTHEM., *l. c.*, VI. B., St. 29, *bl.* 39) en 402.

van dit Stuk, was, volgens zyn eige getuigenis, een Brabander (*a*) en Priester te Velthem, een Dorp in dat Gewest, van waar hy, denklyk, den naam voerde.

REINOUT. Waarom zegt gy *Dichter* of *Verzaamelaar?*

VOLKHART. Om dat ik wel geloove, dat Hy een gedeelte van dien *Spiegel* en byzonderlyk het laatste gemaakt heeft, maar my, voor het overige, gebleeken is, dat hy, te meermaalen, andere Dichters, met naame HELU, zonder deezes naam te noemen, uitschryft: ja, ik wil u niet ontveinzen, dat, schoon wy niet meêr dan *vier* partyen van MAERLANTS *Spiegel* kennen, deeze LODEWYK *van Velthem* een Handschrift, inhoudende de *vyfde party*, door MAERLANT zelfs gedicht, schynt onder 't oog gehad en in zyne Chronyk ingelast te hebben. Immers ik leeze, by hem, II. B., H. 55.

„ *In desen tiden*, dat dit gesciede,
„ So quamé, met Scepen vt Irlant, Lieden
„ Orlogen op ten Coninc van Ingelant.
„ Ende deze lieden, als ict vant,
„ Waren vte Vlaenderen geboren,
„ *Also als* ICT *u seide, hier te voren*,
„ In die *vierde pertie* wel."

woorden, die, duidelyk, aantoonen, dat de Maaker der *vierde* partye; d. i. MAERLANT; ook die der *vyfde* was: 't geen te ligter zyn kan, daar het gezegde „ *in desen tiden*," betreklyk is tot het jaar 1288, toen juist JAN I., Hertog van Braband, zyne vyan-

(*a*) V. B., H. 25., *bl.* 335. Vergel. IV. B., H. 60, *bl.* 292.
(*a*) B II., H. 40., *bl.* 130, 148. en III. B., H. 2., *bl.* 151. en H. 22., *bl.* 174.

vyanden, te Woeronc, overwon, en MAERLANT; als ik u zeide; nog lange daar na en tot het jaar 1300 leefde.

REINOUT. Uwe aanmerking verleevendigt myn geheugen. Ik herinnere my, nu, de Voorrede van LE LONG geleezen te hebben en, teffens, dat LODEWYK VAN VELTHEM zyn Werk aan een' der Heeren van *Voorne* opdroeg (*a*). Gy hebt, zo ftraks, ons gezegd, dat J. V. MAERLANT zig in een Dorp van die Heerfchappye hadt opgehouden, en 'er veelligt naar genaamd was. Mooglyk gefchiedde daarom de opdragt aan een' Heer van Voorne, en dan hangt dit een en ander te faamen.

VOLKHART. Indien het *Voorne*, dat V. VELTHEM bedoelt, het onze geweest was, zo als LE LONG vermeent (*b*), zouden uwe gedagten ingang verdienen. Doch ik kan hem, in dit opzigt, niet wel toeftemmen. Van ouds, waren verfcheiden Plaatfen, onder den naam van *Foron*, *Voeren*, *Voorne*, *Vorne*, *Voerne* enz. bekend. Behalven het onze; welkers Hoofdftad de Briel is; hadt men, byzonderlyk, *Voorne* in het Land van *Daalhem*, en ook *Voorne* in *Vlaanderen*, 't geen men, federt, *Furnes* noemde. Dat VELTHEM, fomtyds, het laatfte bedoelde, blykt, wanneer hy, in het IV. Boek, zegt:

„ Int ierfte jaer, fekerlike,
„ Dat ALEBRECHT regneerde geweldelike
„ So was oec een groet ftryt,
„ Int *Land van Vorne*."

want

(*a*) Voorred., *l. c.*, *bl.* 2.

(*b*) Voorred., *l. c.*, *bl.* 2.

want men weet, dat *die* Slag, ten jaare 1297, by *Furnes* voorviel (*a*): waarom VELTHEM 'er ook by tegenwoordig ſtelt

„ Tie *Borchgraue* van *Vorne* (*b*),"

die geen ander was dan BOUDEWYN REYFIN (*c*): terwyl, in *ons* Voorne, toen ten tyde, regeerde GERARD, die hier niets mede te doen hadt en geen Burggraaf van *Voorne* was, maar van *Zeeland*. Buiten dien, zo VELTHEM op GERARD gezien hadt, zou hy dan geen enkel woord van deezen geſprooken hebben, toen hy zo breed handelde over den moord van Graave FLORIS V. (*d*)? daar men weet, dat die GERARD by het vangen van dien Vorst tegenwoordig geweest en met moeite ontvlugt was. Ja zou hy; gelyk hy doet; de verſchillende gedagten, over dien moord en over de wyze hoe, zo breed hebben voorgedraagen aan een' Heer, die dit alles veel beter moest weeten dan hy zelve? — Maar op welken Heer van Voorne zag VELTHEM dan? Als ik lette, dat VELTHEM een *Brabander* was: dat hy in *dat* Gewest woonde: dat hy zyn werk, ten dienſte van eenen Heer van Voorne, ondernam op raad van eenen JAN VISIE of VISIER (*e*): dat de naam van dien Man geenen *Hollandſchen* klank heeft:

(*a*) MEYER. Annal. Flandr., *pag.* 85.
(*b*) Spieg. Hiſt. IV. B., H 6, *bl.* 220, 221.
(*c*) MEYER. Annal. Flandr, *pag.* 85.
(*d*) Spieg. Hiſt., III. B., H. 43, 44., *bl* 201—215.
(*e*) Spieg. Hiſt., VII. B., *bl.* 426. VIII. B., *bl.* 433.

heeft: dat hy met deezen 'er over ſprak te *Hoorne*: dat dit *ons* Hoorne, in West-Friesland, niet zyn kan; als het welke geene byzondere Heeren hadt; maar dat 'er eene Heerlykheid van dien naam was, in 't Bisdom van *Luik*, en dat, onder dat zelfde Bisdom, in 't Land van *Daalhem*, 'er juist ook eene Heerlykheid, *Voorne* geheeten, wierdt gevonden: komt my, uit dit en den verderen geheelen t'ſaamenhang, voor, dat men hier, waarſchynlykst, het oog zal gehad hebben op den Heer van *Voorne*, in het Land van *Daalhem* (*a*).

REINOUT. Ik kieze uw gevoelen boven 't myne.

ALEIDE. Maar... Gy hebt ons van VAN VELTHEMS Rymtrant nog niets gezegd.

VOLKHART. Zy is mede, doorgaans, in ongelyke regels van 7, 8, 9 of 10 lettergreepen vervat, en geſchreeven in den verhaalenden trant van STOKE, HELU en MAERLANT. In het *zevende* en *agtſte* Boek; 't geen over *het Godsdienſtige* handelt; heeft men, hier en daar, verſchil van rymtrant. Het *zevende* Boek eindigt dus:

„ Die Here van al moet mi bewaren
„ Ende geſparen, ende genaren
„ Van quade jaren ende van meſuaren,
„ Dat ic hier naren, in der ſcaren,
„ Moet daer varen, daer nember * de iaren
„ Van den claren en ſelen beſuuaren. Amen.

* d. i. *nimmer.*

Op

(*a*) Zie breder het *Journal des Séançes*, dans les *Memoir* de l'Academ. de Bruxelles, *Tom.* II, *pag* 9—24 zo leest men by VELTHEM, IV. B., H. 45., *bl.* 270, dat de Vlaamingen een ſtryd te *Groningen* wonnen. Verſtaa daar door eene Plaats van dien naam, by Kortryk.

Op het laatst van het *achtste* (*a*), heeft men Coupletten van dertien regels, in den rymvorm van MAERLANT, maar in welken men, nergens, den geest van deezen ontdekt.

Dat 'er veele Berymers van Historien in VELTHEM's tyd waren, die, onkundig van het gebeurde, elkander tegenspraaken, kan men uit hem leeren (*b*). Jammer is het, dat dit Stuk met zo veele schryffouten is uitgegeeven. In eene zeer voornaame Boekery, hier te Lande, heb ik, weleêr, gezien eene Nederduitsche berymde overzetting van den Roman van LANÇELOT, geschreven op papier, in 3 colommen, in folio. Zy scheen my toe van de 14de eeuw. Agter aan stondt: „ Hier *endet* „ *Boec van* LANLECOTE, *dat Heren* LODEWYCS *es* „ *van* VELTHEM." Ik weete niet, of hier iemand anders dan de onze mede bedoeld wordt, en of hy 'er de maaker of bezitter van was.

ALEIDE. Wie volgt het naaste op Hem?

VOLKHART. NICLAES *de Klerk*: dus genoemd, om dat hy een Geestelyke en Secretaris van Antwerpen is geweest, dien men agt, dat omtrend het jaar 1280 gebooren en, in 1351; maar het laatste zonder zeker bewys; gestorven is. Hy begon in den jaare 1318, ten verzoeke en bede van zekeren WILLEM VAN BORRECOLVE, een' Antwerpenaar, zyne Rymchronyk van Braband, die hy den naam gaf van *Brabantsche Yeesten*, en bragt

ze

(*a*) Hoofdst. 33, *bl.* 480, 481.

(*b*) V. B., H. 1., *bl.* 307.

ze tot in het jaar 1350. De geleerde PAQUOT (*a*) meent, dat, in het HS. van dit Werk; voorheen aan CASPAR GEVAERTS, federt aan den Antwerpfchen Schepen VERDUSSEN, behoort hebbende; de Brabandfche oorfpronglykheden tot in de Arke van Noach gezogt worden. Dit zelfde HS.; naderhand aan den Heer DES ROCHES, nu aan den Leidfchen Oud-Hoogleeraar KLUIT, toekoomende; ziet gy hier voor my liggen, en heeft; zo als reeds de kundige DES ROCHES heeft doen zien (*b*); niets van dien aart. Om van geene Voorrede te fpreeken, in welke de Brabandfche Hertogen uit de Franfche Koningen en deezen weder, naar de gewoonte der meeste Chronyken, uit Troje en „*Hectors Gheflechte*" afgeleid worden, zegt NICLAES het zyne gevonden te hebben

„ In den *Spiegele Hyftoriale*,
„ Dair ict vut trac altemale,
„ Dien *Jacop van Maerlant* maecte,
„ Die goede Dichtere ende geraakte (*c*).

Hy deedt dit te meêr, om dat, (let op de fchaersheid der handfchriften!) reeds in zynen tyd, het Werk van MAERLANT „ menigen onbekent „ was (*d*)." Daar egter MAERLANT, als wy zagen, in 't jaar 1300 ftierf, fpreekt het van zelve, dat; 't zy hy de *vyfde* party van den *Spiegel Hiftoriael* fchreef of niet; het volgend fchryven

(*a*) Memoir Litter. des P. B., *Tom*. 9, *pag*. 256.
(*b*) Memoir. de l'Acad. de Bruxell., *Tom*. II., *pag*. 19.
(*c*) Brab. Yeesten, MS. *bl*. 13.
(*d*) Brab. Yeest, MS., *bl*. 14.

ven van NICLAES, uit laatere Schriften, of uit zyne eigene ondervinding, moet zyn genoomen.

Zyne rym-wyze is eenvoudig, op den gewoonen Chronyktrant en mede van agt, negen of tien, lettergreepen. Meêr bastaardwoorden dan de voorgaande Werken bevat zyne Chronyk, waar van, egter, de zaaken, dikwerf, wigtig en zeer ophelderend zyn voor de Nederlandſche Hiſtorie. Jammer is het dat de HSS. van dit Boek zo buitengemeen verſchillen. Ik zeg *zo buitengemeen*, want in alle de oude HSS. is, doorgaans, eenig verſchil, maar zo groot niet. Voor eenige jaaren, verzogt en verkreeg ik van de Brusſelſche Regeering een, door een' beëdigden Klerk, gemaakt Afſchrift van het ſchoone Exemplaar, het welk ik wiste, aldaar te berusten. Het behelsde een breed verhaal van den ſlag van Woeronc, in ruim 500 rym-regelen, meest al overgenoomen uit HELU, terwyl die zelfde ſtof, in het HS. dat voor my ligt, ſlegts in weinige regels en met andere woorden, berymd is. Ook leeze ik, in een Brief van DES ROCHES aan den Heere A. KLUIT, dat hy, in een oud *fragment* deezer Chronyk, in de Abtdy van Afflighem, eene aanmerklyke plaats, anderſints in deeze Chronyk voorkoomende, en houdende, dat zekere LODEWYK *de Vedelaar*, *van Vaalbeke* in Braband,

„ *D'ierſte was*, die vant
„ Van *Stampien* die manierē,
„ Die men noch hoert antierē."

niet hadt ontdekt. DES ROCHES (om dit, in het

voorbygaan, te zeggen) verstondt hier de Drukkunst (*a*) door: doch, dat hy dwaalde, en dat de gezegde uitvinding, met meêr grond, tot de *Pedalen* of *Trappers* van het Klokkenspel kan gebragt worden, heeft Vader GHESQUIERE, mynes oordeels, sedert, zeer wel betoogd (*b*). Hoe het zy, deeze Chronyk is, na het jaar 1350, in soortgelyke rymen vervolgd en, in het jaar 1402, „ *volmaect* en *volscreuen*," door een' Onbekenden, dien sommigen (*c*) verkeerdelyk, PIETER VAN DER HEIDEN of *à* THYMO genoemd hebben, zonder te overweegen, dat dees; die ons eene zeer schoone Latynsche Chronyk heeft nagelaaten; ten jaare 1473, in den ouderdom van 80 jaaren, stierf, en dat hy dus, in 1402, slegts een kind van maar *negen* jaaren kan geweest zyn.

REINOUT. 'Er zyn, zekerlyk, nog andere Rymwerken der 14de eeuwe?

VOLKHART. Ik kenne nog *Die Dietsche Doctrinael*, een

„ Boecskyn,
„ Dat, te voren, lach in *Latyn.*

en 't geen, naar 't oogmerk des Maakers, moest strekken tot algemeene *leeringe*. Het Werk was

„ *Volmaect* aldus,
„ in die maent van Iunius,
„ Doe men screef Christus gheboirt,
„ *Dertien hondert eñ viertich* voirt,
„ *Ende oec vyf daer toe mede*,
„ t'Antwerpen in die Stede.

Het

(*a*) Memoir. de l'Academ. de Bruxell., *Tom.* I., *pag.* 525.

(*b*) Lettre a M. l'Abbè TURBERVILLE NEEDHAM 12 Auot 1778. Ik vinde ook, in de *Hist. des Troubadours*, *Tom.* III, *pag.* 283, 285. dat zy, NB. op de Viool *Stampides* speelden.

(*c*) Excell. Chron. v. Brab., *prologe.*

Het is opgedraagen aan Hertoge JAN de III. van Braband, en getrokken uit gewyde en ongewyde Schriften: zynde verdeeld in 3 Boeken, te saamen van 135 Hoofdstukken. De Rym is eenvoudig en bestaat wederom, doorgaans, uit het gewoon getal van 7, 8, 9 en 10 voeten. De rondheid der tyden blykt uit de aanspraak aan den Landsheer:

„ Die Prince hi es een *hoede* *
„ Van synre Lude lyf en goede,
„ Eñ neemt hi hem dat, sekerlike
„ So verbuert hi dan syn *Rike* †.

* Voor *Hoeder, Bescher-mer.*
† *Heer-schappy.*

Hy valt zeer op de zeden van zynen tyd.

„ Men heet nu, meest, wysheit,
„ Rycheden bi hopen *t'samen* *,
„ Hoe men se wan, of hoe se quamen.
„ Ist dat, met scalcheden, een man
„ Sinen vrint verraden can
„ Eñ bederuen an lyf eñ goet,
„ Dese heten, nu ter tyt, goet.

* d. i., *te ver-zaame-len.*

Van het Kloosterleeven zegt hy,

„ Weet, dat Cloesteren eñ Stedē
„ Niet en connen geuen heilicheden,
„ Mer die reinicheit in 't herte heeft,
„ Weet, dat die heilichlike leeft.
„ Want God oueral es,
„ So mach men, des sytghewes,
„ God dienen oueral,
„ Op straten, op berghe en dal."

Van iemand, die zig in eens anders zaaken steekt,

„ Dese is ghelyc den *doirn* *,
„ Die dien hont neemt bi den *hoirn* †:
„ Want hy's *cume* § mach ontgaen,
„ Hi en sals ene bete ontsaen.

* *Dwaas.*
† Ooren.
§ Nauwlyks.

Zeer vaart hy uit tegen de toenmaalige gewoonte, dat; schoon men, op eenige plaatzen, vonniste

„ Na recht, beschreuen
„ In 't *Loy* * en in andere Boeken,"

* d. i., *in de Wet.*

of ook wel naar „ *oudhaercomen;*" men, op andere, dit deedt naar zyne vyf zinnen of, zo als hy zegt,

„ Na dat de wysere dinct goet,
„ Wt houede syns *ghewes* *.
„ Dat een anxtelike dinc es.

* d. i., *naar*, of *uit hoofde van*, *zyn gewisse.*

Van *Schepenen* zegt hy,

„ Wiste een Scepen watti ware,
„ Hi soude beuen altoes van *varen* †.
„ So wanneer hi sitten ginge
„ Ten oerdele, int gedinge,
„ Dan soudi trecken voir sinen oghen
„ t'Ordel, dat onse Here sal toghen
„ Ten jonxten dage, daar hi sal,
„ Drecht ende arch lonen al."

† d. i., *vreeze.*

gy zult, hier uit, den dichttrant van dit Stuk eenigsints leeren kennen.

Ik heb 'er eenige HSS. van gezien en, onder dezelve, twee pergamente, die de Heer VISSER bezit; het een in *folio*, 't ander in *Octavo*; geleezen. Ook is het gedrukt, te Delft, in het jaar 1489 (*a*).

ALEIDE. Kent men den naam van den Maaker?

VOLKHART. Ik vinde dien, nergens. 't Is waar, in het HS., in *folio*, vindt men een klein *miniatuur*, verbeeldende een' schryvenden man, van wiens Lessenaar een çeeltjen of rolletjen afhangt, met eenige Letteren, uit welken men geleezen heeft „ *dits Doctor* MAERLANT:" eene leezing, die ook my zelven, een' geruimen tyd lang, zeer waarschynlykis voorgekoomen (*b*). Ik zeg *waarschynlyk:* want, daar, agter de twee letteren *Do*, een zwartagtige vlak; als van, met den vinger uitge-

(*a*) VISSERS Naaml., *bl.* 30.

(*b*) Voorred. voor Spieg. Hist., *bl.*

gewreeven, inkt; gevonden wordt, zyn de volgende zeer duister. Maar, toen de vriendelykheid van den Heere VISSER my het zelve HS., in het voorleeden Jaar, nog eens ter leen gaf, en ik het çeeltjen, op nieuw, door een uitmuntend vergrootglas, ten oplettenſte begluurde, heb ik my moeten overreed houden, dat 'er niets anders ſtaat dan „ *dits Doctrinael ī*" (in) „ *Dietsch.*" Speelende op den titel van het Boek.]

Ik vinde dus, voor my, geene reden, om dit Werk aan MAERLANT toe te ſchryven, van wien het my ook, in taal en ſtyl, ſchynt te verſchillen, om nu van den tyd, op welke het gezegd wordt *volmaakt te zyn*, niet te ſpreeken. Ook kan ik my niet herinneren, den naam van *Doctor*, in een Nederduitsch Geſchrift der 14de eeuwe of vroeger, ontmoet te hebben. Men zeide, toen ten tyde, daar voor, gemeenlyk, *Meester!*

Schoon wy, met onze naarſpooringen, nog niet aan het einde der eerſte helfte van de laatstgemelde eeuwe gekomen zyn, is my geen een volledig Rymwerk bekend, het welke ik, met genoegzaame zekerheid, tot het verdere deel van dit eeuwperk zou durven brengen. Ik herhaale weder *volledig*, want, anderſints, kunt ge, by voorbeeld in de *Analecta* van MATTHÆUS (*a*), een *Fragment* vinden, beſtaande uit weinige Regelen van eene Hollandſche Chronyk, die tot deezen tyd ſchynt te behooren, maar

(*a*) *Tom.* I., *pag.* 65. *in Quarto.* en *Tom.* VI., *pag.* 295. *in Octavo.*

maar welkers verderen inhoud ik niet weete, door iemand, ontdekt te zyn. De kundige MATTHÆUS haalt, ter zelfder plaatse, nog een ander berymd *Fragment* aan, houdende eenige zedenlesfen, en oordeelt die mede van denzelfden Maaker te zyn. Doch, behalven dat hy daar toe geen het minste bewys bybrengt, en de stof geheel en al verschilt, meene ik, deeze of soortgelyke dichtregels geleezen te hebben, in één der reeds genoemde Werken en, misschien, wel in zeker zeer oud HS., in folio, op papier, door my, hier te Lande, in myne jeugd, gezien, dan van 't welke ik; toen niet denkende, dat het my ooit te pas zou komen; niets anders hebbe aangeteekend, dan dat het verschillende losse Rymen behelsde, waar onder één op eene *Hinde*, en één, beginnende „ *wat acht ic op den Hont.*" Ondertusschen, moet ik nog gewaagen van *twee* Werken, die niet gedrukt zyn, en die; schoon 'er weinig van te zeggen hebbende; ik liefst, tot het einde der 14de eeuwe zou brengen: immers de zuivere taal en de spelling wyst my, voor het naaste, tot dien tyd, of tot het begin der 15de. Ik bedoele. „ *Die nieuwe Doctrinael*" van zekeren JAN DE WEERT, en „ *der Minnenloop*" van eenen CLAES WILLEMS.

ALEIDE. Zeg my iets meêr van deeze Stukken?

VOLKHART. Het Handschrift van JAN of; zo als hy zig, elders, schynt te noemen, WILLEM; DE WEERT is, eigenlyk, genaamd „ *die nieuwe* „ *Doctrinael of Spyghel van Sonden.*" Het is gedicht in het jaar 1451., en gevonden agter een

HS.

HS. van MAERLANTS Rymbybel. HUYDECOPER heeft 'er veel gebruik van gemaakt, zo als gy, uit deeze opgaave (*a*), zien kunt. De Maatschappy van Leiden is 'er, by erfgifte van den Heere ALEWYN, bezitster van.

REINOUT. Weet gy iets meêr van CLAES WILLEMS?

VOLKHART. Ik hadt hiertoe gehoopt, dit en het voorgaandeHS., tydiglyk, te bekoomen. Het is my mislukt. Ik moet het dan, nu, beschryven, met de woorden van den Heere HUYDECOPER ,, Het Werk" (zegt hy) (*b*) ,, is verdeeld in vier Boeken, en yder Boek in ,, verscheiden Hoofdstukken, en yder Hoofdstuk ,, behelst een byzonder *Mingeval*. — Die mingevallen zyn, meerendeels, ontleend uit de aloude Fabelen, vermengd met sommige verhaalen van ,, laater tyd: gelyk, onder anderen, die van Graaf ,, FLORIS; 't welk voorkomt, Boek II., *Cap.* 3; ,, niet geschreven is, met inzigt, om, historischer ,, wyze, de dood van FLORIS te verhaalen, maar ,, om te onderzoeken en, verders, te beredeneeren, ,, in wat *graad van minne* (*c*), deeze twee Gelieven, namelyk onze Graaf FLORIS en de Gravinne van CLERMONT, gestaan hebben." De hier

(*a*) HUYDECOP. op STOKE, I. D., *bl.* 164, 413. II. D., *bl.* 547. III. D., *bl.* 177. Zie ook LELYV. op HUYDEC. Proeve, II. D, *bl.* 45.

(*b*) Op STOKE, II. D., *bl.* 53 en 54.

(*c*) De Ouden hadden veel op met trappen en verdeelingen in de *liefde* te maaken. Vergel. hier *bl.* 294.

hier bedoelde Graaf FLORIS is de IV van dien naam geweest, onder de onzen. STOKE en anderen verhaalen, dat hy, in een ſteekſpel, te Corby, verradelyk is omgebragt, door den Graave van *Clermont*, wiens Gemalin jegens hem in liefde was ontſtooken geworden. — HUYDECOPER heeft zig, dikwerf, ook van deezen Dichter bediend. De plaatſen, die hy uit hem aanhaalt, kunt ge, op dit Lystjen (*a*), vinden. Het HS. dat HUYDECOPER bezat, en 't geen, in den jaare 1486, was afgeſchreeven, wierdt, ſedert, door den taalkundigen ALEWYN gekogt, die het, even als het laatstvoorgaande, met verſcheiden anderen zeldzaame ſtukken, aan de Maatſchappye van Letterkunde te Leiden geſchonken heeft.

Indien, ondertusſchen, de verdelgende hand van den tyd ons geene meerdere ſtukken van de 14de eeuw mogt hebben overgelaaten; zo als 'er my geene meerdere voor het oog of de zinnen koomen; zou dit geen bewys zyn, dat de ſnaaren geheellyk ontſpannen geweest waren. Het tegendeel mag men opmaaken uit het gebruik onzer Vorſten uit het Huis van Henegouwe en Beieren, die; in naarvolging van, zekerlyk, vroegere gewoonte; aan Nederduitſche

(*a*) Proeve van Taal en Dichtkunde, uitgaave van LELYV. I. D., *bl.* 139, 140, 150, 387. II. D., *bl.* 119, 198, 205, 345, 500. en, in den *eerſten* Druk, *bl.* 623, 25, 26, 27, 30, 38, 39, 40, 41. Aanmerk. op STOKE, II. D., *bl.* 53, 56, 511, 556. III. D., *bl.* 126, 179, 284.

ſche Poëeten, ſomtyds, een jaarloon toelegden. Deeze Lieden koomen voor, onder den uitdruklyken naam van *Dichters*. Zo vinde ik, bepaaldelyk, dat Graaf WILLEM IV van Holland en Henegouwe, by zynen openen Brieve, ten jaare 1338, den Bailiuw van Kennemerland en Friesland (d. i. *West-Friesland*) gelastte, om, tot wederzeggen toe, aan „ WILLEM *van Delft*, *den Dichter*," een paar gevoederde klederen, en vyf pond hollandsch in gelde, uittereiken en te betaalen (*a*). Ook brengt de Treſorier van AELBRECHT van Beieren, deezen Hertoge, ten jaare 1391, in rekening, „ I *Schilt*, „ *fac* III ß, IX ₰, *aan Meester* WILLEM, *den Dich-* „ *ter* (*b*)," die, denklyk, om 't verſchil van den tyd, een ander dan de voorgaande zal geweest zyn. Nog wordt, in eene, kort daar na volgende, Rekening, gewaagd van „ II *gulden aan Meester* JAN, *den* „ *Dichter* (*c*)." Ik zou egter gelooven, dat de twee laatstgemelde posten geene *jaargelden* zullen geweest zyn: zo, om dat de ſommen daar toe te gering ſchynen, als om dat dezelve posten, in 's Hertogen Rekeningen, voorkoomen, onder het artikel van

(*a*) Zie myn Byvoegſ. op WAGEN., Vaderl. Hiſt., IVſte St., *bl.* 12 en 82.

(*b*) MS. Reken. van den Heere van *Gomengies*, ſedert S. CATHAR. 1390, tot S. CATHAR. 1391. Artik. *Pipers en Herauden.*

(*c*) MS. Rekening van den Jonkheere van ARKEL, van 6 Dec. 1392. tot 1 Jan. 1794, *ſtilo communi*, Artik. *Pyp: en Heraud.*

van „*Pipers* en *Herauden*," bevattende, meest al, de geldelyke uitgiften, welken, van 's Vorſten wege, gedaan wierden, niet ſlegts aan de *Herauden* van Wapenen, die, als Boodſchappers van Staat, wegens vreemde Mogendheden, gezonden waren, maar, voornaamlyk, aan Kunſtenaars, die zig, nu en dan, ten Hove vertoonden en hunne gaaven deeden hooren of zien: hoedanige waren *Pypers*, (d. i., Beſpeelers van allerleie blaas-inſtrumenten) *Vedelaers*, *Zancſtriggers* (d. i. Zangſters), *Trompenaars*, *Miſtreels*, (d. i. *Miniſtreels*) (*a*), *Sprekers*, ja zelfs *Zwaardſpeelers* (*b*) en *Goochelaars* (*c*).

ALEIDE. En worden de *Dichters* met deeze laatſten gelyk geſteld? welk een ſmaak!

VOLKHART. Dit zeide ik niet. Doch, ten deeze, zal het overwigt van elk', in zyn ſoort, van deszelfs bekwaamheden hebben afgehangen. In allen gevalle, moet gy, hier, uwe denkbeelden niet heg-

(*a*) Reken. WILL. GARBRANTSZ., over 1390.

(*b*) MS. Reken. van Jonkheer VAN ARKEL, *l. c.*, „Item aan III. Speelmannen, die voor mün Heere ſpeel„den: d'een met een zw̃t" (*zwaard*), „dat" (zo ſtaat 'er) „ander met een *ghet'ne*" (*guiterre*, *cither*) „ende dat derde zanc —. II guld."

(*c*) Reken. WILL. GARBRANDSZ. van *S. Jan. Nativ.* — *S. Catharina* 1390. „Gegeeven eenen *Go„kelaer*, toebehoorende den Here van Mantow," (ik denke *Mantua*) „in Lombardien, welc Gokelaer ſi„nen knecht die kele ontwe ſneet ende hun" (voor *hem*) „weder genas." Art. *Pipers en Herauden.*

hegten aan de zeden van onzen tyd, maar aan die der eeuwe, van welke wy ſpreeken. Gy hebt, uit het voorafgaande, konnen opmaaken, dat toen, en lang voorheen; ja zo was het, oudtyds, by ſchier alle Volkeren; veele Dichters op hun talent, als op eene kostwinning, rondreisden, ten ware zy by deezen of geenen grooten Heere of Vrouwe geplaatst wierden. Herinner u, dat iets diergelyks, ook by voortreflyke meesters in zang- en ſpeelkunde, zelfs nog heden, niet zonder voorbeeld is.

REINOUT. Dat is zo. — Maar... ik heb u hier, en bevoorens nog eens (*a*), niet van *Spreekers* hooren gewaagen. Welke Luiden waren deezen?

VOLKHART. Door *Spreekers*, zou ik, hier ter plaatſe, liefst verſtaan *een byzonder ſoort van Kamerſpeelers, die mede, 't zy alleen, 't zy met hun beiden* (want ik vinde 'er nooit meerder te ſaamen); *zo lange zy niet in dienst van een' der Grooten waren aangenomen; omreizende, zig verleedigden, om waare of verdichte Gevallen of Zedelesſen, in rym of onrym, door hun zelven of door anderen gemaakt, en toen, in 't algemeen*, Sprooken *genoemd, aan de Hoven, of in de Slooten en Wooningen der Aanzienlykſten, op te ſnyden en, denklyk met eenige gebaerden, uit te ſpreeken.*

REINOUT. En zyn deezen zeer oud?

VOLKHART. Misſchien zyn anderen gelukkiger geweest dan ik, die u moet bekennen, in onze taal, 'er geen zeker bewys van gevonden te heb-

(*a*) Zie hier *bl.* 267.

hebben, vóór de 14de eeuwe en, zelfs dan, nog niet by eenigen, gedrukten of ongedrukten, Schryvers, maar alleen in de, nimmer uitgegeevene, *Graaflyke Treforiers-Rekeningen*, onder AELBRECHT van Beieren en zynen Zoon, Graave WILLEM VI. Met dat al, is my, in het zeer oude Latynfche Graffchrift van JAKOB *van Maerlant*, eene plaats ontmoet, die bedenklyk genoeg is, om 'er even by ftil te ftaan. MAERLANT heet 'er, onder anderen,

„ *Rhetor* difertus.
„ Quem laus dictandi Rhytmos, *Proverbia fandi* (*a*);
„ Tranfalpina vit."

't welk

(*a*) Ik geeve de Latynfche Regels op, zo als ik dezelve vinde in een Affchrift, aan my, uit het Doodregister van Damme in Vlaanderen, over eenige jaaren, toegezonden. In andere uitgaaven, leest men de *tweede* Regel dus:

„ Quem laus dictandi, *Juris Proverbia* fandi."

Conf. PAQUOT. Memoir Litter. des P. B., *Tom.* 7, *pag.* 392.

Naar de laatfte leezing, zou het *fpreeken* van MAERLANT alleen op *Regtsfpreuken* zien: hoedanigen 'er zeker, van ouds, zeer veelen waren. Doch dan fchynt hy nog minder te hebben van de, in den Tekst vermelde, *Spreekers*. Meêr zou het zeggen, zo iemand het neemen wilde op 't woord *dictare Rhytmos*, dat aan MAERLANT mede wordt toegekend, in myn bovengemelde Affchrift, en elders. Doch elk weet, hoe veele verfchillende beduidenisfen dit woord *dictare* heeft, en hoe het, in het Latyn der middeleeuwen,

dat is; meene ik; „ een bevallig *Redenaar*" (of „ vloeiend *Dichter*:" want beiden die beteekenisſen kan het woord *Rhetor* lyden) „ die, „ door het maaken van berymingen en het *ſpree-* „ *ken van Spreuken*, tot over de Alpen was be- „ roemd geworden."

ALEIDE. Wel! dan was MAERLANT zulk een *Spreeker!*

VOLKHART. Volgt dit zo rasch? Men is, ja, nog hedendaagsch, gewoon, ten aanzien van eenen *Schryver* of *Dichter*, de woorden *Hy zegt*, *Hy ſpreekt*, te beezigen. Men verwisſelt dus, te meêrmaalen, het werkwoord *ſchryven* met dat van *ſpreeken*. Maar, is die wisſeling zo gemeen by

eeuwen, ook *ſcribere*, *componere*, (*ſchryven*, *maaken*) beteekent. Van dit *dictare* heeft men, naderhand, gevormd het oude Franſche *dictier*, en *l'art de dictier des Balades.* enz. (GUASCO Disſertat., *Tom.* I., *pag.* 181, 182, 192.), als ook *les Dictièz ou Traitièz amoureux.* Zekeren Gedichten van FRANÇ. GOUTHIER waren, reeds in de 14de eeuwe, onder den naam van *les Dits*, bekend. (*Oeuvres* de VILLON, *p.* 142. (*i*)) Ja, reeds in de 13de, kende men één *Dictelet de la Fortune.* Zie FAUCHET de la Poëſ. Franç., *pag.* 571. *Vſo.* 't Kan zyn, dat men *dictare* en *dictier* of *dicter* daarom voor *ſchryven*, *maaken*, *dichten* enz. gebruikt heeft, om dat de Maakers hunne Gedichten wel eens opgaven aan hun die ſchreeven (vergel. PASQUIER Recherch., *pag.* 612.): maar, ook hier uit, volgt nog niet, dat die Opgeevers dezelfde waren, als zy, die men, hier, in den Tekst, *Spreekers* noemt.

by het zelfſtandig woord? d. i., kan men wel, zo ligtlyk, *Schryver* voor het woord *Spreeker*, of *geſchrift* voor eene *uitgeſprokene rede*, opvatten?

REINOUT. Neen zeker. Men dient de omſtandigheden, tyden en zeden in agt te neemen.

VOLKHART. Te regt. Maar, in MAERLANTS tyd, was dit als by ons. Hy gewaagt; voor zo verre ik ooit heb kunnen naargaan; nergens, van *Spreekers*, al zegt hy, ſomwylen, dan eens, b. v., „PLATO *ſpreect* in FEDRONE" dan eens „Seneca *ſprac Proverbe*" (*a*): op welke plaatſen, *ſpreeken*, ontegenzeglyk, *ſchryven* aanduidt. Met één woord, het bovenſtaande Grafſchrift overtuigt my niet volledig genoeg, om, zo lange ik geen nader bewys vinde, vast te ſtellen, dat MAERLANT; dien wy zagen, dat, te Damme in Vlaandere, *Griffier* geſtorven is; tot de, eigentlyk gezegde, *Spreekers* zou gehoord hebben en, alszodanig, tot over de Alpen, zyn vermaard geworden: ſchoon ik, anderſints, gereedelyk toeſtemme, dat de Latynſche letter voor dit gevoelen pleit, en dat de kostwinning van *Spreeker*, in de 13de en 14de eeuwe, voor zeer eerlyk kan gehouden geweest zyn. Voor het overige, kan het „*ſpreeken van ſpreuken*," in het gezegde Grafſchrift, ook byzonderlyk gedoeld hebben op MAERLANTS berymde vertaalingen van ſommige zedelesſen uit PYTHAGORAS, SOCRATES, PLATO, ARISTOTELES, THEOPHRASTUS, VARRO, VIRGI-

(*a*) Spieg. Hiſt. III. B., *Cap.* 41., VIII. B., *Cap.* 31.

GILIUS, HORATIUS, OVIDIUS, SENECA, PERSIUS, JUVENALIS en STATIUS, die onze Dichter zelve *ſproken*, *ſpraken*, *ſpreuken* of *bloemen*, noemt, en die allen, nog heden ten dagen, in zyne Schriften, voor handen zyn (*a*): terwyl 't verbreiden van zynen roem, tot over de Alpen, niet onwaarſchynlyk ziet op de beryminge van zynen, U reeds genoemden, *Bybel*, waar over men zelfs vindt, dat hy by den PAUS (*b*) aangeklaagd, doch, ſedert, geregtvaerdigd is geworden.

REINOUT. Wy mogen dit dan aan nadere ontdekkingen over laaten! — Maar 't is vreemd, dat deeze menſchen alleen, of in zo kleinen getale, reisden.

VOLKHART. Zo koomen zy, my ten minſten, altyd voor, in de 14de eeuw. In den jaare 1390, liet zig, by Hertoge AELBRECHT van Beiere; toen te Luik zynde; *één Spreeker* hooren. Te Diest, kwam by hem *één Spreeker* uit Westphaalen en, in den Haage, *twee Spreekers* uit Heidelberch (*c*). In het jaar 1395, verſcheenen, eerst „ *een Spreeker*" uit Monickendam en, kort daar na, „ *twee Spreekers*, „ *die*" (let wel) „ *ghene Heren en hadden* (*d*):" ſe-

(*a*) Spieg. Hiſt. I. D., *bl.* 191—193. 218—226. 235—240. 352—356. II. D., *bl.* 42—46. 84—96. 388—476.

(*b*) LE LONG, Boekz. des Byb, *bl.* 220.

(*c*) MS. Reken: van W. CERBRANDTS, van *S. Jans nativit.* — *S. Catharina* 1390. Art. *Pipers en Herauden.*

(*d*) MS. Reken. WILLAEMS *van den Couſter:* van *alreheil. avond* 1395., tot *alreheil. av.* 1396. Art. *Pip. en Heraud.*

ſedert nog *één*; die den Heere van Halewyn, in Vlaandere, toebehoorde; en weder *één* van den Markgraave van Holbach (*a*). Zeer volledig is de plaats, die men, in eene Treſoriers Rekening van den jaare 1399, vindt. „ Item" (ſtaat 'er) „ in den Haghe, omtrent Vaſtelauont, *enen Spre-* „ *ker*, die vóór minen Here *een Sproke ſprac* van „ den *Vrieſcher reyze*, gegeuen — j ouden Hene- „ gouwſchen Crone: *fac.* XX ß., IIII § *ts*" d. i. *tournois* (*b*). De Heer, die hier bedoeld wordt, was de toenmaalige Graaf van Ooſtervant, ſedert Graaf van Holland, WILLEM VI. De *rei-ze* of togt, over welken deeze *ſproke* liep, zal die geweest zyn, die Hy, onlange bevoorens, met zynen Vader AELBRECHT, op de Friezen; als bekend is; hadt ondernomen: en de *lofſpraak* of 't *verhaal* van dien togt, noemt men, hier, *ſproke*. Het blykt my verder, dat, onder de *Spreekers* van deezen tyd, byzonderlyk uitmuntede en ook ryklykst, telken reize als hy ſprak, beloond wierdt, zeker „ *Meester* WILLEM *van. Hillegaertsberge.*" Zo wierdt aan deezen, om dat hy „ op den Paesch- „ dage, voor minen Here" (AELBRECHT) „ *geſpre-* „ *ken*

(*a*) MS. Reken. *Garbr. van den Couſter*: van Victor 1400, — S. Bertelmees 1401. *Art. Pip.* en *Heraud.*

(*b*) MS. Rekening van *G. van den Couſter*, van 10 Juny 1398, tot Vrouwendag *nativitas* 1399. Art. *u. ſ.* Vergel. myn Naleez. op WAGEN. Vad. Hiſt., *bl.* 206: daar, kwaalyk, *ſprake*, voor *ſproke*, gedrukt ſtaat. Zeker Gedicht heet, by CASTELEIN, *Const* „ *van Rhetor.*, *bl.* 189. *ſprake*, op een mespell."

„ *ken hadde*," geſchonken, „ bi müns Heren be-
„ uele ende by des gemeyns Raeds goetdenken,
„ *te drincghelde*, VIII gl.: *fac.* XVII ß, IIII ß
„ *gr.* (*a*)." Ja men vindt (*b*) dat „ tsdynsdach,
„ na alderheiligen dach" aan „ *Meester* WILLEM
„ *van Hildegaertsberge*, *die Spreker*, die minen
„ Here, ter hoechtyt van Kersauont, alrehande
„ *Gedichten geſeit* (*c*) *hadde*," gegeven wierdt, om
„ te

(*a*) MS. Reken. GERBR. *v. d. Coulſter*. Van *Victor*, 1400. tot *S. Bartelmees* 1401. Art. *Cleyn Foreyn*.

(*b*) MS. Reken. u. ſ. van 10 Juny 1398. — 8 Sept. 1399. Art. *Pipers en Heraud*.

(*c*) Men lette hier, in 't voorbygaan, op de uitdrukkingen van „ Gedichten *ſeggen* " voor „ Gedichten „ *ſpreken*." Elk gevoelt, dat de beteekenis dezelfde is. Gelyk van 't werkwoord *ſpreeken* het naamwoord *ſprake*, *ſproke*, *ſpreuke* (want in dit alles is, oorſpronglyk, geen onderſcheid) afſtamde, kwam ook van *ſeggen* (waar voor de H. Duitſchers, nu nog, *ſagen* gebruiken) het bekende woord *ſage*, d. i., *dictio*, *proverbium*, *hiſtoria:* met welke benaaminge men, by ons en door het gantſche Noorden, de oude *Spreuken* en *Verhaalen*, in dicht en ondicht, aanwees. Zie ook hier, *bl.* 138. Onze MAERLANT; van den Latynſchen Dichter PLAUTUS ſpreekende, in den *Spieg. Hiſt.*, I. D., *bl.* 410. *v.* 5—8.; zegt, dat dees

„ Maecte veelre ſcone *Saghen*,
„ Daar men, hier, af ſal noemen
„ Van ſinen *Sproken*, van ſinen *Bloemen*"

ſchoon de Onzen het woord *Spreeker* beezigden, wordt dat van *Zegger*, mynes weetens, nergens ge-

„ te verdrincken, II Henegouwsche Cronen:" dat, toen, eene zeer ruime belooning was.

ALEIDE. Dit geeven van *drinkgeld* doet my egter denken, dat deeze *Spreckers* een zeer gering soort van menschen waren.

VOLKHART. De meeste Volkeren, maar byzonderlyk de Duitschers, waren, zelfs voor en in den tyd van TACITUS, groote liefhebbers, om zig met een' vrolyken teug te verlustigen. Dat, ten aanzien der *Spreekers*, hier, van *drinkgeld* gewaagd wordt, moet u geen afkeer van deeze Luiden inboezemen. De hooge Landskollegien zelven hadden, van ouds, hunne *drinkgelden*. Dit behoorde tot, en dien naam gaf men aan, alle eerlyke belooningen. Van daar, dat men de geschenken aan onze Landsvorsten en anderen, overdragtelyk, *propyn* of *propine*; eigenlyk, *voor-* of *toedrinking*; nog in de zestiende eeuw, gewoon was te noemen (*a*). — Maar, — laat ik dit daar gelaaten; u, liever, nog een woord zeggen van dien onbekenden Meester WILLEM *van Hillegaertsberge*. Hy stierf,

vonden: hoewel het, misschien, ook gebruikt wierdt. Wy kennen ten minsten nog het t' saamgestelde *Voorzegger* en *Waarzegger*. *Sage* is een *Getuige*, in de Angelsaxische Overzetting van het Euangelie van MATTHÆUS, *Cap.* 26. *v.* 65. Vergelyk HUIDECOP. op STOKE, I. D., *bl.* 120.

(*a*) Myn Byv. op WAGEN. V. St., *bl.* 13 en ALKEM. discbpl. II. D., *bl.* 19—25. en III. D., *bl.* 283.

ſtierf, misſchien, omſtreeks het jaar 1409: immers; ik vinde, in eene Rekening van dien tyd (*a*), deeze woorden „ Item, bi JAN *den Boelen*" (dees was Heer JAN *de Boel van Heemskerk*, een zeer bekend Edelman van dien tyd) „ betailt, van *enen* „ *Boeck*, dat myn lieue Here (Graaf WILLEM VI) „ dede copen, daerin ſtonden vele ſcone *Sproken*, „ *die* WILLEM VAN HILLEGAERTSBERGE „ *gemaickt hadde*." Uit dit *maaken* van *Sproken*; die, ſomtyds, *Gedichten* beteekenen; uit de gelykheid van naam, en uit de kleine tusſchen-wydte van tyd, zou men, verder, konnen vermoeden, dat WILLEM *de Spreeker*, dezelfde geweest is, dien ik zo ſtraks (*b*), zeide, reeds op het jaar 1391, onder den naam van WILLEM *den Dichter*, ontmoet te hebben.

ALEIDE. Waren 'er zulke *Spreekers* ook niet by andere Volkeren?

VOLKHART. Wy hebben 'er, zo ſtraks, reeds eenigen; die zig, uit Duitschland, herwaarts begaven; ontmoet. Ook wierdt de naam en een; hoewel zeer ſlaauw en vernederd; overblyfzel van het voorig aanweezen deezer Luiden, ten minſten nog in het laatst der voorgaande eeuwe, gevonden te Nürnberg (*c*): eene Stad, die, in vroegere tyden, na

(*a*) MS. Reken. van JAN HARMANS en WILLEM EGGERTS, van 16 Dec. 1404. — Vrouwendag 1404. *St. Cur.*, Art. *Pip. en Heraud.*

(*b*) Zie alhier, *bl.* 333.

(*c*) WAGENSEIL *von der Meisterſinger*, in de Crit.

na Ments en Straatsburg, de kweekschool plagt te zyn der zogezegde *Meisterzingers*. Dat men ook Spreekers in *Frankryk* hadt, blykt my, uit eene Graafly-

Crit. Beytrag., III. *Th.*, *bl.* 395. Het Werk van WAGENSEIL ('t geen, op aandrang van den beroemden Deventerschen Burgemeester CUPER, ten jaare 1697, in het licht kwam) is zeer zeldzaam en de plaats uit het zelve, in de *Critische Beytragen* voorkoomende, niet zeer lang. Ik zal ze vertaalen en hier doen volgen. „ Het is, sints zeer oude tyden, op „ het geringere soort van Bruilosten, te Nürnberg, „ eene gewoonte, dat, na zig Bruid en Bruidegom „ met de Gasten aan tafel gezet en wat gegeeten heb-„ ben, 'er een *Spreukspreeker* (*Spruchsprecher;*) „ die, door de Overigheid, is aangesteld; binnen treedt. „ Deeze man is wel gekleed, heeft een' mantel om, „ en zyn gantsche borst is behangen met schilden, wel „ eêr door Gildens geschonken. In de hand draagt hy „ een' fraaien staf, met allerleië penningen gesierd, „ waar mede hy geluid maakt, als hy de Gasten naar „ zig wil doen luisteren. Hy groet, by den aanvang, „ het Gezelschap met eene *Spreuk* (*sprache*): want „ zo heet men zyne Gedichten. Daar na, wenscht „ hy het nieuwe Paar veel geluks en haalt, in eene „ lange Rymrede, den lof op hunner Geslagten, hand-„ werk en wat hy meêr in hun weet te pryzen. Als dit „ gedaan is, staat het den Gasten vry, zig *Spreuken* „ te laaten maaken, en men geeft hem dan deeze, „ dan eene andere, stoffe op, om zodanige Spreuk, „ als men verkiest, te vervaardigen: dit maakt veel „ vrolykheid in het gezelschap."

lyke Rekening van het jaar 1398. „ Item " (ſtaat 'er), „ gegeuen *des Coninx Spreker van Vrancryc* „ IIII Gelr. Guld (*a*)."

REINOUT. Hoe heetten zy, in de Franſche taal?

VOLKHART. Wist ik dien naam, ik zou u, misſchien, meêr kunnen zeggen, nopens het bedryf van die Spreekers en van de onzen. In 't algemeen, heb ik, te meermaalen, gedagt, dat onze Spreekers veele overeenkomst hadden met dat gedeelte der Franſche *Troubadours* of *Trouverres*, (*Dichters*), die, teffens, *Conteurs* (*Vertellers*) waren: hoe zeer 'er by ons, even als by de Franſchen, *Vertellers* konnen geweest zyn, die de dichtkunst niet oefenden (*b*). Het verdient hier, mooglyk, aanmerking, dat men, in Frankryk, op het einde der 14de eeuwe, veel op hadt, met eene ſoort van vaerſen, die *Chants Royaux*, *Ballades* enz. genoemd wierden, en welker Maakers den naam van *Fatistes* droegen: een woord, dat, volgens éénen der beste Franſche Schryvers (*c*), met het Griekssch overeenſtemt. Als men let, dat, in die taal, φατίζειν *ſpree-*

(*a*) MS. Reken. *G. v. d. Couſter*, van 10 *Junii* 1398. tot *Vrouw. Nativit.* 1399. Art. *Pip. en Her.*

(*b*) Dat ſommige ook *Conteurs Trouverres* waren, leert FAUCHET, de la Lang. et Poëſ. Franç., *pag.* 540. *Vſo:*, en dat dit, byzonderlyk, plaats hadt by de *Vertelſel-Dichters* (*Fabliërs*), zie by LE GRAND, *Fabl. et Contes*, *Tom.* II. *pag.* 170, 207 en 319.

(*c*) PASQUIER Recherch., *Liv.* 5, *Cap.* 7, *pag.* 609.

spreeken, en φάτις *een die veel spreekt*, kan beduiden, zou het konnen zyn, dat men, in de bovengemelde Rekening, zulk' eenen *Fatiste* heeft bedoeld: maar 't is my duister, en ik laate die afleiding daar.

REINOUT. Leert de volgende, d. i. de *vyftiende*, eeuw hier niet iets meerder?

VOLKHART. Ik vinde 'er den naam van *Spreekers* nog wel, maar zeldzaam, en niet meêr in den bepaalden zin en beteekenis van zodanige persoonen, als ik u beschreeven heb. Men duidde 'er, toen, veeltyds de *Rethorykers* by aan, die, nu, in bloei toenaamen en; zo als WAGENAAR zig, ergens, zeer wel uitdrukt; „ hunne bytende „ Dicht- en Toneelstukken voor het Volk zon- „ gen en *uitspraken* (*a*)." De Leden der Middelburgsche Rhetoryk-Kamer, *het bloempje van Jesse*, heeten, in de Rekeningen dier Stad, over de jaaren 1450 en 1469., uitdruklyk, *Sprookspreekers* (*b*), en het is zeer vermoedelyk, dat Hertog PHILIPS van Bourgondie; ten jaare 1445 gelastende „ gheen „ pertiëlicke Ghedichten te *spreken* noch *en* (d. i. *te*) „ *singen* (*c*);" op de *Rethorykers* het oog gehad hebbe. Allengskens schynt het woord *Spreeker* tot een' min gunstigen zin te zyn afgedaald. Men vindt, dat, toen ELISABETH van Brunswyk, Gemaalin van Hertog KAREL van Gelderland, ten jaare 1525, naar ge-

(*a*) Vaderl. Histor. IV. D., *bl.* 13.

(*b*) 's GRAVESANDE, tweede Eeuwgedagten. der Middelb. Vryheid, *bl.* 482.

(*c*) SCRIVER. Toetst. op Goudsche Chron., *bl.* 274.

gewoonte van die tyden, in het Wynhuis te Arnhem, teerde en Vastenavond hieldt, „ die „ *Boitsemakers* voir hoir G'nåden, manendaigh ind „ des dynxdach, *spraicken* (*a*)."

ALEIDE. Gy gewaagt van *Rethorykers* in de 15de eeuw. Hadt men ze ook niet in de 14de?

VOLKHART. Indien het, hier, op den naam van *Rhethorykers* of, zo als men, oudtyds, ook zeide, *Retrosynen*, aan kwam, zou ik u moeten bekennen, dezelven, in egte Nederduitsche stukken van de *veertiende* eeuwe, nog niet te hebben gevonden. Ik weete zeer wel, dat een kundig Brabander, die in de laatst afgeloopene schreef (GRAMAYE meen ik), de *Dichterlyke Genootschappen* (*b*), in Vlaandere en Braband, reeds tot het begin der veertiende brengt, maar ik weete niet, dat hy ergens zegt, laat staan bewyst, dat zy, reeds in dien tyd, *Rhetoryk-* of *Retrosynkamers* geheeten wierden. Ik wil dit egter niet volstrektelyk tegenspreeken, ten aanzien der twee bovengemelde Gewesten, maar, opzigtelyk die *zeven*, welke, naderhand, onder den naam van *Vereenigde Nederlanden*, zo beroemd zyn geworden, zou ik liefst gelooven, dat het, eerst byzonderlyk in de *vyftiende* eeuw, is in zwang geraakt, en ik worde in deeze gedagten versterkt, wanneer ik het oog slaa op die Kameren zel-

(*a*) VAN HASSELT, Chron. van Arnhem, *bl.* 87 en 88. Vergel. Naleez op WAGEN. Vaderl. Hist., *bl.* 205—207.

(*b*) „ *Collegia Poëtica.*" GRAMAYE in Antiquitat Brab., *pag.* m. 67. et in Antiquitatib. Flandr., *pag.* 127. *cæt.*

zelve. Met eenige verandering van gedaante; die van den loop des tyds, als alle waereldsche zaaken, onafscheidelyk is; schynen zy my wel een gevolg te zyn geweest van die vroegere Inlandsche, Hoogduitsche en Fransche, Dicht-gezelschappen, die wy, te meermaalen, gezien hebben, dat, sints zeer oude tyden, in naauwe overeenkomst met den anderen stonden, doch die overeenkomst begon zig, in den loop der 15de eeuw, meêr naar den Franschen smaak te buigen. De overgang der Graaflyke Regeering, uit handen onzer, altyd beklaagenswaardige, JACOBA van Beiere, in die van Hertoge PHILIPS van Bourgondie, moest hier toe, ten sterkste, medewerken, even als die aanzienlyke omwenteling van zaaken den diepsten invloed hadt op onze taale, kleeding, regtspleeging en veele andere zeden. Hier kwam nog by, dat, terwyl de Inlandsche oneenigheden den Nederduitschen Dicht-ader veelligt eenen traageren loop gaven, ook zelfs de Hoogduitsche Zangberg, thans, weinig anders deedt hooren, dan het schor geluid der meergenoemde *Meisterzingers*: Luiden, by de oude *Minnezangers*, op eenen dag, niet te vergelyken (*a*), en die; schoon zy, in lengte b. v. van dichtregelen (want deeze, die, voorheen, zo kort waren, wierden, thans, dikwyls, tot het einde des adems uitgerekt) en in andere byzonderheden, wel eens met de onzen strookten; egter, in de meesten, verschilden en geheele andere inzet-

(*a*) SCHOEPLIN Alsat. illustr., *Tom.* I, *pag.* 316 et seqq.

zettingen hadden, veel al ook van laatere geboorte, (*a*). In Frankryk, daar tegen, hadt zig de konst meêr ſtaande gehouden. In ſommige Plaatſen, gedagt men nog aan de byeenkomsten *onder den Olmboom*, alwaar, oudtyds, verſcheiden dichtlievenden van beiderlei geſlagt gewoon waren te vergaderen, en over veele ſoort van geestige gedichten

(*a*) Aan zeekeren HANS SACHS van Nürnberg, Dichter der *zestiende* eeuwe, waren zy de meeste en beste hunner inſtellingen verſchuldigd. Zy noemden ze *Tabulaturen.* Men gaf aan een *Meistergezang* den naam van *Bar*: een woord, geenſints ſtammende van de oude *Barden*, maar van *baaren*, d. i. *geluid maaken*. Zie ook hier, *bl.* 132 Een *Bar* had zyne *Geſetzen*, een *Gezetz* twee *Stollen*, een *Stol* eenige *Dichtregels*. Een *Regel* mogt niet meer dan dertien lettergreepen inhouden, om dat men oordeelde, de woorden niet langer, in éénen adem, verſtaanbaar, te konnen uithaalen. Hunne taal moest zuiver Hoogduitsch zyn, naar de Bybelverklaaring van LUTHER: die een Lid der Broederſchap geweest was. Die de *Tabulatuur* nog niet regt verſtondt, heette *Schoolier*, die ze kende *Schoolvriend*, die vyf of zes toonen kon voorzingen, *Zinger*, die, naar de toonen van een' ander', Liederen maakte, *Dichter*, en die zelve eenen toon uitvondt, *Meester*. Op de Zon- en andere Vier-dagen, hielden zy, te Nürnberg, *Zingſchool*, na de middagpredikatie, in de Katharine Kerk: alwaar zy een' *Zingſtoel*, op de wyze van een' Predikſtoel, hadden. Zie Crit. Beytr., III. D., *bl.* 393—428. Het ſchynt, dat dit Gezelſchap zig ruim zo veel op de zang-, dan op de Dichtkunst, toelegde.

ten en gedagten, by uiterlyk gewysde, te vonnisſen (*a*). En ſchoon de Provençaale dichtkunde; zo als ik u verhaald heb; voor de Italiaanſche hadt moeten onder doen, was daar door niet belet, dat, uit haare asch, een nieuw Gezelſchap was gebooren geworden, het welk, in den jaare 1356, den naam van *Collége de Rhetorique*, of *Genootſchap van Dichtkunde*, hadt aangenoomen en, naar gewoonte, een' eerprys (*la Joya* (*b*), het *Juweel*, zei-

(*a*) *Voyez* FAUCHET des anç. Poët: Franç., *pag* 578. & l Hiſt. des Troubad., *Tom.* I., *p.* 12. *Diſc. Prelimin.*, *p.* 67. en hier, *p.* 236. Somtyds, zaten 'er Vrouwen in voor, en dan noemde men deeze Byeenkomſten; die, oudtyds ook in Duitschland bekend waren geweest; *Cours d'amour*. BOCACCIO; die in de 14de eeuw ſchreef; doet zynen Philocope een' Tuin in Napels bezoeken. Hy vondt 'er veele Jongelieden van beiderlei geſlagt en den eerſten rang. Zy ſcherpten hunnen geest, door, elk op zyne beurt, een liefdegeſchilpunt op te werpen, by voorb., *wat zoeter was, aan zyne Beminde te denken, dan haar te zien?* Een der voornaamſte Vrouwen was, door het Gezelſchap, tot Koninginne gekooren: zy moest die vraagen oplosſen en vonnisſen. FIAMETTE; zo was haar naam; verklaarde, dat men, dikwerf, meêr gelukkig was, met aan haar *te denken*. V. Melang. d'une gr. Biblioth., *Tom.* O., *p.* 350—354. LA CURNE *de St. Palaye*, Hiſt. de la Cheval., *Tom.* III., *pag* 138—155. LE GRAND Fabl., Pref., *p.* 23. en byzonderlyk *l. c. Tom.* I. *p.* 272.

(*a*) VILLARET, Hiſt. de Fr., *Tom.* VIII, *pag.* 139—144. PASQUIER Recherch., *Lib.* 7., *Cap.* 5. *p.* 611.

zeiden de onzen) plagt uit te looven. Ook vondt men foortgelyke Gezelfchappen in andere Gewesten van Frankryk: en, buiten dien, hadden WENCESLAUS van Luxemburg, Hertog van Braband, de beroemde FROISSARD (een Henegouwer van geboorte, die in dienst van dien Hertoge en in die van PHILIPPA; Dogter van onzen Graave WILLEM III en Gemaalin van Koning EDUARD III van Engeland; geweest was), KAREL, Hertog van Orleans; Vader van den Franfchen Koning LODEWYK XII; ALAIN CHARTIER, VILLON (*a*), MICHAULT (*b*) en andere Dichters en Dichteresfen, op het laatst van de 14de, maar byzonderlyk in de 15de, eeuwe, der Franfche Dichtkunst; die ook, door Hertog PHILIPS van Bourgondie, zeer befchermd wierdt; naar gelang dier tyden, nieuwen luister by gezet.

Van dit alles dan hebben onze; op zig zelve zeer oude; Nederduitfche Dichtgezelfchappen (die men leest dat, door KAREL den ftouten, Zoon van PHILIPS, begunftigd wierden (*c*)) party konnen trekken, en ook meest hunne vaerfen; voornamelyk fints de Bourgondifche Regeering; op den Franfchen leest gefchoeid. Van hier byzonderlyk; denke ik; de naam van *Retrofynen* of *Rethorykers*, zo als onze uitmuntende HOOFT ze

(*a*) GUASCO, disfertat, *Tom.* II., *pag.* 181. et fuiv.
(*b*) Memoir. d'O Lev. *de la Marche*: *p.* 254, 274.
(*c*) Speelen van zinnen, te Antw. 1562. Voorred.

ze nog noemt (*a*), en waar uit, ſedert, die van *Rederykers*, by zagtere uitſpraak, is bedurven (*b*): dan welk woord *Rethorykers*, in den tegenwoordigen zin, hier te Lande, ter helfte der 15de eeuw, nog zo algemeen niet moet geweest zyn, wyl wy, zo ſtraks, gezien hebben, dat zy, ten jaare 1450. en 1469, in Zeeland, nog dien van *Sprookſpreekers* droegen. Van hier de zegswys van iets „*te ſtellen in Rethoryeken*" (*c*), en dat ook MATTHYS DE CASTELEIN; in navolging van ſoortgelyke Franſche Werken (*d*); om de helft der 16de eeuwe, zyne, vry onverſtaanbaare, „ *Const van Rhetorycke*" uit gaf, in welke verſchillende Franſche Dichtſoorten en Rymvormen van *Baladen*, *Rondeelen*, *Retrograden*, *Envoys*, *Ricqueracquen*, *Cocorullen*, en veele anderen worden opgenoemd, die my ten minſten; ſchoon zy in Frankryk, zeer oud zyn (*e*); in geene Nederlandſche ge-

(*a*) Nederl. Hiſt., *bl.* 36.

(*b*) Vergel. KOPS. Schets eener Geſchiedenis der Rederykeren, *bl.* 217.

(*c*) Excell. Chron. v. Vlaand, *bl.* 289.

(*d*) FAUCHET de la Poëſ. Franç, *pag* 552. *Vſo.* GUASCO. Disſert., *Tom.* II., *pag.* 179, 180. BEAUCHAMPS. Recherch. ſur les Theatr. Franç,, *Tom.* I., *pag.* 178—194.

(*e*) By de Troubadours, hebbe ik reeds *Envois* gevonden: de plaats komt my, niet voor de hand. Dat de meeste Rymvormen of ſoorten van Vaerſen reeds aan de Franſche Dichters der 12de en 13de eeuwe bekend wa-

geſchriften der 14de eeuw zyn voorgekoomen, behalven dat ik, in eene Rekening onder AELBRECHT van Beiere, heb geleezen, dat, voor hem „die Scoel-„kindren, te Leyden, *cokerelden* (*a*)."

Wy zouden hier een ruim veld hebben, om, breedlyk, over de onderlinge overeenkomst of afwykinge der Franſche en Nederduitſche Gedichten van dien tyd, en byzonderlyk over den aart onzer vroegſte Kamerdichten en Toneelſpeelen, uit te weiden: maar gy gevoelt zelve, myne Vrienden, hoe ver ons deeze ſtof zoude leiden: ook kunt ge hier over den *Schets eener Geſchiedenis der Rederykeren* (*b*), van wylen den Heere KOPS, raadpleegen: die, hoe zeer zy, hier en daar; zo als alle menſchelyke werken; voor uitbreiding en verbetering vatbaar is, egter allen lof verdient.

REINOUT. Vindt men daar ook bepaald, wanneer de *eerſte* deezer Kameren; 't zy zy, reeds toen of eerst naderhand, den naam van *Rhetorykers* droege; in onze, weleêr vereenigde, Gewesten is opgerigt?

VOLKHART. Dit is, tot nog toe, onbekend, en, buiten Holland en Zeeland, weet men niet zeer

waren, meent en doet, gedeeltelyk, zien LE GRAND, Pref. des *Fabl. ou Contes*, *pag.* 109. Edit. in 12°.

(*a*) Reken. van den Heere van *Gomengies:* van S. Catharine 1390—1391. Art. *Cleyne Foreyne.* In CASTELEYNS *Konst van Rhetorycke*, *bl.* 183, leest men van „*Cocorullen* op *aller Kinderen dag.*"

(*b*) In het II. Deel der Verhandel. van de Leidſche Maatſch. der Letterk., *bl* 215—351.

zeer veel van de, door u bedoelde, Kamers. Alleenlyk kan ik u zeggen, dat; ſchoon de Vlaamſche en Brabandſche Kamers vroeger vermeld worden; de reeds genoemde Middelburgſche Kamer, het *Bloempje van Jesſe*, de oudſte is, die ik, onder de onzen, kenne, en dat zy reekent van het jaar 1430 (*a*). Op haar volgen die van *Vlaardinge*, van *Nieuw-Kerk* en van *Gouda* in Holland, welken, in de jaaren 1433, 1434 en 1437, zyn opgerigt.

ALEIDE. Waren egter de *Rhetorykers* onze eerſte Tooneeldichters en Speelers niet?

VOLKHART. Gy hebt gehoord, dat ik de zogezegde *Spreekers* voor eene ſoort van *Kamerſpeelers* in de Hoven, aanzag en ze ouder hield dan die Dichteren, welken wy, thans, door *Rhetorykers* verſtaan. Met dat al, is de juiste aanvang van ons dichterlyk Tooneelſpel (want ik ſpreek u niet van laffe Bootzemaakers, die, van alle tyden her, het Volk, ook in het openbaar, vermaakten) niet te bepaalen. Voor dertig en veertig jaaren, vermeende een zeer kundig Fransch Schryver dien aanvang, binnen dat Ryk, op het laatst der *veertiende* (*b*) eeuwe te mogen ſtellen: doch, ſedert, heeft men doen zien, dat de Franſchen, reeds in de *dertiende*, Toneelſtukken hadden en vertoonden (*c*). 't Is niet ongepast, mynes oordeels,

(*a*) 's GRAVEZ. tweede Eeuwget., *bl.* 482.

(*b*) VILLARET. Hiſt. de Franç, *Tom.* XII, *pag.* 380—382.

(*c*) LE GRAND, Fabl. ou Contes, *Tom:* II., *pag.* 119—174. alwaar men *vyf* zodanige Stukken of *Speelen* (*Jeux*) der XIII eeuwe, uitgetrokken en vertaald, leezen

deels, iets diergelyks nopens de Duitschers, met naame de Nederlanders, te denken. In hunne oude berymde tweespraaken, ziet men 'er, eenigsints, den geest van. Maar hier, als te meêrmaalen, ontbreeken ons Schryvers en bewyzen. In eene Graaflyke Rekeninge van den jaare 1393, leeze ik, „ Item, „ des dorden dag in Meye, bi müns Heren beue-„ len, *den Ghesellen van den Spele in den Haghe*, „ gegeuen II nye guld. (*a*)," en dit is het eerste egt en uitdrukkelyk gewag, 't welk ik van ons Toneelspel ooit vermeld vonde. In het jaar 1396., betaalde de Regeering van Arnhem een *Spel*, dat de *Gezellen*, by Vastenavond, op de *Markt*, *speelden* (*b*). In dat van 1399., komt my voor, hoe, „ op den vastenauont, *de Ghesellen*, *in den Ha-„ ghe*, voir *münre* Here ende müre Vrouwen, een *Spel* „ *gespeelt hadden*, *in der Zale*," en dat „ bi horen „ beuele, gegeuen (wierdt), te verdrincken, XX nye „ guld., *fac.* XXXIII ß, IIII § (*c*)," Nog vinde ik, op het jaar 1401. „ Item, des manendaghes, in die paesch-„ heilige daghe, münre lieuer Vrouwen" (de Gemaalin

zen kan. De Maakers waren RUTEBEUF, JEAN BODÈL en ADAM *de le Hale*, anders gezegd *Le Bossu d'Arras*, geboortig uit de Nederlandsche Provintie van Artois, grenzende aan Vlaanderen.

(*a*) Reken. van Jonkheer J. VAN ARKEL, van 6 Dec. 1392. — 1 Jan. 1394. Art. *Cleyn Foreyn.*

(*b*) VAN HASSELT, Chron. v. Arnhem, *bl.* 4.

(*c*) Reken. WILLEM *v. d Couster*, 1. Nov. 1398., tot 10 Oct. 1399. Art. *Groote Foreyn.*

linne van AELBRECHT van Beyere) „ gegeuen in „ hoir ſelfs hand, eñ ſy voirt geuen ſoude den „ *Gheſellen*, die ONS HEREN VERRISENISSE, „ in der Kerken, *geſpeelt* hadden, II Gelr. Guld.: „ *fac.* IIII ß, IIII § gr. (*a*)." Doch, of deeze *Speelers*; die, alhier, onder de algemeene benaaminge van *Gezellen* voorkoomen; meest ſpreekende, dan wel ſtomme, perſonaadjen, ja zelfs, of zy *Waereldlyken*, dan, ſomtyds, *Geestelyken*, of veelligt *Scholieren*, waren, is even min te zeggen, als wie die geene geweest zyn, welken, in het jaar 1418, in de Domkerk te Utrecht, *Bybelgeſchiedenisſen* vertoonden (*b*). De Geestelyken ſpeelden, zeker, zeer vroeg, doch ook de Waereldlyken vertoonden, hier te Lande, wel eens geestelyke ſtoffen: even als in Frankryk, op het laatst der 14de en in het begin der 15de eeuwe, de *Broederſchap van het lyden* *, meest uit Leeken beſtondt (*c*).

* *La Confrerie de la Pasſion.*

REINOUT. Onze *Toneelſtukken* waren dan van verſchillenden aart?

VOLKHART. Gy kunt dit, uit het bovengemelde en uit het geene ik u van de *Spreekers* gezegd heb, eenigſints opmaaken. Men vertoonde, veel al, *geestelyke* en *waereldlyke*, *waare* of *verſierde*, gebeur-

(*a*) Reken. GARBR. *v. d. Couſter*: van *S. Victor* 1400., tot *S. Bertelmees* 1401. Art. „ *mire Vrou-* „ *wen in hoir ſelfs hant.*" Houdende dit artikel de gelden, die men aan de Graavin, in perſoon, ten haaren byzonderen gebruike, overhandigde.

(*b*) KOPS, Schets der Rederyk., *bl.* 227.

(*c*) BEAUCHAMPS., Hiſt. du Theatr. Franç., *pag.* 176.

beurtenisfen. Van ouds, hadt men, by alle Volkeren van Frankifchen ftamme, veel op met *Zedelesfen* of *Moraliteiten*. Wy hebben dit, mêer dan eens, gezien, en de oude Schryveren zyn 'er vol van (*a*). Men vindt ze reeds in de Bybel-Gedichten van OTFRID en, denklyk, zullen zy een gedeelte van onze eerfte Toneelftukken hebben uitgemaakt: zo als de Franfche *Bazochiens*, aan het einde der 14de eeuwe, in de hunne, 'er opzetlyk werk van maakten (*b*), en niet minder, naderhand, onze *Rhetorykers*, in derzelver *Spelen van finne*, die zy, en wel eens te regt, zeiden (*c*) „ vol fcoo-„ne

(*a*) Zie hier, *bl.* 238, 261. Ik geloove daarom, dat de, anderfints, fchrandere HUYDECOPER zig misgist, wanneer hy, telkens, de zogezegde *Sermoenen*, die men, nu en dan, by STOKE vindt, als van eene andere hand en verdicht, uitmonftert. Dit was de fmaak dier tyden, in welken men op alles; 't zy het ftrookte of niet; zedelyke toepasfingen en verklaaringen maakte. Van hier, b. v., het *Schaakfpel gemoralifeerd*: de *Moralifatien* in *die Diftructie van Troye*, en veele andere Werken.

(*b*) VILLARET., Hift. de Fr., *Tom.* XII., *pag.* 384.

(*c*) Zie den titel der *Spelen van finne*, gedr. te Antw., 1562. De beteekenis der bewoordinge *Spelen van finne* fchynt my niet uitgemaakt. JACOB VAN MAERLANT zegt, van eene oude beryminge van ESOPUS, men

„ vinter inne.
„ *Spellicheit* en de wysheit *van finne*."

daar *fpellicheit*; zo dit woord mede tot *finne* behoort; my toefchynt *geestigheid* te beduiden, en dan zouden *Speelen van finne* beteekenen *Speelen van geest, geestige Speelen* (*Jeux d'Efprit.*). Maar, by nader overweeginge, zou ik lie-

„ ne *Moralisatien*" te zyn. De Vastenavond- en sommige andere Speelen zullen, waarschynlyk, al vroeg, met boert vermengd zyn geweest. In Frankryk, regtte zig, in 't begin der 15de eeuwe, een vrolyk gezelschap op, dat zig „ *de Kinderen zon-* „ *der zorge*" *, en hun hoofd „ *den Prins der Zot-* „ *ten*" noemde (*a*). Men zal; om lagchende de waarheid te zeggen; veelligt, al rasch, iets diergelyks mede ten onzen toneele hebben ingevoerd, en van daar, dat, nog lange daar na, onze Rhetorykers eenige Speelen, zo „ *in het vroede*" als „ *in het zotte* vertoonden, en mede eenen *Prins der Zotten* hadden (*b*).

* *Les Enfans sans souçy.*

ALEIDE. Kent men geene Inlandsche Toneelspeelen der XV. eeuwe?

VOLKHART. In het jaar 1452, wierdt een Spel van *onze lieve Vrouwe*, voor het Raadhuis, te Arnhem, vertoond (*c*). Zeventig ter

ver denken, dat *sinne*, by onze Rhetorykers, zal gezien hebben op de *zinnebeeldige Personagien* van deugden ondeugden, gemoeds-beweegingen, konsten en allerleie hoedanigheden, die hier, meest altyd, ten toneele gevoerd worden, somtyds zelfs, onder den naam van *Sinnekens*. Zie *Spel van sinne*, door die van *Zoutleeuw*, en der *Lelybloem* van *Diest*.

(*a*) VILLARET., *l. c.*, *Tom.* XII., *pag.* 384.

(*b*) Vergel. KOPS. Histor. der Rederyk, *bl.* 257. Zo heeft men nog Referynen, „*in het zot:*" gedr. te Leiden 1614. en „ *in het zot amoureus*," Antw. 1565.: nog in „ '*t wyse* en *in 't sotte*," Antw. 1581. Ook „ *in het vroede*," by de XIX Cameren van Rhetorycken, Gendt. 1539.

(*c*) VAN HASSELT. Chron. van Arnh., *bl.* 29, 33.

jaaren daar aan; dat is, in het jaar 1522; ſpeelde „ *de Prenter met zyne Gezellen*," ter laatstgemelde plaatſe, op Vastenavond, een „ *Spel van* HENRIK *de Wilde* (*a*)." 't Zy dit de naam was van den Dichter, 't zy van het Stuk; dat ik niet weete; het zal, in den tyd, niet veel verſchillen van het „*Meyſpel amou-* „*reus*, *daer Pluto Proſerpina ontſcaect*," 't geen het oudſte Toneelſpel was, 't welk den naarſtigen KOPS in handen kwam en, door hem, vry breed is opgegeeven (*b*). Meêr weet ik hier niet van: want ik ſpreek u nu niet van het vertoonen van ſtomme Perſonagien, het geen, ſomtyds, op Wagens als anderſints, geſchiedde. In het jaar 1540, vertoonden de „ *Retrikers*," te Arnhem, het „ *Wagen-* „ *ſpel van der Broek* (*c*)." — Dit zy, thans, genoeg, nopens de Eerſtelingen van ons Toneel.

REINOUT. Wy koomen dan nu tot de overige Dichters der XIV en XV eeuwe?

VOLKHART. Van de XIV. heb ik u weinig meêr te zeggen. Het berymd Fragment van *Reintjen den Vos* (*d*) valt egter, misſchien, in dien tyd, zo als ook, eenige, in de zaak weinig beduidende, geestelyke Werkjens: waar onder 'er één is

„ *Van*

(*a*) VAN HASSELT Chron. v. Arnh., *bl.* 83, 84.

(*b*) Schets Hiſt. der Rederyk., *bl.* 236—240.

(*c*) VAN HASS., *l. c.*, *bl.* 94. Zie verder over de *Wagenſpeelen*; die, veel al, uit ſtomme, perſonagien beſtonden; BOXHORN, Nederl. Hiſt., *bl.* 174. KOPS, *l. c.*, *bl.* 227, 228.

(*d*) Zie hier *bl.* 272, 273.

„ *Van der jacht der Minnen, tusschen die deuote* „ *innige Ziele, ende dat Dierken* JESUS," 't geen agter een ander Stukjen; getiteld „ *de gheestelike* „ *kintscheyt* IHESU *ghemoraliseeret*;" volgt en, te Antwerpen, by GHERAERT LEEU, in het jaar 1488, in zeer klein formaat, gedrukt is. Of de Gedichten, welken men leest (*a*), dat JOHAN, Heer van Brederode (die, in den jaare 1401, te Utrecht, Monik der Karthuizer order wierdt) ter eere der Moeder Maagd Maria en van de, zogenaamde, „ *Engelsche*" (d. i. der Engelen) „ *groete*". maakte, nog voor handen zyn, zoude ik twyfelen en, teffens, of wy 'er veel aan verliezen.

Wat de XV. eeuwe betreffe, zy gaf my, over het algemeen, weinig stoffe tot roem. In eenen tyd, dat de meeste konsten in Europa herleefden en zelfs nieuwe gebooren wierden, was onze Zangberg schaars bezogt door Lieden van smaak. Versch gesmeedde en wonderlyk gewronge spreekwyzen maakten de, op zig zelve weinig beduidende, Berymingen, dikwyls, onverstaanbaar, te meêr, daar zy overlaaden wierden met bastaard woorden: welk laatste, egter, byzonderlyk by hen plaats hadt, die de Fransche dichttrant wilden volgen, of naast aan de Fransche Grenzen woonden. Gy kunt 'er van overtuigd worden, indien gy eens „ die *Excel-* „ *lente Chronike van Vlaenderen*" wilt doorloopen, die, door eenen ANDRIES DE SMIT, wierdt te saamen gesteld, en doorvlogten is met eenige dicht-

re-

(*a*) MATTHÆI Analect., *Tom.* II., in 8vo., *pag.* 333.

regels van zyn maakſel, wyl hy, „ ghenouchte „ hadt in *Retorycke*," d. i. in de Dichtkunde (*a*). Niet minder zou u dit blyken, zo gy ooit onder het oog kreeg de, zogezegde, *Diſtructie van de Stadt van Troye*, geprent, in het jaar 1541., te Antwerpen, by WILLEM VORSTERMAN, alwaar 't verhaal in onrym dikwerf wordt afgebrooken door eene berymde alleen- of tweeſpraak der, in den Tekst vermelde, Perſoonen. BRISEDA; by voorbeeld; drukt haare liefde voor TROÏLUS, met deeze woorden, uit:

„ Eylaes! gemeenlic myn ſinnē vyue
„ Zyn in gekyue met allen groot.
„ *Jonst* * wilt, dat ic den edelen lyue
„ Vry eygen blyue, tot in dic doot.
„ Mer der ſcaemten ſtoot doet mi den noot,
„ Eñ quetst mi ſeer, *mits* † der vreſen knyue.
„ Nochtans die quetſe, die Venus ſcoot,
„ En *dedel* § weſen van den *Ghenoot* *,
„ Is meer en crachtiger van bedryuen
„ Dan oyt cracht was van man of wyuen."
— — — — — — —
„ Och! in wat gepeys blyf ik ſtaande!
„ ô lonk herte verheucht,
„ Aenveert de vrucht ende conſenteert den droeuen!
„ Want claer ghi muecht, nv, in vreucht,
„ Solaes hantieren, eñ oec daarin
„ Hem vertroosten, die u gewin
„ Vooral bemint.
„ ô Cupido! God! deſe allegatien van contemplatien,
„ Die mi minlic begheeren aenbrinct,
„ Ontfuncken myn ſinnen met delectatien, vol decoratien,
„ Met vierigen appetite omringt."

* *d. i.*, gunst.
† *d. i.*, door middel van.
§ *Voor* de edel.
* Zo noemde men, oudtyds, de aanzienlykſte Lieden. 't Is het zelfde woord met het Franſche *Pair*.

Maar my walgt van, en ik terge uw geduld met, zulk eene taal. Gelukkiglyk vindt men, ſomtyds, iets beter. Hier toe behooren twee Overzettingen van

(*a*) Excell. Chron. v. Vlaend., *bl.* 282 *Vſo.* Vergel. *l. c.*, *bl.* 152. *Vſo.*, 159 *Vſo.*, 188 *Vſo.*, 225. enz.

van BOËTIUS, van welken de ééne, in 't jaar 1485, te Gend, wierdt gedrukt, zonder naam des Maakers, terwyl de andere; die niet gedrukt is; tusfchen het jaar 1462 en 1466, door JAKOB VILT, te Brugge, gedicht wierdt (*a*). Ook heeft men geene bastaard woorden; zo my voorftaat; in het Grafschrift op HUBERT VAN EYK: die, gemeenlyk, voor den Uitvinder der olyverwe gehouden wordt (*b*). De *Kerften-Spiegel* van DIRK VAN MUNSTER fchynt mede vry zuiver van Taal: doch ik heb dit Stuk zelve; fchoon het meêr dan eens gedrukt is; even weinig gezien, als de Ghedichten van eenen Leuvenfchen Kanonik, GERARD ROELANTS, die, in 1491, ftierf (*c*). Nog is 'er een taamlyk Werkjen, geheeten *Spyeghel der Jongens*, inhoudende zedenlesfen voor de jeugd, 't welk, in het jaar 1488., door eenen LAMBERTUS GOETMAN, ten einde gebragt wierdt, en dus begint, in een Affchrift, 't welk ik 'er van hebbe.

„ ó! Hemelfche Coninc, God Almachtich!
„ Vader, Sone ende Heilige Geest!
„ Drie perfonen een God waerachtig,
„ Verleen ons gratie en wysheit meest,
„ Hier fo te leeven, onbevreest,
„ Dat wi, na ons fneuen,
„ Metter Enghelen houden feest,
„ Hier bouen, int eeuwich leuen!

ALEIDE. Is dit laatfte een Hollandsch Stukjen?

VOLKHART. De taal fchynt 'er eenige aanlei-

din-

(*a*) Vergel. HUIDEC. op STOKE, I. D., *bl.* 352. en LELYV. op HUIDECOP. Proeve, I. D., *bl.* 223 en 224.

(*b*) VAERNEWYCK, Spieg. van Belgis., *bl.* 119.

(*c*) Zie LE LONG, Reform. van Amfterd. *bl.* 424. en PAQUOZ. Memor. des P. B. *Lib.* XII. *p.* 53.

dinge toe te geeven: maar 'er is een, omtrend gelyktydige, druk van, die, te Antwerpen, gemaakt wierdt (*a*).

REINOUT. Zyn 'er geene Gedichten meêr overig, die, in de 15de eeuw, binnen Holland of de zeven bekende Gewesten, gemaakt zyn?

VOLKHART. My schieten 'er, behalven eenige *Bybelsche Rymen* (*b*), gevonden agter den *spyeghel onser behoudenisse*, geenen in den zin, dan alleenlyk dat, op het laatste der 15de eeuwe, een Friesch in leeven was, gezegd MEINARD van *Franeker*, die, in Nederduitsche Rymen (*c*), de Togten der Groningers van zynen tyd tegen de West-Friezen beschreef. Zyn Werk droeg den naam; schynt wel; van *Groningsche Passie*, * en men hadt 'er nog afschriften van, op het laatst der 16de eeuwe. * *Passio Groningana.*

Voor het overige, hebben anderen reeds aangeteekend, dat, ten deezen tyde, de Nederduitsche dichtkunde, byzonderlyk in Braband, beschermd wierdt, door PHILIPS *den schoonen*, die, thans, aan het Opperwind onzer meeste Gewesten gekoomen was. Op 't voorbeeld van vroegere Vorsten, schaamde Hy zich niet, Lid der Brusselsche Rhe-

(*a*) Vergel. VISSERS Naaml., *bl.* 28, 63. en Aanmerk. op MAERL. Spieg., I. D, *bl.* 52.

(*b*) Zie ook VISSERS Naaml., *bl.* 15.

(*c*) SUFFRID. PETRI, de Scriptor. Fris., *pag.* 128. Hy noemt die Rymen *Rhytmi Belgici*: 't geen ik meene, door *Nederduitsche*, te moeten overzetten, alzo ik niet weete, dat SUFFRIDUS, ergens, met die benaaming, Gedichten, in het *Land-Friesch* geschreeven, bedoelt,

Rhetorykkamer, *het Boek*, te worden en een' kostbaaren prys uit te looven aan hem, die zyne voorgeſtelde vraagen best zoude beantwoorden. JAN *van den Dale*; dien men, nog na de helft der 16de eeuwe, een vermaarden *Rhetoricien* noemde, en „ *wiens compoſitie*," ook toen ten tyde „ *in grooter* „ *estimacien wert gehouden*;" won dien prys: maar ik weete niet dat 'er van hem iets gedrukt is.

Gelyk, ondertusſchen, de gunst der Vorsten en Overheden, altyd, een der ſterkſte ſpooren voor de konſten was, kan het wel zyn, dat wy nog deezen of geenen Man van naam, voor 't einde der 15de eeuwe, in 't vak der dichtkunde, bezeeten hebben. Maar gy moet of aan het niet meêr voorhanden zyn dier Werken, of wel aan myne onkunde, wyten, wanneer ik, hier nopens, geene verdere opgaave doen kan en verzoeken moet, u, vooreerst ten minſten, met deeze Schets te behelpen: in welke ik, zonder in veele byzonderheden te treeden, getragt heb, zo veel my mooglyk was, het verſtrooide by een zaamelen en u eenig, geſchaakeld, denkbeeld, eenig; hoe zeer, uit zynen aart, voor veelvuldige uitbreidingen en verbeteringen vatbaar; Geheel te geeven, nopens den ſtaat der Neder-Duitſche dichtkunde, zo als my dezelve, in de egſte Stukken, is voorgekoomen, ſints de vroegſte tyden, tot aan het begin der XVI. eeuwe: eene eeuwe, by welke wy ons, thans, bevinden, en welker voortbrengſelen, hoe zeer niet ten volle naargeſpoord, egter, over het algemeen, en byzonderlyk ten aanzien der Rhetorykersſpeelen, meêr bekend

en,

en, veelal, gedrukt zyn. Speelen, op zig zelven der leezinge onwaardig, en in welken; zo als de Heer HUYDECOPER, te regt, heeft aangemerkt; tot omstreeks de komst des Hertogen van ALBA, (wiens yzeren scepter ook de weetenschappen drukte) ons Nederduitsch taal-eigen vry wel bewaard is geworden. Al het welke egter niet belet, dat zy, voor het overige, mede vol zyn van bastaard woorden, aan welken de „*Rhetorisienlyke Engienen*" (*a*), (zo noemde men de *dichterlyke Vernuften* van dien tyd) een soort van burgerregt schynen te hebben ingeruimd. — Ik zal, hier, onzen opgenoomen taak eindigen.

REINOUT. Wy zyn 'er u dankbaar voor. Zo ik my bedriege, hebben wy 'er, onder anderen, uit geleerd: dat de Germaanen; en dierhalven ook de Batavieren, Caninefaaten, enz.; even als andere oude Volkeren, van de vroegste tyden af, vóór en na TACITUS, moeten begreepen worden de Vaderlandsche Dichtkunst geoeffend hebben: dat het, egter, geensints is uitgemaakt, of hunne Dichters den naam van *Barden* droegen, met welken de oud-

(*a*) Zie de *Goubloeme van Antwerpen*, in de Uitgaave der *Spelen van sinne*, gedr. te Antw., in het jaar 1562. In de Rhetoryker Speelen, binnen onze Provintien gemaakt, zal men egter, doorgaands, minder Bastaard woorden vinden, dan in die van Braband en Vlaanderen. Ook is het bekend, hoe de onzen zig, in 't vervolg, op de zuiveringe der Taale toelegden. Vergel. KOPS., Schets der Rederyk, *bl.* 289.

oudste Schryvers veel eêr *Gallische*, dan *Germaanische*, Dichteren bedoelen: dat 'er van de *Batavische* tyden; loopende tot in de *vyfde* eeuwe; geene Gedichten in de moedertaale bekend, laat staan overig, zyn: dat men, onder de opgevolgde *Frankische* Regeeringe, geen gewag van soortgelyke Gedichten, in de Nederlandsche Gewesten, ontmoet, vóór de *agtste* eeuwe, in welke laatste, van *Friesche Gezangen* gesprooken wordt: dat, van de *negende* eeuwe af, eene diepe stilzwygenheid, nopens de Nederduitsche Gedichten of berymingen, plaats heeft, tot in de *dertiende*; wanneer men, naamlyk, met u, de Chronyk van KOLYN, voor geene egte waar aanziet: dat men den staat onzer Dichtkunde, in dat tydvak, best schynt te konnen opmaaken uit dien der, met ons, in taal en zeden, naast overeenkoomende verdere *Germaanische*, dat is *Oost-* en *West-Frankische*, Volkeren, in diervoege, dat, van de meergezegde *negende* tot aan de *dertiende* eeuwe, onze dichtsmaak meest met dien der *Hoogduitschers* of eigenlyke *Oost-Franken*, doch, sedert de *twaalfde*, ook byzonderlyk met dien der oorspronglyke *West-Franken*, d. i. *Franschen*, zal gestrookt hebben: dat wy, in de *dertiende* en het begin der *veertiende* eeuwe, vry veele en vry goede Dichters, naar maate van die tyden, hebben gehad, voornaamlyk ten aanzien van *Godsdienstige*, *Natuur-* en *Zedekundige*, *Historische* en *Romanesque* stoffen; Dichteren die, deels, oorspronglyk schreeven, deels, het gedichte in andere taalen navolgden, en van welker, nog overige, Wer-

ken

ken gy ons eenige opgaave gedaan hebt, zo als ook van die der twee volgende eeuwen: dat, ondertusſchen, in die twee volgende, d. i., reeds in de *veertiende* en *vyftiende*, eeuwen, zo door de rampen der tyden, als door het overgaan van 's Lands bewind in het Huis van Bourgondie, de Nederduitſche Dichtkunde in bloei en zuiverheid van taal is verzwakt geworden, maar, dat zy, op het laatſte der 15de eeuwe, weder in kragten begon toe te neemen: dat van onze dichterlyke Kamer- of Toneel-Speelen u geen vroeger bewys is voorgekoomen, dan op het laatſte der *veertiende* eeuwe, ſchoon men dezelven, misſchien, eenen hoogeren ouderdom mag toekennen: dat ſommigen der vroegſte Speelers *Spreekers* gezegd wierden, door welk woord men, ten minſten in 't vervolg, ook de *Rhetorykers* aanduidde, welker oorſprong gy uit onze vroegere inlandſche Dicht-gezelſchappen aſlegde, doch welker benaaming u toeſcheen, hier te Lande, meest ſedert de Bourgondiſche tyden, in zwang te zyn geraakt.

VOLKHART. Langs deeze leidinge, vleië ik my, dat gy den weg, dien wy betraden, en het voornaamſte, 't geen wy 'er op gezien hebben, met nut, in uwe gedagten, zult konnen herwandelen.

ALEIDE. Dit zal ik ook tragten te doen, en danke u, op myne beurt. Het dichterlyk tafereel onzer Voorvaderen; voornaamlyk in de twee laatſte, d. i. de 14de en 15de eeuwen; is zekerlyk niet te ſtreelend uitgevallen voor hunnen roem en mynen wensch: maar ik trooste my met het denkbeeld, dat zulks min-

minder aan hun, dan aan de ongunſtige tyden, die zy beleefden, is toe te ſchryven. Ook heb ik geleerd de waarheid te beminnen, al vertoont zy zig aan ons in geene lagchende kleeding: even als ik de juiste gelykenis, in de Schilderyen onzer Bloedverwanten, hoog zou moeten ſchatten, al misten de voorwerpen alle ſchoonheid van gedaante. Hoe verlange ik, midlerwyl, dat wy iets meerder mogen ontdekken, en, met welk genoegen, herinnere ik my eenige, ſchier vergeetene, in- en uitlandſche Dichteren, die gy ons hebt leeren kennen, waar onder ſomtyds vernuftige geesten uitmunteden en, byzonderlyk, onze, door u geroemde, JACOB *van Maerlant*: wiens beste, onuitgegeevene, Dichtſtukjens ik u, nogmaals, verzoeke, t' eenigen tyde, kan het zyn, het licht te doen zien.

VOLKHART. Ik zal 'er aan denken. Gy zelven ondertusſchen, myne Vrienden! vergeet geen van beiden het geen ik u, te meêrmaalen, verzogt heb. Onderzoekt! zet anderen aan, om te onderzoeken, en deelt my uwe en hunne ontdekkingen heuſchelyk mede! Dan eerst, zal ik van mynen arbeid voldaan zyn. — Tot aan het Graf, is deeze waereld, voor ons allen, een Leerſchool.

EINDE VAN HET EERSTE BOEK.

Eene schielyk opgekoomene, en niet dan langzaam afneemende, onpasselykheid van VOLKHART hadt de onderlinge Avondgesprekken; die, deels in het Najaar, deels in den opgevolgden Winter, gehouden waren; afgebrooken. Het Jaargetyde was, midlerwyl, gevorderd: de eindigende Lente lokte hem, al zagtkens, uit, om, ter herstellinge der verzwakte kragten, zyn gewoon Zomer-verblyf te betrekken, en hy voldeedt, eerlang, aan haare begeerte. Zyne twee Vrienden bevonden zig mede in dien omtrek, en kwamen hem somwylen, des Namiddags, bezoeken, als wanneer 'er, al ligtelyk, een gedeelte van het Avondjen wierdt aangeknoopt en in nuttige t' saamenspraaken, betreklyk tot den vroegeren staat deezer Landen en de zeden der Voorouderen, doorgebragt. 't Is waar, men bondt zig, thans, niet zo zeer aan TACITUS; schoon men hem niet vergat; en drong, meestal, zo diep niet in het hart der zaaken, als toen men zig, in de Stad, opzetlyk en met behulp der noodige Boeken, daartoe konde verleedigen: maar, dikwerf, waren de onderwerpen

leerzaam en, of geheel niet, of niet in diervoege, beſchouwd. Ik herinnere my eenige weinigen derzelven en zal ze opgeeven, zo als zy zig voor myn geheugen opdoen, meêr op de zaaken lettende, dan op den tyd, in welken zy verhandeld wierden.

Eens, dat zy by elkanderen waren, en, na het thee drinken, eene wandeling door de Plaats deeden, onder het ſtreelend gezigt van bloemen, boomen en velden, vergeef my, VOLKHART; zeide ALEIDE; indien ik my niet ontwennen kan, het tegenwoordige, veelal, met een oog op het voorleedene te beſchouwen. Zag onze TACITUS eens op, hoe weinig zou hy zyne eigene oogen of onze woorden betrouwen, indien men hem deeze, door de vlytige hand der nooit volpreezene Vaderen, ſints lange, hervormde, en nu zo weelige, Landſtreek, voordroeg als een deel van dat Germanie, 't geen hem, wel êer, zo onvrugtbaar, door Poelen zo bemorscht en door Boſſchen zo aakelig, voorkwam (*a*)!

VOLKHART. Vergeet niet, dat, volgens Hem, die treurige Landsgedaante wel, over 't geheel, plaats hadt, maar egter, hier en daar, verſchilde. Doch, dit daar gelaaten, wat is de waereld, myne Vriendin! wat is zy anders, dan eene geſtaadige afwisſeling van voorwerpen, en wat is bekender, dan dat niet ſlegts wy Menſchen, maar ook Landen en Steden, gebooren worden en vergaan (*b*)? TACI-

(*a*) TACIT. over de Zed. der Germ., Ie. B, §. 5, *bl.* 54. alhier.

(*b*) Zie alhier, I. B., *bl.* 108—117.

CITUS, zo hy ooit hier te Lande geweest is; 't geen ik, gelyk gy weet, niet beweezen agte; zou, zekerlyk, Germanie in Germanie, even min als Rome in Rome, Italie in Italie, kennen. Ik moet u evenwel, by deeze gelegenheid, herinneren, dat verscheiden plaatsen minder stof leeveren, om aan Germaanen of Romeinen, en dus aan den vroegeren stand deezer Landen, te denken, dan de grond, op welken gy my 't genoegen geeft, u te zien.

REINOUT. Verklaar u; zo gy wilt, wat nader.

VOLKHART. Gaarne. Dit eenvoudig Buitengoed; welkers maatige Huizing voor my en de mynen genoegzaam is, welkers voorperk bloemen, welkers moestuinen aard- en boomvrugten, welkers verdere beplanting hout en lommer, welkers vyvers en wateringen visch, en welkers omgeleegene weilanden melk en gras voor het vee, verschaffen; dit Landgoed dan is gezegd naar en liggende bezuiden van die Bosschaadje, welke een gedeelte van zynen naam aan den, ruim een derde uurs van hier geleegen, en door Europa beroemden, Haag heeft gegeeven of daar van ontleend, en, sints, ten minsten, de helft der dertiende eeuwe, de *Haagerhout* wierdt genoemd, doch, in volgende tyden, onder dien van het *Haagsche Bosch* (a), meêr bekend is geworden. Een Bosch, al vroeg, de lust- en rustplaats der Zanggodinnen: een Bosch, het waarschynlyk over-

(a) „ *Digna Musis sedes*" wordt het, reeds by JUNIUS, in zyne *Histor. Batav.*, *pag.* 301, genoemd.

overblyffel van één der Germaanifche Wouden, en het welk, in ons, voorheen, boomryk Land, zig, waarfchynlyk aan alle zyden, breedlyk plagt uit te ftrekken en, noordwaards loopende tot aan de uiterfte paalen van Holland (*a*) of verder, ook ten noord-oosten; zo ik vermoede; dien ftreek zal overfchaduuwd hebben, alwaar de Romeinen, op eenigen afftand van den, toenmaaligen, uitloop des Ryns in Zee (*b*), het lang verdronken *Huis te Britten* ftigteden, terwyl men het; overeenkomftig de, in myne Slooten en verders op liggende, zogezegde *Aardboomen;* denklyk ook, ten zuidwesten, ontmoet heeft omftreeks den jegenswoordigen Delffchen Vliet: dien fommigen; ik onderzoeke thans niet met hoe veele reden; aan DRUSUS of KORBULO toefchryven, en daar de zo evengenoemde Natie een Gebouw van veel aanzien optrok, welkers gedagtenis, nog heden, met den naam van *den Burg;* d. i., van het *Kafteel, Slot* of *Vesting* (*c*); bekend is en te vinden tusfchen den

(*a*) MERULA over de Wildern. Tit. 3., *Cap.* I., *bl.* 48—53 en *Cap.* II., *bl.* 126.

(*b*) Naleez op de Vaderl. Hift., *bl.* 25—27.

(*c*) Zie Naleezing op WAGEN. Vaderl. Hift., *bl* 41. *Burg* is een Germaanisch woord, en, volgens OROSIUS, noemde men dus, ten zynen tyde, de voornaamfte Romeinfche Kafteelen aan den Ryn. De Germaanen zelven hadden, denklijk, reeds vóór de komst der Romeinen, in hunne Landen, zekere Vestingen, welke dien naam droegen, en zy zullen, daarom, die benaaming, by vervolg, ook aan de verfterkte Gebouwen der laatstgemelde Natie gegeeven hebben. TACITUS (over de Ze-

den *ouden Tol* en het Dorp *Voorburg*: een naam, die, volgens eenigen, deszelfs vermaagfchap met deezen *Burg* fchynt aan te duiden.

REINOUT. My heugt, onlangs, in het zeer goede Werk, dat OUDAAN over de *Roomfche Mogendheid* gefchreeven heeft, deezen *Burg*, onder den titel van „*eene welgeboorene Zuster van het Huis* „ *te Britten*" (a) vermeld te hebben gevonden, met byvoeginge van zyn beklag, dat, op foortgelyke Plaatfen, hier te Lande, te weinig naar de overblyffe-

Zeden der Duitfchers, alhier, *bl.* 53. §. 3.) gewaagt reeds van het Germaanisch *Asciburg*, 't geen, ten zynen tyde, aan de Oevers van den Ryn liggende, bewoond wierdt en; zo als men toen beuzelde; door den doolenden ULYSSES, wel eêr, was gebouwd geworden. CÆSAR (*de Bello Gall.*, *Lib.* VI., *Cap.* 32.) ziet; meene ik; op zodanigen *Burg*, als Hy van *Atuaticum*, een Kafteel der Eburonen, fpreekt, en als hy verhaalt, dat de *Atuatici*; die by de Nervien lagen; hunne *Oppida* en *Caftella* verlaaten hebbende, alles in één „*Oppidum*, *egregie natura munitum*" (d. i. in éénen *Burg*, of *Bergplaats*, *die van natuur uitmuntend fterk was*), hadden by een gebragt en, daarna, die Plaats met een' muur omringd. *l. c.*, *Cap.* 29. Nog vindt men, by TACITUS, het *Caftellum* van MARABODUS: en men zou meêr voorbeelden konnen bybrengen. — Dat men, in de middel eeuwen en laater, dit woord *Burg* voor *Kafteelen* gebruikt heeft, is bekend, en zal, misfchien, in den tekst, nog, met een woord, aangeroerd wörden. Zie hier *bl.* 24.

(a) OUDAAN R. M., *bl.* 26.

felen der oude tyden gegraaven wierdt. Mag ik u; wyl wy op deeze ſtoffe zyn geraakt; wel eens vraagen, of 'er, na deezen Schryver en anderen, niets meêr, hier omſtreeks, ontdekt en in druk bekend is geworden? Ik vraage dit te liever, om dat my iets in het hoofd ligt, nopens het opgraaven eener metaalen Hand en andere zeldzaamheden.

ALEIDE. Eene metaalen Hand! daar wist ik niets van. Wat is 'er van dit geval?

VOLKHART. Gy hebt het alles niet mis, REINOUT! ik zal in ſtaat zyn, hier van eenig berigt te konnen geeven, en doe het gaarne, om dat my niet heugt, hier van iets, in gedrukte ſtukken, geleezen te hebben.

Op den, door zyne eenigſints meêr verheevene oppervlakte, kenbaaren grond, van het, door u bedoelde, Burgland, ligt de Lustplaats ARENDSBURG; voorheen HOOGENBURG gezegd; die 'er een goed gedeelte van beſlaat.

Meêr dan eens, heeft men, in deeze eeuwe, hier ter plaatſe, verſcheiden penningen van Roomſche Keizeren, nevens andere zeldzaamheden, ontdekt: doch het gebeurde in het jaar 1771 verdient, zekerlyk, meerdere opmerkinge.

Terwyl men beezig was de plantaadje van het Bosch van *Arendsburg* te veranderen en te verbeteren, en daar men, om een' zwaaren bonk ſteenen uit den grond te krygen, dieper dan gewoonlyk moest graaven, bragt men, op eene diepte van wel agt voeten, eene *Hand* van *metaal*, van meêr dan gewoone grootte, boven. De Graavers hadden reeds

ge-

Afbeelding van eene metaalen Hand en verdere Romeinsche Oudheden, gevonden op de Lustplaats ARENDSBURG.

getragt, deeze zeldzaamheid te verkoopen, doch de Eigenaar der Plaats, de Heer ISAAC SCHELTUS, gewoon Drukker der Heeren Staaten van Holland; die, ten tyde der vindinge, naar Noord Holland was afweezig geweest; juist van pas te rug keerende, voorkwam de vervreemdinge.

My heugt zeer wel, dat dit zonderling Stuk, niet lange daar na, onder het oog gekoomen zynde van wylen den Heere HEMSTERHUIS, Commis van den Raade van Staate; één' der doorzigſte Letter- en Oudheidkundigen van zynen tyd en zeer waardigen Zoon van eenen, door gansch Europa, beroemden Vader; het zelve, by hem, alle oplettenheid verdiende en hoog geſchat wierdt, zo ten aanzien van de konſtige bewerkinge als van den ouderdom. Hy oordeelde, uit de, toen nog verſche, breuke, dat deeze Hand was afgeſlaagen of afgeſtooten van een, veelligt nog in den grond ſchuilend, Standbeeld, 't geen hy, te meêrmaalen, wenschte, dat, op nieuw, mogt zyn naargeſpoord geworden: waar toe men egter; daar nu de opening gedempt, de beplanting voortgezet en, volgens het zeggen der werklieden, de juiste plaats der vindinge, zelfs op eenigen afſtand na, niet meêr te bepaalen was; ſedert niet is overgegaan. HEMSTERHUIS, midlerwyl, ſprak, nu en dan, over dit Stuk met eenige Vrienden en bragt het ook ter kennisſe van den Prinſe van GALLITZIN, Voorſtander en Beoeffenaar van alle fraaie konſten en weetenſchappen, die, toenmaals, buitengewoon Afgezant was van haare Ruskeizerlyke Majeſteit, by den Staat. Die Vorſtin, eenige

jaaren daarna, voorneemens geworden, om een Standbeeld, ter gedagtenisse van Çzaar PETER *den eersten*, te doen oprigten (gelyk ieder weet, dat, sedert, geschied is,), oordeelde men, in Rusland, dat de naauwkeurige bezigtiging der meêrgemelde Hand, ten deeze van nut kon zyn, en GALLITZIN deedt, daar op, den Eigenaar voorslaan, om, ter bereikinge van dit oogmerk, dezelve, voor eenigen tyd, onder verzekering van te ruggaave, naar Petersburg te zenden: waar in de laatsgemelde toestemde. My is verhaald, dat HEMSTERHUIS die verzendinge door eene Verhandeling deedt verzeld gaan, in welke hy het Stuk breedlyk beschreef, als mede dat, niet lange daarna, over dezelfde stoffe, te Napels, een Latynsch Traktaatjen zou zyn uitgekoomen. Doch deeze Geschriften; van welken HEMSTERHUIS zelve my nooit gesprooken heeft; heb ik, nimmer, onder het oog gehad, en ben dus niet in het vermogen, 'er u meerder van te zeggen. De Hand zelve; na men er in Rusland gebruik van gemaakt hadt; is aan den Eigenaar te rug gezonden, by wien ik haar, nog onlangs, hebbe bezigtigd, en die my gegund heeft, er eene teekening van te doen maaken en in plaat te doen brengen. Ik heb 'er een afdrukjen van by my. Zie daar is het! Gy zult u, uit het zelve, een behoorlyk denkbeeld van de Hand konnen vormen.

ALEIDE. Ik zie hier nog meêr by: mooglyk mede gevondene zeldzaamheden!

REINOUT. Verklaar ons dan dit een en ander wat nader.

VOLKHART. De Hand; die gy duidlyk ziet, tot de regte zyde behoord te hebben; is, behalven de twee bovenfte leden van den Agter-vinger, geheellyk hol, en gegooten; zo als de Romeinen veeltyds deeden (*a*); uit metaal, ter dikte, van, doorgaans, eene driegulden, en van zwartagtige koleur. Zy heeft, zo door het ftooten der werktuigen, by de opdelvinge, als; gelyk my de Eigenaar verzekert; op de Rusfifche reize, zeer veel geleeden, in zo verre, dat alleenlyk de Binnenhand en de middelfte der Vingeren ongefchonden zyn gebleeven. Het buitenfte deel van de Hand; te reekenen, van daar zy aan het benedenfte gedeelte van den Onderarm gehegt is, tot aan de knokken der Vingeren toe; is geheel open en weg. Voorts mist zy het bovenfte lid van den Duim, als mede de twee bovenfte leden zo van den voorften, als van den agterften, Vinger en van den Pink: in dier voege egter, dat de twee bovenfte leden van den Agtervinger flegts zyn afgebrooken, maar aanweezig. By de meeting van het buitendeel der Hand, van onderen af, tot aan het tweede lid van den middelften Vinger, gaf zy my eene lengte van *agt* en *drie vierde duimen*. Van dat tweede lid af, tot aan het uiterfte punt van den nagel, was zy *drie* en een *vierde duims:* te faamen, *twaalf duimen*, of ééne Voet Rynlandfche Maat: op welken men dus de geheele leng-

(*a*) SCRIVER., oud Batav., *bl.* 12 en 13.

lengte mag bepaalen. De omtrek der Hand; over de onderste knokken van den Duim en Fink gemeeten; bevond ik *veertien duim*, en die van het, aan de Hand vast zynde, stuk van den Beneden-arm of Elleboog omtrend *tien duimen*. Dit stuk van den Beneden-arm is, op zig zelven, maar. ruim, *twee duimen* lang. Ik laat u oordeelen over de aanzienlykheid van het Standbeeld, het geen my; in evenredigheid der gevondene deelen; eene hoogte van *negen* tot *tien voeten* schynt gehad te hebben.

ALEIDE. En zou zulk een konststuk nog onder den grond zitten!

VOLKHART. Zeer mogelyk: 't geen te meêr te bejammeren zou zyn, wyl men; voor zo verre ik my herinnere; hier te Lande, nimmer eenige; denklyk, tot de voeten toe uit koper gegootene, Beeltenis van die grootte, ontdekt heeft.

REINOUT. Kunt gy, nopens de gedaante deezer Beeltenisse, of nopens den tyd, op welke zy gemaakt wierdt, ons iets mededeelen?

VOLKHART. Niets zekers, en de Historie, weet gy, houdt van geene raadselen.

REINOUT. Dat is zo, wanneer men ze voor uitgemaakte waarheden wilde opgeeven: maar gy zelve immers zyt niet van gevoelen, dat de geschiedenis wel beredende gisfingen, die, somtyds, het pad tot den weg der waarheid baanen konnen, uit haar gebied zou verbannen?

VOLKHART. Neen ik: maar ook zodanige gisfingen zyn my, hier, zeer moeilyk. Wie durft, by voorbeeld, ten aanzien *der Gedaante*, bepaalen, of

of deze Beeltenis eene ſtaande dan zittende houdinge hadde? De ſtaande was; meene; ik meêr gewoonlyk, doch de, te paerde, of op eene andere wyze zittende, evenwel niet buiten de regel. Wie kan zeggen, of zy eene heidenſche Godheid, dan wel eenen Romeinſchen Vorst, Veldheer of anderen aanzienlyken en beroemden Man, vertoonde? Ik zegge *Man*, want de kragt, die 'er in de Hand is, en haar geheele maakſel doet my, hier, aan geene *Vrouwen* denken. Merkwaardig is het, ondertusſchen (want, om niet halſterrig te ſchynen, wil ik u gaarne myne denkbeelden mededeelen) dat, tusſchen de holte der geboogene Vingeren en het binnenſte der Hand, eene ruimte open blyft van omtrend twee duim over het kruis, als mede, dat de twee bovenſte leden van den Agter-vinger niet, zo als al het overige, hol, maar vol gegooten zyn. Zou men dit zonder reden gedaan hebben? en, zo 'er eene reden voor was, kan dan die holte der Hand die meerdere ſteevigheid van den Agtervinger en, denklyk, ook van den Pink, niet wel gediend hebben, om eenig ligchaam; ſtel eens den blixem, eene lans, piek, ſtaf of iets ſoortgelyks; te beſluiten en op of tegen het onderſte deel dier Vingeren te doen rusten? Onder de overblyfſelen, die, in vroegere tyden, hier gevonden zyn en van welken de Schryvers gewaagen (*a*), ſpreekt de naarſtige OUDAEN (dien ik

(*a*) JUNII Batav., *pag.* 313—316. SCRIVER. oud Batav., *bl.* 16, 17, 22, 23. OUDAEN R. M., *bl.* 23, 26, 28, 29, 33.

ik u, met genoegen, zo ſtraks, hoorde noemen) van een' Altaar, aan JUPITER, MINERVA en den Geleîgeest der Plaatſe toegewyd. Ik heb wel eens gedagt, of men, door het bovengemelde praalſtuk.....

ALEIDE....... Eenen, met de regte hand, den blixem zwaaienden JUPITER, of eenen zwaard of ſpeer voerenden Held of Vorst, hebbe afgebeeld?

VOLKHART. Ja: dit of iets diergelyks. Zo wordt, b. v., de Krygsgod MARS, met een' ſpeer in de regte hand en een' ſchild aan den ſlinken arm, op ſommige penningen (*a*) gezien, terwyl twee anderen de ſtaande beelden van Keizer GORDIANUS en ANTONINUS PIUS, met een' ſpiets in de regte en een' bol in de andere hand, vertoonen: hoedanige of ſoortgelyke beeltenisſen de Romeinen, wel eens, in de Voorportaalen der keizerlyke Hoven plaatsten: zo als dit, byzonderlyk, van het Standbeeld van MAXIMIANUS vermeld wordt (*b*). Zelfs onder de, op Arendsburg gevondene, penningen, ziet men een zilveren van; voor zo verre ik het randſchrift leezen kan; Keizer COMMODUS, op welken een Romein, in volle wapenrusting, met een langen ſpeer in de regte hand, vertoond wordt. Met dat al, en wat ook deeze Hand moge omvat hebben, ſchynt zy my in eene dreigende, beveelende of aanwyzende, houdinge gevormd te zyn geweest. Het regtuitſteekend lid van de voorſten Vinger, doet dit,

(*a*) OUDAEN, R. M., *Tab.* XLII. N°. 10. 11. 12.
(*b*) OUDAEN, R. M., *Tab.* LIX, N°. 11. en *bl.* 112.

dit, myns oordeels, niet onduidelyk zien, en ik zou, daarom, liefst aan een' fpeer of ftaf denken, op welken die vinger kan gedrukt hebben. Ook is 'er eene groef in de Hand, die dit fchynt te bevestigen. Zie daar al weder ftoffe, zo men wil, tot meerdere naarfpeuringen.

REINOUT. Gy noemde daar Keizer COMMODUS. Wanneer regeerde die Vorst?

VOLKHART. Hy regeerde, van het jaar 180, tot dat van 192, na 's Heilands geboorte.

REINOUT. Dit moet my u doen hervraagen, of gy ook uwe gedagten hebt laaten gaan, over *den Tyd*, op welken dit Gedenkftuk kan gemaakt zyn?

VOLKHART. Ook hier nopens, kan ik u niets bepaalds zeggen. Ik heb, door Lieden, veel meêr dan ik in de beeld-kunde ervaaren, de bewerkinge van de Hand zeer hoog en der eeuwe van AUGUSTUS waardig hooren fchatten. Ook is het my voorgekoomen, dat, onder de overblyfzelen, welken, hier te Lande, zyn opgedolven, zeldzaam of nooit, ftukken van meerdere fraaiheid zyn gevonden, dan die men, in den grond van deezen Burg, heeft ontmoet: waar over, misfchien, zo ftraks, nog een woord, en naar van ten blyke kan ftrekken, eene gouden zygvat het (*a*), welk, inde zestiende eeuwe, voor een ge-

(*a*) JUNIUS Batav., *pag.* 315, 319. „ Protulit „ idem ager et *Tudiculam* auream, repræfentantem in-„ cerniculum, quodam tenuium foraminum labyrintho per-„ tufum, *mirandi operis*, *atque adeo inimitabilis*, „ Aurificum confesfione. — Extat apud Adrichemium, „ veterum figillatorum Amatorem, Hagæ."

gewrogt van verwonderlyke, ja onnavolgbaare, konst; by de Goudſmeden gehouden en, volgens het getuigenis van den beroemden JUNIUS, toen ten tyde, in den Haage bewaard wierdt. In overweeginge dan der voortreflykheid van de op den Burg, van welken wy ſpreeken, gevondene ſtukken, in overweeging ook, dat de plaats der vindinge, zeer mooglyk, in den tyd van AUGUSTUS, door Romeinen kan bebouwd geweest zyn; nadien de Batavieren reeds met ÇÆSAR waren verbonden en DRUSUS, AUGUSTUS Tydgenoot, veele Kasteelen aan den Ryn geſtigt hadt; zou ik niet durven tegenſpreeken, dat 'er eenige gronden konnen worden bygebragt, om de bewuste Beeltenis tot den tyd van AUGUSTUS te brengen: doch ik hebbe 'er geen, my voldoenend, bewys voor. Te minder, daar ook de volgende tyden, ſchoon ſchaarſer, egter nu en dan, mede eenige uitneemende konstſtukken hebben opgeleverd, en 'er nog andere, gewigtige, redenen ſchynen te zyn, om den bouw des Burgs tot laateren tyd te brengen. Uit de bekende Reiskaart van ANTONINUS; die, van het jaar 138 tot 163, na Christus geboorte, regeerde; is het waarſchynlyk (*a*), dat, hier omtrend, het *Forum* ADRIANI, d. i. *de Markt-*, *Handel-* of *Gerigtsplaats* van Keizer ADRIANUS; wiens beſtuur van den jaare 117 tot 138 geduurd heeft; voorheen geleegen was, en ik zou, voor my, konnen gelooven, dat de gantſche

(*a*) Vergel. WAGEN., Staat der Nederl., VI. Deel; *bl.* 309, 310, 415, 421, 422. en de, aldaar, aangehaalde plaatſen.

ſche Zoom, van omtrend de *Tolbrugge*, langs *Voorburg* en *Voor* of *Veur*, aan de noordzyde van den Leidſchendam, tot in, of iets voorby, *Voorſchooten*, zynen naam uit dit *Forum* behouden heeft: even als, b. v., *Frioul*, in Italie, uit het *Forum Julii*. Volgens die meeninge; welke ook hoofdzaaklyk, door onzen beroemden plaatsbeſchryver, MENSO ALTING, en andere voornaame mannen, omhelsd wierdt; zou men den ouderdom van onzen, by Voorburg geleegenen, Burg en, mooglyk, ook van de Beeltenisſe, over welke wy ſpreeken, tot ſlegts de eerſte helft der *tweede* eeuwe mogen brengen: ja, zo men zig op de gevondene overblyfzelen, die my zyn voorgekoomen wilde vestigen, zou men zelfs nog niet tot het laatstgemelde tydvak ſtyzen Onder de overbleevene ſtukken, die het zeker merk van hunne maakinge met zig brengen, kenne ik geene vroegere, dan den reeds vermelden, aan JUPITER, MINERVA en den Geleigeest der Plaatſe toegewyden, Altaar, wiens opſchrift leert, dat de twee SILANEN *, ten tyde dier ſtigtinge, Burgemeesteren waren (*a*), d. i., in het 9de jaar der regeeringe van Keizer COMMODUS of; dat het zelfde is; in het 189ſte na 's Heilands geboorte. Op de by den Burg ontdekte penningen vinde ik geene vroegere gedagtenisſe, dan van MAXIMINUS, die, van het jaar 235 tot 238, op den troon zat; zo als verder ook van CONSTANTINUS; en VALENTINIAAN: waar uit, ik egter niet beſluiten wil, dat 'er geene van vroe-

* *Duobus* SILANIS *Conſulibus.*

(*a*) OUDAEN Roomſche Mogendh., *bl.* 26 en 27.
(*b*) JUNII Batav., *pag.* 314.

vroegere Keizeren konnen gevreest zyn. SCRIVERIUS zegt, dat men 'er gevonden hadt, met het Aanzigt en Opschrift van NERO (*a*), en de meergemelde HADRIANUS JUNIUS getuigt, hoe, vóór zyn schryven; d. i. ten minsten voor den jaare 1575 (*b*); eene ontelbaare meenigte van penningen op den Burg was ontdekt: dit heeft, sedert, nog omtrend zeer veele plaats gehad, die, her- en derwaarts verspreid, my allen, in verre na, niet onder het oog zyn gekoomen. Dit meene ik egter, te moeten aanmerken, dat, ten aanzien der oudheid van eene Plaats, minder uit Penningen kan besłooten worden, dan uit Altaaren, Steenen en andere, zwaar te vervoerene, Overblyffelen.

REINOUT. Daar gy ons een bewys bybrengt van eenen Altaar, voor eenige Romeinsche Godheden, onder de Regeering van Keizer COMMODUS, opgerigt, en daar my niet heugt geleezen te hebben, dat die Vorst, ooit, eenig Gebouw, hier te lande, maakte, zou dit evenwel, myns oordeels, grond konnen geeven, om te vermoeden, dat, ten tyde dier oprigtinge, reeds eenig vroeger Gestigt, hier ter plaatse, zal aanweezig geweest zyn: en aan wien kan men, in dat geval, eerder denken dan aan Keizer ADRIANUS, die, slegts een goede veertig jaaren, vóór den aanvang der Regeeringe van COMMODUS, was overleeden, en wiens *Forum* kundige Lieden agten, hier geleegen te zyn geweest?

VOLKHART. Deeze gedagten komt my te min-

(*a*) Oud Batav., *bl.* 22.

(*b*) JUNII Batav., in fine Præfat., et *pag.* 314.

minder verwerpelyk voor, om dat; wat de Gebouwen betreffe; de Romeinsche Schryvers niet slegts getuigen, dat HADRIANUS, by het doorreizen der Germaanische Plaatsen en Steden (*a*), dezelve met nieuwe Vestingen en Burgen voorzag, maar men, van elders, mede bewyzen kan, dat de Romeinsche *Fora*, te meermaalen, met Standbeelden pronkten. (*b*). Het is dan niet onwaarschynlyk, dat de Burg aan den Delfschen Vliet onder HADRIANUS kan gebouwd zyn, als mede dat het Standbeeld en de gevondene metaalen hand tot den tyd van dien Keizer behoord hebbe, maar uit dit alles tot zekerheid te besluiten, zou, in de duisterheid deezer tyden en gebrek van Schryveren, niet aangaan.

ALEIDE. Dit zy dan hoe het het wil: maar, indien de grond van Arendsburg de myne was, liet ik 'er, zeker, op nieuws, de spade inzetten. Waarom doorzoekt men toch, in andere Landen, den grond vlytiger dan in het onze? Heeft eenig Volk meerder en naauwêr met de Romeinen omgegaan dan de Batavieren? De kans, om de eerste te zyn, die, in Holland, een zo groot en reusagtig Standbeeld van die Natie ontdekte, zou myn verlangen telkens aanvuuren en, schoon 'er onder myne zuivere liefde tot de konsten geene de minste baatzugt kruipt, zou ik my ryk agten, door een' vond, die ook van het grootste nut konde zyn voor de, zo hoog

(*a*) DION Excerpta. *p. m.* 132.

(*b*) Zie, b. v., het *Forum* TRAJANI op een penning, by OUDAAN, *Tab.* 107. N°. 1. Vergel., *l. c.*, *bl.* 489, 493.

hoog geschatte, Romeinsche oudheidkunde. Maar, dit zyn voor my; ik weete het; ydele wenschen. Ik zal 'er dan van afstappen en u liever vraagen, wat toch die andere en kleinere Afteekeningen zeggen, die ik mede op uw Plaatjen zie?

VOLKHART. Laat ik u vooraf bekennen, dat ik, nogmaals, uwen yver toejuiche. Al vondt men het Standbeeld niet aanweezig, dan by stukken en brokken, nog zou die ontdekking van zeer veel waarde zyn.

REINOUT. *Stukken en brokken!* Gy zegt dit met nadruk. Hebt gy hier redenen voor?

VOLKHART. Ja ik. My schiet in, en ik vergat het u zo, straks, te zeggen, dat; daar gelaaten de verkeerde gewoonte der oude Christenen, om de Gedenkstukken der Heidenen te verwoesten; de Utrechtsche Geschiedenisschryver HEDA; die in 't laatst der 15de en het begin der 16 eeuw bloeide; getuigt, dat hy, onder de overblyffelen van den Burg aan den Vliet, „ *een'* KOPEREN VOET *van een* GEBROOKEN STANDBEELD *gezien hadt*" (*a*). Ik zeg u niet, dat juist die Voet tot onze Hand behoorde, maar het *kan* zyn, en de woorden zyn te opmerkenswaardig, om ze, met stilzwygen, voorby te gaan. Dan ter zaake! ALEIDE vroeg my naar de beteekenis der kleine Af-

(*a*) In HUNGERO, *fol.* 54. „ Incensa Arx munitissima, in Vico *Voorburch*, cujus vestigia ipsi vidimus, nostra ætate, et fragmenta, Romanam architecturam ostentantia, effodi: veluti partem Pavimenti tessellati, PEDEM *æreum confractæ* STATUÆ." *cæt.*

Afbeeldſelen, en ik gaa haar antwoorden. Deeze dan zyn, insgelyks, op Arendsburg gevonden. Zy beſtaan in eenen *Ring*, eenen *Aker* en eenen *Waterſafier*, welke laatſte mede in eenen Ring kan omvat geweest zyn, doch die niet overig is. Allen zyn zy, hier, in hunne oorſpronglyke grootte, geteekend, behalven de ingeſneeden beeltenis op den Waterſafier, die; om haar te beter te konnen onderſcheiden; wat grooter is afgebeeld.

REINOUT. Gy hebt, misſchien, die zeldzaamheden gezien en zult 'er ons iets mêer van konnen zeggen?

VOLKHART. Ik heb ze gezien en behandeld. De *Ring* is goud: zy heeft niets byzonders, en men heeft, hier te Lande, verſcheiden ſoortgelyke ontdekt. — De *Aker;* die zig, thans, vry zwart vertoont, ſchynt verguld geweest te zyn. Hy is van metaal. Het Oogjen, 't geen gy 'er boven aan ziet, doet my gelooven, dat hy, wel êer, op de borst; misſchien van een kind; wierdt gedraagen. De *Waterſafier* dunkt my de meeſte oplettenheid te verdienen. Zy is zeer zuiver van water en wit van koleur, met een violetten wêerſchyn. Van onderen plat gepolyst zynde loopt zy, naar boven, bol op, en, op die rondte, ziet men eenen, zeer fraai ingeſneedenen *Steenbok*, in eene liggende of zwemmende gedaante, met een' breidel in den mond, die aan eenen drietant is vastgeſtrikt, welke, boven en onder, uitkomt aan de regte zyde van het Dier, wiens ligchaam eindigt in den gekronkelden ſtaart van een' Dolphyn. Zonder u met gisſingen, nopens de zine-

nebeeldige beteekenisſe van dit Geſteente; waar over men lang zou konnen uitweiden; te willen ophouden, en zonder te onderzoeken, of het; zo als ik liefst denke; op eenige overwinninge ter zee of op de heerſchappy over dezelve gedoeld hebbe, kan ik egter niet voorby, u te zeggen, dat ſommigen; naar ik hoore; hetzelve voor eenen Zegelring van AUGUSTUS hebben gegroet.

REINOUT. En wat denkt gy hier van?

VOLKHART. My is niet onbewust, dat 'er, nog heden, eenige gouden, zilveren en misſchien koperen, penningen, zo van dien Keizer, als van Keizer VESPASIANUS en van eenen CAJUS LUCIUS, overig zyn, op welken de Steenbok; ſchoon niet met een kronkelenden, maar regt uitgeſtrekten, ſtaert, en met een hoorn des overvloeds, of het roer van een ſchip; verbeeld wordt (*a*): ook weete ik zeer wel, dat SUETONIUS, in het leeven van AUGUSTUS, reeds gewag maakt van een zilveren penning, door dien Vorst, met het hemelsteeken van den Steenbok geſlaagen, om dat hy onder het zelve gebooren en hem, daar uit, zynen hoogen ſtaat voorſpeld was (*b*): ja ik zag onlangs, dat, in een ander zeer uitmuntend Geſteente; berust hebbende in het kabinet der Koningen van Frankryk, en het welk ALBERT RUBENS, Zoon van den voortreflyken Schilder van dien naam, op wigtige gronden, heeft aangetoond

(*a*) PATINI Not. ad SUETON., in AUGUSTO, *Cap*. 22. 65, 94.

(*b*) SUETON. in AUGUSTO, *Cap*. 94., ubi TORRENTIUS.

toond (*a*), de beeltenis van AUGUSTUS en van de, onder zyne regeeringen behaalde, overwinningen te bevatten; het teken van den Steenbok, zonder eenig byvoegſel, doch met een gekronkelden ſtaart, als in onzen Safier, mede voorkomt: maar, dat die Keizer dit teeken ter *zegelinge* zou hebben gebruikt, is my, tot nog toe, uit geenen Romeinſchen Schryver, gebleeken, en de reeds gemelde SUETONIUS leert alleenlyk, dat die Vorst, in 't begin zyner regeeringe, plagt te zegelen met eenen *Sphinx*, daar na, met de beeltenisſe van ALEXANDER *den Grooten* en, eindelyk, met die van zig zelven: in opzigt van welk laatſte hem eenige laatere Keizeren waren nagevolgd. (*b*) Uit al het welke ik egter geenzints beſluiten wil, dat de Waterſafier, niet zo wel op den tyd of daaden van AUGUSTUS, als op volgende tyden en perſoonen, zou hebben konnen zien: integendeel, dit is even zo mooglyk, als het mooglyk is, dat het dikwyls genoemde Standbeeld; 't geen ik liefst tot de regeeringe van HADRIANUS brenge; reeds vroeger kan aanweezig geweest zyn, en daarom bekenne ik, voor my, met ALEIDE, dat de veiligſte weg, ter wegneeminge van alle twyfelingen, zyn zou het meerder doorgraaven va[illegible]enen grond, die, ſints eeuwen herwaarts, zo vrugtbaar was in voortbrengſelen van vroegere tyden: waar van, behalven het reeds gezegde, nog ten voorbeelde zou konnen ſtrekken eene mee-

(*a*) A. RUBENI, Disſert. de re vestiar., *pag*. 212. 214. 215 ubi de *Gemma Augustæa*, *pap*. 287. 288.

(*b*) SUETON. in AUGUSTO, *Cap*. 50.

meenigte van, omtrend een water-emmer vol, zilveren Romeinsch-Keizerlyke penningen; die, ten jaaren 1626 of 1628, by het uitgraaven van den tuif- of trasfteen der fundamenten, ontdekt wierden (*a*); als mede eene Romeinfche Lamp, die, op den Burggrond, beoosten Arendsburg, voor omtrend veertig jaaren, wierdt opgedolven: om niet te fpreeken, zo van eenen, ten jaare 1770, op dezelfde Lustplaats, onder een zwaaren Lindenboom, gevonden' Lykbus; die, door de werkluiden, uit hoop, meent men, van 'er goud of zilver in te zullen vinden, aan ftukken is geflagen; als van een; zo men my verzekert; allerkunftigst bewerkt Napjen, dat op den rug van meesterlyk gebeeldhouwde kindertjes rustte, en het geen men te vergeefsch heeft naargevorscht, zonder te weeten, in welke handen het, federt, geraakt is.

Aleide. Indien hier, ondertusfchen, een Romeinsch Gebouw geftaan heeft, hoe ftaatig zal dan het aanzien van den zo bekoorlyken en, thans, door Lustplaats op Lustplaats, bezoomden, Delffchen Vliet, in dien tyd niet geweest zyn! Ik zie, dunkt my, dit Geftigt op de trotfche pylers ryzen!

Volkhart. Of de Vliet; dien fommigen aan drusus, anderen aan corbulo (*b*), toefchryven; reeds zo vroeg gegraaven, hoe zyne gedaante en die van den, misfchien uit zyne flibbe opgehoogden,

(*a*) Van leeuwen, Batav. illustr. *bl* 181.

(*b*) Van loon, Al. Holl. Hist., I. D., *bl.* 46 en 47. Vergel. wagenaar, Vaderl. Hist, I. D., *bl.* 58. 94. 95.

den, Burggrond, in die lang verloopene eeuwen, geweest zy, zullen wy, thans, niet onderzoeken. Aan het voortreflyke der Romeinſche Gebouwen, op zig zelven, twyfelt niemand, en gy moogt dus, veiliglyk, gelooven, dat ook de Gerigts-, Handel- of Markplaatſen *, in de Wingewesten zeer fraai zullen geweest zyn, al klommen zy juist niet tot die uitmuntendheid, door welke de Gerigtsplaats † van Keizer TRAJANUS, te Rome, vermaard was, die de tweede TACITUS; ik meene AMMIANUS MARCELLINUS; voor een onvergelykelyk Geſtigt opgeeft. Voegt 'er by, dat ook byzonderlyk de Gebouwen van HADRIANUS ten uiterſten ſtout waren, zo als, b. v., kan blyken, uit de Begraafplaats, welke hy, voor zyne asſche en die der zynen, te Rome gemaakt hadt, en uit welke ſedert, het, ook in onze dagen zo bekende, Kasteel van *St. Angelo* gevormd is (*a*). Jammer is het, dat; al heeft men, in het jaar 1626 of 1628, zo als ik u reeds zeide, in de grondvesten van den Burg aan den Delfſchen Vliet gegraaven; zulks meêr geſchied is, om 'er den tuifſteen (dien de Romeinen, by voorkeure, voor hunne Gebouwen gebruikten) uittehaalen, dan om eenige kennis van den juisten omtrek te bekoomen. Die omtrek is, tot op dit oogenblik; voor zo ver ik weete; nog niet naauwkeuriglyk bekend. Onze Schryvers, mid-

* *Forn.*

† *Forum.*

(*a*) Zie, kortheidshalven, by OUDAAN, R., M. *Tab.* 107. No. 1. *bl.* 469, 489. 490. ROSINI Antiquit., *Lib.* 9. *Cap* 7, *pag.* 681.

midlerwyl, hebben hem begroot op wel *tien morgen* lands (*a*).

Reinout. En gelooft gy dit?

Volkhart. 't Is zeker, dat die omtrek ontzaglyk zou verfchillen van, b. v., het *Huis te Britten*, 't welk maar *tagtig roeden* in het vierkant bevattede, daar tien morgen lands wel *zes duizend* roeden (en dus vyf-en-zeventig maalen meerder) zouden hebben ingehouden. Maar, waarom moeten alle Romeinfche Burgen even groot zyn geweest? waarom allen van denzelfden aart? Ik weete, dat deeze uitgeftrektheid aan kundige Luiden belagchelyk is voorgekoomen (*b*). Doch, ik moet verklaaren, 'er niets zodanigs in te vinden. Om niet te zeggen, dat 'er andere Romeinfche Burgen zyn, die voor deeze grootte niet onder doen (*c*), fchynt my toe, dat men de woorden der oude Schryvers niet flegts bepaaldelyk; gelyk dit nopens het Huis te Britten plaats heeft; voor den omring van het Gebouw als Gebouw, behoeft op te neemen, maar, teffens, verftaan kan van dien verderen grond, die, met het Hoofdgeftigt, en ter beveiliginge, verfterkinge of verfraainge van het zelve, binnen éénen en denzelfden ringmuur was beflooten.

Aleide. Dan laat het zig ligtelyk bevatten. Maar zeg my, by deeze gelegenheid, hadden onze vroege Voorouderen en andere Landzaaten mede geene Burgen of foortgelyken verfterkte Woonplaatfen?

Volk-

(*a*) Hift. der Nederl. VI. D. *bl.* 209, 310.

(*b*) Scriver., oud Batav. *bl.* 10. 11. 12.

(*c*) Van leeuwen, Batav. illustr. *bl.* 180.

VOLKHART. Die vraag brengt ons van de Romeinen af en op een' geheel anderen weg.

Indien gy, door die vroege Voorouderen en andere Landzaaten, onze Batavieren, Kaninefaaten en diergelyken verstaat, zou ik konnen twyfelen, of de Romeinen het voor zig veilig zouden geagt hebben, hun het aanbouwen van Sterktens toe te staan, en ik ben nog niet overtuigd, dat zelfs die, zo bekende, *Stad der Batavieren* * door Inlanders zou gestigt zyn. * *Oppidum Batavorum.* Dat de Batavieren evenwel, vóór de komst der Romeinen, en dat de Friezen en die geenen der Germaanen, welken onder het heerschend broederschap van die Natie geheel niet of minder stonden, Burgen konnen en zullen gehad hebben, spreeke ik geensints tegen. Het *Asciburg* (*a*) dat, volgens TACITUS, ten zynen tyde nog aan den Ryn lag, bewoond wierdt en men, toen, elkanderen vertelde, door ULYSSES, op zyne lange en verdigte omdoolinge, gebouwd te zyn (*b*) geweest, zie ik aan voor een *Duitsch* Gestigt. Ook leest men, dat de bekende Waarzeggeres VELLEDA, in het Landschap der Brukteren, op een hoogen Toren woonde: door welk woord *Toren* gy weet, dat men, voorheen, gesterkte Gebouwen en Woonplaatsen plagt aan te duiden. Want hier te denken aan Torens van geestelyke Gestigten zou niet aangaan: deezen zyn van laateren tyd. Van het Bosch *Teutoburg* (*c*) (dus, mis-

(*a*) Zie hier bl. 4 en 5. (*c*)

(*b*) TACIT. over de Zeden der Germaan. § 3. zie hier *bl.* 53. Conf JUNII *Batav.*, *pag.* 61 et LIPS. ad *d. l.*

(*c*) TACIT, Annal., *Cap.* 60. Met dat al, zou het

 kon-

misſchien, naar zekeren *Burg* der *Teutonen* of Duitſchers genaamd) zal ik, kortheidshalven, even min gewaagen als van andere Plaatſen.

REINOUT. Heb ik, evenwel, niet geleezen, dat de Germaänen, in TACITUS tyd, tegen alle Sterktens waren en in geene *Steden* woonden, ja dat eenigen derzelven; ik meene de Tenkteren; aan die van Keulen raadden, hunne Stads-muuren af te werpen, om dat zy, hunnes oordeels, de vryheid beklemden?

VOLKHART. Gy kunt geleezen hebben, dat, toen de woede der Overrynſche Germaanen; die, van ouds, geenen Steden hadden; de, ſchier ongenaak- en onwinbaare Grenslinien der Romeinen doorbrak en de Vestingen en Muuren van veele aanzienlyke Romeinſche Steden in Gallie, aan deeze zyde des Rhyns, nederplofte, zy zelven, naar ouder gewoonte, en zonder zelfs in die onbemantelde Steden te willen huisvesten, zig ten platten lande bleeven nederſlaan, en de verſterkte Plaatſen ſchuuwden, als het wild der netten (*a*). Maar gy moet opmerken, dat der Germaanen afkeer, van welken by de Schryvers geſprooken wordt, alleenlyk ziet op de bemuuringe van *Steden*, en dus niet belet dat, by die zelfde Natie, eenige *Burgen* of *Kasteelen*, 't zy ter ver-

konnen zyn, dat het *Burgum* van TACITUS, uit het Duitſche *Busch* of *Bosch* was bedorven, en dat dit Woud den naam van *Teutobusch* heeft gedraagen.

(*a*) Naleez. op WAGEN. Vaderl. Hist. *bl.* 4'. 53—57. 62. en de, aldaar, door my aangehaalde plaatſen.

verdeediging op de grenzen, tegen de Vyand, 't zy tot andere gebruiken, byzonderlyk ter inwooninge hunner Vorsten, in zwang waren en bleeven, waar van, in tegendeel, de oude Historie vol is. Ook ſtrookt dit best met de kort op volgende tyden. Om niet te onderzoeken, met hoe veel of hoe weinig regt de naam der *Burgundiers;* oorſpronglyk een Duitsch Volk; uit dien van *Burgbewoonders* zou moeten afgeleid worden, is ten minſten niets zekerder, dan dat de vroegſte Frankiſche Koningen in ſterk gevestigde Wooningen hun verblyf hielden, die, by de Latynſche Schryvers der middel-eeuwen (want Duitſche heeft men niet voor den dertiende eeuw) de naamen van *Burgi*, *Palatia*, *Oppida*, *Castra*, *Castella*, *Civitates*, enz., d. i. (*a*), van *Burgen*, *Paleizen*, *Steden*, grootere en kleine *Kasteelen* draagen. KLODIO; die in de eerſte helft der vyfde eeuwe regeerde; hieldt, onder anderen, zyn verblyf in eene Vesting, die, by de opgemelde Schryvers, *Dispargum* heet en, in onze taal, mooglyk, *Diestburg* gezegd wierdt: denklyk geleegen in Braband, ter plaatſe daar, nog heden, de Stad *Diest* geſtigt is, welke naam 'er ook mede inſtemt. Hy en zyne Opvolgers bewoonden verſcheiden andere zodanige Sterkten, onder welken uitmuntede het, wel eêr zo beroemd, Paleis, te Nieuwmegen; in laatere tyden met den naam van het *Valkenhof* bekend; het geen Keizer KAREL *de* *Groo-*

(*a*) zie Naleez. op WAGEN. Vaderl. Hist., *bl.* 119. en de, door my, aldaar aangehaalde plaatſen.

Groote, omtrend het einde der agtste eeuw (*a*), aan de Waal, op de grenzen der Saxers (*b*), stigtte, en dat, in de elfde eeuw, door GODFRIED, Hertoge van Lotharingen, verwoest en, in de twaalfde, door Keizer FREDERIK, bygezegd *Roodbaard*, weder opgebouwd zynde, na veele wederwaardigheden, in onze, ook voor de eerwaardigste stukken der vroegere tyden rampspoedige, dagen, nu onlangs; zo my de openbaare papieren gezegd hebben; is gesloopt: zo dat alleen het koper; daar thans de steenen niet meer spreeken konnen; deszelfs gedaante kan vertegenwoordigen. — Meerder zal ik u hier niet van zeggen: hoe zeer het eene geringe moeite zyn zoude, u aan te toonen, dat niet slegts de Franken, maar ook de Saxers (*c*), Friezen en an-

(*a*) REGINONIS Chron, ad ann. 881.

(*b*) Dat aan de Waal, daar Nieuwmegen en Tiel lag, de noorder-grenzen der Franken moeten gezogt worden, leeren; dunkt my; de woorden van den ouden Saxischen Chronykschryver, *Lib.* 3. v. 100.

„ *Ripheas* habitant urbes, *Tilum Neumagumque*,
„ *Extraneos regni fines*, ubi bella moventur
„ Semper, et hostili crudescit sanguiine terra."

Voegt 'er by, GUNT. Ligur. *L.* 6. v. 481.

„ His bene compositis, *Ripuaria* Cæsar in arva
„ Tendit, et *extremos Regni fines* —
„ Accelerat."

Van hier, dat Nieuwmegen *Pes Imperii* wordt gezegd.

(*c*) Hiertoe behooren de Saxische kasteelen *Wiburg*, *Heresburg*, *Sigisburg*. Naleez., pag. 112. 119, en 't Slot te *Utrecht*, de verblyfplaats, geduurende eenigen tyd, der Friesche Koningen. MATTHÆUS de Nobil. *Lib.* II. *C.* 5. *pag.* 180.

andere, tegen de Franken oorlogende, Volkeren zig van ſoortgelyke Vestingen bediend hebben, waar onder, zeer mooglyk, nog eenige Romeinſche, ſomtyds door hun ſlegts herſtelde, konnen geweest zyn. Want dat deeze allen; die een groot getal plagten uittemaaken (*a*); by den overloop der Barbaarſche Volke-

(*a*) DRUSUS; als ik zeide en bekend is; bouwde 'er *vyftig*, (FLORUS, *Lib.* IV.) ook hebben OLENNIUS en eenige Romeinſche Keizers; b. v. SEVERUS, POSTHUMUS, PROBUS (om nu van HADRIANUS niet weder te gewaagen) en anderen; 'er veele geſtigt. De Franken en de onder hun gebied ſtaande Volkeren, hoe zeer ook in zeden van de Romeinen verſchillende, volgden, in veelen opzigte, hunne belegering — en vestingbouwkunde. De meêr afgeleegene Deenen deeden dit zelfs. De Romeinen verſterkten, onder anderen, hunne Grenzen of Marken met muuren en paalwerken, (zie myne Naleez. op WAGEN., *bl.* 53. 55.). De Eiderſtroom was, ten tyde van Keizer KAREL DEN GROOTEN, de grens der Franken en Deenen. Om zig meerder en wel tegen de Saxers en, zo gezegde, Deenſche Friezen; die, onder der Franken gebied, zig naar dien ſtroom uitſtrekten; te beveiligen, liet GODFRIED, één der Deenſche Koningen, een hoogen Muur opwerpen aan den noorder oever van die Rivier, ſtrekkende van den Zeeboezem der Oost- tot aan de West- of, zo als wy zeggen, Noord-zee. Vid. ANSELMUS BENEDICTINUS, *pag.* 410 Edit. PREHERI. Die Muur; die nu nog in weezen zou zyn; voert den naam van *Danewerk.* WAGEN. Vaderl. Hiſt. p. 37. 't Woord is verſtaanbaar: maar, daar men de Grenzen ook *Marken* plagt te noemen; van waar *Markgraaven* enz; heb ik, te

keren op onzen bodem, in het begin der vyfde eeuwe of niet lange daar na, geheel zouden verbryzeld zyn geworden, en dat men derzelver vernietiging, zonder de minſte uitzonderinge, zou moeten opvatten, agte ik niet aanneemlyk, en eerder, dat de Schryvers; al ſpreeken zy in algemeene bewoordingen; ſlegts van het voornaamſte deel of het grootſte getal moeten worden verſtaan. De beroemde Historieſchryvers HEDA (*a*) en JUNIUS zyn, veelligt, niet ver van den weg, wanneer zy, by voorbeeld, het verdelgen van den Burg aan den Delfſchen Vliet en van het Huis te Britten tot de negende eeuwe en de tyden der Noormannen brengen (*b*). En dat zelfs die verdelging niet behoeft verſtaan te worden van eene geheele gelykmaakinge met den grond, kan blyken uit de overblyfſels van het Huis te Britten, ten jaare 1520 en 1552. Want, daar de Leidſche Karmeliet; die in de vyftiende eeuw bloeide; duidlyk zegt, dat, het *Huis*, of; zo als hy ſpreekt; de *Burg* te Britten, in zynen tyd, zigtbaar, aan de golven was overgelaaten (*c*), ver-

haa-

te meermaalen, gedagt, of niet het oorſpronglyk woord, in dien tyd, *Danemark* geweest zy? en dan vindt men, met een, den afkomst van dien naam.

(*a*) De Episcop. Ultraject.: in HUNGERO.

(*b*) A. JUN. Histor. Batav., *pag.* 110. J. A. LEIDIS, Annal. *Lib.* 1. *Cap.* 13. Conf. tamen. CANNEGIET. de Brittenb., *Cap.* 12.

(*c*) J. A. LEIDIS, Annal. *Lib.* 5. *Cap* 30. „die *Burch* „ *te Britten*, in marinis ſtuctibus, ut hodie cernitur, „ est diſertum."

haalen andere geloofwaardige Schryveren, dat de muuren van dit Gebouw, ten jaare 1502, nog *agt*, doch, in 1520, maar *twee*, voeten boven het zand uitſtaaken (*a*). De Zee dan en de handen der menſchen; wanneer die Burg zig nu en dan, by laag water, vertoonde; hebben ten einde gebragt, 't geen, mooglyk, de Noormannen en anderen hadden begonnen: hoe zeer; om dit nog, met één woord, ten aanzien van het Huis te Britten, hier by te voegen; dat Geſtigt; al waren 'er de woeste Noordſche of anderen vyandlyke Benden niet by of omtrend geweest; zyn noodlot niet hadt konnen ontduiken, na dat de al verſlindende Zee zulk een groot gedeelte van onze westerſtranden en, daar onder, den grond, op welken het gebouwd wás, met eene, voor de Landzaaten onwederſtaanbaare, kragt heeft aangevallen, ingezwolgen en, eindelyk, onder zyne onbarmhertige baaren bedekt.

REINOUT. Onze Graaven dan; merke ik; hebben, in naarvolging der Frankiſche Koningen en Duitſche Keizeren, Burgen of Kasteelen bewoond?

VOLKHART. De Graaven waren; zo als gy weet; oorſpronglyk Landvoogden of Stedehouders dier Vorſten, en konnen, in die hoedanigheid, eenigen der bovengemelde Geſtigten, die 'er toen nog mogen geweest zyn, hebben betrokken, zo wel als anderen, die aan hun zelven behoorden. In de negende en tiende eeuwen byzonderlyk, by de geduurige invallen der Noormannen; die ook gelegenheid

a) Naleez. op WAGEN., Vaderl. Hist., *bl.* 26.

heid gegeeven hebben tot het aanftellen van veele Graaven, waar onder die van Holland; wierden 'er verfcheiden, om 't Land, op de gevaarlykfte plaatfen te dekken, door Keizerlyk bevel, gebouwd: die ik egter niet weete, of allen bewoonbaar waren. Ik herzeg *op Keizerlyk bevel:* want het maaken van foortgelyke Gebouwen mogt, regelmaatig, zonder zodanig bevel of verlof, niet gefchieden (*a*), en wierdt begreepen tot het regt des oorlogs te behooren, als welkers kragt, voor een groot gedeelte, op deeze Vestingen rustte, in een tyd, dat men veel zwakkere belegeringsmiddelen hadt dan tegenwoordig, en zy dikwerf, by uitbarften van gefchillen tusfchen den Opperheer en derzelver Bewooners, te gevaarlyker voor den eerstgemelden konden worden, naar maate zy fterker gebouwd en niet ligtelyk te vermeesteren waren. Onze Graaven egter hebben zig, al vroeg, hier niet aan geftoord en tegen de Duitfche Keizeren verzet (*b*), waar over, te meermaalen, oorlogen zyn ontftaan. Ja, na dat zy, allengskens ryker en grooter geworden, de lands-heerlyke oppermagt op zig hadden weeten over te brengen, en zig niet meêr, dan door een zwakken leenband, aan de Duitfche Keizeren verbonden rekenden, ftigteden zy, uit dien hoofde, openlyk, alle foort van Vestingen, op eigen gezag, en deeden 'er, by hun afweezen, hunne Burggraaven of Kasteleinen in woonen, doch lieten, op hun-

(*a*) Capitul. Reg. Francor. *Tom.* II. *p.* 195. *Edit.* BALUZ.

(*b*) Conf. BUCHEL ad HEDAM, *pag.* 38.

hunne beurt, niet toe, dat de Edelen; over welken zy te gebieden hadden; hoe aanzienlyk dezelven ook mogten zyn; zonder voorgaande bewilliginge, iets diergelyks ondernamen. (*a*) Toen FLORIS *van Avennes*, Zoon van ALEIDE, Vaders-zuster van Graave FLORIS den V, een Burg te Arnemuiden in Zeeland hadt doen timmeren, zonder 's Graaven kennis, ſproot hier uit zo groot eene oneenigheid met den laatstgemelden, dat AVENNES nevens ALEIDE; hoe zeer zy hem hadt opgevoed; verpligt wierden het Land te ruimen. (*b*).

REINOUT. Gy zegt, dat de Opperheeren het bouwen van Burgen of Kasteelen aan de *Edelen* toeſtonden. Vergunden zy dit dan aan *anderen* niet?

VOLKHART. Ik ſpreeke u, thans, van de vroegſte tyden der Graaflyke regeeringe, en deeze bragten niet meêr mede. U dit breedlyk te ontvouwen, laat onze wandeling en de aart van dit geſprek niet toe.

Neem ſlegts dit weinige. Sedert de overwinning van Nederduitschland door de Franken, tot, voornaamlyk, in de elfde en twaalfde eeuwen, kende men; zo het my toeſchynt; onder het menschdom, in de meeste, zo niet in alle, Christen-plaatſen van Europa, behalven den Vorſtelyken, ſlegts *twee* ſtanden of ſtaaten: den *geestlyken* (want deezen gaf men, na den Landvorst, den eerſten rang) en den *vryen*. Van den *eerſten* behoeve ik hier niet te

(*a*) KLUIT Pr. Lin., *pag.* 68. §. 452—455.

(*b*) Vergel. Byvoegſ. op WAGEN., Vaderl. Hiſt., IIde *Stuk*, *bl.* 11—13.

te ſpreeken. De *tweede* beſtondt uit *wel-* en *vrygeboren* menſchen (*a*), die groote Landgoederen, met onafhanglyk regtsgebied, bezaten of, ten minſten, op hunne eigene; behalven de tiende aan de Geestelykheid; ſchot- vrye goederen, ten platten Lande leefden, of wel zig geheel aan den Krygsdienst wydden. Alle de overige Landſaaten behoorden, in perſoon en goederen, ten minſten in één van beiden, in meêr of minder opzigt, aan de bovengemelde ſtaaten van menſchen, in welker handen alle de Landgoederen; de eenigſte, doch zekere, rykdom van die dagen; berusteden. Maar, daar nu de Geestelyken zig in hunne Kloosters of Abtdyen ophielden, bleeven 'er, ter bewooninge van zulke omſlagtelyke en kostbaare Geſtigten, als de Burgen of Kasteelen waren, geene andere over, dan het rykst gedeelte der vry en welgeboorenen, of, dat geen, 't welk, voor den krygsdienst of ten Hove leevende, door de Vorſten in eer en middelen wierdt bevorderd en met de beleening en bewaaring hunner Sloten of het bouwen van nieuwe begunſtigd. (*b*). Ik ſpreeke opzetlyk van Leen- en Krygsdienst, want gy hebt reeds gezien, dat de bovengemel-

(*a*) Ik heb, elders, getoond, dat *welgeboorenſchap* de grond, oudtyds, van den *Adel* was, en dat, om die reden, de titel van *welgebooren* aan Vorſten zelfs gegeeven wierdt. Zie Byvoegſ. op WAGEN. Vaderl. Hiſt., 2de *Stuk*, *bl.* 101 en 102. Vergel BACKER, disſert. de differentia Nobilitat., in Belgio, *pag.* 5 et 6.

(*b*) Zie Byvoegſel op WAGEN., 2de *ſtuk*, *bl.* 18, en KLUIT Prim. Lin., § 671, 672 en 681. *cæt.*

melde Geſtigten in het naauwst verband ſtonden met de verdeediging van het Land, en, volgens de Frankiſche wetten, mogt niemand, dan die vry en welgebooren was, de wapenen behandelen (*a*). Het woord *Krygsman* *, en dat van een' man van het eerſte aanzien, beduidde het zelfde, en de Edelen maakten, in die yzeren tyden, wel haast nergens anders hun werk van. * *Miles.*

ALEIDE. Maar behoorde waarlyk het overige, denklyk talrykst, gedeelte van het menschdom aan deeze twee ſtaaten of ſoorten van Menſchen, in perſoon of goederen. Welk eene hardheid!

VOLKHART. Uw gevoelig hart en uwe reden beoordeele dit! Hoe zeer het elk'betaamt eenige opoffering zyner byzondere natuurregten te doen, ter gelukkige inſtandhoudinge eener geregelde Maatſchappye; die niemand van gezonde harſenen met den natuurſtaat zal verwarren; was egter de Slaaverny, altyd, één der beklaaglykſte, ſchoon teffens oudſte, rampen van het menschdom. Maar, het was niet anders, myne Vriendin! en het lot van ſommigen onzer Landgenooten, welken tot de Geestelykheid of de hooge en mindere Welgeboornen; die men ook den *Adel* noemde, niet behoorden, was zo ik meene, niet min, ja ſomtyds meerder, wrang, dan dat der Germaaniſche Slaaven, ten tyde van TACITUS (*b*) en der volgende Romei-

(*a*) Capitul. Regg. Francor., *Tom.* I., *pag.* 872., Edit. BALUZII.

(*b*) Over de Zeden der Germaanen. Alhier I. B, *bl.* 73. §. 25; Vergel. DU BOS, de la Monarch. Franc. *Tom.* I.

meinen. Deeze onze Landgenooten beſtonden, meest al; om nu van de Huisbedienden niet te ſpreeken; in *Boeren* en *Dorpbewoonders*. De Boeren waren, in een volſtrekten zin, met Vrouwen en Kinderen, *Eigen-mannen*, d. i., lyf- en grond-eigenen, van hun, welker Huizen zy bewoonden (*a*) en welker Landen zy bebouwden. Aan die Eigenaars behoorde al het geen 'er gewonnen wierdt, en deezen verkogten, verruilden of ſchonken hen aan anderen, met al het Gezin, weg, even als hunne overige goederen en naar volkoomen welgevallen. Duizende voorbeelden van zodanigen verkoop, ruiling of ſchenking zyn, van de Frankiſche tyden af, tot in en na de dertiende eeuwe, in de Charteren, zo van ons, als van andere Europiſche Volkeren, te vinden en, waren wy te Huis, ik zou er u eenige doorſlaande van doen zien.

Wat de *Dorpbewoonders* betreffe, ook deeze waren buiten 't genot der natuurlyke vryheid geſteld. Al trokken zy de winst van hunnen arbeid voor zig zelven, 't geſchiedde niet dan onder verpligting van jaarlykſchen cyns en van bezwaarende dienſten aan den Heer van het Dorp, zonder wiens wil, noch zy, noch de hunne, eenig verband mogten aangaan, of van wooninge of wyze zelfs van beſtaan veranderen (*b*). Daar nie-

I. *pag.* 18, en ROBERTSON, Hiſt. de Charl. V, *Tom.* II. *pag.* 50.

(*a*) Van hier is, misſchien, de naam van *Huislieden* afkomſtig.

(*b*) KLUIT Hiſtor. crit. Holl., *Tom.* II. P. I. *pag.* 448-451. MIERIS CHARTERB., I. D. *pag.* 573. ROBERTSON, *l. c.* *Tom.* II *pag.* 82, 97.

niemand getuigen mogt dan tegen zulken, die, met hem, van gelyke en vrye geboorte waren, en welken men, naar de taal van dien tyd, *evenknien* (*a*) plagt te noemen, en daar dus deeze menſchen teegen de Geestelyken en Welgeboorenen niet geloofd wierden, ja daar hun zelfs geene wapenen, ter beſcherming van den Lande, toevertrouwd, maar in tegendeel, alle ſlegtigheden (*b*) aangewreeven en zy uit alle bedieningen geſlooten wierden, zag men op hun neder, als waren zy weezens, die uit eene mindere klei derzelver vorme bekoomen hadden. Gy zult 'er u eenig denkbeeld van konnen maaken, wanneer gy u herinnert de woorden, die ik, uit JAKOB VAN MAERLANT, in den voorleeden winter, heb aangehaald, en by welken hy, den oorſprong der ſlaavernye naarſpeurende; die nog in zynen tyd, dat is in het midden en op het einde der dertiende eeuwe, in verſcheiden plaatſen der Nederlanden, ſtand greep; en uitvaarende over den ſmaad, waar mede men

(*a*) Vergel. Byvoegſ. op WAGEN, II. *Stuk*, *bl.* 84.

(*b*) Van hier, dat het woord *dorperheid* niet alleen *onwelleevenheid*, *onbeſchoftheid;* of onbeſchaaftheid; en *plompheid* beteekende, maar ook *onbetaamlykheid*, *ondeugd*, *ſnoodheid.* Zelfs onze VONDEL ſchynt het nog in den laatstgemelden zin te beezigen, wanneer hy zynen PALAMEDES begint met de bekende woorden.

„ Wat *dorperheid* is dit, *onedele* Gemeente?"

Alwaar het woord *onëdel*, ten aanzien der vroegere en, hier boven in den tekst vermelde, zeden, zeer keurig by dat van *dorperheid* gevoegd wordt.

men de Dorpelingen behandelde, niet onduidlyk doet zien, dat men dezelven uit de maatſchappy wegvloekte, wanneer hy tegen zynen med'gezel MARTYN zig dus uitlaat.

„ Men zegt tot den *Dorper, Fi!*
„ *Ganc wech! God oneere di!*" (*a*)

Ja, wilt Gy een nog ſterker ſtaal van de, byna ongelooflyke, veragtinge, met welke men deeze ſchepſelen, ook elders; (want deeze en veele andere zeden van het daaglyksch leeven waren, door Europa, meest algemeen) bejeegende? RUTEBŒUF, een Fransch Dichter en, zo gezegd, *Verteller* of *Spreeker* (*Conteur*) van de twaalfde eeuwe, draagt hen, in één zyner *Vertelſelen*; die hy gewoon was, aan de Hoven en in de Burgen of Sloten der aanzienlyke Luiden van dien tyd, opteſnyden; met deeze; op zig zelven zo dwaaze als lasterlyke, woorden, voor: „ De *Dorpelingen* * hebben geen deel aan het Paradys. De Schrift leert het. Ongelukkig op aarde, verjaagd van den Hemel, verſtooten zelfs van de Hel, werwaarts, myne Heeren! ik vraage het u, zullen zig die rampzaaligen begeeven?" (*b*).

* *Villains.*

ALEIDE. Is het mooglyk! Tot welke uiterſten loopt, ſomtyds, het bederflyk vooroordeel der tyden, dat, hier, geene menſchen meêr in menſchen

(*a*) Zie hier Iſte B; *bl.* 295.

(*b*) LE GRAND, Fabl. et Cont., *Tom.* II, *pag.* 13; in 12°, in de Fabel, getiteld *l'Indigestion du Villain.*

ſchen vondt! — Maar men hadt immers ook *Steden?* Hoe ging het in deezen?

VOLKHART. Ik heb u, 't is waar, geene *Steden* of *Stedelingen* genoemd. Doch, tusſchen Steden en Dorpen, was; zo ik my niet bedriege; in de Frankiſche en eerſte Graaflyke tyden, ten aanzien van de vryheid der Inwoonderen, weinig of geen onderſcheid: gelyk ook, in het middel-eeuws Latyn en in het Fransch, het woord *Villa* en *Ville*, dan voor een *Dorp*, dan voor een *Stad*, genoomen wierdt (*a*). Zodanige Steden, als, naderhand, gebooren wierden en die, met Muuren of Wallen en Poorten begunſtigd, ter woonplaats ſtrekten van vrye menſchen; welken, in opzigt van het Landheerlyke, wel onder den Opperheer ſtonden, maar, wyders, onder eene afzonderlyke Regeeringe, naar-bekoomen Voorregten en gemaakte Keuren wierden beſtuurd, zig zelven ſchatteden en Volk ten oorloge leverden; heeft men, met grond, geagt (*b*), vóór de *tiende* eeuwe niet aanweezig geweest te zyn. Men moet, hier, aan geene klanken blyven hangen. Het woord *Stad*, koomende van *ſtaan*, beteekent, mynes oordeels, eigenlyk en op zig zelven, niets anders dan de plaats, alwaar eenige Wooningen by den anderen *ſtaan* of gevonden worden. Men ſchynt, van ouds, de meest bevolkte

(*a*) d'ACHERY Specileg, *Tom.* II, *pag.* 551, 552. tr od. § 1. et 10

(*b*) KLUIT, Hiſtor. crit. Holl., *Tom.* II, *pag.* 400.

te en bloeienste Plaatsen, en daar dus de meeste Huizen stonden, by uitneemenheid, *Steden* te hebben genoemd, en, wyl zodanige plaatsen, natuurlyk, het eerst haare persoonlyke vryheid en verdere voorregten verkreegen hebben, wierden de overige (de *Dorpen* (*a*) meen ik, want veelen onzer *Steden* voerden, bevoorens, den naam van *Dorpen*), zo dra zy soortgelyke Vryheden of *Stads-regten* bekwaamen en dus tot denzelfden rang bevorderd waren, mede *Steden* gezegd. Ondertusschen, schoon ik

(*a*) Ik begrype, hier, onder 't woord *Dorpen*, ook andere Plaatsen, die den naam van *Steden* niet droegen: b. v. *Vlekken*, *Wyken*, *Kerspelen*, *Buurten*. Over den byzonderen aart van deeze allen hier uitteweiden, duldt de plaats niet. Gelyk men, niet ongegrond, de benaaminge van *Dorp* afgeleid heeft van *Terp* of *Vlieberg*; d. i. zekere hoogte, die men op het platte Land maakte, om, byzonderlyk by hoog water, het Vee te beveiligen; zou het konnen zyn, dat het woord *Vlek* of *Vlak*; want de vocaalen, zyn wisselletters; de *vlakte* aanduidde, op welken deeze Plaatsen meest gelegen waren. Zie, over *Wyken*, WACHTER, in Glossar., en TEN KATE eerste Proeve van gereg. afleid:, *bl* 527 528., 't Woord is met het Latynsche *Vicus* ten naauwste vermaagschapt. *Utrecht* komt voor onder den naam van *Castra*, *Vicus* en, *Arx*. Zie MATTH. de Nobilit., *pag*. 162. *Kerspel*, weet men, is *Kerkspel*: *Parochia*. Zie egter ook KILIAAN en, aldaar, van HASSELT. Over *Buurt*, zie WACHTER, in Glossar, op *Burt*.

ik u, zo even, zeide, dat men, *vóór* de tiende eeuwe, geene Steden vondt, welker Inwoonderen geheellyk vrygemaakt waren, wil ik daar door niet zeggen, dat men dezelven, hier te Lande, reeds *op* dien tyd ontmoet, en ik heb geen genoegzaam bewys, dat, by voorbeeld, alle de Ingezeetenen van Utrecht, toen reeds, van ſlaaverny ontſlagen en onder eigen Regeeringe geſteld waren, al vindt men, dat die Stad toen bemuurd was (*a*): zo als dit laatſte ook van *Walcourt;* eene Stad in 't Graafſchap Namen; op het jaar 910, verhaald wordt (*b*). Onze oudſte, nog overige, Stedelyke privilegiën; die de grondſlagen ter herſtelling der natuurlyke vryheid waren; reiken, voor zo verre ik my herinnere, niet verder dan tot het begin der twaalfde eeuwe, in Friesland (*c*), toen

(*a*) BEKA de Epiſc. Traject., *fol.* 34, et apud MATTH., in Analect., *Tom.* V., *pag.* 48.

(*b*) Staat der Nederl, X. Deel, *bl.* 125. 't Is zeker genoeg, dat ſommige, reeds bemuurde, Steden nog terſtond geene eigene Regeeringe hadden, Conf. ROBERTS, *l. c.*, *Tom.* 2, *pag.* 5 Ook waren alle Burgers in de Steden niet van dezelfde ſoort of waarde. Vid. MATTHÆUS de Nobilit., *pag.* 950. ſeqq., et *pag.* 1117. Recherch. ſur les Municipalitès, *pag.* 93. HEMRICOURT, *fol.* 209. et Melang. d'une gr. Biblioth., *Tom.* IX., *pag.* 376. et 377.

(*c*) SCHWARTSENB Charterb. I. D., *bl.* 125. 't Is merkwaardig, dat, aldaar, een ouder *Jus legale*; miſſchien de geſchreevene *Capitularia* der Frankiſche Koningen; en een *Jus morale*; mooglyk de ongeſchreevene *Costumen*; bevestigd worden.

toen *Stavere*, en der dertiende in Holland (*a*), toen *Geertruidenberg*, zig in 't bezit derzelven bevonden. Meêr zal ik, voor het tegenwoordige, van dit alles niet zeggen, dan, in 't voorbygaan, dat de meeste, ook voor de vrymaaking bekende, Steden aan *Burgen* schynen gebouwd te zyn geweest: zo als men dit van Nieuwwegen, Utrecht, Duurstesteden en andere zou konnen bevestigen. Ook zie ik, dat de Monik OTFRID; dien ik, voorheen, zeide, reeds in de negende eeuwe gebloeid te hebben; de woorden *Burgen*, *Steden* en *Wyken* met den anderen verwisselt (*b*). Gy merkt dus ook ligtelyk, van waar den Stedelyke Ingezetenen, al vroeg, de naam van *Burgeren* is aangekoomen.

ALEIDE. Indien de Stedelingen, in de tiende en elfde eeuwen, zo weinig van de Dorpbewoonderen verschilden, heb ik ook kleine gedagten van de uiterlyke vertooning dier Plaatsen, om en voor die tyden.

VOLKHART. Gy gevoelt ligtelyk, dat de meerdere bloei van de eene Plaats boven de andere ook merkelyken invloed op de uiterlyke gedaante en woonplaatsen der Ingezeetenen zal gehad hebben. Maar

(*a*) MIERIS gr Charterb. van HOLL., I. D., *bl.* 158. Conf. l. c., *pag.* 371. Zie ook nopens Utrecht, l. c., *bl.* 86.

(*b*) In *Evang*, apud SCHILT. in Thes. *Tom.*, I. *pag* 46. v. 70., *pag.* 50. v. 45 et 51., *pag.* 54. v 6, et *pag.* 111. v. 96. Conf., WACHT. Glossar., in voce *Vik.* In de middel-eeuwsche vertaaling van den ÆNEAS, door VELDECK, heeten der verdedigers des Kasteels van Tyrus *Burgers*, Zie Nar. des Geslechts der VON SCHLIBEN, *pag.* 93—95.

Maar deeze ſtof is duister, wanneer men dezelve van zeer vroege tyden wil ophaalen. Hoe het, hier te Lande, geduurende het verblyf der Romeinen, 'er ook hebben uitgezien, welke Gebouwen er van dat Volk en van de Batavieren of aangrenzende Natien nog mogen overig geweest zyn, zo by den inval van veele vreemde Volkeren, in de vierde eeuw als, naderhand, by dien der Noormannen, zeker is het, dat, door zo veele ontſteltenisſen in den Staat, ook veele verwoeſtingen zullen plaats gegreepen hebben, en dat, veelligt, buiten eenige, hier en daar ſtaande, Romeinſche of inlandſche Burgen en ſteevige Hoofdgebouwen, niet veele andere Woningen van eenig aanzien zullen overgebleeven zyn (*a*). HERODIANUS verhaalt, in de derde eeuw, dat de Germaanen zig, toen, zeldſaam van gebakken ſteen bedienden, maar in houten Huizen, als Hutten, woonden, en ik houde het liefst daar voor, dat, in veele voornaame Plaatſen van ons Land, onder de Frieſche, Frankiſche en Duitſche Regeering, ja nog lange naderhand, de Gebouwen, in 't gemeen, van die ſtoffe zyn opgetimmerd geworden (*b*): even als men het Kasteel van *Ardres* (*c*) nog deedt in de twaalfde eeuw en, grootendeels, dat van het Over-Ys-

(*a*) Vergel de Naleez. op WAGEN., *bl.* 52.

(*b*) Conf. CANNEGIETER, in monum. Dodenw. *pag.* 266—268.

(*c*) LÜDEWIG, Reliqq. Mſ, *Tom.* VIII. *pag.* 549-551. et 556. BEKA auct, apud MATTH. Anal. *Tom.* V., *pag.* 283.

Ysselsch *Eerden*, in de veertiende: terwyl dit, onder anderen, ook verder blykbaar is uit verscheiden Keuren, in volgende tyden gemaakt, zo wel als uit de steenboetens, ter oprigting niet alleen van Muuren, maar ook ter verbeteringe van Wooningen. Ik vermoede zelfs, dat men, om die reden, zo meenigmaal leest, hoe sommige Koopplaatsen, als Duurstede, Antwerpen, Witla enz., geheel verwoest wierden: dewyl men dezelven, kort daar na, weder aanweezig vindt. Dit gebruik van hout; 't geen, in ons, voorheen zo boschryk, Land overvloediglyk zal te vinden geweest zyn; doch, buiten dien, wel eens uit de hoogere gedeeltens van Duitschland (*a*), ontboden wierdt; bleek, in de eerste Graaflyke tyden en, denklyk, vroeger, ook uit uit den aanbouw der Kerken, en het is bekend, dat de eerste Egmonder-Kerk van hout wierdt opgetrokken. Ja, dat meêr is, 'er zyn voorbeelden, dat, zelfs nog in de dertiende eeuwe, eenige Steden met houten muuren wierden omgeeven. Of dit; zo als sommige meenen; nopens de Stad Amsterdam (*b*), plaats gehad hebbe, blykt my niet: maar ik vinde in myn HELU, dat REINOUT, Graaf van Gelre; die mede toen leefde; zyne Stad *Graave* „ deedt *vesten* en *planken*," ook wierdt, niet zeer lange daar na, het Stedeken *Herdenberg* met planken gevestigt. (*c*).

REI-

(*a*) MATTH. Anal. in 8°. *Tom.* VI, *pag.* 177. et 388.
(*b*) Duitschl. Oudh., *bl.* 49. HELU, Ms. IB., v. 3462.
(*c*) MATTH. Anal. in 8°. *Tom.* V., *pag.* 254.

REINOUT. In de *dertiende* eeuw? Ik meende, dat alles, ten dien tyde, reeds een beteren ſtand hadt. Onlangs viel my in handen 't Latynſche Werk van BRITO, die, in die eeuwe, van den rykdom der Gentenaars en hunne getoornde Huizen vermelt (*a*).

VOLKHART. Hoe zeer ik zou konnen gelooven, dat, onder de Regeeringe der Frieſche Koningen, ſommige Steden van ons Land, b. v. Utrecht; daar ook de zetel van dat Ryk was gevestigd; boven de Vlaamſche uitſtaken, veranderde egter, daar na, het toneel. Onder de opgevolgde regeeringe der Frankiſche Koningen, ſtaken de Vlaamingen en Brabanders ons wel haast de loef af en geraakten, door een' veel uitgebreideren Koophandel, eerder tot rykdom en grootheid dan Wy. Van hier ook, dat hunne Stedelingen vroeger de natuurlyke vryheid wederbekwamen, en dat men, reeds op het jaar 1030, eene Keure van Brugge vindt (*b*). Een ſtaaltjen van het aanzien en, teffens, van het hoog gevoel der Vlaamingers bleek, nog in de 14 eeuwe, toen LODEWYK, Graaf van Vlaanderen, eene reis doende naar Frankryk, door eenige Schepenen dier Stad derwaarts verzeld wierdt. Men noodigde deezen, nevens den Graave, ten Hoven aan 's Konings tafel, maar hadt de kusſens; van ouds een teken van eer; op de zitplaatſen, die voor hun ge-

(*a*) BRITON. Armoriç. Philippid., *Lib.* II. v. 86, 87.
„ Communia Gandaviorum
„ *Turritis domibus*, gazis etgente ſuperba."

(*b*) MEJERI Annal. Flandr., *pag.* 53. Ik haale dit te liever aan, om dat de geleerde HEYLEN, *pag.* 54., de oudſte Vlaamſche Keure tot het jaar 1161 brengt.

gefchikt waren, weggenoomen. Doch naauwlyks wierden de Bruggenaars dit gewaar, of zy vleiden hunne, ryk geborduurde en gevoederde, mantels onder zig, lieten ze vervolgens; op vermaan van Burgermeefter SIMON *van Eertryke;* by hun vertrek uit de zaal, op de zitbanken liggen en gaven aan de Koninglyke Bedienden, die hen kwamen nafchreeuwen, dat de mantels agter gebleeven waren, koelbloedig ten antwoord, „ hoe „ de Vlaamingen niet gewoon waren, de kusfens met „ zig te neemen, als zy ter maaltyd onthaald wier- „ den." (*a*) Dan dit in 't voorbygaan. — Voor het overige is het zeker, dat, nog in de 13 eeuwe, onze Havens minder bekend waren dan die van Vlaanderen. Gend, Brugge, Damme en andere Steden van dat Gewest, (*b*) waren, trots Venetie, de Stapelplaatfen der bekende Wacreld. Dordrecht wierdt aan onze Graaven, eerst by 't begin der twaalfde eeuwe, door de Vlaamfche afgeftaan, en Walcheren, met het Land van Waas en de vier Ambagten, was, oudtyds, Vlaamsch. Dit zy genoeg op uw gezegde, nopens Vlaanderen! Laat ik weder op mynen tekst koomen! Toen ik u zeide, dat 'er, zelfs in de dertiende eeuwe, in Gelderland en Holland, voorbeelden waren van Steden, met houten muuren omgeeven, fprak het van zelve, dat ik dit als geen gewoon gebruik van dien tyd aan zag.

(*a*) Excell. Chron. van Vlaand *Cap.* 33, *fol* 63. MEJERI, Annal. Flaudr, *pag* 155. *Vſo.*

(*b*) G. BRITONIS, Philippidos, *Lib.* IX. v. 357. feqq.

zag. In tegendeel, ik erkenne gaarne, dat, in dit tydperk, de bouwtrant, en byzonderlyk die der Woonningen in de Steden; van welken wy, eigenlyk, ſpraken; zeer veranderd en verbeterd was. Zie hier, omtrend, de zaak.

De Landzaaten, met naame die van Holland, zagen zig nu, allengskens, zo niet in 't geheel, immers dan van het drukkenst gedeelte der ſlaavernye ontheeven. De Privilegien, door de Graaven, zo het heette, geſchonken, maar, in de daad, voor een groot gedeelte, van hun, by verdrag, door de Ingezeeten gekogt (*a*), hadden de Steden tot wiegen en bakermatten der herkreegene, ſchoon aangeboorene, vryheid gemaakt en, buiten dien,

(*a*) In de Graaflyke Theſaurier-Rekeningen, vindt men hier veele voorbeelden van. Zo betaalden die van Enkhuizen, in het jaar 1391, XXXVII, ℔, x Den., voor de gunst, om zelven, voortaan, Schepenen in het Geregt te mogen zetten. (Reken. GOMENGIES van *S Cathar.* 1390, tot *S. Cathar.* 1391) in de Graaflyke Rekeningen ſtond; als een gewoon Artikel.; de „*Ontfang van Handvesten*" Conf. et PHIL. *a Leidis*, de cura Reipublicæ, *pag* 158. VAN DOORNIK, de Maguo Privil. MARIÆ, *pag* 31 et 31; verdeelt de Privilegien in *gratioſa* en *pactitia*. En zeker, zy ſprooten uit gunst of verdrag, 't zy dit op geld of dienſten ſteunde. In Engeland, gaf het gantſche Koningryk aan Koning HENRIK den I[n] het vyftiende deel van alle roerende goederen, voor twee Charteren, waarvan het één eene vernieuwing der oude Vryheden inhieldt en het ander de Jagt betrof. BLAKSTON, Law Tracts. *Introd*, *pag.* 53, 54.

dien, door de ontheffing van tollen als anderzints, derzelver Inwoonderen den weg gebaand tot eene eerlyke en aanzienlyke vergrootinge van bestaan, middelerwyl de oorlogen; zo die, welken dwaaslyk naar het heilige Land waren ondernoomen, als die in Europa waren gevoerd; gevoegd by de overdaadige leevenswyze der Vorsten en Edelen, het vermogen der beide laatstgemelden oneindig hadden doen daalen. 't Was eene staatsregel by de Duitschers; en dus ook by de Nederlanders, als een gedeelte der zelven; dat een vry man, door niemand, dan zig zelven, mogt geschat worden (*a*). *Bidden;* dat is, naar de spreektrant van dien tyd, *verzoeken;* om geldelyken bystand, stondt, van ouds, den Landsheeren vry: *gelasten* (ik spreeke niet van de overtreedingen, aan welken die Landheeren zig, by vervolg van tyden, schuldig maakten) vermogten zy, ten deeze, wettiglyk niet. Telkens dierhalven, en zo dra zy slegts in de minste ongelegenheid van gelde geraakten, waren zy om de toestemminge der Stedelyke Ingezeetenen benoodigd. Deezer teekening en willig verband ter nakooming der beloften, die de Vorsten, in het betaalen van schulden of andere opentlyke Verbonden, met vreemde Mogendheden hadden aangegaan, styfden het goed geloof der Opperheeren, buiten s'Lands, en, om die Ingezeetenen tot dit en veele andere zaaken; waar in men hunne hulp of medewerking behoefde; over te haalen, sprak het

van

(*a*) Byvoegs. op WAGEN., Vaderl. Hist., Iste *stuk*, *bl.* 21, 28, 39.

van zelve, dat men hen dikwerf, over zaaken van het meeſte belang, moest raadpleegen. Dus dan mede een op zig zelve ſtaande Lichaam; dat is, een afzonderlyke ſtaat van vrye menſchen; geworden zynde en daar voor erkend en geägt, rees het gezag der Steden, door vlyt en koophandel onderſteund, tot eene luisterryke hoogte. De groote en ſommige mindere Edelen hielden zig, 't is waar, nog meest ten platten Lande en binnen hunne wel verſterkte Burgen of Sloten op, ook hadden en behielden zy hunne byzondere voorregten: maar veelen van deezen naderden, al zagtkens en van leê voor leê, tot de Stedelyke gemeenſchap. WILLEM II; Graaf van Holland en Roomsch Koning; deedt zig, in het midden der dertiende eeuwe, als „*Medeburger*", onder de Utrechtſche Burgeren aanſchryven (*a*). Men beſchouwe dit al eens als een' blooten naam, of als een fyn bedagt middel, om de gunst der Burgerye te winnen en meer inzigt en invloed in hunne Vergaderingen te erlangen, dan nog ziet men 'er het aanzien der Utrechtſche Burgerſchap in doorſtraalen, wyl de eerſte Vorst van Europa zig dien naam en dat lidmaatſchap even min ſchaamde, als andere Vorſten zig, nog heden, niet ten oneere reekenen, met Burgerſchappen van groote Steden beſchonken te worden, of als WILLEM de IV; Stadhouder, in den tyd, van onze Gewesten; geene zwaarigheid maakte, zig een' Medeburger

(*a*) BEKA de Episcop. Ultrajeƈt., *pag.* 87.

ger zyner Landsgenooten te noemen (*a*). Schaamde zig, ondertusſchen, het waereldlyk Hoofd; zo als men in de dertiende eeuw ſprak; der Christenheid zulks niet, dan gevoelt men ligtelyk, hoe ook de verdere Grooten van zynen tyd 'er nog mindere zwaarigheid in moesten vinden. Wat zegge ik, zwaarigrigheid? Veelen vonden, wel haast, nergens meerdere veiligheid noch voordeel, dan binnen de Stedelyke Muuren en onder derzelver Voorregten. 't Geval van FLORIS BERTHOUD; een' der voornaamſte Brabandſche Edelen van het begin der veertiende eeuwe; is zeer aanmerklyk. Hy woonde te Mechelen en dreef grooten koophandel. Zyne Schepen voeren, met magt van koopwaaren, tot in het Syriſche Damascus en het Egyptiſche Caïro en Alexandrie. REINOUD de II, Graaf van Gelderland, zyn geld verteerd en zyn Land, ook deels aan deezen FLORIS, verpand hebbende, wist geen middel, om hetzelve te redden, dan door deszelfs Dogter ten huuwlyk te vraagen. Hy verkreegze en, met haar, een ſchat; zo men getuigt (*b*); van vyf of zes milloenen. Koninglyke ſom, naar gelang van die tyden. Ook binnen onze Gewesten ſloegen zig, al vroeger, verſcheiden Edelen in Ut-

(*a*) WAGEN., Vaderl. Hist., XX. D., *Bl.* 189. Europ. MERCUR. van *Mei*, 1748., *bl.* 282 en 283.

(*b*) FROISSARD Chroniq., *Vol.* III. *pag.* 67—68. *Vſo.*, Edit. 1518., *Chap.* 96, *fol* 260—263. PONTAN., Hist. Gelr., *pag.* 246. *ſeqq.*

Utrecht (*a*), Dordrecht en elders, ter neder. NIKOLAAS, Heer van Putten, een aanzienlyk Zeeuwsch Edelman, voert, reeds voor het jaar 1249, den titel van „*Burger van Middelburg*" (*b*): ook gewaagt een Friesch Schryver, op het eind van de twaalfde en begin der dertiende eeuwe, van „ *edele Burgers*" (*c*). Veelen deezer huuwden met de Dogteren van ryke Stedelingen, kwamen in Stedelyk bewind (*d*) en wierden, nevens Overheden van Burgerlyken ſtamme, tot bezendingen buiten 's Lands gebruikt (*e*). Ook zal hun dit niet belet hebben, tot den rang van Ridderen; het begeerlykſte eerpunt van die tyden; te geraaken, wyl men, elders, (*f*) van „ *Stedelyke Ridder*" vindt geſproken, en een Graaf van Vlaanderen eenige *Burgers* werklyk tot *Ridders* ſloeg (*g*). 't Verhaal, 't geen HEMRICOURT; een goed Luiksch Schryver der veertiende eeuw; ons doet, nopens den ſtand der Luik-

(*a*) MATTH., de Nobilit. *pag.* 1097.

(*b*) Oudhed. van Zeel., in *fol.*, IV. D., *bl.* 27, en myne Verhandel. over Heer NIKOLAAS van Putten, in het II. D. der Verhandel. van de Leidſche Maatſch der Letterk.

(*c*) „ *Nobiles Burgenſes*", MENSO, in Anal. MATTH, *Tom.* III., *pag.* 250, *Tom.* IV, *pag.* 302, *Tom.* V, *pag.* 88, *Tom* X, *pag.* 39.

(*d*) Dit hadt ook in andere Landen plaats. Zie DREIJER. Abhandl., *Tom.* III, *pag.* 1206. *ſeqq.*

(*e*) MIER. Gr. Charterb. van Holl., II. D.

(*f*) DRUMMEL, Corp. Leg Germanicar., Inleit. *pag.* 119.

(*g*) MEJERI Annal. Fland., ad ann. 1302. *fol.* 93.

Luikſche Burgeren, vóór zynen tyd, verdient opmerkinge. Volgens hem, noemden de ryke Burgers zig *Heeren*, kleedden zig, als de *Baroenen* van vroegere dagen, huuwden aan de voornaamſte Edelen en wierden, ſomtyds, tot Ridders (*a*) gemaakt.

ALEIDE. Dit deedt de Stedelyke gedaante en de fraaiheid haare Wooningen ook toeneemen?

VOLK-

(*a*) MIROIR des Nobles de Hasb., *fol.* 209, 225, 236, 303. Wanneer ik, in den Tekst, telkens, van *Ridders* ſpreeke, bedoele ik hen, die niet, dan by Landweer, de wapenen voerden, en geenſints zodanige, die van den kryg hun eenig werk maakten. Deeze laatſten hielden zig, doorgaans, buiten de Steden op. In de *Somme le Roi*; een Boek, dat JAN, Heer van Brederode, in 't begin der vyftiende eeuw, onder den naam van *Conincs Summe*, vertaalde, en welke vertaaling, in 1478, te Delft gedrukt is; wordt meest op zulken gezien. Het Boek en de plaats is zeldſaam genoeg, om de bedoelde woorden uit te ſchryven. Zy luidt dus „*Job ſeit, dat des Menſchen leuen, op aarde, is als* Ridderſcap *eñ* Burgerſcap. *Nu, ſich* * *an tot een jonc* Burgher *eñ een nyewen* Ridder, *hoe verſceide gedachten, dat ſi hebben verſcheide verlangen. Die* Burgher *denct om ſyn comanſcap, en om ſyn winninge, eñ dat eynde ſynre meninghe is, dat hi ryc mach worde, en gheert* * *in ſyn leuen. Die nyewe* Ridder *gaat al ene andere wech: want hi denct om hoecheit te doen, mildelic te gheuen, ridderſcap te leuen, in de wapenen te gaen, verdriet te liden, vroomheit te bewiſen eñ in hogen ſtaet te climmen. Deze twee ſtaten ſien wi openbaerlic, in twee manieren van Menſchen.*" Ondertusſchen heb ik, te vergeefsch, deze plaats by Job, zelfs in de uitgaave van 1478, gezogt.

* d. i. *ziet.*

* voor *ge-eert.*

VOLKHART. De overgebleevene inlandfche *Miniatuuren* der dertiende en veertiende eeuwe (want vroeger kenne ik er geene), geeven hier blyk van. De Stedelyke *Wyken*; daar Grooten, Minderen, Kooplieden, Beoeffenaars van Ambagten enz., meest al, by den anderen; dat is, foort by foort; woonden (*a*), bleeven wel, op veelen Plaatfen, vry lang onbeftraat; zo als, nog heden ten dage, fommige Dorpen van ons Land; ook vondt men, onder de Huizen der kleine Gemeente, ja misfchien, hier en daar, van eenen beter gezeeten' Burger, nog lang eenige *houten* Gebouwen: doch de welvaart en rykdom voert, altyd, niet flegts gemak, maar ook weelde en hoogmoed, in haar gevolg. — Binnen de hooge Stadsmuuren, die tot eene dikte van, fomtyds, agtien of twintig voeten waren opgetrokken en die; van trotfche Poorten en Toorenen voorzien; het voorkoomen der fterkfte Burgen te boven gingen, zag men; byzonderlyk in en fints de dertiende eeuwe, ja, op fommige Plaatfen, vroeger; fraaië en, naar den, zogezegden, *Gothiquen* fmaak dier tyden, uit groote fteenen opgemetfelde Gebouwen, welken den tydelyken intrek, of het vast het verblyf, van Ede-

(*a*) Opmerkelyk is het, dat onze openbaare Wegen, by onze oudfte Schryvers; als STOKE en anderen; *Straaten* heeten: fchoon zy, toen, weinig beftraat waren. Dit woord is, denklyk, overgebleeven van de verfcheide Straatwegen, door de Romeinen, hier te Lande aangelegd en, federt, vernield of diep onder den grond geraakt.

Edelen of andere Luiden van den eersten Stedelyken rang aankondigden en, als die van Gend, elk met Toorenen en uitgetand Muurwerk aan den Trans; 't geen men *Tinnen* noemde; omtuind of omgeeven waren. Zulke Huizen waren 'er, ook in den Haage, nog overig, by het begin van den Spaanschen Oorlog. De rykste Kooplieden en gegoedste Ingezetenen schynen zig mede van *steenen* Wooningen bediend te hebben, die, meêr hoog dan breed, met spitse kappen naar boven liepen, en op Straat uitkwamen met eene smal-agtige, boogsgewys oploopende, deur, Vensters of Raamen welke laatsten men ook *Raampten* noemden en die kleene, ruitswyze gevormde en met tralien gedekte of overgekruiste, Glaazen of *Ruiten* (*a*) in zig bevattenden. Het uitzigt van sommigen bepaalde zig, egter, alleenlyk tot eene ruime Binnenplaats, en behalven de Deur en eenige weinige Lichtgaten, bleef de Muur, van buiten, blind. Dit gezegde rust op myne aanteekeningen, uit verscheiden geteekende afbeeldingen, die ik, voor veele jaaren, in overoude Nedetlandsche Handschriften, heb beschouwd, en welken; 't geen my, nu, leeds genoeg doet;

(*a*) De *Glasvensteren* waren, hier omstreeks, reeds in de twaalfde eeuw, gebruiklyk. Vid. apud. MATTH., in Anal., *Tom.* VIII. *pag.* 30. In Frankryk brengen sommigen; doch, zo het my toeschynt, verkeerdelyk; 't gebruik der Glasvensteren, in byzondere Huizen, eerst tot de veertiende eeuwe. *Kerkglaazen* hadt men, reeds in de zevende. Melang. d'une gr. Biblioth. QQ., *pag.* 552. Vie privée des Franç., *Tom.* III. *pag.* 184.

doet; ik niet in plant heb doen brengen, toen zig de gelegenheid aanboodt. Soortgelyke Gebouwen zullen ook bewoond geweest zyn door de *Lombaerden*, d. i., die Handelaars in gelden, die, uit Lombardyen, zig, hier te Lande; even als elders in de Christenheid; ten minften reeds in de dertiende eeuwe, binnen *fteenen* Huizen ter nederzettende, op verlof der Landsheeren van dien tyd, openbaare Wisfelhuizen of Banken hielden (*a*), aan welken, nog in onze dagen; fchoon zy eenigfints van aart veranderd zyn; de benaaming van *Lombaarden* is bygebleeven. Ook twyfele ik niet, of de *Herbergen* voor aanzienlyke Reizigers zullen ook van *fteen* gebouwd en van goed aanzien zyn geweest.

ALEIDE. Hadt men, toen ten tyde, ook *Herbergen*, hier te Lande?

VOLKHART. Behalven 't gebruik hunner eigene (*b*), op verfcheiden Plaatfen geleegene, Sloten, hadden onze Landsheeren, van ouds, de gewoonte, om, voor zig, zo in den oorlog als op reize, eenen vryen intrek te bedingen binnen eenige Kasteelen hunner Leenmannen, welken, in dat geval, hunne *opene Huizen* gezegd wierden. Die Sloten, dus ter *bergplaatfe* der *Heeren* ftrekkende, konden, te regt, den naam van *Heerebergen* draagen en droegen ze ook waarlyk, reeds by de Franken, Saxers en andere gelyktydi-

al

(*a*) WILH. *Procurat.* apud MATTH., in Anal., *Tom.* IV, *pag.* 260. Conf., l. c., *Tom.* II, *pag.* 58. Zie ook VAN DE WALL. op de Privileg. van Dordr., I *Stuk*, *bl.* 112.

(*b*) Vergel. MIERIS befchryv. van Leiden, II D., *bl.* 386.

ge Duitſchers, (*a*) even als, in volgende tyden, de Hoven onzer Graaven dien naam droegen. Buiten dien waren, zeer vroeg, veele Kloosters ter inneeminge van Reizenden geſchikt. Maar, byzonderlyk ſedert de Kruistogten; uit welken veel goeds en veel kwaads gebooren is en, onder het eerſte, de vryheid der menſchen en de aanwasch der Steden; legden zig eenige Ingezeetenen meerder toe, om hunne Huizen tot onthaal der Reizigers te ſchikken. In de dertiende eeuw, heb ik 'er, by MAERLANT, reeds gewag van gevonden en, zo ik my niet bedriege, ook elders en vroeger. In de veertiende zyn 'er my, in den Haage, in Henegouwe en op andere Plaatſen, eenigen ontmoet, niet ſlegts voor Edelen of anderen Luiden van aanzien, maar zelfs voor Vorſten. Zo leeze ik, in eene Treſoriers Rekening, ten tyde van Hertoge ALBRECHT van Beiere, dat twee vreemde Edelluiden, MASCHART RAMSEL en STAAL, „ gequiit" (dat is, vrygehouden,) „ wierden vter *herberghe* in den Haghe, in *den* „ *Helm:* daer ſi, VIII daghen, laghen" (*b*), 't Geen ik te liever aanhaal, om dat, in het *Noord-einde*, ééne der laatst betimmerde Straaten van den Haag, nog heden, een Huis is van dien naam, 't geen in 's Lands Historie bekend is, door dien ADRIAAN VAN DYK, Schout van

(*a*) Vid. CANGII nec non SCHILTERI et WACHTERI, *Hereberga* et Gloſſar., in *Herberg*.

(*b*) Reken. van den Heere van *Gomengies*, S. Cath. 1390—1391. Art. „ *groot Foreyn.*"

van Ryswyk, zig aldaar ophieldt (*a*), toen hy een' aanſlag hadt op het leeven van Prinſe MAURITS. Zo wierden ook de Heer en Vrouwe van Hoogſtraaten," *gequit* van IIII ℔, jegens DIRC, *myns' Heren Zoon*" (by wien zy, met hun Gezin, ter *Her-* „ *berghe* gelegen hadden, en die een Bastaard ſchynt „ van den Hertoge) " als ſi tot myns Heren bruloſte gecomen waren." (*b*) " en zo lag ook „ de Vrouwe," dat is de Graavinne; van Kleef, ten jaaren 1396, te huis in den Haage, by zekeren ENGELMANS (*c*). Op gelyke wyze, vinde ik, op het jaar 1408, dat eenig „ geld aan DIRCSKIN, den Schilder, betaelt (wierdt), „ van CXX clein *Scildekin voir die Herberghe te ſetten*, „ als miin lieue Here tot Cleue ryden ſoude (*d*)." 't Geen overeenkomt met de vroegere gewoonte der Vorſten en Edelen, om hunne wapenſchilden voor de Gevels der Huizen, in welken zy hunnen intrek namen, te plaatſen.

REI-

(*a*) LE GRAND, Fabl. et Cont., *Tom.* III, *pag.* 13, verhaalt, dat men, in de dertiende ceuw, geene Uithangborden aan de Herbergen hadt, maar, aan de Deuren derzelven, riep, wat er te krygen was, b. v. „ *Excellent* „ *Vin!*" Hy haalt aan ALBERT. trium Font., ad ann. 1235. Ik weet niet, hoe dit, in die eeuw, hier te Lande, was. Misſchien ziet LE GRAND op kleinere Herbergen.

(*b*) Reken. des Joncheren VAN ARKEL, van 6 Dec. 1392—13 Jan. 1394. Art. „ *groote foreyn.*"

(*c*) Reken. WILLAEMS *van den Couſter.*, van 1 Nov. 1395—1 Nov. 1396., Art. „ *groote foreyne.*"

(*d*) Reken. FOYKEN van *Waelwyck*, van 8 Juny 1408—10 Octob. 1409 Art. „ *Harnasch en Scilderye.*"

REINOUT. Woonden onze oude Vorſten en voornaamſte Grooten buiten de Steden?

VOLKHART. Van hunne Wooningen, Burgen of Sloten, heb ik reeds een woord gezegd. Zy hadden 'er veele en op verſcheiden Plaatſen: doch een groot getal is, zo by vroegere inlandſche beroerten als, voornaamlyk, by die, welken onder de minderjaarigheid van FLORIS den V en, ſedert, in den Hoekſchen en Kabeljaauwſche tweeſpalt voorvielen, om ver geraakt. Die Geſtigten ſtonden, oorſpronglyk, op het platte Land: doch, daar verſcheiden menſchen zig, allengskens, by en om dezelve nederſloegen, geraakten een deel van die Gebouwen in het midden der nieuw aangelegde Plaatſen. Zo ſtondt het, denk ik, in Utrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Vlaardingen, s' Graavezande en elders; Graaven Hof, in den Haage, kan hier van een voorbeeld opleeveren. Het aanzien der Steden en andere Plaatſen verloor hier, zekerlyk, niet door.

ALEIDE. Geen wonder: want deeze Sloten zullen, natuurlyk, nog pragtiger geweest zyn, dan die Gebouwen, welken de Edelen en andere aanzienlyken in de Steden betrokken? Gy hebt ons van de laatſte eenige ſchetſe gegeeven. Ei zeg ons ook iets van den aart der Sloten onzer Graaven!

VOLKHART. Deezen en, insgelyks, die van den allervoornaamſten Adel; welke, in 't eerst, niet van den Graave, maar ſlegts van de Frankiſche Koningen of duitſche Keizeren, afhanglyk was; zullen in bouwtrant, naar het verſchil der tyden, ook verſchillend geweest zyn. Of de oudſten derzelven

juist

juist rond waren, zo als sommigen meenen, durve ik niet beslisfen. 't Kan zyn van eenigen, maar ik zie het niet van allen. De ronde en nog overig zynde muuren van den Burg te Oostvoorn en van dien te Leiden schynen my niet zo zeer een gedeelte van het eigentlyk Woonhuis, dan wel van eenen afzonderlyken Tooren, ter bescherminge van het Slot dienende, uitgemaakt te hebben. Ik zal iets meerder hier over tragten te zeggen, by het uitgeeven der, nog ongedrukte, Chronyk van den Lande van Voorne, door ADRIAAN TERLING, in wiens tyd de Kelders en eenige andere Overblyffelen van den „*Prin-„ cipaelen Burch*" nog te onderscheiden waren. De Romeinen bouwden, omtyds, vierkant, zo als de grondslagen van het *Huis te Britten* aanduiden (*a*), en eenigen onzer voornaamste Kasteelen; hoe zeer ik dezelve daarom juist voor geene Romeinsche Gestigten houde (*b*); zyn ook van die vorme, of wel van langwerpig vierkant, geweest. — Voor het overige, en om u een woord van derzelver maakfel te zeggen, steegen deeze Gebouwen mede, tusschen zwaare, hoog opgetrokkene en, aan den Trans, uitgetande Muuren van groote gebakken of gehouwene (*c*) steenen, naar boven en wierden, op de

(*a*) SCRIV., Oud. Batav., *bl.* 11.

(*b*) Vergel. MIER. Beschryv. van Leiden, II D. *bl.* 390, 391.

(*c*) Ook aan de oudste Kloosters, gebruikte men gebakken en gehouwen steen. Vid. SIBR. LEO, apud MATTH. Anal., *Tom.* VI. *pag.* 175, 177, 184,) en verbondt ze met schulpkalk, *l. c.*, *pag.* 177. De Steen der Gebouwen

de Hoeken, door, meest ronde, Toorenen, geſterkt, terwyl, ſomtyds, nog een byzondere Tooren uit de nok van het Dak rees, 't geen met leyen of pannen gedekt was (*a*). Voor het Slot; welkers licht door, diep inſtaande, Glasraamen geſchept wierdt; was, gewoonlyk, een ruim Plein, waar uit men naar een tweede ging, over eene, veel al met eene Poort of Tooren overdekte, Valbrugge, onder welke een Gragt liep, die het gantſche Gebouw omſpoelde. Men noemde deeze opene plaatſen het *Opper-* en *Neder-*, het *Binnen-* of *Buiten-hof* (*b*). Het laatſte wierdt beſchermd door een' rondom loopenden en zeer ſteevigen Muur of Wal; in welken *Wych-* d. i. Vegt-*huizen* gemetſeld waren, zynde een ſoort van Toorenen, die, in tyd van beleegeringe, met Burgſaaten of andere Krygslieden gevuld wierden, om den aanval op het eerſte of voorſte gedeelte des Slots of Burgs; anders gezegd den *Voor-*

wierdt, dikwyls, uit den afbraak van oudere genomen. Zo wierdt de Kerk in den Briel, deels, uit Steen van den Burg te Oostvoorn opgebouwd. Dit bleek my uit de Theſaur. Rekeningen der Stad Briele Hier om is het niet wel doenlyk, uit de oudheid der Steenen, den tyd van een Gebouw af te neemen.

(*a*) In mindere Gebouwen en Kerken, bediende men zig wel eens van *ſtrooie* Daken. S LIBR. LEO. apud MATTH. Anal, *Tom.* VI. *pag.* 175 197. Als mede van *blik.* ARNOLD *de Bevergne*, *l. c.*, *Tom.* VIII. *pag.* 30.

(*b*) Anal MATTH., *Tom.* I. *pag.* 354? et *Tom.* VIII. *pag.* 190.

Voorburg (*a*), aftekeeren. Van agteren hadt men, doorgaans, het gezigt op ruime Tuinen of Waranden.

ALEIDE. En, waarſchynlyk, zal het binnenſte aan het buitenſte hebben beantwoord?

VOLKHART. Onze wandeling laat, wederom, ſlegts toe, dit alles even aan te ſtippen. Aanden ingang van het Gebouw; dat, veeltyds, met Trappen opklom; was, meest, eene, by uitſtek ruime, Zaal, en, met dien naam en naar dit Vertrek, wierdt, by ons en door gansch Duitschland, wel eens het gantſche Paleis genoemd. Die ſoort van Vertrekken diende byzonderlyk tot het houden van voornaame Byeenkomſten van ernst en vreugde, van Regtsplegingen, Landsvergaderingen, plegtige Maaltyden en wat diets meêr was. De Eigenaar van het Slot bewoonde, ſints de vroegſte tyden en de een-

(*a*) Zo vindt men gewaagd van den *Voorburg* des Kasteels van *Yſſelmonde*, 't geen, met Muuren en *Wyckhuizen*, in de twaalfde eeuwe, was gebouwd. MATTH. Anal. in 8°, *Tom.* V, *pag.* 48, 64, 74: van dat van *Koeverden*, *l. c.*, *pag.* 128.: van *Yſſelſtein*, *l. c.*, *pag.* 251. Zie, verder, eene breede beſchryving van een *Voorburg*, *l. c.*, *pag.* 260 en 312. Zo het Dorp *Voorburg*; onverre van den Leidſchen Dam; niet naar het Latynſche *Forum* genoemd zy, zou men konnen denken, dat het *voorſte* gedeelte des Romeinſchen *Burgs*, of van zodanigen anderen, als, op deszelfs grondſlagen, nog in laatere tyden, kan gebouwd zyn, zig naar dat Dorp hadt uitgeſtrekt, en dat het zelve, van daar, zynen naam bekoomen hebbe.

eeuwe van KAREL *den Grooten*, meest al deszelfs middelste gedeelte: de zyden en Toorens waren voor het Gezin. De Vloeren der voornaamste Kameren zag men, al in de tiende eeuwe en laater, met glad geboend hout of veelwerwige steenen ingelegd, en de Wanden; op welken reeds de Batavieren net waren (*a*); met keurige Tegelen (*b*) en verglaasd *Mosaïc* (waar van men de konst, eenigen tyd, verlooren, doch, by gelegenheid der Kruistogten, in Griekenland weder ontdekt hadt) of met krytwitte kalk, bestreeken, die, daar en boven, veeltyds, beschilderd wierdt (*c*). Die wyze van schilderen was zeer oud, en 't is mooglyk, dat het Paleis van *Ingelheim*; niet verre van Ments, door KAREL *den Grooten* gestigt,

(*a*) TACITUS over de Zed. der Germaer., alhier, 1ste B., *bl.*

(*b*) SIBR. LEO apud MATTH., in Anal., *Tom.* VI, *pag.* 184, 232.

(*c*) In Vita BERWARDI, apud LEIBNITZ, Scriptor. Brunsvic., *Tom* I, *pag.* 444 et 445, spreekt men van „ *Musivum* „ *in pavimentis :*" weshalven de uitmuntende. DUCANGE verkeerdelyk meent, (in Glossar., voce *Musivum opus*) dat het *Musief* of *Musaïc*, niet op de *Vloeren* gebruikt wierdt. Ook denkt de geleerde Man, dat de Europëaaren die konst, ter gelegenheid der Kruistogten, in Griekenland voor het eerst, geleerd hebben. 't Kan wel, dat zy, in Duitschland, vervallen was, geduurende de yzeren eeuwen. Maar de Romeinen hadden er, in Duitschland; te Trier by voorbeeld; al gebruik van gemaakt, en KAREL *de Groote* bediende er zig van, by het bouwen der Kerk te Aken. Vergel. MEIJER, Aach. Geschicht, H. XII, § 20.

ſtigt; 'er reeds mede pronkte, wanneer men leest, dat, aldaar, niet alleenlyk de oude Asſyriſche, Griekſche en Romeinſche Geſchiedenisſen, de Heldendaaden van NINUS, van CYRUS, van ALEXANDER, van ROMULUS, van REMUS, van HANNIBAL enz., afgemaald waren, maar ook die der Franken; als van KAREL *Martel;* die het eerst de Friezen beteugelde; van PIPYN, van KAREL *den Grooten* zelven en van zyne Oorlogen tegen de Saxers (*a*). De Hangtapyten; van welken 'er, in de veertiende eeuwe, zeer fraaie, te Arras, in het Nederlandsch Landſchap Artois, gemaakt wierden, en die van veel vroegeren oorſprong zyn (*b*); mag men veiliglyk veronderſtellen, dat mede, nu en dan, de Wanden der Vorſtelyke Hoofdgebouweu zullen verſierd hebben. By onze Nabuuren de Franſchen, vinde ik de Buitenglaazen reeds beſchilderd, in de twaalfde eeuwe (*c*), en die konst, in welke de onzen, naderhand, zo zeer hebben uitgeblonken, ſchynt, hier te Lande, ook vry vroeg, bekend te zyn geweest. Of de Beeldhouwkunde; die, even als de Schilderkunst, in de dertiende eeuwe, het hoofd weder opſtak; ook aan deeze Kasteelen haaren bytel

(*a*) NIGELLUS in vita LUDOV. Pii, apud MENCKEN. Scriptt. Rer. German., *Tom.* I, *pag.* 940 et 941. Conf. Acta Acad. Theodoro-Palatin., *Tom.* I, *pag.* 300, et ſeqq.

(*b*) MONTFAUC. Monum. de la Monarch. Franç., *Tom.* I, *bl.* 35—64. Anal. MATTH., *Tom.* I, *pag.* 342—348? *Tom.* III, *pag.* 416.

(*c*) Melang. d'une gr. Bibl. QQ., *pag.* 552.

tel geleend hebbe, kan ik eêr vermoeden dan bewyzen. In vervolg van tyden, plaatste men wel eens Beelden aan den ingang der aanzienlykste Gebouwen, en welke onkosten PHILIPS van Bourgondie, Bisschop van Utrecht, in de vyftiende eeuw, aan zyn Slot, in Wyk te Duurstede deedt, verdient, by gelegenheid, in zyn leeven naargezien te worden (*a*). — Indien, ondertusschen, zodanig een Hoofdgebouw, ten platten Lande, of aan of in eene Stad of bevolkte Plaats, eene fraaie gedaante byzettede, kan men ligtelyk bevatten, hoe schoone vertooninge het moet gemaakt hebben, wanneer 'er eene meenigte by den anderen gevonden wierden. Dit hadt, b. v., plaats te Akers; anders gezegd *Ptolemaïs* of *S. Jan d'Acre*; in het H. Land, daar veele kruisvaarende Vorsten en andere Grooten zig, sints de twaalfde eeuwe, met den gewonnen buit der Mahometaanen, hadden nedergezet (*b*) en hunne Paleizen, deels in den' Europeeschen, deels in den Asiatischen, smaak zodanig hadden gebouwd, dat zy, in pragt, voor weinige Steden der toenmaalige Waereld schynt te hebben moeten onder doen. — Onder de Steden hier te Lande, spande; zo door het Bisschoplyk Paleis als andere Gebouwen, waar onder de Kerken; de Stad *Utrecht* de Kroon, die, by een' Engelsch' Schryver, nog in de veertiende eeuw,

(*a*) MATTH. Anal., *Tom.* I, *pag.* 172, 223, 224, 237 *seq.*

(*b*) Chronic. Ordin. Teuton., apud MATTH., in Anal., *Tom.* X, *pag.* 179.

eeuw; en toen, by de Buitenlanders, de naam van het Stigt reeds onder dien van Holland was versmolten; de *Hoofdstad van Holland* gezegd wordt (*a*): zo als *Leiden*, in de vyftiende eeuw, by een' Inlandschen Schryver (*b*), „ *een tweede Utrecht*" wierdt genaamd.

ALEIDE. Het Huisraad zal, denklyk, aan het aanzien der Gebouwen hebben beandwoord?

VOLKHART. Hoe zeer, voor de uitvindinge der nieuwe Waereld, zekerlyk zulk eene menigte van goud en zilver in Europa niet aanweezig was, als nu, plagten egter, volgens het getuigenis der Romeinsche en Griekſche Schryveren, de Gallien en eenige andere Landen eene groote hoeveelheid dier metaalen op te leeveren, en het schynt van hier te koomen, dat men, reeds in 't begin van de Regeeringe der Frankische Koningen; die, door 't regt des oorlogs, ook Erfgenaamen geworden waren van de Romeinsche schatten; zulk een aantal van goud en zilverwerk vindt, in veele Paleizen, Kasteelen en Kerken. Tafelen van goud of zilver waren niet zeldsaam. Niet slegts KAREL *de Groote*, maar ook zyn aangehuuwde Kleinzoon, Graaf EVERHARD (*c*), bezat 'er eenigen, en HILDEGARDE, Egtgenoote van onzen Graave DIEDERIK I (*d*), schonk

(*a*) BARTHOLOM. de Propriet rer., *Lib.* XV, *Cap.* 10.

(*b*) J. A. LEIDIS Annal., *Lib.* I, *Cap.* 10, *fol.* 7.

(*c*) Testament. EVERARDI, anni 837, apud MIRÆUM, Donat. piar., *Tom.* I., *pag.* 21. EGINH. de vita C M, *p.* 33.

(*d*) Chron. Egmundan., apud KLUIT, in Histor. crit Holl., *Tom.* I., *pag.* 30 et 31.

ſchonk aan de Kloosterkerke van Egmond eene overſchoone Tafel, met goud en dierbaare geſteenten verſierd, die BOUDEWYN *van s'Graavenhaage* (*a*) breedlyk beſchryſt, en die de Utrechtſche Historieſchryver HEDA getuigt, met verwondering, beſchouwd te hebben. Zy ſchynt, in de Spaanſche beroerten, ik weete niet hoe of waar, weggeraakt en gebleeven. Veel hooger zou ik konnen opklimmen en u een verhaal doen van de veelvuldige en elk, ſomtyds, meêr dan honderd pond weegende, gouden of zilveren Schotelen en andere Tafel-gereedſchappen, die, reeds onder Koning Chilperik, in gebruik waren en, in de middel-eeuwſche Charteren en Geſchriften, vermeld worden. Schoon de plunderende invallen der Noormannen onze Grooten zeer uitgemergeld hadden, ontmoet men egter op dit punt, ook in veel latere tyden, nog telkens een ſoort van overvloed, waar toe trouwens de aangewasſene Koophandel der Ingezeetenen, de veelvuldige tolgelden, ja de geſchenken van goud en zilver; die de Graaven en anderen Landsheeren van deeze trokken, en hen, die reeds ryk van veelvuldige Landgoederen waren, nog ryker maakten; het hunne zullen toegebragt hebben. In de *dertiende* eeuwe was het goud en zilver Tafelwerk in Frankryk zo gemeen, dat PHILIPS de Schoone, ten jaare 1294, het eeten en drinken uit vaaten van dat metaal, by openbaare wet, aan allen, die

(*a*) Van deezen, die zig BALDEWINUS *de Haga - Comitum* noemt, zal ik, by nader gelegenheid, ſpreeken.

die geen zes duizend ponden tournoois inkomst hadden, verboodt (*a*). Als men nagaat tot welken ſtand van welvaaren, toen, de onzen reeds gekoomen waren, en hoe de pragt, onder FLORIS V; die toen regeerde en de Zoon was van een' Duitſchen Keizer; natuurlyk zal zyn toegenoomen, valt het niet moeilyk op te maaken, dat deeze weelde, ook in de Wooningen der Vorſten en voornaamſte Luiden hier te Lande, zal aangegroeid zyn. In het laatſte der *veertiende* eeuwe en vroeger, vinde ik, te meermaalen, weder gewag van *zilveren Schotelen*, *Platelen* en *vergulde Scaalen* (*b*), en; dat aanmerkelyker is; in een der Treſorier Reekeningen van Hertoge ALBRECHT (*c*), leeze ik deeze woorden. „ Item den Goutſmit, voer *enen Boem* „ *met Serpentstonghen*, *die vp müns Heren Tafel* „ *pleghen te ſtaen:* daer aen gemaect II Soutvaet. „ Van zilver, van goude en van maecken XVII „ Guld." Die Boom heet, elders, in die Rekeningen, de *Boem van Credency*, en ſchynt een voornaam ſtuk van het Graaflyk goud en zilver-*Buffet* geweest te zyn: nadien zodanig *Buffet;* dat is, met kost-

(*a*) LEGRAND D'AUSSY, vie privèe des Franç., *Tom* III, *pag* 157. 160. 194. et ſuiv.

(*b*) Reken. van WILLEM GERBRANDSZ. VAN DEN COUSTER, van *S. Jan nativit* tot *S. Catharina* 1390. Art. „ *Juweelen en Gulden lakenen.*"

(*c*) Reken. PAUWELS *van Haastrecht*, van 6 *dagen in Aprille* 1393. St. Cur., tot *Alreheyligen avont* 1394. Art„ *root Foreyn.*"

kostbaare ſtof, bedekte Tafel, op welke men het goud en zilver eet- en drink- gereedſchap ſtelde (*a*); my voorkomt, oudtyds, in ſlegt Latyn, *Credentia* (*b*), by de Italiaanen *Credenza* en, by de Franſchen, *Credence* gezegd te zyn: zo als onze KILIAAN het woord *Credentie* nog in die beteekenis kent. — Maar! waar loop ik heen? — Ik zal u van de pragt der Bekeren, ſomtyds uit een edel geſteente; een' *Onyx*, by voorbeeld; bewerkt, niet ſpreeken, maar my bepaalen met u te zeggen, dat het overige Huisraad, doorgaans, aan dat van de Tafel beantwoordde. Men hadt, al vroeg, niet ſlegts Spiegels van ſtaal, maar van glas en cristal. Ook hadt men ſierlyke ſtaande of Vouwſtoelen: hoe zeer men ook Banken, met ryke kusſens of tapyten beſpreid, gebruikte. Groote zilveren Kandelaars verlichten den avond, en Ledikanten, met zyden geborduurde ſtoffen behangen; welker Bedden met dekens van het kostbaarst bond, gevoederd met fyne lakenen van verſchillende verwen, gedekt wierden; ſtrekten ten dienſte van den nagt (*c*). Zo was het reeds, in de veertiende eeuwe en vroeger. In de *vyftiende*; toen veele Kasteelen en Hoven der kost-

(*a*) LA CURNE, *Tom.* II, *pag.* 220, 222, 225, 239—241, 251, 263.

(*b*) Vid. DU CANGE Gloſſar. in voce *Credentia*, MENAGE, Origin. de la Lang. Franç., ſur *Credennçe*, LE GRAND. Hiſt. de la vie Priv. des Franç., *Tom.* III., *p.* 162.

(*c*) MATTH. Anal., *Tom.* I, *pag.* 333. Byvoegſ. op WAGEN., IV. *Stuk*, *bl.* 18—21.

Nederlandſche Vorſten en Grooten reeds binnen de Steden beſlooten waren, en wy onder de pragtige Bourgondiſche en opgevolgde Oostenrykſche Regeeringe ſtonden; zal dit niet af, maar toe, genoomen zyn.

REINOUT. Ik beken zo veel kostbaarheid, in de opgenoemde tyden, niet verwagt te hebben. Maar gy ſpreekt alleen van Vorſten en Grooten!

VOLKHART. Ik wenschte duidlyker gevonden te hebben wat, hier omtrend, ten aanzien der verdere Ingezeetenen, plaats greep. Men leest, by een' Schryver der vyftiende eeuwe, hoe, onder de Bourgondiſche regeeringe van PHILIPS, deeze Landen zo zeer bloeiden, dat men dezelven by het *Land van Gelofte* vergeleek (*a*): dat, by Mannen en Vrouwen, de grootſte verkwisting in kleederen gemaakt wierdt: dat de Gastmaalen en *Banquetten* grooter en meêr verſpillende waren, dan hy ze, ergens, ontmoet hadt; dat het

(*a*) COMINES Memoir., *Tom.* I., *pag.* 12. Franſche Schryvers van dien tyd hebben geklaagd, dat ſchier elk van zilver eeten en zyn Buffet van dit metaal, of ten minſte van Tin, wilde hebben. Dit hadt zo wel plaats by de Burgerlyke Gemeente, als by de Grooten, zie LE GRAND, *Tom.* III., *pag.* 161. 202. De Geeſtelyken gaven hun niet toe HEMRICOURT (Miroir des Nobl. de Hasb., *p.* 158) verhaalt dat JEAN LE BEAU, Proost van *S. Jan*, te Luik, en opgevoed aan het Hof van JAN VAN HENEGOUWEN, Zoon van onzen Graave WILLEM III, gekleed ging in het kostlykſte bont, op de wyze van een Baanrots (*Bannerez*); dat hy open tafel hieldt en, uit zilver (*en Vasſel d'Argent*), deedt aanregten.

het baaden; waar van ik veele voorbeelden vinde, in de Graaflyke Rekeningen (*a*); veelvuldig en zeer onbeſchaamdelyk plaats greep, byzonderlyk met Vrouwen van geringen ſtaat. Uit al het welk ik zou gelooven, dat, ook buiten de voornaamſten, andere Huishoudens zullen zyn overgeſlagen tot merkelyke kostbaarheid, die, onder het Oostenrykſche beſtuur, zo zeer toenam, dat onze HADRIANUS JUNIUS (*b*); in en over de helft der zestiende eeuwe bloeiende; aanteekent, hoe, niet lange voor zyn ſchryven, de weelde der tafelen tot den hoogſten graad gereezen was, en verſcheiden Luiden daar door bedorven waren. En dat dit niet alleen van meerderen, maar ook van minderen, moet worden verſtaan, kan mede worden opgemaakt uit de bekende *Ordonantie* van Keizer KAREL den V, ten jaare 1531, by welke in het algemeen tegen de weelde enoverdaad wierdt voorzien: en geen wonder, wyl Antwerpen, thans, de luisterrykſte Koopſtad van gantsch Europa was geworden. JUNIUS; om hem nog eens te noemen; zegt verder, dat de dolle ſpilzugt, ſedert eenigen tyd, allengskens aan het wyken gebragt was, en dat nood en ſchande ſpaarzaamheid hadt leeren oefenen. En waarlyk, hoe zeer onze Natie, in het algemeen, en ondanks de verkwistingen van ſommigen onder haar, van ouds her, de ſchranderſte blyken van huishoudelyk overleg heeft gegeeven, zou ik egter niet vreemd zyn, te denken,

(*a*) *Saint-Foix* Esſays ſur Paris, *Tom.* I, *pag.* 272.
(*b*) In Batav., *pag.* 224.

ken, dat die zo uitmuntende ſpaarzaamheid, door welke onze Voorouders zig, voorheen, boven andere Volkeren hebben gekenſchetst, niet zo zeer een vrugt is van vroegere tyden, dan wel een kind van verſtand en deugd, in hun midden gebooren, onder het uitbreeken en barnen van den oorlog tegen Spanje: toen zy, ryk zynde, vrywillig alles gaven voor de vryheid van Godsdienst en het behoud van duur gekogte Privilegien, en toen zy, door het best beredend en berekend overleg, door de naauwkeurigſte zorge tegen alle onnoodige uitgaaven, en door eenen nooitverflauwenden, maar, altyd, werkzaamen ja dapperen, yver en vlyt, zig zelven een' nieuwen en nooit voorheen betreeden weg baanden, om hunne voor de liefſte panden, die een ſterveling, in dit leeven, minnen kan, opgeofferde ſchatten, met dubbelen winst en roem, eens weder te bekoomen.

REINOUT. Indien dit zo is, heb ik 'er hen te liever om. Zeker, dien, die niets heeft, deert geen verlies. Maar voor vryheid van Godsdienst en wettig regt bloed en bezittingen, als 't nood is, op te zetten, en; zo ik u wel begrype; te vrede met eene ſpaarzaamer leevenswyze, niet neêrgeſlaagen door de drukkende, ſchoon, altyd, wyze en ſteeds ge-eerbiedigde, wil des Hemels, de moedige hand, die het Vaderland reddede, met het grootst en doorzigtigst overleg onvermoeid werkzaam te doen zyn tot het vinden van nieuwe bronnen voor een eerlyk beſtaan, ten verderen ſteun van het Land, van eigen' perſoon en van Gezin, reikt, mynes bedunkens, zo al niet boven het menschlyke, immers

mers dan tot den uiterſten top van menschlyke deugd en kragten.

ALEIDE. Hoe ſtemt, myn lieve REINOUT! myn hart met die woorden! Hoe dankt het u voor dit Lofſchrift op het, ſchier vergeeten, Graf onzer Voorvaderen! Hoe zal, toen, hun onopgepronkt gewaad, hoe zullen Huizen en Tafels de zuiverheid en deftige eenvoudigheid van hunne ziel niet geſchetst hebben!

VOLKHART. Onzen voorbeeldigen Vaderen; die God tot 's Landszegen deedt gebooren worden; kan, na het Opperweezen, nimmer te groote erkentenis door ons, hunne Nakoomelingen, worden beweezen. Ik zal u niet ophouden met de meeſterlyke beſchryvinge, die de Drost van Muiden, in zynen korten en kragtigen ſtyl, van hun geeſt: doch, van myne jeugd af, heb ik ik my, altyd, ten aanzien hunner bedryven, deeze zyne woorden in gedagten geprent; „ dat, veele eeuwen herwaarts geen„ ſtoffe geleeverd hebben, die ryker zy in allerlei leeringen van 't beloop der wereldlyke dingen, of wonderlyker, of waarneemers waarder, tot onderwys van Vorſten en Volken." (*a*) Wilden wy hier over handelen, 'er was; hoe zeer 'er veele Boeken vol van zyn; uit egte en ongedrukte beſcheiden, die my ſomtyds, zyn ter hand gekoomen, nog veel te zeggen, 't geen niet gezegd is: maar; terwyl zig hier voor, misſchien, wel eens eene nadere gelegenheid zal opdoen; bepaalen wy ons thans liever tot andere zaaken en tot de oude ge-

(*a*) HOOFT Nederl. Hiſtor., I. B., *bl.* 3.

gebruiken vóór de zestiende eeuw. Want, van omtrend dien tyd af en de regeeringe van Keizer KAREL den V, veranderde de zeden, in veelen opzigte.

ALEIDE. Wy fpraken van de *Kasteelen* en derzelver *Huisraad*.

VOLKHART. 't Is zo, en ik vergat te zeggen, dat men de Kasteelen of Vorftelyke Huizen wel eens verdeelde in *Winter-* en *Zomerhuizen*. Zo leeze ik, dat de Graaf van Gelre, ten jaare 1160, beide het *Winterhuis* en het *Zomerhuis* van den Burg des Bisfchops van Utrecht, te Groningen, afbrandde (*a*). Doch ik weete niet genoeg, waar in het laatfte beftondt en of het, misfchien, in, of aan het einde van, den Tuin of Bogaard des Burgs lag. Ook heb ik u niet gefprooken van „ *bemaalde*" of gefchilderde Tafelen, waar van men, byzonderlyk in de veertiende eeuwe, veel gebruik heeft gemaakt (*b*). Ook is het opmerkelyk, dat; hoe dikwerf men van gouden of zilveren of andere *Mesfen* en *Lepels* gewaagd vindt; er, voor de veertiende eeuwe, niet of zeer fchaars, van *Vorken* wordt gefprooken. Dit hadt ook plaats by anderen Volkeren (*c*). In het Boek,

(*a*) Chron. Egmund. apud KLUIT, Hift. Crit. Holl., *Tom.* I., *pag.* 186. BEKA in GODEFRIDO, *pag.* 53.

(*b*) Reken des Joncheren VAN ARKEL: van Jaersdach XV April 1393. Art. „ *cleen foreyne.* „ Enen knecht ge„ geuen die minen Here ene *bemaelde Tafel* bracht, daer „ der voghel-fproken in gefcreue ftonde, van Heren GHERIID „ *van Bronchorst*, IJ Gulden."

(*c*) Vie Priv. des Franç., *Tom.* III., *pag.* 249. 219.

Boek ,, gezegd den ,, *Hofſtaat*" van onzen Graave KAREL den Stouten, leest men van den Jonker ſnyder. ,, Ende behoort de Jonckere te nemene 't Vleesch ,, op zyn *Mes* , ende leggent voor den Prince". (*a*) Men ſchynt zig van geene *Servietten* op de Borden bedient te hebben, zo als wy. Men gebruikte dezelve alleenlyk; onder den naam van *Dwaalen*; om 'er, voor en na 't Geregt, de handen aan te droogen. Ook maakten 'er de Tafelbedienden eenig ander gebruik van, in het voordienen der ſpyze (*b*).

ALEI-

(*a*) Apud MATTH., Anal., *Tom.* I., *pag.* 405., zo leest men, by J. BEIJAERTS, in zyne overzetting van BARTHOLOMEUS *van Glanvyle* (die in de veertiende eeuw bloeide) over de *Eigenſchappen der dingen* B. VI. *Cap* XXII, *bl.* 211. ,, In den Avontmael werden die Tafelen ghe-ordi- ,, neert ende geſprayt. — Item die *Lepelen* , die *Mesſen*, ,, ende die Zoutvaten zal men eerst op die Tafelen leg- ,, gen , daer nae dat broot : ende den dranck zal daar ,, vluchts mede bi gedaen worden , en daar na zullen vol- ,, gen veele ſpiſen." Men weet, dat de Engelſchen zig, nog heden, van Mesſen in plaats van Vorken bedienen.

(*b*) L'Etat du Duc CHARLES le Hardi, *pag.* 669—670. *et ſuiv* Men dekte de punten der Mesſen met het Tafellakenof; zo als men toen ook zeide; *Ammelaken* (*Mappe redoublée*): *l. c* , *pag.* 671. en by MATTH Anal., *Tom.* I, *pag.* 385. in 8°. Volgens het verhaal van ALAIN CHARTIER; aangehaald by LE GRAND, *Tom.* III, *pag.* 139.; hadt de beroemde BERTRAND DU GUESCLIN; die in 't jaar 1380 ſtierf; de zeldzaame gewoonte ingevoerd, om het Tafellaken van voor een' der Gasten weg te doen myden,

wan-

ALEIDE. Daar gy ons zo na aan de Tafels der vroegere tyden gebragt hebt, beken ik nieuwsgierig te worden naar den aart der Geregten.

VOLKHART. Ik wenschte eenigermaate aan uwe nieuwsgierigheid te konnen voldoen, maar terwyl, aan

wanneer men deezen aan eenige lafheid ſchuldig reekende. Onze Chroniken verhaalen (A LEID Chron. Belgic., *Lib.* XXX, *Cap.* 50. en Nederd. BEKA, in MATTH. Anal., *Tom.* V, *pag.* 304) dat men deeze ſchande den Graave van Oostervant, ten jaare 1394, aan de Tafel des Konings van Frankryk, aandeedt, om dat hy den dood van zynen oud-Oom, Graave WILLEM IV van Henegouwe en van Holland; die door de Friezen was verſlaagen; nog niet hadt gewrooken: ook zegt men, dat OOSTERVANT, van dat tyd punt af, bedagt was geworden, hoe dien blaam van zig te weeren. Ik weet, dat MIERIS dit geval voor een' vertelling aanziet, die, ,, op geen recht, geene rede, noch gebruik ,, ſteuntende, beter in een Roman, of by den ſpinrok, dan ,, in eene leerzaame Historie zou pasſen" (Verhandel. over de Hiſtor. *bl.* 38 en 309,) ook wil ik voor de waarheid van hetzelve niet ſtaan, want de Latynſche BEKA heeft 'er niets van. (vid. ibi, *pag.* 131), ook niet myne twee oude, Nederduitſche, HSS. van BEKA (van welken het één tot 1393, het ander tot 1402, loopt) en de gelyktydige FROISSARD zwygt 'er niet alleen van, maar verhaalt, dat het beſluit van OOSTERVANT, om zig op de Friezen te wreeken, hem in 't hoofd gebragt en geraaden was door zynen Vader, ALBRECHT *van Beieren* (FROISSART *Vol.* IV, *Chap.* 68. et 1559.). Doch zo, deeze zaak, al niet in den perſoon VAN OOSTERVANT zelven, is voorgevallen, leert egter het aangehaalde uit ALAIN CHARTIER, dat ſoortgelyk gebruik, ten dien tyde, niet geheel onbekend was.

aan de eene zyde, eene lange lyst der, toen meest gebruiklyke, ſpyzen verveelend zoude zyn, vreeze ik ook, dat eenigen derzelver uwen ſmaak niet zouden ſtreelen. Een Hollandsch Keukenboek van, by voorbeeld, de dertiende of veertiende eeuwe, zou, thans, weinig opgang maaken.

REINOUT. Men zal ligt aan zwaardere ſpyze zyn gewoon geweest, en ik herinnere my, onlangs, in een nuttig Werk, geleezen te hebben, hoe, in de dertiende eeuwe, het Varkensvleesch een voornaam gedeelte van het voedſel der Jongvrouwen eener Adelyke Abtdye in Duitschland uitmaakte. De Schryver voegt 'er by, „ dat wy geen denkbeeld meêr hebben „ van de veerkragt en dienstvaerdigheid der Juf„ ferlyke maagen van die tyden."

VOLKHART. Te regt dagt aldus de treflyke MEERMAN (*a*), die, thans, met zyne geletterde Egtgenoote, deszelfs derde reize door Europa doet en my naar zyne terug komst en het verſlag zyner nieuwe ontdekkingen, nopens de vroegere en laatere zeden der Noordſche Volkeren, zeer doet verlangen. Dan; om ter zaake te koomen; van zeer oude tyden af, was het gebruik van Varkensvleesch, nog meêr dan nu, (*b*) in zwang. De wetten der

(*a*) Leeven van Koning WILLEM II, III D., *bl.* 44—53.

(*b*) Zie ook LE FRANCQ VAN BERKHEY, Natuur Hiſt. van Holl., III D., V. *St.*, *Cap.* 16, *bl.* 14-68. In welk Hoofdſtuk de gewoone Spyzen der Natie zeer wel worden beſchreeven. Vergel. ENGELBERTS, Al. Hiſt. der Nederl., I D., *bl.* 63.

der Franken en veele Charteren en Gefchiedenisfen gewaagen, veeltyds, van die Dieren, en fchoon het van zelve fpreekt, dat, aan de eerfte Tafels, verfchot van fpyzen zal zyn geweest, wierdt deeze zeldzaam vergeeten: ook vinde ik de verteeringe in het „ *Lardier*" of de *Spekplaats*, als een gewoone post, op onze Graaflyke reekeningen vermeldt. Van vette fpyzen hieldt men, in 't algemeen, veel. Maar wat zoudt gy zeggen, indien ik u nog een geheel ander foort van *Spek* fprak? wat, indien ik u zeide, hoe het niet vreemd was, *Zeehonden*, *Bruinvisfchen*, *Meerzwynen*, *Walvisfchen* en *Bevers* aan den dicsh der voornaamfte Lieden te ontmoeten?

ALEIDE! Foei! zulke Zeemonfters? Past dit walglyke by gouden en zilveren Schotelen? De Wilden van Straat-Davis en Noord-America mogen hier van gebruik maaken, maar nimmer......

VOLKHART. Nimmer.... onze Landgenooten. Niet waar? — Gy bedriegt u, myne Vriendin. — Men fchaamde zig niet, dit Geregt zelfs op Vorftelyke Tafels te plaatfen, en men moet het, dierhalven; 't zy op zig zelven, 't zy dat 'er drooger vleesch mede doorreegen was; voor een' fmaaklyken Schotel hebben gehouden. En wie weet, hoe het was? Wy hebben het niet geproefd. Gy ziet my aan, en twyfelt fchier aan myn zeggen. Niets is egter meêr zeker. Schoon 'er onze Schryvers niet van fpreeken, de, zo dikwerf vermelde, Graaflyke Reekeningen; Stukken, die een fchat van zeldzaamheden voor de Landshistorie en het huislyk leeven bevatten;

ten; maaken, te meermaalen, gewag, ten minſten van gebruik der *Zee-* of; zo als men toen ook ſprak (*a*); *Zel-* en *Zeel-honden*, *Bruinvisſchen* en *Meerzwynen*. Men at ze, denk ik, ook versch, doch kuipte byzonderlyk derzelver ſpek in tonnen, en bewaarde het gezouten, tot *proviant* voor den winter. Als wy 't Huis koomen, ben ik bereid u hier de bewyzen van te doen zien (*b*). Ondertusſchen moet u

(*a*) Men denke niet, dat *Zeelhond* een ander Dier dan *Zeehond* beteekene. MAERLANT zegt, in het HS. *der Naturen Bloeme*, duidlyk.

„ *Canis marinus*, dat es mede
„ Van der Zee ene wonderlichede.
„ Die wi heten den *Seelhont*."

Ja; zo dit niet genoeg was; zou ik 'er byvoegen, dat men, in het Vischboek van ADR. COENEZ, een Artikel heeft, van den „ *Zeehont* of *Robbe*, by zommigen geheeten den „ *Zeelhont*". De Deenen noemen hem *Sälhund*, en de Engelſchen *Seal* of *Sealhund*. Zie ANDERSON Beſchryv. van Groenland, *bl.* 197. Voor *Robbe*, zegt men, by de Noorweegers, *Raabe*. De Yslanders eeten gedroogd *Haaien-ſpek*, welke visch tot het geſlagt der *Zeehonden* gebragt wordt. ANDERS., Beſchryv. van Ysland, *bl.* 85, 86, verhaalt dat het gedroogd vleesch van derzelver onderbuik gelyk Osſen verhemelte zou ſmaaken. Dat welgeſtelde Yslandſche Boeren vleesch van *Walvisſchen* eeten, leert men uit de Brieven, over dat Gewest, van wylen den Bisſchop UNO *van* TROIL, IX Br., *bl.* 91. COENEZ. zelve noemt den *Bruinvisch* „ *een* „ *lekkeren Visch*."

(*b*) Reeken. GERBR. *v. d. Couſter:* van *Victor* 1399 tot *Victor* 1400. Art. *Coken.* „ Item vyf cleyn Tonne- „ ken

u dit alles niet verwonderen. De *Meerzwynen* worden niet alleen gevonden in eene Tollyst, tusſchen MARGRIET, Graavinne van Vlaanderen, en de Stad Hamburg, ten jaare 1252 geſlooten, maar uit ARNOULD *de Villeneuve*; een Franſchen Arts van dien tyd, en uit eene andere egte Lyst van denzelfden ouderdom, leert men, dat, toen, in Frankryk, *Zeehonden*, *Dolphynen*, *Meerzwynen*, ja *Walvisſchen*, deels versch, deels gezouten, genuttigd wierden: welk gebruik, ten aanzien der laatſten, nog in de zestiende eeuwe, aldaar geduurd heeft. D'AUSSY LE GRAND, in zyn uitmuntend Boek *over het Huislyk Leeven der Franſchen*, heeft, ten duidelykſte, getoond, dat byzonder de tong van den Walvisch voor iets lekkers werdt gehouden, dat men dezelve, op de Markten, by mooten, verkogt en met boonen at, of aan het ſpit braadde. Ook heeft hy, verder, doen zien, dat de Walvisſchen in vroegere tyden, zig nader by de Vlaamſche Kusten; en dus ook by de onzen; ophielden

„ kun *Zeelhontsſpex*, j Tonne *Maerswyns*." Reken. van *Victor* 1400 – *Victor* 1401 Art. *Cost. van der Herberge*. „ Item *Zeehonden* ter Coken behoef, coste 15 ℔ „ Holl. *Fac.* XXIII ß, IX ₰ gr. — Item VIII *Bruinvisſchen* „ ter Coken behoef, IIII Ve Nob." Reken. U. S. art. *Coken* en *Bodenloon*. „ Item een tonne *Zeehontsſpex*, „ die in 't *Lardier* geleuerd worde." *l. c.* „ Item, iegen „ der Vaste, prouiande van *Zehonden* maken." Reken. PAUWELS van Haestrecht, van 16 April 1393—1 Nov. 1394. Art. *Botelrie*. „ Item twee Luden van der Wyc bet. van „ den *Bruinvis* — omtrent Meye, XXVII ℔ Holl. *fac.* „ IIII ℔ V ß."

den (*a*) en aldaar gevangen wierden. Dat men, tusschen Maze en Zype, Zeehonden en Bruinvisschen, in de veertiende eeuwe, vong, heb ik, in een ongedrukt stuk, geleezen (*b*). De Walvisch schynt, sedert, uit onze nabuurschap verjaagd en eindelyk vergeeten te zyn, tot dat men, in 't begin der zeventiende eeuwe en by den aanwasch onzer Scheepvaart, de voordeelen ontdekkende, die andere Volkeren, met die Visschery, in de Ys- en Groenlandsche Zeeën behaalden, eene Maatschappy, onder begunstiginge der algemeene Staaten, oprigtte, ten einde de vangst, op die vergelegen kusten, te beproeven (*c*). Men moest, toen, de handeling niet slegts deezer Visscherye, maar zelfs het gebruik der *Harpoenen*, van de Biskaayersleeren, die 'er zeer kundig in waren en, ten dien einde, op de Hollandsche Schepen dienden (*d*). Dat men, ondertusschen, hier en hier om streeks, in de dertiende eeuwe, 't gebruik van harpoenen hadt gekend, zelfs omtrend andere Visschen, blykt uit een plaats, die ik onthouden heb uit het Handschrift van onzen MAERLANT, getiteld, „*Der* „ *Naturen Bloeme*:"

„ *Se-*

(*a*) La vie privée des Français, *Tom.* II, *pag.* 66—77.

(*b*) Reeken. GEERBR. V. d. *Couster*, Art. *Bodenloon.* „ Item WILLEM UTENBROEK toech, van müns Heren „ wegen, *tusschen Mase en Zyp ter strang*, om *Zeehon-* „ *den* en *Bruinvisch* te copen."

(*c*) WAGEN. Vaderl. Hist., X D., *bl.* 67—69.

(*d*) Richesse de la Holl., *Tom.* I, *pag.* 273. *et suiv.*

„ SEPIA feghet PLINIUS mê,
„ Dat es een Visch in die zee,
„ Hye en Suwe *; dats menigē cont;
„ Vloten te famen talre ſtont.
„ Wort ** gewont, in enigē doene,
„ Die Suwe, met enige *Harpoene* (*a*)
„ So ſtaet haer die Hie te ſtaden."

* *Mannetje en Wyfje*
** Voor *indien gewond wordt.*

REINOUT. De plaats is aanmerkelyk en doet het nut zien onzer vroegere Handſchriften. Maar gy hebt ons, in 't begin, ook *Bevers* genoemd en 'er, ſedert, niet van geſprooken.

VOLKHART. Ik leerde dit weder uit het zelfde HS van MAERLANT. Van den *Bever* ſpreekende, zegt Hy:

„ Syn ſtaert ſmaect van den Viſche.
„ Beidi etene, ſonder wiſche †,
„ De Kerſtenē, ‡ als men vasten ſal.
„ MARSWYN heet ſine, ēn niet al.
„ Syn lyf es vleesch.

† d. i. zonder 'er geweeten; of *conſcientie*; van te maaken.
‡ Christenen.

REINOUT. Maar, uit dat zeggen van MAERLANT, blykt immers, dat het *Meerswyn*; 't geen hy *Marswyn* noemt; en de *Bever* één en het zelfde, en dus een Rivier-, maar geen Zee-, dier beduidt.

VOLKHART. Ik beken, dat de klinkletters by de Ouden wiſſelletters zyn. Maar alle regel heeft uitzonderinge. Dat *Marſwyn*, by MAERLANT, geen *Meerſwyn* beteekent, is daar uit zeker, dat Hy, elders en afzonderlyk, van het *Meerſwyn* of

(*a*) PLINIUS, Lib. IX, Cap. 29. „ Percusſæ *Tridente* Foeminæ Mares auxiliantur."

of *Zeevarken* gewaagende, hetzelve, in plaatſe van *Marſwyn*, *Maerſwyn* noemt. De byvoeging van de letter *e*, in den eerſten lettergreep, wyst hier, dierhalven, het onderſcheid deezer twee Dieren aan. Zyne eigene woorden ſchieten my weder te binnen. Hy zegt:

„ PORCUS MARINUS dats MAERSWYN.
„ Gherebbet, gheſpect, durct het ſyn, *
„ Na een *Swyn*, dat men ſiet gaen."

* Schynt het te zyn.

Ook waren de *Meerſwynen*; die ik u, zo even, zeide, dat men in Frankryk at; geene *Bevers*. Men verhaalt, dat de laatſten, voorheen, in dat Land, tot geene ſpyze plagten te dienen, maar dat een Geestlyke, in de helft van deeze eeuw, er toevalliglyk de proef van genoomen hebbende, die Dieren, ſedert, in den ſmaak zyn geraakt, zo dat men ze, in het zuiden van Frankryk, op veelerleie wyze heeft begonnen klaar te maaken (*a*).

ALEIDE. Ik beken, over de ſmaaken is niet te oordeelen. En wat ons Land betreft, andere *inlandſche* Schotelen (want die zullen 'er immers ook wel geweest zyn?) zouden, misſchien, mynen eetlust geprikkeld hebben.

VOLKHART. Hier twyfele ik niet aan. Om by den *Zeevisch* te blyven; men kende en nuttigde, al zeer vroeg, de meeſte ſoorten, die wy nu hebben, met naame de *Kabeliau* (*b*), *Schol*, *Tongen*, *Tarbot*, andere Zee- en Rivier-*bot*; zelfs ook die men

(*a*) LE GRAND D'AUSSY, *l. c. Tom.* II, *pag.* 135.
(*b*) Ration. CAR. *Audac.*, in MATTH. Anal., *Tom.* I, *p.* 405.

men uit den grond opgroef en, nog heden, in Zeeland bekend is; *Schelvisch*, *Haring*; versch uit het water en gezouten; *Wyting*, *Bolk*, *Makereel*, *Rog*, *Lompen* (*a*); op welker leever men zeer gesteld was; *Robaert* of *Zeehaes*, die men goed van smaak, maar moeilyk om te verteeren en koortsig, oordeelde (*b*); *Pladys*, *Krabben*, *Woesteren*; voor welken wy, thans, *Oesteren* zeggen; *Willoxen* (*c*); die ik niet kenne; *Mosselen*, *te-*

(*a*) MAERL. Natur. Bloeme. MS.

„ *Borloca* * is des *Lompen* name:
„ Een Visch van vormen onbecame,
„ Ghehuud eñ glad als die Paeldinc.
„ 't Etene est een soete dinc:
„ Maer die leuere soets, al te voren,
„ Boven alle Visschen vutvercoren.
„ Syn houet es groet eñ syn mont wyt."

* Lees *Borbotha*.

(*b*) MAERL. der Natur. Bloeme. MS.

„ *Capitoneus*, alsic can lesen,
„ Dinct mi die selue Visch te wesen,
„ Diẽ wi hier † *Zeehase* nomẽ.
„ Eñ ware hem mach de name comen,
„ Dinct mi bedi syn, dies ghelouet,
„ Om dat hem, ghelyc eens *Hasen* houet,
„ Dat gheuleghen es, sonder waen,
„ Syn houet gemaect es eñ ghedaen.
„ Betamelic es hi, in syn eten,
„ Maer onverduwelic wilt men weten.
„ Dies comt daer af somwile de *Rede*.
„ *Robaert* heet men in somen Stede."

† d. i. In Vlaanderen.

By KILIAAN wordt de *Zeehaes* van den *Robaert* onderschei-den. Den laatstgem. naam geeft hy aan den *Barbeel*. Zie hem in *Animal. Nomenclatione*.

(*c*) Reken. GERBR. v. d. Couster., van *Vict.* 1400 — *Vict.* 1401. „ Betailt van xc *Woesteren* en *Willoxen*,

„ tot

Garnait, *Stokvisch*. Wat den *Rivier-visch* betreffe; men at mede, in de bovengezegde eeuwen en vroeger, hier te Lande, de meeste thans bekende soorten. Aan de voornaamste Tafelen, schynt men byzonder werk gemaakt te hebben niet slegts van Palink; die men *Paeldinc* of *Paelderinc* gewoon was te noemen; (*a*) maar ook van kleine *Grundelen* of *Govioenen* (*b*); by MAERLANT „ *bequamelic 't etene* „ *ende ghesont*" genoemt; en allermeest van *Pricken* of *Lampreien* (*Murenæ fluviatiles*) (*c*). Dezelve MAERLANT verhaalt, hoe men geloofde, dat deeze Visschen zig met *Slangen* vermengden of; zo als hy zegt; „ *ghenoots plieten*", en dat de Slang zyn venyn wel uitspoog, eer hy „ aan den Visch *huuwde*," maar dat het egter een gevaarlyke Schotel bleef, zo hy niet lang genoeg in goeden wyn, met peper en andere speceryen aangezet, gekookt was geworden. Zyne eigene woorden hebbe ik niet onthouden. Ik zal ze u, zo gy wilt, opgeeven, by myne t'huis komst (*d*).

ALEID.

„ tot myns Heren behoef geleuert, — thondert XII. gr." ook Reken., van *Vict.* 1399 — *Vict.* 1400. Art. *Bodeloon*. MAERLAND zegt ergens., „ Ende leghet scelden, als *woesteren* plien."

(*a*) Reken. Gerbr. v. COUSTER, u. s.

(*b*) Reken. GERBR. van den Couster, van *Vict.* 1399 — *Victor.* 1400 „ Item VI, Tonnen *Cabbeliaus*. IIII tonnen „ Paelderincx."

(*c*) Reken. GERBR. v. d. Couster. Art. *Coken* „ XVI „ *Lampreyden*, daer tstic of coste XI gr. en gheleuert „ worden in müns liefs Heren herberghe."

(*d*) In der Natur. Bloeme. MS

„ Daer mach wel vrese of gescien

„ LAM-

ALEIT. Wy zyn aan het *eerste* Geregt: hebt gy ook iets voor het *tweede?*

VOLKHART. Ik hebbe u niet gezegd, dat men, oudtyds, den *Visch* vóór de *Groente* en het *Vleesch* aanregtte. Ik heb hier ook geen bewys voor, en, gelyk men, in onze tyden, niet altyd dezelfde regel van aandisschen heeft gevolgd, schynt men dit ook, in vroegere eeuwen, niet gedaan, maar de Geregten, naar de omstandigheden, verschikt te hebben. Onze Schryvers zwygen doorgaans van dit alles: wy hebben geen TAILLEVANT, PLATINE of soortgelyke Schryvers en Werken, die ons hier; zo als de Franschen; konnen te regt helpen, en ALKEMADE oordeelde, „ niet „ noodig, van de verscheiden spyzen en tafelgeregten, „ noch van de orde in het opdisschen der Ouden, veel te „ spreeken." (*a*) Ik leeze wel, op het laatst der vyftiende eeuwe, in den *Hofstaat van* onzen Graave, KAREL den

, LAMPRIDEN *'t etene, eer si syn*
, *Ghesoden lange, in goeden wyn,*
Met specie en met pipre wel:
, Want hare humure die syn fel
„ Ende met den venine *ghemanc*, * *gemengd.
„ Dies moet haer sieden wesen lanc.
, Lampriden bete es gheuenynt.
, Mer, wien so sulke smarte pynt,
, Barne te puluere hare houet.
, Dats die bate. Desghelouet."

Dat PLINIUS reeds van de vermenging der *Murinæ* met Slangen gesproken heeft (Hist. Nat. *Lib.* 9., *Cap.* 23), is bekend.

(*a*) D'AUSSY LE GRAND, Vie priv. des Franc., *Tom.* II, *pag* 210. ALKEMADE Displegt., I *D.*, *bl.* 106.

den Stouten (welk Boek voor ons van belang is, wyl men veilig mag onderſtellen, dat zyne Huishoudinge, hier te Lande, door de voornaamſte Luiden van dien tyd gevolgd zal geweest zyn); dat „ de Joncker Snydere (*Escuyer* „ *tranchant*)" alle de *Gerechten* en de *Spyſen*, die „ op de Tafels ſyn, behoort te ontdekken, ende „ ſtellenſe voor den Prince, het zy *Fruit* als anders„ ſints. Ende als de Prince heeft gegeeten van der „ eender, hy geeſt hem van der anderen, na ſynen „ appetyt. Ende behooren te hebbene discretie te „ preſenteerne den Prince de Gerechten, gelyct be„ hoort, dats te wetene, de *Pottage eer de Scotelen* „ *ende de Eyeren voor den Visch* (*a*)." Doch hier uit blykt wel de wyze van voordiening der, reeds opgedischte, Spyzen, maar niet zo zeer, op wat wyze en rang zy wierden opgedischt, ſchoon het zeker genoeg is, dat het Fruit niet tot het *eerſte* Geregt behoorde. Dit alles en die kostbaare Tafel van KAREL den Stouten; aan wiens Hof, ſchoon hy

(*a*) Rationar. Aulæ CAROLI *Aud.*, in MATTH Anal, *Tom.* I. *pag* 405. in 8°. De laatſte woorden leest men, in de oorſpronglyke Franſche Uitgaave (die men, telkens, met de Nederduitſche moet vergelyken, om dat de laatsgemelde dikwerf duiſter en vol feilen is) aldus: „ *Doit avoir* „ *discretion de preſenter au Prince les Mets, comme* „ *ils doivent aller : c est à ſcavoir, les Potages premiers* „ *que les Plats, et les Oeufs avant que le Poisſon* " Dat men, toen, onder *Potage* ook de *Soupen* begreep, die vol moeskruiden waren, kan men zien by LE GRAND, *l. c.*, *Tom.* II, *pag.* 207.

hy, voor zig zelven, wyn met water dronk, jaarlyks duizend, ja somtyds twee duizend, Vaaten verbruikt wierden (*a*); daargelaaten, zal ik u eenvoudig zeggen, dat de meeste Groenten en het vleesch der tamme viervoetige Dieren, voorheen, wederom als by ons (schoon op eene andere wyze; 't geen eene algemeene regel is; klaar gemaakt) gebeezigd wierden, en dat dit ook zo stondt, ten aanzien van het wild en tam Gevogelte: doch in diervoege, dat, onder het vliegend Wild, ook *Reigers* en *Putooren* (*b*) gegeeten wierden. Of men *Kraaien* en *Oyëvaêrs*, hier te Lande; zo als by nabuurige Volkeren (*c*); ooit gegeeten hebbe, weete ik niet. Onder het tamme Gevogelte, at men, aan de groote Tafels, meêr *Paauwen* en *Zwaanen* dan by ons. Wat het loopend Wild belange, daar men meêr Bosschen hadt als nu, en het jaagen tot een hoofdvermaak der Edelen strekte, was ook het eeten van Harten- en wilde Zwynen-vleesch meêr gemeen. Van *Raephorst*; een Adelyk Huis onder *Wassenaar*, en dus in deeze nabuurschap; zondt, b. v., BERTELMEES; d. i. BARTHOLOMEUS; Heer van die Plaats, een wild Zwyn aan Hertoge ÆLBRECHT (*d*). Zo die Dieren, in de eerste helft der volgende, d. i. vyftiende, eeuwe, zig nog opgehouden hebben in dat gedeelte van het Haagsche Bosch, 't geen hier

(*a*) Ration. CAROLI Aud., *l. c.*, *pag.* 392.

(*b*) Reken. des Joncheeren VAN ARKEL, sedert. S. Nicolaesdach XCIJ tot jaersdach anno XCIIJ, „ Artic. *cleyne* „ *foreyne.*"

(*c*) LE GRAND D'AUSSY, *l. c.*, *Tom.* II, *pag.* 15 et suiv.

(*d*) Reken. des Joncheeren VAN ARKEL, van 1393—1394.

hier voor ons ligt, ſchynt het de veiligſte vertoefplaats niet te hebben uitgeleeverd voor de ongelukkige JAKOBA van Beiere: indien het anders waar is, dat zy, aldaar; zo als men, doorgaans, gelooft; „ onder „ de ſchaduwe van 't aangename Boeken-loof, wel „ eêr hare Vorſtelyke maaltyt plagt te houden" (*a*): om welke reden men die Plaats, naderhand, *Vrouw Jacoba's Prieel* zou genoemd hebben.

ALEI-

(*a*) Ik volge, hier, de woorden van den Geeſtigen VAN HEEMSKERK, in zyne *Batav. Arcadia*, *bl* 3. Gelyktydig bewys herinnere ik my niet, elders gevonden te hebben. Aan de regte zyde van het *Heeren-pad*, wanneer men, uit den Haag koomende, des Boschwachters Wooning voorby is, en, wyders, nog eens, niet verre van de *Veenlaantjes*, vindt men, op de eerſte plaats vyf, op de andere meerdere, in een' cirkel geplante, niet zeer oude Beukenboomen, welken bejaarde Luiden, met my in den Haage gebooren en opgevoed, my verzekerd hebben, ſints hunne jeugd, onder den naam van JACOBA *'s Prieelen* te hebben hooren groeten: ook ſchynt my die ligging met de verdere beſchryvinge van HEEMSKERK; ſchoon maar van *één* Prieel ſpreekende; niet te ſtryden, mits men de, dikwerf, veranderde beplanting van het Bosch niet uit het oog verlieze. By GUICHARDIN, Beſchryv. der Nederl, *bl.* 33. leest men „ *In dit Woudt en daer rontom*, (in de Franſche Uitgaave van 1567, ſtaat" *auquel Bois et la* (*au tour*) „ zyn ſommige Antiquiteiten ende oude Ge„ denkenisſen, in Marmerſteen en anders, van ettelyke „ Roomſche Keizers, als van ADRIAEN, ANTONIN, LUCIUS „ SEVERUS en andere Roomſche Princen." Een geleerd man meent, dat deezen, gedeeltelyk, in het *Prieel* of de *Prieelen* van JAKOBA zouden geſtaan hebben. Zonder

ALEIDE. Ik zou 'er ten minste vervaard geworden zyn: maar, misschien, zou men de keuze van JAKOBA uit haaren heldhaftigen geest en dien der tyden moeten verklaaren. Hoe het zy en daar wy van Geregten spreeken, zy zal, ten minsten, geene *Kalkoenen* op tafel gehad hebben.

REINOUT. Welk een inval is dit?

ALEIDE. Een zeer natuurlyke, geloove ik. Ik herinnere, my dat die Vogel, in het Fransch, *Cocq d'Inde* heet, en ik heb, onlangs, geleezen, dat hy, vry laat, uit de Indiën, tot ons is overgebragt: maar men wist den juisten tyd niet.

VOLKHART. Dat is niet vreemd. De Schryvers zyn het oneens, zo nopens de oorspronglyke geboorte-plaats van deezen Vogel, als uit welk Gewest en op welken tyd, hy, voor het eerst, in Europa kwam. Niet slegts Historie-, maar ook Natuurkundigen; voor wien de voortbrengzelen van elk Land moeten belangryk zyn; een ALDROVANDUS, een BELON, een BUFFON en anderen verschillen hier met elkaêr. Sommigen meenen, dat de *Kalkoenen* reeds aan Grieken en Romeinen bekend wáren. Eenigen haalen ze uit het Oosten: eenigen uit het Westen: eenigen brengen ze hier in de vyftiende eeuw: eenigen laater. CHAMPIER; een Fransch Schryver, die,

der dit te beslissen, moet ik egter bekennen, dat de woorden van GUICHARDIN zeer algemeen liggen, en dat, door zyn ,, *daar rontom*" (*au tour*), ook de gevondene Oudheden aan den Burg by Voorburg; als niet verre van hier liggende; wel konnen bedoeld of, verward geweest zyn.

die, in het jaar 1560, eene Verhandeling over de *Spyzen* * deedt drukken; verhaalt, dat, korte jaaren voor zyn ſchryven, zekere uitlandſche Vogels, die men *Indiſche Hoenderen* noemde, in Frankryk aangebragt waren, en wel, zo hy geloofde, uit de *Indiſche* Eilanden, die de Spanjaards en Portugeezen, kort te vooren, ontdekt hadden. Men heeft onlangs, en niet zonder reden, aangemerkt, dat CHAMPIER op de Eilanden der *Oost*-Indien gezien hebbe. Hoe het zy, ik vinde, onder de Onzen, geen vroegere getuigenis en die by my meêr ingang heeft, dan in het, u reeds genoemd, allerzeldzaamst Handſchrift, getiteld *Visboek*, dat ADRIAEN COENEN ZOON VAN SCHILPEROORT; in de wandeling AERTGEN gezegd; Strandvonder van de Graaflykheid, omtrend het jaar 1578, te ſaamen ſtelde. Die Man; die zo naauwkeurig als eenvoudig in alle zyne verhaalen is; zegt (*a*), „ de *Kalkoetſchen Haen*, werdt, *by myn tyd*, „ *eerst* bekent." Hy beeldt hem, vervolgens, af, en voegt 'er dan by: „ *In myn jongen tyt*, gaf men een „ Oortgen van deezen Haen te beſien, in *Hollant*, „ en de, *onlanx*, zyn ſe, in *Hollant*, overvloedich „ voortghecomen ende gebruict geworden." 't Is my gebleeken, dat men, byzonderlyk in Vlaanderen, deeze Vogels, nog in de voorige eeuwe, *Kalkoetſche Hoenderen* plagt te noemen: waar uit de naam van *Kalkoen* is geſprooten. Kalikoet ligt aan de Kust van Malabaar. Ik agte het vermoedelyk, dat deeze Hoenderen; ſchoon zy, in vroegere tyden, uit Ameri-

* *De Recibaria.*

(*a*) Bl. 3 van het zelve HS.

rica (zo als sommigen meenen, en waar over ik niet wil twisten) naar Asia konnen verplant zyn geworden; egter aan ons, uit het laatstgemelde Waerelds-deel, zyn toegevoerd en, veelligt, iets vroeger dan aan de Franschen: want AERTGEN was, omtrend het jaar 1578, toen hy het boven verhaalde schreef, reeds een bejaard man.

ALEIDE. Als men Vrouwen op het Artikel van de Keuken of de Tafel brengt, kan men met haar geplaagd zyn, en 't gezigt van uwen Persiken-muur doet 'er, thans, het zyne toe.

VOLKHART. Ei lieve! ik dan; laat om ons gesprek wat smaaklyker te maaken; u deezen mogen aanbieden.

ALEIDE. In waarheid, dit bedoelde ik niet: doch ik slaa uwe vriendelykheid geensints af. Hadt men, oudtyds, veel op met *Fruiten?*

VOLKHART. Ons Land, door zynen kouden en vogtigen aart, ten deeze niet van de vrugtbaarste zynde, gaf evenwel eene genoegzaame meenigte van Appelen, Peeren, Aardbesiën, Braamen, Krieken en andere grond- en boomvrugten, die, ten tyde der vroegste Germaanen (*a*), in het wilde groeiden, maar, 't zy raauw, 't zy gekookt, een gedeelte van hunne spyze uitmaakten. De Romeinen leerden hun ongetwyfeld veele andere kennen en planten. Het is aanmerklyk, dat PLINIUS en COLUMELLA reeds den *Gallischen Persik* roemen: waar uit men zou konnen vermoeden, dat, mooglyk, die vrugt, in

(*a*) Vergel. ENGELB. Aloud. Staat der Nederl., II D., *bl.* 66. en C. M. Capitul. *de Villis*, by BALUZ., *Tom.* I, *pag* 342

in zeer vroege tyden, ook hier te lande niet geheel vreemd zal geweest zyn. Onder de Frankiſche Koningen vindt men 'er gewag van, en KAREL de Groote had 'er verſcheiden ſoorten van in zyne Tuinen (*a*), alwaar zy zekerlyk; en dit is eene algemeene regel nopens de Vrugtboomen der oudſte tyden; als Stamboomen, in de ruime lugt groeiden en niet tegens latwerk of muuren opgeleid wierden; welk laatſte eene nuttige doch laatere uitvinding is, waar over ik my, thans, niet verder zal uitlaaten, om dat dit behoort tot de wyze der aanlegging van Tuinen onzer Voor-Ouderen: eene nieuwe en, by ons, onbehandelde, ſchoon zeer behandelingswaardige, ſtoffe. Dat men, ondertusſchen, reeds in de dertiende eeuwe, het *enten* en wel van Perſiken; die MAERLANT *Paſikers* noemt; op andere boomen kende, leert die Schryver, in eene aanmerklyke, ſchoon, hier en daar, zo my dunkt, bedorvene plaats zyner, ongedrukte, *Naturenbloeme*, welke ik, by gelegenheid, u wel eens zal voorleezen(*b*). De *Abrikoozen*; eene Armeniſche vrugt; ſchynen

(*a*) Capitul. Car. M. *de Villis*, in Capitular. RR. Francor, *Tom.* I, *pag.* 342 § 70. Edit. BALUZ.

(*b*) Zy luidt dus:

„ Ghemeenlike vintmen van ſomen,
Bomen, die van ſade comen,
Als Eke ende Esſchen mede.
Some pootmenſe, na die ſede
Dat men Wilghen te poten pleghet:
Some wasſer, ſo als men ſeghet,
Vor tronken, als wyt ſcouwen.
Als daer ene Eeke es ghehouwen

Jof

nen my niet, of weinig, vóór de zestiende eeuw, hier bekend geweest te zyn. *Druiven* zullen, lang bevoorens, in

„ Jof ene Boeke, wasset te hant,
Ander maniere, in enich lant.
Some Bome * so ghemoet,
Dat mense met wortelen planten moet:
Some wortsi goet ende ionc,
Dat mense ent op anderen tronc,
Omtrent gewassen oec † VI voete,
Ende dorborse, met goeder moete,
Ende beede ** denden in daerde danne,
Ghelyc als men enen boghe spanne.
Des *Pasekers* plante staet onder dat,
Ende men doese wassen int gat,
Ofghedaen telghe ende blade,
Ende doetse, met goeder stade,
Wassen wel ter maten dure.
So †† neemt men, ter seluer ure,
Ende stopt met aerden tgat,
Ende bint vaste te samen dat.
Dat laetmen een iaer dan staen,
Entie bome te samene gaen,
So dat si te samen verheelen
Ende hare nature onder hem deelen.
Dan snyt men den Paseker ontwee,
Ende men neemt vter aerden mee.
So dat men dat dect so hoghe,
Dat men bedect den Wilge boghe,
Ende men beghiet dicken in een,
Dat werden Paseker sonder steen,
Daer men beste Bome of winnet.
Dats daer men goede vrucht bekinnet."

* 'Er staat dus. Misschien is *syn* overgeslaagen.

†Mooglyk voor *hoech*, d. i. *hoog*.

** *Beeden*, voor *beeten*, dat is *buigen*.

†† Voor *Dan*, *daar na*.

in zwang zyn geweest. De Galliers leerden ze door de Grieken kennen. Keizer JULIAAN; die in de vierde eeuw leefde; roemt de Druiven van Parys. FORTUNATUS, een Schryver der zesde eeuwe, vondt ze in den Tuin van Koning CHILDEBERT. Men hadt Wyngaarden onder KAREL den Grooten (*a*) en, in de verdeeling der goederen, tusſchen zynen Zoonen, vindt men Wynbergen in Duitschland. In laatere tyden, ſchynt *Raephorst*, onder Wasſenaar, van het welk ik reeds ſprak, voor die vrugt beroemd te zyn geweest: immers ik heb geleezen, dat één der Heeren van dat goed; KERSTIAEN (wy zouden CHRISTIAAN zeggen) genaamd; 'er een geſchenk aan Hertoge AELBRECHT van Beyeren van maakte (*b*). Ook meen ik gevonden te hebben, dat men zig zeer vroeg, te Egmond, op Druiven toelegde. Voor het overige heeft men, allengskens, by de inlandſche ook vreemde Vrugten gekregen, waar toe de Kruistogten weder het hunne gedaan hebben. Onder KAREL den Grooten, ontmoeten my reeds *Amandelen*, *Grenaten*, *roode Orangen* (*c*) en *Olyven*, Inlandſche Pruimen, Aardbeſien of *Freſiën*, Kastanjes enz. waren gemeen naderhand. Wy ſpreeken dikwerf van *Meikersſen*, doch men heeft ze, zeldzaam, in die

(*a*) Capitular. Reg. Franc., *Tom.* I, *pag.* 333.

(*b*) Reken des Joncheeren VAN ARKEL van S. Nicol. 1392—jaerd. 1393. Art. „ *Cleyn Foreyn* ”

(*c*) Rek. VAN ARKEL, *c. l.* en Capit. de *Villis*, § 70. *l. c.*

die Maand. In de veertiende eeuwe egter zyn zy 'er my in voorgekoomen (*a*): 't geen te aanmerklyker is, om dat de konst van *Vroegelingen* te bezorgen, en nog meêr die van *Stooken*, tot laater tydperk en, byzonderlyk, tot de vyftiende eeuwe behoort (*b*). 'Er plagt veel vertier van Fruit uit Vlaanderen naar herwaarts te zyn. Daar en in Braband, waren de Tuinen, nog lang, aanzienlyker dan in ons Holland. (*c*). Voor lekkere vrugten was (*d*) de ftreek van Gouda beroemd.

REINOUT. Men gebruikte zekerlyk het Fruit, *na* de maaltyd?

VOLKHART. Zo by ons, als by andere Volkeren, plagt men de koelfte Fruiten; ten zy in het heetfte van den Zomer; meêr vóór, dan na, het Geregt te beezigen. Men oordeelde naamlyk het verkoelen van de maag zeer nadeelig en zettede, daarom, de fpyzen gewoonlyk aan met nagelen, drooge gengber, en al het geen, onder de benaaminge van „ *Cokenkruiden*", in de Graaflyke Rekeningen dikwerf voorkomt (*e*). Laat ik u, flegts met een woord, we-

(*a*) Rek. GERBR. V. D. COUST., Art. *Camer*. „ *Air-* „ *beiden*, en *Kersfen op Meijendach* gelevert."

(*b*) LE GRAND, *Vie* Priv. des Franç, *Tom*. I, *pag*. 143—244, en MELANG. d'une gr. Biblioth. GG. *p*. 260.

(*c*) GUICHARDIN Descript. des *Pays-Bas*, *pag*. 8-11.

(*d*) JUNII Batav., *pag*. 210.

(*e*) Reken. WILLAEMS V. D. COUSTER: van Alreheyl. av. 1395—Alreheyl. av. 1396. Art., „ *Coken*" wordt, onder het „ *Cokenkruit* opgeteld *Saffraen*, *Peper*, *Greynen*, *Co-* „ *mün*, *Muscaten*, *Nagelen*, *Gengenber*, *Canél*, *Foelge*, „ *Witfuker*, *groen Gengenber*, *Potfuker*, *Amandelen*."

weder aanſtippen, hoe ik meene, dat het, hoofdzaaklyk, al zeer vroeg; ſchoon, nu en dan, met eenige verandering; tot aan de zestiende eeuwe, omtrend de wyze van tafelen by de Aanzienlyken, toeging: zonder my evenwel optehouden met de tafelwetten, die ſommigen aan eenen Frieſchen Vorst, ADEL gezegd, loslyk toeſchryven.

Na dat de Genoodigden in het Vertrek gekoomen waren, wierdt hun eerst water toe gediend, om de handen te wasſchen (*a*), waar na zy zig aan den Disch zetteden (*b*), die, des middags (te *Noene* zeide men) (*c*), omtrend twaalf uuren; iets vroeger of iets laater (want dit verſchilde, in verſchillende ty-

(*a*) Van hier leest men, in de oudſte Egmonder Chronyk. (Apud KLUIT, in Hist. crit. Holl., *Tom.* I, *pag.* 163.) nopens Graave WILLEM I, op 't laatst der twaalfde eeuw, „ cum, die quadam, *lotis jam mani-* „ *bus*, ad *Menſam accesſurus esſet.*" en in den Roman van FLORIS en BLANSEFLOER, MS.

„ Binnen dien was dat ete gereet.
„ Met dieren gherechtē eñ dies genoech:
„ *Men eiſchede water ende men dwoech.*

Vid. et Ration. CAR *Audac.*, in MATTH. Anal., *Tom.* I, *pag.* 378, 396. Vie privée des Franc , *Tom.* III, *pag.* 267.

(*b*) Dit woord *Disch* ſchynen de Ouden meest voor *Tafelen* te hebben gebruikt. OTFRID; in Euangel , *Lib.* II, *Cap.* II, *pag.* 123. v 25, en *pag.* 237. v. 27; noemt ze reeds dus, en my heugt niet, het woord *Tafel* by hem ontmoet te hebben. KAREL de Groote ſpreekt ook van „ *Discus noster*", Vid. Capitul. RR. Francor., *Tom.* I, *pag.* 335. § 24.

(*c*) Zie KILIAAN op *Noene*, *Noenmael eeten* en *Noenſtonden.*

tyden en gelegenheden); wierdt aangerigt (*a*), en waar uit volgde, dat ook het Avondmaal, vroeger dan thans, wierdt gehouden. In het plaatſen der Gasten, tragtte men, doorgaans, die van onderſcheidene ſexe naast den anderen te zetten, ten einde het geſprek over tafel des te aangenaamer te verdeelen. Men zat of op Banken, met losſe kusſens (*b*), of op Vouw- en andere Stoelen, en de plaats, die 't beste licht en uitzigt hadt; 't zy ter regter of ſlinker-

(*a*) BEKA de Episc. Ultraj., *pag.* 98, zegt, dat onze Graaf FLORIS V, na 't houden van zynen laatſten maaltyd, een ſlaapjen nam, „ *citra meridionalem horam:* 't geen zyn Vertaaler overzet, „ *omtrend middach ure*" Vid. MATTH. Anal., *Tom.* V, in 8°, *pag.* 181. Hy zal dan vóór 't Middag-uur aan Tafel gegaan zyn. Zelfs nog in het begin der zeventiende eeuwe, at men, meest, *om twaalf uuren*, en de Graaf van *Hohenlohe* beklaagde zig, dat hy, de algemeene Staaten op een' plegtigen maaltyd genoodigd hebbende, tot *over één uur* naar hen gewagt hadt. (BOR Nederl. Hist. B. XXXIII, *bl.* 240.) In Frankryk at men, oudtyds, voormiddags om *tien* en, des avonds, om *vyf* of *zes* uuren (Vie priv. des Franç., *Tom.* III, *pag* 264.). Dat onze Graaf KAREL de Stoute den maaltyd naar de zaaken rigtte en niet altyd, „ *ter hue-* „ *re gecostumeert* (*aux heures communes*)", maar wel eens één of twee uren laater, aan tafel kwam, leest men in Geſchriften van zynen tyd. *Voyez* l'Etat de CHARLES LE HARDY, *pag.* 678, en Ration. CAR. AUD., apud MATTH., in Anal, *Tom.* I, *pag.* 395.

(*b*) Rationar. CAR. AUDAC., in MATTH. Anal., *Tom.* I., *pag.* 387, 388.

ker hand; wierdt, by sommigen, de voornaamste gereekend. (*a*) De Geregten van Visch, Groenten en Vleesch wierden, meest al, in overdekte Schotelen, onder het voorschenken der Wynen, omgediend en, aan de aanzienlykste Tafelen, vondt men een' Voorsnyder, zynde een' Edelman, die, van der jeugd af aan, op die konst; waar van men veel werk maakte; was afgerigt. (*b*) — Na het tweede Geregt, des Middags (want, gewoonlyk, schynt men 'er, dan, *twee* gehad te hebben en *één* des Avonds), (*c*) wierdt het Tafel- of; zo als men, toen, veeltyds zeide; het *Ammelaaken*, omgeslaagen, indien het dubbeld gewouwen was (*d*), of, anderzints, het bovenste weggenoomen: waar na men veelerleië soort van lekkernyen; die ik onder de naamen van *Taarten*, *Lovensche Koeken* (*e*), *Wicken* (*f*), *Zui-*

(*a*) Rationar., *l. c.*, *pag.* 405.

(*b*) LA CURNE fur la Chevaler., *Tom.* I, *pag.* 17 et 27. l'Etat de CHARL. LE HARDY, *p.* 684.

(*c*) l'Etat de CHARL. LE HARDY, *pag.* 664—671.

(*d*) Men noemde de zodanige, in 't Fransch; (en van die Natie zal, denklyk, dit gebruik gekoomen zyn) *Doubliers* en *Doublettes*. Ration. CAR. AUD., in MATTH Anal. *Tom.* I., *pag.* 388, En de Fransche Uitgaave, *pag.* 674.

(*e*) Reken. Jonck. VAN ARKEL, van S. Nyclaes 1392. — Jaerdach 1393.

(*f*) Deeze schynen de *Weck-kuchen*; d. i., *Garsten-koeken*; die, door geheel Duitschland, bekend waren en ook, omstreeks Kersmis, aan Vrienden wierden rond gezonden. V.D. HEUMANNI Opusc., *pag.* 325—330.

Suikerrosaet (*a*), *Compost* (*b*), *Cruitkocken*, *vergulde Koeken* (*c*) en wat diets meêr is, vermeld vinde; opzettede byzonderlyk ook gedroogde, gesuikerde of met speceryen ingelegde, Vrugten, welken men *specie* noemde. Men schonk dan ook geestryke en verhittende Wynen. Op deeze wyze eindigde de Maaltyd. — By het opryzen, waschte men de handen weder. 't Gezelschap verspreidde zig dan eenigzints, ging by den anderen, al koutende, staan of zitten (*d*) of wandelen of ver-

(*a*) „ Item, IX dagen in Meye, Meyster COLART" (dees was een Delfsch Apothecar) „ betaelt van alrehande „ stucken, als Ypocras, Maleuezeye, Garnaetscol, *Suikerrosaet*. Reken. G. VAN DEN COUSTER, van 10 Juny 1398. *Vrouwendach nativ.* 1399. Art. *Camer*.

(*b*) „ Item, Cokencruden, Suiker, Amandel, Rys, *Com*„ *post*, Honich en ander *Froyt*." Reken. FOYKEN, Heer tot Waelwyck, van 18 Juny 1408—1 Oct. 1409.

(*c*) Men zondt deeze ook wel uit Henegouwe, by Nieuwejaarstyden. „ Item een Bode van Valenchiin, die „ miinre lieuer Vrouwen *vergulde koeken* hadde ge„ bracht, *te nyeu jaere*." Art. *cleyne foreyne*."

(*d*) Zo leeze ik in FERGUUT. M S.

„ Na etene, worpsi, ten spele,
„ Scaec- eñ Worptaflē in die *Zele*. * — * *Zaal*.
„ Selc telde andren sine auonture,
„ Die heme worden was te sure.
„ Myn HerGawein nam bider hañt
„ Sinen ghesellе. — — —
— — — —
„ Si saten neder ende spraken
„ Beide gader van menegé saken,

 „ Die

vermaakte zig met het *Spel*, of met de *Muziek*. Ook kwamen dan, fomtyds, eenige Kamerfpeelers, Dichters, Spreekers, Zangers, Springers, Gochelaars of andere Kunftenaars in 't Vertrek, die hunne gaaven vertoonden, indien dit niet reeds over Tafel gefchied was.

ALEIDE. Van *Kamerfpeelers* hebben wy reeds gefprooken. Maar hoe veele vraagen hadt ik hier nog niet te doen. Welke *Wynen?* welke *Speelers?* welke *Muziek?* Doch ik moet u niet meer lastig vallen.

REINOUT. Ik wil het ook niet doen, VOLKHART! Anders zou ik 'er byvoegen, dat gy van geen *Ontbyt* gewaagt hebt.

VOLKHART. Alle deeze vraagen doen my vermaak, konde ik ze flegts beantwoorden. Door het naarfpeuren van byzonderheden, hoe belangeloos zy fchynen, is de Griekfche en Romeinfche Gefchiedkunde tot zulk een treflyk aanzien gereezen, en men heeft 'er zig, by ons, te weinig op toegelegd. —

Wat het *Ontbyt* (waar van ik weinig vinde) betreffe, gy gevoelt ligtelyk, dat, wyl men, vroeger dan nu, het middagmaal nam, men ook vroegtydiger ontbeet. Het beftondt al veel in *vrugten*, *brood*, *boter*, *kaas* en *bier*.

In

„ Die hen beiden fach gefcien.
„ Die Coninc es comen binnẽ diẽ,
„ Eñ viel neder ** tusfchen hẽ tween.
„ Mallic fpranc op fine been
„ Eñ feiden, *wel moette Coninc fyn!*
„ *Here! wildi fitten I lettelkyn?*

** *plaatfte zig fchielyk.*

In een geschreeven *Verhuurboek* der Stad Gouda, van den jaare 1402, leeze ik, dat iemand een goed bod deedt voor de *Spiering*-vangst in den Ysfel: want; zeide hy; „ de Spierinc is een *ontbyt-Visch*, die men, *des morgens, gebruikt by den Biere.*

Schoon hier te Lande, mynes oordeels, geen *Wyn* viel, kogten de Friezen denzelven, reeds in de agttiende eeuw, in Frankryk op en voerden ze herwaarts. Men gaf aan de *Fransche*, somtyds, den naam van *korte Wynen. Rynsche* en *Moezel* wierdt mede (*a*), zeer vroeg, over Keulen, Venlo en Roermonde (*b*), herwaards gebragt: ook hadt men *Wynen*, die men, thans, niet of minder kent, als *Azoys*, *Rood Beyaerts*, *Zedewaer*; ook *Zedewerwyn* (*c*) gezegd; *Grieken*, *Gaskoengen*, *Malvezy*, *Romany* (*d*), *Hypocras*, (die toen

(*a*) DOUBLET, Hist. de l'Abbaye de S. Denis, *pag*. 692.

(*b*) VAN DE WALL, Privil. Dordr., *bl.* 46, 47, 192, 376. BONDAM, Charterb. van Gelderl. *bl.* 488.

(*c*) Reken. W. GERBRANTS, van S JANS *nativit.* S. Cathar. 1390. „ *Root Byaerts*, *Asoys*, *Francoys*, „ *Rynsche*." Item een vaetkiin *Zedewerwyns*." Reken. G. V. D. COUSTER, X dagen in Jan. 1398.—onser Vrouwen dach 1399. Art. *Bottelrie.* Ik weet niet, of *Zedewaer* een soort van inlandsche Appeldrank was. De klank heeft iets van het Engelsche *Cider*.

(*d*) Reken. FOYKEN VAN WAELW., Artikel *Bottelrie.*" „ Een Boot *Garnaitshol* — een Bote *Romanye*, een Bote *Grieken* — *Gaskoengen*." Een *Boot* hieldt „ XII festiene en IIIJ stoop" 't Was dus zekere Wynmaat. Van hier ons *Bottel* enz. Vie Priv. des Franç. *T.* II. *p.* 366.

ſoen zeer in den ſmaak viel) *Garnaitscol* of *Garnaitshol*, ook, by verkorting, *Garnait* gezegd. Zo ik my niet bedriege, zal men, in de oude Privilegien van eenige Koopſteden, nog meerdere ſoorten opgenoemd vinden. Men hieldt ook veel van *Mede*. Maar, voornaamlyk, waren de *Kruiderwynen* in zwang en, onder deezen, de *Nagelwyn* (*a*). Of men, zo vroeg, *Peperwyn* (*b*) gebruikte, weet ik niet; en het werpen van *zout* in den Wyn; waar van men een voorbeeld vindt in een oud Werk (*c*); ſchynt my ſlegts eene gewoonte van Drinkebroêrs geweest te zyn. Voor de zestiende eeuwe, is my de kunst, om Wyn, met Ys of Sneeuw, te koelen, niet voorgekoomen, ſchoon het mengen met water, t er verdunning en verkoeling, zeer in zwang was. (*d*) Men ſchonk de Wynen, oudtyds, uit lederen- (*e*), daar na uit glaasen-, *Bottels*, in verſchillende Bekers en Drinkglaazen, omtrend welke twee laatstgemelde ſoorten gy uwen ALKEMADE; ſchoon 'er veel by te voegen was; kunt opſlaan.

De *Bieren*; een drank, by de Germaanen en verdere Noordſche Volkeren van ouds en geagt; bleeven dit ook, in verdere eeuwen. Men hadt *Binnen*- en *Buiten* Bieren. Van de Binnen-bieren is my het *Dordsch*, *Haarlemsch*,

(*a*) Reken. G. V. D. COUST. 1398. „ *Zedewair*, *Nagelwinn.*"

(*b*) LE FRANCQ. V. BERKHEY, Natuur. Hist. van Holl., III Deel, V *ſtuk*, *bl.* 1524.

(*c*) A. LEIDIS, Annal. Egmond, *pag.* 125.

(*d*) LEGRAND, Vi Priv. des Franc., *Tom.* II., *pag.* 366.

(*e*) In den zogezegden *Schapers-kalengier*, vindt men een voorſchrift; hoedaanige in de oude Almanachen niet

lemsch, *Delfsch*, en van de Buiten- het *Duisburchs*, *Hamburschs* en *Galant* (*a*), onder de vroegsten, ontmoet.

Wat het *Spel* belange: op het *dobbelen*, waren reeds de Germaanen; zo als gy uit TACITUS weet; zeer verslaaft. Die geest verliet hunne Nakoomelingen niet. Van allerleie spel met de *steenen*, vindt men, door alle tyden, gewag. MARIA, wel eêr Keizerin van Duitschland, sedert aan onzen Graave WILLEM I gehuuwd, heb ik voor eene, by dag en nagt, *groote Speelster* (*b*) vermeld gevonden.

De

niet vreemd zyn; om, in *Mei*, *Juny* en *July*, „ *Suere* „ *ampere dinghen* te eeten" en, „ des Noenens ende des „ Avonts, *cleyn groen Wynken* te drinken!" Ik verstaa, door dit laatste, het Sap, uit zeker soort van, nog onrype of *groene*, Druiven geperst, waar van men, hier, even als in Frankryk, zal gebruik gemaakt hebben. Men noemde het, in laatstgemelde taale, *Verjus*: 't geen het zelfde beteekent als *Jus vers*, of *groene Sap*, en men was, in veele Huishoudens, gewoon, om 'er, jaarlyks, een gedeelte van in te maaken en, in Tonnekens, te doen uitgisten, waar na men 'er, tegens het bederf, eenig zout in wierp. *Voyez* LE GRAND, Vie Priv. des Franç., *Tom.* II, *pag.* 146. De LA MARCHE, (l'Etat du Duc CHARLES *Le Hardy*, *pag.* 370,) noemt het *Verius*, en het komt daar voor, als een mengsel in de Sauzen. In de Nederduitsche Overzetting van dat Boek, by MATTH. *Anal.*, *Tom.* I, *bl.* 381, heet het, zeer verminktelyk, *Veriuus*.

(*a*) Reken. FOYKEN *van Waelwyck* „ Item vier vaten „ *Hamb.* Bier voor miinre Vrouwen mont gecoft." Verg. V. DE WALL., Privil. Dord., I. *St.*, *bl.* 151—305.

(*b*) Apud MENKEN. rer. German, *Tom.* II. *pag.* 1698.

De *Worptafelen* en *Quaak-*; d. i. *Tiktak-* of *Verkeerborden* wierden, openlyk, door onze Graaven, verhuurd. Ook kende men *Schyf-* of *Dam*-ſpeelen. (*a*) Vrouwen, zo wel als Mannen, minden Speelen, die ſterke beweeging vereischten, als het *Kaatſen*, *Kegelen*, *Klosſen* (*b*) of werpen door een ring. WILLEM VI, Graaf van Holland, verſpeelde, in den Kaatsbaan, ſomtyds, zynen *Tuin*, d. i., Halsſieraad: (*c*) doch byzonderlyk minde men het *Schaakſpel*, 't geen zelfs een gedeelte der opvoedinge plagt uitte maaken. Eerst in volgende tyden, geraakte het *Kaartſpel* bekend. Het ſchynt, in Frankryk, omtrend het midden der veertiende eeuwe, of liever, in Italie, reeds op het Jaar 1299, uitgevonden, en ik denk, dat men het hier te Lande, met den naam van *Quairten* of *Quaerten* doopte, veelligt naar de vier koleuren, met welken de Bladeren beſchilderd waren. Vóór het einde der veertiende eeuwe, onder de regeeringe van AELBRECHT VAN BEIERE, vinde ik het *Quaertſpel* hier te Lande niet bekend: maar zyne Rekeningen leeren my, dan eens, dat hem of zyner Gemalinne eenig geld in handen wierdt

(*a*) Vergel. WAGEN. Amſterd. Geſchied., X *St.*, *bl.* 164, en BERKHEY, Nat. Hiſt. van Holl. III *D.* V *St.*, *bl.* 1431. volgg.

(*b*) Reken. W. V. D. COUSTER, van Alreheil. Av. 1390—1396. „ Item, aen mire Vronwe, tot velen tiden, „ VII ß, X ß, op die *Cloetbaen*, mede te *cloten*": en verder, „ Item, van den Huize in den Coeltuyn ende van „ den *Cloetbaen* te doen maken."

(*c*) Naleez. op Vaderl. Hiſt., *bl.* 198 en 199. S. FOIX, Esſais ſur Paris, *Tom.* I, *pag.* 267, en *Tom.* IV, *pag.* 47.

wierdt gegeeven, om „ *te Quairten*" (*a*): dan eens, dat die *Quaertſpelen*, naar gelang der gelds-waarde van dien tyd (*b*), vry duur waren: dan weder, dat men ſpeelde op een *Kleed* (*c*), en dat zulks, meest *des Avonds*, geſchiedde (*d*). Ook ſchynt het my toe, dat dit Spel, omtrend het jaar 1396, meêr dan voorheen, ja ſchier daaglyks, in zwang kwam, en dat men, gewoonlyk, aan de Heeren en Vrouwen van het Graaflyk Geſlagt of Gezin, III, IV,

(*a*) Reken. van GOMENIËS, van *S. Cathar.* 1390— *S. Cathar.* 1391. „ Item, op den XIII dach in Aprille, „ miinre Vrouwe geleent *mede te qwten*, (zo ſtaat 'er) „ III Gulden. *fac.* VII ß VI ₰"

(*b*) Reken. Jonck V ARKEL, Dec. 1392—1 Jan 1394, Art. *cleyn Floreyn*, „ Item, aan COMAN GHEEN van Leyden betaelt „ ende hi minen Here geleuert hadde van *Quairtspelen*, „ IX guld. *fac.* XIX ß 15 ₰." Reken. POUW: VAN HAES-TRECHT, 1393—1394. „ Item, Gheryt den Moelnaer te Ley- „ den, van IJ yvoren Tafelen, — van IIII *Quairtspelen*. VIII „ nye guld." Reken. GERBR. *v. d. Couſter*, van *Victor* 1399—*Victor* 1400 „ Item enen man betaelt van IJ „ *Quairtſpelen*, voor miinre Vrouwe gecoft, IJ nob. *fac.* „ VII ß III ₰ gr."

(*c*) Reken. GERBR. *v. d. Couſter* van *S. Victor* 1400— *S. Bartelmees* 1401. Art. *cleyn foreyn.* „ Betailt — om „ een *Cleet*, dair miin Here op placht *te quairten* —, IIII „ ß IIII ₰."

(*d*) Reken. WILLAEMS *v. d. Couſter*, van *Alreheyl-avont* 1395. — Alreheyl. avont 1396. Art. „ *minen Here* „ *in ſyn ſelfs hant.* „ Item, voer minen Here ende voer „ mire Vrouwe, om *savonts* mede *te quairten.*".

IV, V of VI gulden, zilveren munt, in de hand gaf, die zy „ *Verquairtten*." Dit artikel beliep, over dat jaar, eene ſom van wel LXXIV ℔, V ß, X. grooten. (*a*) Of 'er, in dien tyd, reeds verſchillende ſoorten van het *Quaertſpel* bekend waren, héb ik, met zo veele woorden, niet gevonden, maar wel ('t geen my ten duidlykſte voorſtaat) dat, in het jaar 1399, aan Hertoge AELBRECHT, toen te Bruſſel zynde, door den Burggraave van Leide; één' zyner Hovelingen en groot minnaar van het ſpel; vier Franſche kroonen gegeeven wierden, die hy, des avonds, „ mitter Vrouwen" (dat is met JOANNA, Hertoginne van Brabant) „ *verzeylde* (*b*)." Ook wierd II ℔ aan AELBRECHTS Gemaalinne, te *Keynoet* (Quesnoi in Henegouwe), uitgereikt, daar „ ſi mede ſoude *Zey-* „ *len*," (*c*) en aan WILLEM VI en HERMAN Graave *van Kuynre*; genoeg in 's Lands Hiſtorie be-

(*a*) Reken. WILL. *v. d. Couſier* van *Alreheyl. avont* 1395. — *Alreheyl. avont* 1396.

(*b*) Reken. G. V. D. COUSTER, van *x dagen in Junio* 1398, *tot onſer Vrouwendach nativit.* 1399. Art. „ *mi-* „ *nen Heren gegeuen*." Uit dit *verzeilen* van AELBRECHT met de Hertoginne, ſchynt te blyken (en ik vergat dit, in den teksten aan te teekenen) dat men dit ſpel, ſomtyds, onder *twee* perſoonen ſpeelde. Zo vindt men ook, te meêrmaalen, dat AELBRECHT en de „ *Bisſchop van Lu-* „ *dic*"; dat is, zyn middelſte Zoon, de bekende JAN VAN BEIERE; „ *jegens den Borchgraue van Leyden quair-* „ *te*." Reken. WILLAEM VAN DEN COUSTER. *U. S.*

(*c*) Reken. G. V. D. COUSTER, van *Victor* 1399 — *Victor* 1440. Artik. *Camer*.

bekend; III ß, VI §, om „ mitten Vrouwen te *Ver-* „ *ſeilen.*" (*a*) Uit deeze drie laatstaangehaalde plaatſen, zou ik liefst gelooven, dat dit *Zeilen* een ſoort van Kaartſpel geweest is en, misſchien, wel het eenvoudige *Scheepje zeilen*, dat wy, nog heden, kennen, en dat, naar deeze meening, één der oudſte Kaartſpelen deezer Landen zoude zyn. Met de gedaante der vroegſte Kaarten zal ik u, thans, niet ophouden. (*b*)

De *Muziek* zullen wy insgelyks tot een nader bezoek ſpaaren. Vergenoegt u, voor het tegenwoordige, met eene opgaave der vroege Speeltuigen, te weeten, *Bazuinen; Bongen* en *Bommen*; een ſoort van Trommels; *Cimbalen*, verſchillende *Fluiten*, *Guitarren* of *Citers*, *Hakborden*, *Harpen*, *Hoirnen* van veelerleie ſoort, *Lieren*, *Linen* (*c*), *Luiten*, *Orgels*, *Pipen*, waar door ik fynere BlaasInſtrumenten verſtaa, welker Beſpeelers, met eenen algemeenen naam, *Pipers* gezegd wierden, en die men niet flegts in dienst van groote Heeren, maar ook van de voornaamſte Steden (*d*) vondt. Nog

(*a*) Reken. van JAN HERMANSEN en WILLAEM EGGAIRTS, van XVI dach in Dec. 1404 — 1405. Artik. *Camer.*

(*b*) BULLET, Recherch ſur les Cartes à jouër. BREITKOPH, Urſprung der Spielkarten, *p.* 10—14. LE FRANCQ V. BERCKHEY, Natuurl. Hiſt. van Holl., III D., V. *ſtuk*, *bl* 1447 vergiste zig, met te denken, dat men, vóór de komst der Spanjaarden, geen ſpoor van Kaarten, in ons Land, zoude vinden.

(*c*) Reken. W. V. D. COUSTER, van Alreheyl. av. 1395. tot Alreheyl av. 1396. Artik. *Pipers ende Herauden.* „ Item enen man te Zirixè, die vp ter *Linen* ſpeelde "

(*d*) Men zou dit van verſcheiden konnen aantoonen. Gou-

Nog vinde ik gewag van *Roten* (*a*), *Speelraderen*, *Tamboeren*, *Trompen* of *Trompetten*; *Vedelen* en *Vlogels.* (*b*) Hoe zeer men, hier te Lande, altoos de Speeltuigkunst minde; waar van men bewyzen, sedert de tyden van CHILDERIK, CHLOTHARIS

Gouda, b. v., hadt ze reeds in de veertiende eeuwe en, denklyk, vroeger. De zilvere Stadswapens met twee Sterren, die deeze Speelluiden op de borst droegen, heb ik gezien, en zy zyn, nog heden, aanweezig.

(*a*) OTFRIDUS gewaagt reeds van dat Speeltuig, *Lib.* V. *Euangel.*, *Cap* 23: ook NOTKERUS. Voor hun, hadt FORTUNATUS, *Lib.* VII, *Carm:* 8. al gezegd

„ Græcus Achilliaca *Crotta Britanna* canat."

Waar in de *Roten*; die men ook *Rotten* noemde; bestaan hebben, en of zy van het *Speelrad* verschilden, is men onder de Geletterden niet eens. Ik zoude, met WACHTER, in zyn *Glossarium*, op 't woord *Spilrad* en *Rotta*, liefst denken, dat het *Spilrad* de *Circulus* is, van welken reeds de Wetten der Anglen en Werinen spreeken, en 't geen men rond draaide, doch dat *Rote* een *Snaarentuig* was: van waar het Cambro-Britannisch *Crwth*, *Fidicula*, en *Crythor*, *Citharoedus.* By de Engelschen is *to crow*, nog heden, *zingen*: *Cock-crow* het *Haanen gezang* of *gekraai*: *Crowd* een *Viool.*

(*b*) Ik kenne weder dit Speeltuig niet, doch ik leeze duidlyk, in de Reken. van Heer GARBRANT *v. d Couster*; van *Victor* 1400 — *Victor* 1401, Artik *Pipers en Herauden*; „ Item des Bisscops knecht van Amallyn" (zo staat 'er) „ die voor minen lieuen Here op eenre *Vlogel* ge„ speelt hadde — xi ß. gr." Ik vinde; in de zelfde Reken. en Artik., ook deeze woorden. „ Item een Man, die vpter „ *T'nte* speelde," ook dit Instrument is my onbekend.

RIS (*a*) en vroegeren, zou konnen bybrengen; ſchynt zy, byzonderlyk, begunſtigd te zyn geworden door onzen Graave FLORIS V, die verhaald wordt, een goed Zanger geweest te zyn. (*b*) In zynen tyd, immers kort na hem, kende men, in Frankryk, nog ruim twintig (*c*), hier niet genoemde, Inſtrumenten, van welken 'er, al rasch, ten minſten eenigen, by ons zullen beoeffend zyn geworden. Ook verdiendt hier gelet te worden op de meenigvuldige *Snaarſpeeltuigen*, die de Oudheden van Engeland; ten deezen beter bewaard dan de overige; ons aan de hand geeven. (*d*) Onder deeze Speeltuigen, ſchy-

(*a*) Vita S. ANSBERTI, in Actis SS, *Tom.* V. *pag.* 135 Conf. SIDON. APPOLLIN., Epiſt. II, *Lib.* I.

(*b*) BEKA de Episcop. Ultraject., *pag.*

(*c*) *Poëſies du Roi de Navarre*, *Tom.* 1, *pag.* 247—248.

(*d*) STRUTT Angleterre Ancienne, *Tom.* I. *pag.* 121—123, en de Plaaten, *l. c*, *Tom.* II, *Pl.* XIX, XX en XXI. De geleerde STRUTT zegt, *Tom.* I, *pag.* 123, niet te konnen raaden, wat zeker Mansbeeldjen, dat, (*Tom.* II, *pl.* XIX) mesſen en ballen opwerpt en tegen over een' Vioolſpeeler ſtaat, beduidde, en of hy ze beurtlings opwierp en weder vong, om het geluid van een *Carillon* te maaken of een ſoort van maat te ſlaan? Doch de verklaaring wordt gemaklyk; zo dra men let, dat een Muzikant van dien tyd ſoortgelyke kunstjes moest verſtaan De Troubadour GERAUD DE CALANSON geeft de volgende lesſen aan toekoomende Leerlingen, volgens de overzettinge van MILLOT; *Hiſt. des Troubad.*, *Tom.* I, *pag.* 31, „ Sache bien trouver „ et bien rimer, bien parler, bien propoſer un jeu parti Sa-

ſchynen de *Viool* en de *Harp*, van de oudſte tyden af, den voorrang gehad te hebben. De *Viool*; op welke wy zagen, dat, reeds in dertiende eeuw, zekere LODEWYK *van Vaelbeke* uitmuntede; verſchilde weinig van haar tegenwoordig maakſel. De *Harp* hadt, ſomtyds, vyf-en-twintig ſnaaren. Dikwerf was zy de uitſpanning der voornaamſte Luiden van beiderleie Sexe, en men zong by dezelve. (*a*) — Van *'t Gezang* zal ik weinig zeggen. Het is byna zo oud, als de menſchen, doch, ſedert veele eeuwen, merklyk beſchaafd. Om van de vorderingen in zingen en ſpeelen onder KAREL den Grooten, of nog vroegere tyden, niet te ſpreeken, zal het u bekend zyn, dat een Toskaaner Monik, GUI *van Arezzo* gezegd, omtrend den jaare 1228, het zingen by partyën in zwang bragt, daar men, te vooren, gewoonlyk, op éénen toon; 't zy gelyk, 't zy by beurten; ophief, als mede, dat hy de Lettergreepen *ut*, *re*, *mi*, *fa*, *ſol*, *la* bedagt, by welken *ſi*, eerst in de laatsvoorleedene eeuwe, gekoomen is. Vóór men de *Muziekteekenen*, by wyze van enkelde of geſtaartte Ruiten, uitvondt, bediende men zig van Stippen, vierkante Blokjes of Letteren, die men, toen egter, reeds *Noten* (*b*) noemde, en welken, tot aan het

„ Sache jouer du Tambour et des Cimballes, et faire re-„ tentir la ſymphonie! Sache *jetter et retenir de peti-„ tes Pommes avec des Couteaux* imiter le chant des „ Oiſeaux! &c."

(*a*) Pöeſ. du Roi de Nav., *Tom.* I, *pag.* 245—255.

(*b*) De Franſche Zangers der dertiende eeuwe gaven; en wel, zo ik denke, naar die *Stippen* enz; zelfs aan hunne *Liede-*

het einde van de dertiende eeuw, onder den Sleutel C, *sol*, *ut*, meest op vier, daar na op vyf, evenredig van den anderen staande, Lynen geschreeven wierden. (*a*) Ik bezitte zodanige geschreeven Muziek, van hoogen ouderdom, in welke men even weinig het merk van eenige *maat* vindt, als van *comma's* of *puncten* by de toenmaalige Schryvers. Het niet afteekenen van de maat was, oudtyds, by veele Volkeren, en is nog, zo ik meene, by de Arabieren en de Chineezen, gemeen.

Terwyl het Gezelschap VOLKHART vriendlyk dankte voor het medegedeelde, waren zy, al zagtkens, uit de lange Laan, tot voor de Trappen van het *Salonnetjen* genaderd, daar hy den meesten tyd van den zomer, denkende, leezende of schryvende, plagt door te brengen, en het welk zy nu intraden. Het was een niet groot, maar welgeleegen, Vertrek, wit van zoldering en muuren, die, met eene schets (*b*) van het *zeskant Kamertjen* van PIETER CORNELISZ. HOOFT, en eenige goede Prenten van Nederlandsche Meesters, behangen waren. Aan de slinke zyde, sloeg men het oog op een' Vyver en *Parterre:* ter regter hand, zag men, deels over grazige Landeryen, deels over den Bezuidenhoutschen Straatweg, die, door afwisseling van Voetgangers en Rytuigen, van

en

deren den naam van *Nôtes*. LE GRAND, Fabl. et Cont., *Tom.* II, *p.* 317, in 12°.

(*a*) Poësf. du Roi de Roi de Navarre, *Tom.* II, *pag.* 243, 247, et *Tom.* II, *p.* 305—317. VELLY, Hist. de Fr., *Tom.* II, *p.* 324, 325.

(*b*) Zie BRAND, Leven van P. C. HOOFT, *bl.* 13.

en naar den Haage, het uitzigt verleevendigde, zonder eenige ſtoornis toe te brengen aan den rust van eene aangenaame en leerzaame ſtilte. Aan deezen kant ſtondt een Tafel met Boeken, onder welken de Chronyk van MELIS STOKE, naar de uitgaave van ALKEMADE, lag opgeſlaagen. En naauwlyks vielen de, daar in voorkoomende, Afbeeldingen der Hollandſche Graaven onder het oog van ALEIDE, of zy riep, blygeeſtig, uit: „ Hoewel koomen deeze Prenten, hoe wel de egte gedaanten en kleedyen onzer Graaven, hier te pasſe! na dat wy juist, zo even, eenige deelen van het huishoudelyk leeven onzer vroege Landsgenooten hebben beſchouwd. — Na dat REINOUT hier op gezegd hadt, hoe hy niet zeker wist, of die gedaanten en die kleedingen wel zo egt waren, en hoe hem heugde, ergens het tegendeel geleezen te hebben, nam VOLKHART, ten verzoeke van beiden, de zaak op, en 't geſprek liep, hoofdzaaklyk, in deezer voege.

VOLKHART. De Haarlemſche Schilderyen; die, op de Zaale van het Raadhuis aldaar, nog heden; zo ik meene; gezien worden, en naar welken ALKEMADE deeze Plaaten het eerst deedt vervaardigen, gelyk zy, ſedert, ook door verſcheiden andere Schryvers, in hunne Werken geplaatst zyn, mag en moet men, mynes oordeels, als opmerkelyke overblyffels der Schilderkunst van vroegere tyden aanzien, maar niet in dien zin, als of zy de egte gedaante en kleeding onzer oudſte Graaven zouden bevatten, waar aan REINOUT, met reden twyfelt. De zaak is deeze.

Vol-

Volgens de opgaave van ALKEMADE, hadden de Moniken van het Karmeliter Klooster, te Haarlem, alle de Graaven van Holland, van DIRK I af tot Vrouwe MARIA toe, vóór het uitvinden van de olyverwe; 't geen hy, te regt, plaatst omtrend het jaar 1410; op den muur van hunne Kerk, met waterverwe doen schilderen, maar de vogt, afbryzeling van de kalk en het verdonkeren der laatstgemelde verwe hadt hen, sedert, genoodzaakt het muurwerk te beschieten en de Afbeeldsels met olyverwe te doen verschilderen, welken, eindelyk, op het Stadhuis waren overgebragt (daar men ze nog ziet) en, nu, door hem wierden uitgegeeven (*a*). Doch MICHAËL VOSMEER; die, in het jaar 1578, de Afbeeldsels onzer Graaven in koper liet brengen; verhaalde de zaak geheel anders. Volgens hem, waren de Muurschilderyen wel met Planken overdekt geworden, doch men hadt sedert, met versmaading derzelven, de Graaven, „ *als met eenen streek, naar* „ *des Schilders goedvinden*," op die Planken afgebeeld, tot dat dit beschot, ten tyde der Belegering, afgebrooken zynde, de ontbloote muuren de waare Gedaanten en Gewaaden der Vorsten „ *ten dee-* „ *le geschonden*", vertoonden, die WILLEM THIBAUT getrouwelyk hadt afgeteekend, in dier voege als hy (VOSMEER) ze nu uitgaf. — Men weet, dat BAARLAND, LE PETIT, GOUTHOEVEN, SCRIVERIUS en de verdere Schryvers, tot aan ALKEMADE toe, deeze Teekeningen; die THIBAUT ook, ten jaare 1588, op

(*a*) ALKEM. Voorber. voor STOKE, *bl.* 6—11.

op de Glazen van Stads Doelen, te Leiden, afſchilderde; (*a*) in hunne Werken gevolgd zyn: terwyl SMITS, LANGENDYK en anderen; die na ALKEMADE ſchreeven; de, by deezen laatſten voorkoomende, Portraiten boven de eerstgemelde verkooren hebben. — Ik zal niet beſlisſen, wie van beiden, VOSMEER of ALKEMADE, hier het aanneemlykſte verhaal doet. Het verſchillend gevoelen van geen' deezer twee; mag ik de waarheid zeggen; kan my, tot nog toe, beweegen, om of de Haarlemſche Paneel-ſchilderyen, by ALKEMADE, of de zogezegde Muurſtukken, by VOSMEER of THIBAUT, voor zo oud te houden, als elk hunner de zyne wil doen voorkoomen. — Zie hier eenige myner redenen.

Voor eerst: meldt men eenpaarig, (*b*) dat het bovengemelde Klooster, eerst ten jaare 1249, wierdt gebouwd, en dus veel meêr dan drie honderd jaaren na de aanſtellinge van onzen Graave DIRK I. Ik kan kwaalyk denken, dat de Haarlemſche Moniken, door alle die eeuwen van onweetenheid heen, volledige kennis zouden gehad en gehouden hebben van de waare en lyflyke geſtalten en gewaaden onzer vroegſte Graaven. *Ten tweede:* ſchynt het my niet vermoedelyk, dat de, met waterverwe, op den muur geſchilderde Beeldtenisſen, in ons vogtig Land, eene genoegzaam zigtbaare geſtalte zouden heb-

(*a*) MIERIS en V. ALPHEN, Beſchryv. van Leid. II D., *bl.* 408.

(*b*) SCREVELIUS in Harlemo, *pag.* 4. VAN OOSTEN DE BRUYN, Beſchryv. van Haarlem, I D., *bl.* 81-82.

hebben gehouden, van omtrend den tyd der bovengemelde ſtigtinge af, tot dien der uitvindinge van de olyverwe toe: op welk laatſte punt, (om dit in 't voorbygaan te zeggen) ALKEMADE, ſchoon die uitvindinge op het jaar 1410 plaatſende, zig niet naauwkeurig uitdrukt, wanneer hy de beeltenis van Vrouwe MARIA onder de Muurportraiten telt (*a*), daar zy; als bekend is; eerst ten jaare 1457 gebooren wierdt. *Ten derde:* bevreemd het my, dat zo oude Muurſchilderyen, nog in den jaare 1573 en kort daar na, wel ten deele geſchonden, maar egter zo duidlyk te onderkennen zouden geweest zyn, dat THIBAUT dezelve, getrouwelyk, hadt konnen naar ſchilderen, ondanks zy, op dien tyd, denklyk veel langer dan eene eeuwe, agter paneelen verſchoolen en aan verſtikkinge en verrottinge blootgeſteld waren geweest. (*b*) *Ten vierde:* verhaalt wel de Haarlemſche Historieſchryver SCREVELIUS, dat het Klooster der Karmeliten, in zynen tyd, was afgebrooken en dat men, uit het zelve, een Ta-

fe-

(*a*) Voorred. op STOKE, *bl.* 7.

(*b*) Volgens verhaal van THIBAUT, zou dees de Muurbeeltenisſen ſlegts gevonden hebben „ tot Vrouw JAKOBA toe." Zie GOUDHOEV., *Holl. Chron.*, *bl.* 264. Men weet, dat JAKOBA 's Regeering begon in den jaare 1417, en dat zy in 1436 ſtierf. Zo dan dit zeggen van THIBAUT waar is geweest, zou men mogen denken, dat, niet lange na dien tyd en onder de nieuwe Bourgondiſche Regeering, de muuren zyn bedekt geworden. Dit komt zeer na aan den tyd van de uitvinding der Olyverwe.

fereel (*Tabula*), op het welke de Hollandfche Graaven, van DIRK I af tot den Aartshertoge MAXIMILIAAN toe, waren afgebeeld, op het Stadhuis gebragt en daar aan den wand geplaatst hadt: maar van de oude Muurfchilderyen rept hy geen een eenig woord. (*a*). *Ten vyfde:* kan men, thans, uit vergelykinge der Schriften en verdere Overblyfzelen van nabuurige Volkeren, opmaaken, dat de Europe-ers, in de eerfte Graaflyke tyden, behalven in eenige byzonderheden, zeer veel in kleedinge overeenftemden, daar, ondertusfchen, de oudfte Graaflyke, zo by VOSMEER als ALKEMADE, geheel van dezelven fchynen af te wyken, zelfs nog in de dertiende en veertiende eeuwen. *Ten zesden:* fchynen my beiden deeze verzaamelingen van Portraiten van den Europeefchen Teekentrant der veertiende, vyftiende en vroegere eeuwen te verfchillen. *Ten zevende:* (en, hier in, zo als ook nopens de laatst gemaakte aanmerkinge, ftemde die uitmuntend Kunstkenner, de Heer KORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, volkoomen met my overeen) fchynen allen of meest alle de Afbeeldfelen van ALKEMADE van ééne hand, en van eenen Maaker, die, niet lange vóór het einde der vyftiende eeuwe, leevende, de gedaante en kleedinge der Vorften van zynen en kort vóór zynen tyd kennende, en iets van de vroegere gezien of geleezen hebbende, de nieuwfte vry wel, de oudere niet dan vry maatig of geheel verkeerd, en, meest al, naar leidinge zyner invallen, op paneel heeft

(*a*) SCREVEL. in Harlemo, *pag.* 4, 14 en 15.

heeft gebragt, zonder zelfs op 't onderſcheid der tyden behoorlyk te letten. Zo als, b. v., de kleeding van GEERTRUID van Saxe en die van MARIA van Bourgondie; ſchoon vierde half honderd jaaren na de andere geleefd hebbende; meest al, behalven het bovenlyf, naar elkander' geteekend ſchynen, en de Tabbaard van AERNOUT; GEERTRUIDS Zoontjen; met dien van WILLEM V, ja zelfs die van MAXIMILIAAN met dien van DIRK I, vry wel overeenſtemt. Zaaken die, gedeeltelyk, ook op de afbeeldſels van THIBAUT konnen toegepast worden. Immers, zo men al geloof zou moeten hegten aan zyne ontdekking der Muurſchilderyen, ſchynt hy, evenwel, de, hier en daar overgebleevene, flaauwe en geſchondene trekken van de oudſte derzelven naar eigen ſmaak te hebben aangevuld en geheel te zyn afgeweeken van de waarheid der vroegſte Lands-*costume*, voor zo verre ik, ten minſten, iets van dezelve, in de oudſte en egſte Stukken, tot nog toe, heb konnen ontdekken. Ten aanzien der Afbeeldſels van en na JAKOBA's tyd, kan en zal hy de zodanige gevolgd hebben, welken 'er, in den zynen, nog vry veel van zullen overig geweest zyn: en, omtrend dit laatſte tydpunt, verdienen daarom zo zyne als de Haarlemſche Portraiten by ALKEMADE (al verſchillen zy onder een, zo als de *modes* van dien tyd, meêr dan voorheen, verſchilden) het meeſte geloof. (*a*)

ALEI-

(*a*) Zie myne Verhandel. over de *Bellen aan de Klederen*, in de Werken van de Maatſch. der Nederl. Letterk. IV D., *bl.* 11.

ALEIDE. Wy zyn dan wel ongêlukkig met de Afbeeldſelen onzer oudſte Landsheeren en Vrouwen?

VOLKHART. Wy zyn het weder niet alleen. Die geene, welken, in de Brabandſche, Vlaamſche (*a*), Kleefſche en ſoortgelyke Chronyken voorkoomen, moet men zeker niet beter, indien zo goed, agten, om, van de Frieſche; die men by WINSEMIUS vindt en beter voor Spotprenten in een' Almanach zouden voegen; en anderen te zwygen. 't Is zelfs vreemd en, zo ik geloove, voorheen niet opgemerkt, welk eene drift men, byzonderlyk in het laatſte der zestiende eeuw, ſchynt gehad te hebben, om afbeeldſelen der oudſte Vorſten van Europa, niet naar egte Stukken, maar naar harſenſchimmen, in 't licht te geeven. In deezer voege gaf men, ten jaare 1588, de gedaanten en kleedingen der Franſche Koningen, van PHARAMOND tot KAREL IX. (*b*) Zo liet ook de anderſints beroemde LAZIUS, uit deeze en geene Dragten der veertiende en vyftiende eeuwe, de Afbeeldingen der oude Germaaniſche Volkeren in het koper brengen, en deeze heeft men, ſedert, in onze, zo gezegde, *Hoogduitſche Oudheden*, of Overzetting van het Boekjen van TACITUS over de *Zeden der Duitſchers*, overgenoomen, op welken en

(*a*) Zo wordt LAMBERT, gezegd *met den baerd*, Hertog van Braband; die in de elfde eeuw leefde; in eene Spaanſche Kleedinge van vyfhonderd jaaren laater afgebeeld. Vid. HARÆI Annal. Brab. *Tom.* I, *pag*.

(*b*) Chron. breve de Fatti illuſtri de Re de Francia, con le loro *Effigie dal Naturali*, in Venetia 1588.

en ſoortgelyke Prentverbeeldingen Gy U, dierhalven, geenzints vertrouwen moet. De twee ſchoone Plaaten zelfs van JAKOBA *van Beiere* en FRANK van *Borſele*; die, over eenige jaaren, te Haarlem zyn uitgekomen; moet gy ten aanzien der kunst hoog agten, maar U herinneren, dat zy geſchilderd en „*op zyn oud* „ *vreemdſche zeer aartig toegemaakt*" wierden, door JAN MOSTERT, die in de zeventiende eeuw leefde.

REINOUT. En is 'er dan geen middel mêer overig, om iets van de *waare* Gedaante en Kleedingen onzer vroegſte Landsgenooten, geduurende de Graaflyke regeering, beter te leeren kennen?

VOLKHART. 't Is waarſchynlyk, dat de vroegſte Graaven zelve; als door de Frankiſche Koningen of Duitſche Keizers aangeſteld en onder deezer gebied leevende; veel al, den Dragt van dat Ryk zullen gevolgd hebben, en dat dit ook 't geval zal geweest zyn der overige, toenmaalige, Landſaaten.

REINOUT en ALEIDE. En hoe was die *Frankiſche* en *Duitſche* Dragt?

VOLKHART. Ik gevoele, my zelven het beantwoorden deezer moeilyke vraage op den hals gehaald te hebben. De kundigſte Lieden erkennen, dat 'er nog zeer veele duiſterheid is in deeze ſtof. (*a*) De oudſte Stukken zelve, de Beelden, de Teekeningen, de Zegels, de Schryvers, verſchillen, nu en dan, onder den anderen, en 'er behoort zeer veel oplettenheid, om hier de beste keuze te doen. Om u egter niet

(*a*) Conf. SMINCKE et BESSELIUS ad EGINH. de vita C. M., *Cap.* 22 et 23, *pag.* 206 et 210.

niet voor 't hoofd te ſtooten, zal ik het waagen, u een ſchetsjen te geeven van myn gevoelen.

De Frankiſche Vorſten en Vorſtinnen droegen het *Hoofdhair* flodderende over de ſchouders, ook hong hun het hair wel eens, in lange Vlegten, over den rug of langs de borst. De overigen hadden het kort en kringswyze op het hoofd afgeſchooren. De oudſte Frankiſche Vorſten droegen *lange Baarden.* 't Schynt nog niet uitgemaakt, of KAREL de Groote zodanig eene gedraagen hebbe, ſchoon het my voorkomt, dat Hy en zyne Opvolgers zig met eene *maatige* vergenoegden. (*a*) Voor 't overige, waren der Mannen kin en wangen gewoonlyk glad, doch de *Knevels* wierden met een Kam opgeſtreeken: welk laatſte ook by de *Saxers* plaats greep, ſchoon deeze het hair op het voorhoofd weg ſneeden en, van agteren, lang lieten afhangen, eêr zy onder Frankiſche heerſchappy geraakten. In de tiende eeuw, voerde OTTO I, de lange Baarden weder in, doch, in de twaalfde, liet zig FREDERIK I 't hair en den baard korten, 't geen rasch door de overigen wierdt nagevolgd, in zo verre, dat, eerlang, den Duitſchen Ridderen het draagen van Baarden verboden wierdt, zo zy niet ter Kruisvaart trokken. Want aan de Kruisvaarders, Geestelyken en allen, die eene gelofte gedaan hadden, bleef dit vry. (*b*)

Ten

(*a*) Conf. SMINCKE ad EGINH. de vita Car. M., *Cap.* 22, *pag.* 105 et 106, et DU CANGE Gloſſar., in *Armiger.*

(*b*) In Frankryk wierdt, in 't laatſte der elfde eeuw, het lang Hair, door de Synode van Rouën, verboden en, in de

Ten aanzien der *Kleedinge*, dekte men zig het Hoofd, 't zy met *Kappen;* die los, of aan de Kleederen gehegt, waren; 't zy met eene soort van ronde *Mutsen* of *Hoeden* van veelerleie vorme en stoffe. Men vindt zelfs van *Stroohoeden*, onder de Soldaaten van Keizer OTTO gewaagd (*a*), en de benaaming van *Hoed* was, in 't algemeen, reeds by de Frank-Theutschen, Angelsaxen, Zweden en andere Noordsche Volkeren bekend. (*b*) Nog hadt men een *Hoofddekzel*, byzonderlyk voor Vrouwen, 't geen, reeds in de zesde eeuwe, onder den naam van *Cofia*, *Chusia* enz., (*c*) voorkomt, en met ons *Kuif* of *Huif* overeenstemde. Het *Opperkleed* der Franken was een groote vierkante, meest grys- of hemelblauw-verwige, *Mantel*, (*Sagum*), zo gemaakt, dat hy 't ligchaam, van de schouders tot aan de voeten, voor en agter dekte, maar, op zyde, slegts even tot de knien reikte.

Toen

de XII, kortte LODEWYK VII niet alleenlyk zyn hair, maar liet zig den baard scheeren. *Voyez* S. FOIX, Essais sur Paris, *Tom.* II, *pag.* 155.

(*a*) Apud LEIBNIT. Script: Brunsvic., *Tom.* I, *pag.* 708. WACHT. et Glossar. in *Scaubhut.*

(*b*) Conf. SCHILT. Glossar. Teuton, in *Huet.* WACHTERI Glossar. in *Hut.* IHRE Glossar. Sueogoth in *Hat.* Dit woord agt men, doorgaans, te koomen van *Hoeden*, *beschermen*, *dekken*. Het laat zig zeer wel hooren. Doch men zeide ook, oudtyds, *hood*, voor *hoofd*; Misschien, van hier ons *Hoed*, als het *hoofd* dekkende. Zo stamt ook *Kap* van *Kop*.

(*c*) WACHT. Glossar. in voce *Kipfe.*

Toen de Franken in Gallie oorloogden, zagen zy dien Landaard met zeer korte geſchilderde Manteltjens verſierd: 't geen zy wel haast naabootſten. KAREL de Groote; ſchoon hem de dragt, als onnuttig, mishaagde; liet dien, eene pooze, in zwang: maar, toen hy bemerkte, dat de Friezen; reeds in en voor dien tyd aanzienlyke Laakenweevers en Koopluiden; die korte Manteltjens, voor denzelfden prys als de groote, wisten aan den man te helpen, verboodt hy dezelve en gelastte hun, geene andere, dan die groote en breede Mantels, en wel voor den gewoonen prys, te verkoopen.

Onder den Mantel droeg men een' *Rok*, (*Tunica*) welke naam en (*a*) kleeding by Geestelyken en Waereldlyken, reeds in de agtſte en negende eeuwe, voorkomt. Men hadt ze, ſomtyds, van purper. Die van KAREL den Grooten was onderſcheiden door een' zyden rand: ook hadt hy 'er een' van hemelschblauw met goude bloemen, ſluitende om den arm, tot aan de handen, en reikende niet wel tot aan de knien. Men droeg, des winters, een ſoort van *Borstrokken*, uit vellen van wilde Dieren gemaakt, 't geen men, des ſomers, door linnen ſchynt vervangen te hebben. Het *Hembd* en de *Broek* was ook van de laatsgemelde ſtof, zo niet van leder, en de Aanzienlyken gordeden over de heupen een' fraaien Draagband, waaraan het *Zwaard* hong, welkers *Schede* van buiten met kruisjes verſierd was, ter aanwyzing, hoe men

(*a*) Vid. Addit. LUDOV. Pii, apud BALUZ., in Capitul. Reg. Franc., *Tom.* I, *pag.* 582, en *Tom.* II, *pag.* 741. Nec non WACHTERI Gloſſar., in voco *Rock*.

men het Kruis tegens de Heidenen wenschte te verdeedigen. — In de regte hand, droeg men een' *Staf*, uit zeker ſoort van Appelhout. Hy meest gelyke knoeſten hebben en was, ſomtyds, met goud of zilver beſlaagen. De *Beenen* waren gedekt met een ſoort van *Kousſen*; toen reeds *Hooſen* genoemd; over welken en de Broek, men, te paard rydende, zekere *Overtrekſels* deedt, die, onder den naam van *Tubruci*, *Tubroci* of *Tubracæ*, (*a*) vermeld worden. De Hooſen op zig zelven wierden met windſels omgeeven. De *Schoenen* waren, even als de overige Kleederen, naar maate van hun die ze droegen, meêr of min kostbaar, ſomtyds zelfs met edele geſteenten verſierd of, aan de punten; want meest waren zy wat puntig; verguld. Men bondtze, kruisgewyze, vast, met zeer lange *Riemen*.

REINOUT. Gy leert ons de kleedinge, van top tot teen.

VOLKHART. zeerk ort egter: maar hier zal ikhet, thans, by laaten. — Helpt my onthouden, U, tot nader begrip, eenigen Prentverbeeldingen; die naar de oudſte en beste ſtukken, door de beroemde BALUZIUS (*b*), MABIL-

(*a*) Vid. CANGII Glosſar., in voce *Tubrucus*. WACHTER., in voce *Tuch*, agt het uit *Tuch*, d. i. *Dekſel*, en *Broek*, 't zaamgeſteld, in welk geval het een *Dek*- of *Overbroek* zou beteekenen. Ik zou liever denken, dat *Tubrucus* 't zelfde was als *Tubruch*, *Toebroek*, ſtammende uit *toe* of *tot* en *Broek*: zo als wy nog zeggen *Toenaam*, eigenlyk een' *Naam tot een Naam*. *Toebroek* zal, ook in dien zin, een *Overbroek* beteekenen.

(*b*) Ad Capitul. Reg. Francor., *Tom.* II, *pag.* 1275—179. et CANGII Glosſar. in voce *Armiger*.

BILLON, SPON (*a*), MONTFAUCON (*b*), SCHOEPHLIN (*c*), en anderen, zyn uitgegeeven; als wy 't Huis zyn, eens te doorzien. Doch, ook hier, behoort omzigtigheid en kennis. — Gelyktydige of andere oude Schryvers, die bewys van kennis en waarheidliefde gegeeven hebben, gelden, by my, altyd, boven de geestige invallen van Beeldhouwers, Schilders en Teekenaars.

ALEIDE. Maak 'er ſtaat op, dat wy u om 't gezigt dier leerzaame Prenten plaagen zullen. — En.... men was in de Frankiſche tyden, *hier te Lande*, in diervoege gekleed?

VOLKHART. Ik meene, my onze Landſaaten onder geen nader denkbeeld te konnen vertegenwoordigen en geloove, dat het onderſcheid der Kleederen, tusſchen meerderen en minderen, veel al, ſlegts in de meêr of mindere kostbaarheid der ſtoffe, beſtondt. 't Is waar, onze oudſte Graaven waren, myn's oordeels, *Saxers*, en deezer Kleeding verſchilden, ſomtyds, van de *Franken*. Wy hebben dit, ten aanzien der Saxiſche *Hairdragt* reeds opgemerkt, ook ſchynen zy, b.

(*a*) Miscell. erudit. Antiquit., Sect VIII, *pag.* 284.

(*b*) Monum. de la Monarch. Franc,, *Tom.* I, *pl.* 3—31.

(*c*) Alſat. illuſtr., *Tom.* I, *pag.* Zie ook HACHENBERG, in German. med., Diſsert. XI, de *Re Vestiar. Vett. German.*, § 4—36. EGINH. de Vita C. M. Edit. SMINKII, *Cap.* 23, alwaar men de meeſte bewyzen voor het bovengemelde zal aantreffen, die ik, daarom, kortheidshalve, alhier overſlaa.

b. v., *ruime linnen* Klederen te hebben gedraagen (*a*); en een ander ſoort van *Mantels*. (*b*). Maar, daar men, reeds vóór my, heeft aangemerkt, hoe die Natie, ſedert zy onder 't Frankisch gebied kwam, ook, allengkens, de kleedy hunner Overwinnaaren overnam: daar de Keizeren uit het *Saxiſche* Huis, die den naam van OTTO en van HENRIK gevoerd hebben; tot HENRIK IV, die ten jaare 1106 overleedt, ingeſlooten; op last hunner Ryks-Opvolgeren HENRIK V en FREDERIK I, in de twaalfde eeuwe, binnen de Hoofdkerk der ſtad Trier, in *Frankisch* Gewaad zyn afgebeeld, en daar, eindelyk, een *Saxiseh* Schryver zelve, reeds op de tiende eeuw, dat Gewaad het *Vaderlandſche* noemt, (*c*) zie ik geene de minſte reden, waarom dien dragt ook niet by *onze* Vorſten te mogen vermoeden.

REINOUT. Ik zou met U inſtemmen. Maar.... Heb ik niet, ergens, in een goed Boek, geleezen, dat de ſteenen *Roeland*, die, voorheen, te Amſterdam, op de Kolk, plagt te ſtaan, op zyn Frankisch gekleed was? Gy ſpreekt van hem niet.

VOLKHART. Ik heb zodaanige kleedinge by de Franken nooit gevonden, en agt ze van veel laateren tyd.

ALEIDE. Bleef die Frankiſche dragt lange in zwang?

VOLK-

(*a*) Ten minſten de Angelſaxers hadden die. Vid. PAUL. DIACON., *Lib.* V, de Gestis Longobard., *Cap.* 23.

(*b*) WITEKINDI. Annal., *Lib.* I. apud MEIBOOM: *T.* I, *p.* 632.

(*c*) Vid. HACHENBERG, Germ. Med., *pag.* 396 et 397.

VOLKHART. Ik denke, dat, ſchoon de *modes*, in die oude tyden, op verre na zo meenigvuldig niet waren, als nu, er egter, al gaande weg, wat by en afgedaan zal zyn, en dat byzonderlyk de Kruistogten, in de twaalfde eeuwe en laater, hier aan zeer veel zullen hebben toegebragt. D was het tydpunt, waar op de Europeeſche Volkeren, met elkanderen in verre Landen daaglyks omgaande, ook in Zeeden en Klederdragt den anderen meerder naderden: eene zaak, die, in het naarſpeuren van den onzen, van veel nut kan zyn. Doch wy bevinden ons hier, voor 't overige, zekerlyk ongelukkiger dan ſommige andere Volkeren, met naame de Duitſchers, de Engelſchen en de Franſchen. Behalven dat, in ons kleine Land, alles meêr tèn prooie van vuur, water, zwaard en wat dies meêr is, zal geraakt zyn, heeft niemand onzer Landſaaten, op 't voetſpoor der gemelde Volkeren, eene Verzameling der nog overige Gedenkſtukken van deeze tyden in het licht gebragt. Welke duiſterheid dit by ons overlaate, behoeve ik U niet afteſchetſen.

REINOUT. Is 'er egter geen middel, om hier aan eenigzints te gemoed te koomen?

VOLKHART. Men zou, hier toe, behalven onze oudſte Schryvers (doch die my toeſchynen, 'er niet veel van zeggen), de Zegels, de *Miniatuuren* van zeldzaame Handſchriften en de uitgehouwen of geſchilderde Beeltenisſen, voor zo verre zy, by ons of by onze Nabuuren, (welker kleeding ik U, zo even, zeide, dat, ſints de kruistogten, dikwerf met de onze oveerenſtemde) nog overig of,

door

door getrouwe handen, afgeteekend zyn, moeten nazien. Ik heb 'er eens een proef van genoomen en, om eenig geschaakeld begrip te krygen van de Kleeding der *twaalfde* tot aan de *zestiende* eeuwe, hier te Lande, negentien der; zo ik meene; egste beeltenissen doen *copiëeren*, in dier voege, dat ik; wyl 't my alleenlyk om den Klederdragt te doen was; denzelven zorgvuldig heb doen gade slaan, maar my, voor het overige, veroorloofd, het styve en wanstaltige van het oorspronglyke; dat slegts de hand van den middeleeuwschen Teekenaar, Schilder, Graveerder of Beeldhouwer kenschetste; te laaten vaaren, en dus eene losser en natuurlyker houdinge aan de ligchaamen te geeven, die ook de kleeding beter moest doen vallen.

REINOUT. Wy zullen dit op de Lyst der Prenten stellen, tegen uwe te Huis-komst van Zuiderbosch.

VOLKHART. Gy behoeft zo lang niet te wagten. Ik heb ze hier.

ALEIDE. Zyn zy dat! O! Zy zyn vry lief! Mag ik U bidden, verklaar ze ons eenigsints!

VOLKHART. Ik dagt het wel. Maar, dan moet REINOUT van geen *ruit Hora* weder spreeken (*a*), en gy moet 'er een half uur langer aanknoopen, myner Vrienden! Als ik het in eenige orde doen zal, dien ik de eeuwen wel te volgen. 'Er zyn *twee* Beeldjes van de XII, *vier* van de XIII, *agt* van de XIV, en *vyf* van de XV eeuw.

Wat die der XII eeuwe betreffe. Het *Borstbeeld* van

(*a*) Zie hier, *bl.* 3.

van deezen, ligt gebaarden, Man, is dat van KAREL IX, Graave van Vlaanderen, die, in het jaar 1127, vermoord wierdt. Hy draagt een', van vooren opgeslagen, van agteren met flippen eindigenden, *Muts*, wiens boventip afloopt in een soort van staart van dezelfde stoffe, die, tessens, dient, om sluitinge op het hoofd te maaken. Zyn *Rok* is eenvoudig, eng en, tot den hals, met groote knoopen toe geknoopt. Over de borst loopt een Snoer, mooglyk van Paerlen. Ik ben niet vreemd, dat men, over zulken Rok, by plegtige gelegenheden of als men uitging, een' *Mantel* deedt, die tot aan of over de kuiten liep. Men ziet dit reeds op een zegel van ARNOUT den Grooten, mede Graave van Vlaanderen, 't geen aan een Charter van het jaar 941 gevonden is (*a*). Het maaksel van den Muts met banden; om dit nog met een woord, te zeggen; heugt my niet, elders gevonden te hebben. Zonder de Banden egter, heeft de Helm, die men, somtyds, op de Zegels van KAREL ziet (*b*), 'er wel iets van, doch veel meêr het Hoofdeksel van zeker steenen Hoofd, 't geen men, in Engeland, by het opdelven der grondvesten van een Paleis; door Koning ALFRED, in de negende eeuw, bewoond; ontdekte. (*c*) Dat, wyders, hier te Lande, reeds in de elfde eeuw, een soort van Mutsen, die veel van onze *Stalmutsen* hadden, in zwang waren, blykt uit een Zegel van on-

(*a*) VREDII Sigill. Comit. Flandr., *pag.* 2.
(*b*) VRED: *l. c.*, *pag.* 10.
(*c*) SPELMAN, in vita ALFRED, M. *Tab.* I.

KLEEDERDRAGTEN DER XIIE. EN XIIIE. EEUWEN.

onzen Graave DIRK V. (*a*) Het draagen van *Mutſen* is, in het algemeen, zeer oud. (*b*)

REINOUT. Is KARELS Afbeeldzel nog oorſpronglyk in weezen.

VOLKHART. Ik weete het niet. Het oorſpronglyke 't geen men agtte, naar het leeven gedaan te zyn, berustte, wel êer, in het kabinet van den vermaarden Preſident RICHARDOT. MONFAUCON deedt het ſedert, maar in grootere gedaante dan dit, in plaat brengen. (*c*)

ALEIDE. Die vrouw is gansch niet onbevallig! *Fig.* 2.

VOLKHART. De waarheid der kleedinge, heeft zy van een naauwkeurig Zegel des jaars 1190, (*d*) doch haare bevalligheid van mynen Teekenaar, ontleend, die de koude, dorre, ſtyve en, in alles, de eeuw der maakinge juistelyk aanwyzende beeldtenis van uwe Naamgenoote ALEIDE, Gemaalinne van DIRK VII, Graave van Holland (want naar deeze is dit Figuurtjen getrokken), mêer vuur, mêer vleesch, mêer buigzaamheid in leden en gewaad, bygezet en, als ware het, van een houten pop, een mensch

(*a*) KLUIT, Hiſt. crit. Holl., *Tom.* II, *P.* II, *pag.* 1098, *Tab.* I.

(*b*) Men zou 'er, zelfs by de Daciers, Armeniers en andere oude Volkeren, voorbeelden van konnen geeven. Zie de penningen by OUDAAN, R. M., *Tab.* II en 22, *bl.* 8 en 114.

(*c*) Monum. de la Monarch Fr., *Tom* I, *pl.* 66.

(*d*) Apud KLUIT, Hiſtor. Crit. Holl., *Tom.* II, *P.* II, *Tab.* 5, *pag.* 22.

mensch gevormd heeft, zonder egter het wezenlyke der kleeding uit het oog te verliezen, schoon hy, voor het overige, het bloempjen, 't geen zy in de regte, en den Sparwer, dien zy in de slinke, hand hieldt, op myn verzoek heeft weggelaaten, om het beeltjen algemeener te maaken. Het *Hulsel* is moeilyk te raaden, en; dit moet ik waarschouwen; het *Hair*, langs de wangen, staat niet, zo duidlyk als hier, op het Zegel, en zou, aldaar, voor eenige laken of zyden stoffe, die met het Hoofddeksel en den Mantel verbonden is, konnen worden aangezien. Of dit *Hoofddeksel*; zo als ik liefst denke; een geribt *Mutsjen*, dan wel een *Hairband*, die, over de, in scheeltjens verdeelde, hairen om het hoofd liep; geweest zy, durve ik niet vast bepaalen. Haar *Hals*, ziet ge, is versierd met een koord, waar van een Paerl afhangt. Onder haaren langen, met bont gevôerden, *Mantel*, draagt zy een, tot op de handen en, wyders, door een' *Gordel*, om den middel sluitend Kleed, dat, van onderen open, een *gecampaanden Rok* doet zien. Het stof op de borst is gebloemd: even boven de handen zyn twee *Slippen* gehegt, die vry laag neder hangen. — Men vindt soortgelyke slippen op een fraai Zegel van AGNES, Graavinne van *Dreux*, (*a*) behoorende tot een Charter des jaars 1158, van het welk ik, om duidlyker te zyn, ook in deeze Teekening heb gebruikt gemaakt.

REI-

(*a*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, dans la *Table Generale*, *Pl.* LXVII.

REINOUD. De Beeldjes op den tweeden Lyn, zullen, mooglyk, van de *dertiende* eeuw zyn? Zy verſchillen merkelyk in Gewaad.

VOLKHART. Niet egter; gelyk gy ligtelyk bemerkt; om dat de Kleedingen juist met het begin der eeuwen veranderden: zullende zeker die der twaalfde nog wel eens in de dertiende en, misſchien, laater, zyn gedraagen. Doch ter zaake!

Wat dit Mansbeeldjen betreffe: het *Hoofd* met ronde hairen; de gewoone dragt (*a*) der voorgaande en eenige volgende eeuwen; is ontbloot. Men droeg anderſints; als ik u zeide; (*b*) *Hoeden* of *Mutſen*. Onze Graaf WILLEM de I.; die in 1222 ſtierf; wordt, in een gelyktydig Latynsch geſchrift, verhaald, het aanzigt, by zekere gelegenheid, met eenen *Pileus* te hebben bedekt, De *Pileus* hadt, by de Romeinen, de gedaante van een half Ei, en van dat maakſel, of eerder van een' halven meloen, vindt men ook Hoofddekſels van Frankiſche Koningen. Doch dat van WILLEM I ſchynt een *Hoed* of *Muts*, met een overhangenden rand, geweest te zyn: maar ik vinde het niet nader beſchreeven. Men droeg, hier, *Fig. 3.*

(*a*) Vergel. myne *Schets van het Praalgraf van Heer* NICOL. VAN PUTTEN, in de Werken der Maatſchappye van Nederl. Letterk., IV D., *bl.* 67 en 68. VILLARET Hiſt. de Fr., *Tom.* VII, *pag.* 68, en BURMAN, over de Nederd. Taal, II D., *bl.* 317, oordeelen te ſtellig, dat 'er, thans, nog geene *Hoeden* in zwang waren.

(*b*) MONTFAUC. Monum. de la Mon. Franç., *Tom.* I, *Pl.*

hier, ook wel eens een ſoort van *Kalotjes*, van ſteevige ſtoffe, die, in 't midden, een' tip of knop hadden, (*a*) zo tot ſieraad; denke ik; als om ze des te gemaklyker te konnen afneemen. Doch de voornaamſte Hoofddragt beſtondt in eene ſoort van *Bonnetten*, die, boven op, met een wrong omwoeld waren, welke, als een Sluier, agter of bezyden afhing. Deeze waren de bekende *Kaproenen*, welken, nu ten tyde, reeds hun burgerregt in onze taal (*b*) gekreegen hadden en, evenals het Franſche *Chaperon*, afſtamden van *Kap*; zynde, oorſpronglyk, een Hoofddekſel, dat, ouwlinks, gehegt was aan het boveneïnde eener, van het hoofd tot de voeten reikende en geſlootene, Kleedinge, die byzonderlyk, in Duitschland in gebruik was, (*c*) en welke ganſche kleedinge, naar dit bovenſte deel, wel haast den naam van *Kap* kreeg, die, in het vervolg, ook aan andere Gewaaden gegeeven wierdt. — De Kaproen plagt, by Mannen en Vrouwen van allerleie rang, gedraagen te worden. (*d*) — Maar laaten wy weder onze Teekening beſchouwen!

Om

(*a*) MONTFAUC., Monum de la Monarch. Franç., *Tom.* ,*bl.* 69 - 74 STRUTT, Anglet. anç., *Tom* II, *pl.* 41, 48.

(*b*) HELU, Slag van Woerinc, MS. en VAN VELTHEM, Spieg. Hiſt. IV B., *bl* 282.

(*c*) Zie de oude Teekening by GOLDAST, ad Paræneſ. German., apud SCHILTER, in Theſaur. Antiquitat., *Tom.* II *p.* 7.

(*d*) Conf. CANGII Gloſſar in voce *Pileus.* WACHTER in *Kappe.* VILLAR. Hiſt. de Fr., *Tom.* VII, *pag.* 67—69 *Tom.* XI, *pag.* 191—193. MATTH. de Nobilit., *pag.* 1132.

Om den Hals van dit Mansbeeldjen loopt een Snoer, aan welken eenig edel ſieraad gehegt is. Zyn *Mantel;* van vooren toegemaakt met een *Haak* of, zogezegd, *Hecſel*, dat, dikwyls, zeer kostbaar was; reikt tot aan de knien. Men vindt ook langere Mantels, en zy waren, doorgaans, met *Bont* van mêer of mindere waardye gevoerd, en met goud of zilver bedekt. Goud of zilver mogt elk niet draagen, en dit verbod hadt ook plaats nopens de *Bonten.* (*a*) 't Zal van hier koomen, dat, door dit woord *bont* en door andere kostbaare ſtoffen, wel eens de *voornaamſte Luiden* aangeduid wierden. NICOLAES *de Clerc;* (*b*) van wien wy, voorheen, ſpraken; na gezegd te hebben

„ In oudē Jeesten, hebic geleſen,
„ Dat Gemeente dicke ſyn gereſen
„ Ende hem verhieuen ſoe ſere,
„ Dat ſi verdreuen hāen * Here

—— —— —— —— ——

„ Ende, ſom, willen ſi wreken algader,
„ Dat men mesdede hāen ouden Vader.

* d. d., *haren.*

doet 'er, onmidlyk, op volgen:

„ Den *Bonten* eñ den *Sindalen* †
„ Eñ gelouen ſi niet walen.

† Soort van *Taffetas.*

Wyders; draagt ons Beeldjen een vry ruim Kleed of *Rok*, zonder knoopen, tot over de kuiten afdaalende en, om het lyf, geſlooten, door een' langen, by de Ry-

(*a*) VAN DE WALL. Priv. van Dordr., *bl.* 19. LE GRAND, Fabl et Cont., *Tom.* III, *pag.* 117.

(*b*) Brab. Yeesten MS., *Cap.* 53, *bl.* 404, 405.

Ryken met goud, zilver of edele steenen versierden, *Riem* of *Gordel*, van welken een vry groote, in twee-en verdeelde, *Tasch* afhangt, want Zakken in de Kleederen hadt men zeldsaam. De *Schoenen* hebben geene *Gespen* of *Spangen*, gelyk men, toen, sprak. Egter droeg men 'er ook, om deezen tyd, zeer kleine. Veeltyds was de Schoen, op den wreeg, open of, aan de zyden, wat uitgesneeden en, voor aan, wat puntiger. (*a*) Ik heb verzuimd, dit den Teekenaar te doen waarneemen.

REINOUT. Mag men weeten, waar Gy deeze Afbeeldinge vondt?

VOLKHART. Ik heb deeze figuur; welke die van een aanzienlyk man is; in staande houding doen teekenen naar de liggende van HENRIK I, Hertoge van Braband, zo als hy, op zyne Tombe, te Leuve, afgebeeld en, wel êer, door my zelven, beschouwd is: zonder dat ik weete, of 'er, hedendaagsch, nog iets van die Tombe is overgebleeven, na dat; gelyk my verzekerd wordt; verre de meeste, zo niet alle, soortgelyke Gedenkstukken, in de, thans genoemde, Belgien, onder de woedende hand van deezen yslyken Oorlog zyn verpletterd. Dit moet ik, in 't voorbygaan, zeggen, dat HENRIKS beeldtenis, by BUTKENS, (*b*) kwaalyk, zonder baard vertoond wordt. — Voorts heb ik de Hertoglyke sieradien, als tot myn plan niets doende, 'er afgelaaten.

(*a*) MONTFAUCON, Monum. *Tom.* I, *pl.* 69, 70, 73, 81, 84, 89. STRUTT. Anglet. Anç., *Tom* II, *pl* 22.

(*b*) Trophées de Brab., *Tom.* I, *pag.* 201.

ten. — My heugt niet, dat, in de Gewesten, die onze geweezene Unie plagten uit te maaken, ſtukken van zo gryzen ouderdom, en den daaglykſchen of gewoonen Klederdragt der dertiende eeuwe vertoonende, overig zyn. Want, ſchoon men, nog heden, veele Zegelen der aanzienlyke Luiden van dien tyd vindt, worden zy op dezelven; indien men ſlegts Keizeren en Koningen uitzondert; (*a*) meest als Ridderen, in het harnasch, verbeeld, veel al met een' wapenrok 'er over, en de Jongelingen in een ſoort van Hembt of los Overtrekjen. Dat egter de kleedy, welke gy, hier, by een' Brabander ziet, ook in ons Land plaats greep, ſtaat by my zeker, zo om de naauwe overeenkomst der zeden van de oude Brabanders met de onze, als om dat deeze dragt, mynes oordeels, voor de toenmaalige algemeene, in Europa, mag worden aangezien. Indien gy ooit de Werken der Hoogduitſchers, Franſchen of Engelſchen; om ons maar tot deezen te bepaalen; doorloopt, zal U dit, zo ik meene, duidlyk blyken, en Gy zult, onder veele anderen, ALBERT den Hoogmoegen, Hertoge van Saxe, (*b*) TYCEMAN, Landgraave van Thuringe, (*c*) twee Graaven van Dreux, een' Heer van Roye; (*d*) die allen in de dertiende eeuwe'

(*a*) Ik weete niet, of deeze uitzonderinge by anderen is opgemerkt. Zie de Zegelen, voorkoomende by SANDFORT Geneal. Hiſt. of Engl., *Pl.* A, B, 54, 56, 911, 120-125.

(*b*) ECCARD Origin. Saxon., *pag.* 97.

(*c*) Apud MENCKEN. rerum GERMAN., *Tom.* II, *pag.* 950.

(*d*) MONTFAUC. Monum., *Tom.* I, *pl.* 68, 69, 84, 90.

we' bloeiden; in zodanige kleedinge ontmoeten. Ja 't is opmerklyk, dat men, onder de toenmaalige Regeeringe van Koning LODEWYK IX, gezegd den *Heiligen*, niets flegts de Franfchen Koningen van den eerften ftam, in dit Gewaad, afbeeldde, (*a*) maar dat ook, in een fchoon Handfchrift der Chronyk van MATTHÆUS *Parifienfis*, de Engelfche Koning OFFA en zyne Hovelingen; tydgenooten van KAREL den Grooten; in foortgelyke Kleedinge worden afgefchetst. (*b*) Niet; zo als gy ligtelyk merkt; om dat die dragt reeds zovroeg in gebruik was, maar om dat men, by gebrek van kunde, de gewoonte hadt, het voorledene, in de gedaante van het toenmaalige, voor oogen te ftellen.

ALEIDE. De naastftaande Vrouw heeft, buiten haar Kapfel, veel van het Mansgewaad!

Fig. 4. VOLKHART. Gy hebt gelyk, en dit duurde, in veelen opzigte, nog in de volgende eeuw. (*c*) Voor 't overige, is haar *Hoofd* met dit, denklyk *linnen*, Kapfel; dat men, misfchien, *Huve* noemde; het Ligchaam met een ruimen open Mantel, Hals
Fig. 4. en Borst met edel fieraad, gedekt. Haar *Kleed* fluit; als

(*a*) MONTFAUC. *l. c.*, *pl.* 10, 11, 12, 19, 29, 33, 34, 65.

(*b*) STRUTT. Anglet. Anç., *Tom.* I, *Pl.* 35, 36, 39, 40, 63, 65.

(*c*) v. VELTHEM Rym Chron., *bl.* 264.

„ Van haren Hoefde heeft fi gescort
„ Die *Stoefteledenen* ende hare *Huven*"

Huve en *Kuve* of *Kuif* is het zelfde, en „ van daar *Coffa* en *Coëffe*. *Hoofdekfel.* Zie ook WACHT. Glosfar. op *Haube*, en alhier, *bl.* 121.

als dat der voorgaande Vrouwe; om de Armen, doch zonder Slippen, en loopt naar beneden tot de voeten, vertoonende, verders, de ongedwongene houding van het ligchaam, door geene Keurs gekneld: die, nu en lang daar na, nog buiten gebruik was. Een lang geriemde *Gordel* houdt het Kleed vast, en zy heeft, aan de regte zyde, een' ſoortgelyken *Tàsch* hangen, als die van den Man, dien wy, ſtraks, zagen. Deeze Kleeding; ſomtyds zonder Gordel en, nu en dan, met veranderinge van Kapſel; (*a*) was, zo ik agte, by de aanzienlyke Vrouwen der dertiende eeuwe, zo hier te Lande als by de aangrenzende Volkeren, gemeenlyk in zwang. Ik zoude U hier van een groote Lyst konnen opgeeven: (*b*) maar, daar wy, hier, ryker van *Inlandſche* voorbeelden zyn, dan wy, zo ſtraks, ten aanzien der Mannen waren, zal ik, uit een ruimer aantal, ſlegts opnoemen JOHANNA, Graavinne van Vlaanderen: (*c*) MARIA, Gemaalinne van HENRIK I, Hertoge van Brabard: (*d*) MARGARETE, ALEIDE en RICHARDE, (*e*) al-

(*a*) Vid. Apud KLUIT, in Hiſt. Crit Holl., *Tom.* II, *P.* 2, *pl.* X. Vergel. VAN DE WALL. Privil. van Dordr. IV St., *bl.* 783.

(*b*) EECARD. Origin. Saxon., *pag.* 77. MONTFAUC. *Tom.* I, *pl.* 19, 33, 67, 70, 90. STRUTT, *l. c.*, *pl.* 42. 60. SANTFORT, *l. c.*, *pag.* 97, 120, 121, 131.

(*c*) VRED. Sig. Comit. Flaudr., *pag.* 29, 30. 35, 36.

(*d*) BUTK. Troph, *Tom.* I, *pag.* 199.

(*e*) VRED. Geneal. Comit. Fl., *Tab.* 37. KLUIT, Hiſt. Crit. Holl., *Tom.* II, *P.* II. *Tab.* XIV, *pag.* 745.

alle drie Zusters van onzen Graave, Koning WILLEM II: MARGARETE, Graavinne van Vlaanderen: BEATRIS van Vlaanderen, Gemaalinne van onzen FLORIS V: ELISABETH van Engeland, Gemaalinne van onzen JAN I: MARGARETE van Vlaanderen, gehuuwd aan REINOUT I, Graave van Gelderland, en MARGARETE, oudſte Dogter van REINOUT II, Graave van Gelderland en Zutphen. Van deeze bovengemelden; die in de dertiende eeuwe, en de twee laatſten ook in het begin der veertiende, bloeiden; heeft men afbeeldingen op de oorſpronglyke Zegels gevonden. (*a*) En, op dat gy niet zoudt denken, dat alleenlyk Vorſtinnen zig zo kleedden, zal ik 'er byvoegen AGNES *van Gistele*, gehuuwd aan WILLEM *van Maldeghem*, (*b*) en Vrouwe ELISABETH *van Breda*, (*c*) die ten jaare 1282 ſtierf: om niet te ſpreeken van ALEIDE, Vrouwe van Putten en Stryen, die egter; dat vreemder is; een *Kraag* aan den Mantel (*d*) heeft. Zo dit laatſte ook aan de Mantels der Mannen, zo vroeg, plaats greep, zou ik te beter de woorden verſtaan van een

(*a*) VRED. Geneal. Comit. Fl. *Tab*. 59, 69, 79, 80, 87. 89. Conf. et *Tab*. 35. PONTAN. Hiſt. Gelr. *fol*. 177. L'art de verif. les Dat., *pag*. 636—640.

(*b*) VRED. Geneal. Comit. Fl., *Tab*. II, et in *Probation*, *pag*. 30.

(*c*) VAN GOOR, Beſchryv. van Breda, *bl*. 18 en 60.

(*d*) Leeven van Heer NIKOLAES VAN PUTTEN, in de Werken van de Maatſchappy der Nederl. Letterk. IV *Deel*, *bl*. 80 en 81.

een' Schryver van 't begin der veertiende eeuw, (*a*) die, nopens zekeren Vlaaming, PETER *die Coninc* genaamd, zegt:

„ Een Hoeft, al metten *Crage*,
„ Wildi * hem ouer hebben gesent,
„ Ouer een sonderlinge present."

* d. i. *wilde hy.*

Ten zy VELTHEM op de Wapenrokken doelt, die wel eens zulken omslag hadden.

ALEIDE. Dic lange Vrouwen Mantels moeten lastig zyn geweest!

VOLKHART. De hoogmoed zal dien last ligt ge-agt hebben, schoon zy niet slegts lang, maar ook zeer zwaar, zullen geweest zyn: want zy waren, dikwerf, met bont gevoerd, en men droeg die *Pelices*, zelfs in warmere Landen dan de onze, zo wel in Zomer als in Winter. (*b*) Men gewendt zig aan alles. De *Dames* reden 'er mede te paerd. Dat men 'er egter, altyd, geen gebruik van gemaakt zal hebben, bedoelde ik door de twee volgende Beeldjes, vertoonende een' jeugdigen Man en Vrouwe, mede tot dit tydvak behoorende.

De *Man* die, in het oorspronglyke, (*c*) een' Vogel *Fig. 5. en 6.*

(*a*) VAN VELTH., Rymchron., IV B, *Cap.* 83. *bl.* 230.

(*b*) LE GRAND, Fabl. et Cont., *Tom* I, *pag.* 93. Vergel. MEERMAN, leeven van WILLEM II, 3e *Deel*, *bl.* 55.

(*c*) MONTFAUC. *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 67, 89. STRUTT, Anglet. Anc., *pl.* 42, 54. MENCKEN Rer. German., *Tom.* II, *Tab.* 26, 31, 32.

Fig. 5 en 6. gel op de hand heeft en, als ter jagt gereed, groote handschoenen draagt; doet, door zynen blooten Hals en, van boven, geslooten Kleed, niet onduidlyk zien, dat men, indien tyd, de *Rokken*, als nu onze Hembden, over het hoofd zal hebben aangetrokken. (*a*) — De, lugtig omgeslaagen, *Hoofddoek* der *Vrouwe* of *Jongvrouwe* en de gantsche vorm haarer Kleedinge, heeft een min opgeschikt voorkoomen: doch het wierdt staatiger, wanneer men 'er Arm-slippen aan deedt, als op *Figuur* 2. Gelyk, ondertusschen, deeze twee aanzienlyke, zo hadden ook geringere Luiden geenen Mantel. Zy droegen, doorgaans, kortere Kleederen en; dat van zelve spreekt; van mindere stoffe. (*b*) — Laat ons nu het Blaadje onzer Teekeningen eens omkeeren!

ALEIDE. En, misschien, tot eene volgende eeuw overstappen?

VOLKHART. Juist zo, en dus tot de *veertiende*.

ALEIDE. De *Hoed* van dit *Figuurtjen* heeft, waarlyk, wel iets van de hedendaagsche!

VOLKHART. Het laatstgemelde Vrouwen Beeldjen hadt 'er, over 't geheel, ook wel iets van. Niets is nieuw onder de Zon, en de *Modes* maaken ook een' Cirkel. Gy zult, onder de vroegste Kleederen van beide de Sexen, veel van het hedendaagsche vinden, waar in men voor 't overige, het Grieksch en Romeinsch

(*a*) Zie ook STRUTT, *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 15. Vergel. VELTHEM Spieg. Hist. *bl.* 236.

(*b*) Vergel VILLARET, Hist. de Fr., *Tom.* VII, *pag.* 67, 68, 416.

KLEEDERDRAGTEN DER XIV.E EN XV.E EEUWEN.

meinsch; doch, veelal, zeer verminkt; verkiest naar te bootſen. Zo ik den oorſprong van dat ſoort van *Hoeden*, die Gy hier ziet, en die men, om dat zy vry hoog getopt waren, ook *Toppersmutſen* noemde, wilde naarſpooren, zoude ik ze reeds vinden op de Arméniſche penningen. (*a*) Dan; dit daar gelaaten; ons Mansbeeldjen draagt een *rand* met paerlen om den Bol: dat niet gemeen was. Zelfs ANTONI van Bourgondie; Bastaardſoon van Hertoge PHILIPS en Admiraal der Nederlandſche Zee; was 'er, eene eeuw laater, zo zwierig niet op was. (*b*) De geſlooten *Tabbaard*; immers zo meen ik dit kleed te mogen noemen; over welken ons Beeldjen eene koorde om den hals en een' Gordel om het lyf draagt; ſchynt ruimer, dan die wy, tot nog toe, gezien hebben, daalt tot de voeten, en heeft twee *wyde Mouwen met boorden*, in den ſmaak als onze Mans-hembdmouwen. In het midden van deeze Mouwen, is eene ruime opening, door welke de Armen koomen en die, teffens, een enger ſluitend *Onderkleed*; dat, op de handen, in opſtaande boorden of Lobbens eindigt; doet zien. Deeze Kleeding vindt men, by een' der voornaame Burgeren van Nantes in het Hertogdom Britannie, ophet midden der veertiende eeuwe, onder de *Miniatuuren* van een, zo

(*a*) OUDAAN, Romeinſche Mogendh., *pl.* XXII.

(*b*) Zie zyn Borstbeeld by MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* II, *pl.* 214 Zyn Das en, toegereegen, kort Wambais, aldaar, ſchynt de toenmaalige kleeding van een' Zeeman aan te duiden.

Fig. 7. zo ſchoon als oud, Handſchrift der Chronyk van den beroemden FROISSARD, (*a*) en my heugt, eene ſoortgelyke, omtrend van denzelven tyd, in een Nederlandsch Getyden Boek, te hebben ontmoet. Nog in de vyftiende eeuw, zag men Bovenkleederen, met zulke Mouwen, ook aan Vrouwelyke Gewaaden, en onze JAKOBA van Beieren; die in het jaar 1436 ſtierf; komt, of kwam, dus voor, op de Tombe van LODEWYK van Maale, Graave van Vlaanderen, die Hertog PHILIPS van Bourgondie, te Brugge, deedt oprigten, (*b*) en op welke verſcheiden Kleederdragten van dien tyd; die ik, kortheidshalven, voorby gaa; alle opmerkinge verdienen. Men droeg ook, nu ten tyde en vroeger, wyde, van vooren openſtaande, *Opperkleederen*, met of zonder bont, maar met *lange afhangende Mouwen*, als die van onze *Doctoraale Tabbaarden*. Gy kunt dit, b. v., zien in twee Afbeeldingen van LODEWYK IX, Koning van Frankryk, geteekend naar eene Schildery, die in de *heilige* Kapel, te Parys, plagt te berusten, en door ſommigen vermeend wordt, omtrend den jaare 1226, naar het leeven gedaan te zyn. (*c*) Kundige ooggetuigen egter hebben my verzekerd, zo hoo-

(*a*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 100. Men droeg, omtrend dien tyd, ook zeer korte Kleederen, met zulke mouwen, over het Harnasch. *Voyez chez* MONTFAUCON, *l. c.*, *pl.* 108.

(*b*) MONTFAUC., *l. c.*, *pl* 147—149.

(*c*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 76. Conf. *Tab. Generale*, *No.* LXXVI.

hoogen ouderdom aan dit Stuk niet toe te schryven, en ik voor my, die, zo vroeg, van die kleedinge geen blyk gevonden hebbe, zou hunne gedagten konnen omhelzen. Dat Vorsten en andere Grooten zig wel eens dus kleedden, in en op het einde der *vyftiende* eeuw, zou gemaklyker zyn te bewyzen, en het zou van daar konnen koomen, dat men, in de Plaaten, die, by ALKEMADE, in zyne Uitgaave van MELIS STOKE, voorkoomen en my toeschynen, in het laatsgemelde tydvak gemaakt te zyn, onze Graaven PHILIPS en KAREL van Bourgondie, niet geheel ten onregte, met zulke Tabbaards heeft uitgedoscht, als mede WILLEM VI, die in 't begin van die eeuwe leefde. Maar, zo zy den laatsten passen mogten, geloove ik, dat zy minder voegen aan onze vroegere Graaven, b. v. aan, DIRK III, die, reeds in 't begin der elfde eeuwe, stierf. *Fig 7.*

Het lang, gebloemd, met bont en zyde franjes gevoerd en uitgemonsterd, Gewaad, in het welk gy het *tweede*, op deeze lyn staande, Mansbeeldjen ziet, was ook, in de veertiende eeuw, in zwang. De *Kaproen*; van welken Hoofddragt wy reeds spraken; vondt men vroeger en laater, ook, naar gelange der Persoonen, mêer of min kostbaar en, veeltyds, met edele steenen versierd. Zo stondt het ook met den *Gordel*, die, naar de oude zeeden, om het lyf gedraagen wierdt, en het ligchaam, als ware het, verdeelde, waarom men ook by ons, even als by de Franschen, de spreekwyze hadt, „ *van den Gorderieme op- en ne-*

„ *der-*

Fig. 8. „ *derwaarts*": (*a*) de *Gordel* egter wierdt ook wel eens afgelaaten, waar door het Kleed losser hong. (*b*) Onze Graaf KAREL *de Stoute* komt nog zo gegordeld voor, in een, onlangs, uitgegeeven egt stuk, van het eerst gedeelte der vyftiende eeuw: en, daar ik van hem en den ouden opschik spreeke, denk ik aan het *Hecsel*, dat is den *Haak* of *lus*, dien hy op den Hoed of ander gedeelte zyner Kleederen, somtyds, plaatste, en die, ten jaare 1475, door de Zwitzers buit gemaakt wierdt. Zy bestondt; behalven 't goud en de allerkostrykste paerlen, in een Diamant, die, sedert, de tweede is geworden van de Fransche Kroon, onder den naam van *Sançi*, en welke, op negen tonnen schats gereekend, door de eenvoudige Zwitsers, van hand tot hand, toen ten tyde, voor éénE Gulden verkogt wierdt. (*c*)

ALEI-

(*a*) Excell. Chron. Vlaend., *bl.* 136. Men vergelyke VAN DE WALL Privileg. van Dordr., IV *St.*, *bl.* 788 (*a*). Daar men, by gebrek van Zakken in de klederen, alles gewoon was aan den Gordel te hangen, kwam ook van hier, dat een Weduwe, afstand van den boedel doende, den Gordel afdeedt. Zie, kortheidshalve, V. D. WALL, *l. c.* VI *St.*, *bl.* 1350, (*ii*) en PASQUIER Recherches de la Françe, *fol. m.* 377.

(*b*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 90, 95, 10. SCHILTER Thesaur., *Tom.* II, *pag.* 7. Ook de Plaat by SCHILTER, in de Chronyk van KONIGSHOVEN, *bl* 515.

(*c*) DU CLOS, Hist. de LOUIS XI, *Tom.* II, *pag.* 179. MEIERI Annal. Flandr., *pag.* 369. *vso.* en 370. VAERNEWYK, Hist. van Belgis, *bl.* 128.

ALEIDE. En,... welk eene dwaasheid! voerde men zo veel kostbaarheid met zig in den Oorlog? Maar! ik fidder op dat woord *Oorlog*. Laat ons onze voorige ftof vervolgen! De eerfte Vrouw, die ik daar, op de tweede lyn, (*a*) zie, is zo pragtig niet. Was zy eene Geestlyke?

VOLKHART. Gy valt op deeze gedagten, om haar eenvoudig *Hulfel* en *Gewaad*. — Neen: aldus vindt men, op haar Zegel, ten jaare 1311, AGNES *van Kuik*, gehuuwd met HENRIK, Heere van Heinsberg en Leeuwenberg. (*b*) Zy was een Dogter van JAN, Heere van Kuik, bekend als één der voornaamfte vloekverwanten tegens onzen FLORIS V. (*c*)

REINOUT. Zo de, naast haar ftaande, beeltenis van den zelfden tyd is, toont zy het verfchil der *Modes* aan. Die Kleeding is ook niet onbekoorlyk.

VOLKHART. MARGARETE van Vlaanderen; eene der heldhaftigfte Vrouwen van welke de gefchiedenisfen fpreeken en Gemaalinne van JAN, Graave van Montfort; komt, in de veertiende eeuwe,

(*a*) Ik vinde my te meêr verpligt, de Beeldjes, van N°. 7 tot 12, by *Lynen*, op te geeven, om dat ik zie, dat dit Plaatjen geheel verkeerdelyk genummerd is Ik teekene daarom ook de Cyffers van hetzelve; die den rang van mynen tekst moeften volgen; hier, op den kant, niet aan.

(*b*) KRËMER, Gefchichte der Herren von HEINSBERG, *Taf.* II.

(*c*) Vergel. VAN ALEN's Aanteek op PARINGET, Befchryv der Stad Graave, *bl.* 77—82.

we, dus voor, in het meergemeld H S. van FROISSART. Haar *Hoofdhulſel* gelykt een *Suikerbrood.* (*a*) Van den *Top* hangt een doorſchynende *Sluier*, die tot aan den Middel reikt en, ſomtyds, laager kwam. Men noemde die *Hulſels* by Ons; naar het ſchynt; *Tuiten met Wimpels.* (*b*) Op het Voorhoofd, koomen uit dit Kapſel, twee, mede doorſchynende, *Strooken*, welker dundoek over een deel van het aanzigt valt. Men heeft, te regt, aangemerkt, dat de dragt deezer Suikerbrooden, in Frankryk, en; zo ik geene reden heb om te twyfelen; ook elders, omtrend twee eeuwen lang, heeft ſtand gegreepen, dat is, ſedert de regeering van KAREL den Schoonen; die, ten jaare 1322, op den troon klom; tot onder die van LODEWYK den XI. (*c*) Men kan dus toegeeven, wanneer men, in de meergemelde Uitgaave van STOKE, door ALKEMADE, onze Hollandſche Graavinnen der veertiende en vyftiende eeuwe; naamlyk MARGARETE van Henegouwe, JAKOBA van Beiere en MARIA van Bourgondie; met deezen opſchik ontmoet, maar niet wel, mynes oordeels, wanneer men, aldaar, onze vroegere; d. i. GEERTRUID van Saxe en ADA, die in de elfde en twaalfde eeuwen leefden; in deezen ſmaak vindt opgetooid, hoe zeer men ter aangehaalde plaatſe; behalven in het Kapſel van JAKOBA; de Mutſen, van welker top de Sluiers hangen,

(*a*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 100.

(*b*) VAERNEWYK, Hiſt. van Belgis, *bl.* 128. *Vſo.*

(*c*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl* 97, 100, 120. en Table Generale, *No.* 97, *Tom.* II, *pl.* 156, 182, 186, 188, 193. BULLET, Recherch. ſur les Cart., *p.* 35.

gen, mêer gevormd heeft naar dien trant, welke, eerst in de *vyftiende* eeuw, schynt te zyn door gebrooken, en die (ook elders, in eene afbeelding aan MARIA voorkoomende) by de Hinlooper-Friezen, nog heden, niet geheel in onbruik is, maar zig onderscheidt, door een' breeden en over de ooren koomenden Strook, van onderen. (*a*) Voor het overige, heb ik al reeds gezegd, dat de Vrouwen-Kleeding, in de meergemelde Plaaten, my, over 't algemeen, naar betere en vroegere stukken gevolgt schynt, dan die der Mannen, hoewel mede zonder behoorlyke inagtneeming van tyd-orde. Dit is ook de reden, waarom het Kleed der Graavinne GEERTRUID wel eenige overeenkomst heeft met dat van de Vlaamsche MARGARETE, dat is van het Beeldjen, 't welk gy hier voor u ziet. Laat ons tot het zelve terug keeren! Het heeft, als gy bemerkt, een' eenigsints ontblooten hals, van welken een, aan een koord hangend, Juweel nederdaalt op het *Borstlyf*, dat slegts even gezien en meest gedekt wordt door den, over borst en schouders omgeslaagen, bonten rand van een' *Tabbaard*, wiens Mouwen tot op de vingeren sluiten. Haar *Gordel* komt, naar gewoonte, wat hoog boven den middel, en is met edele Gesteenten bezet. Van onderen, is haar lang Kleed met bont omgeeven. Haar *Rok* bedekt de voeten. De Vrouwen van minderen rang droegen kortere Sluiers. (*b*)

ALEIDE. Maar welk vreemd gebaarden Mensch brengt

(*a*) MONTFAUC., *Tom.* II, *pl.* 156, 193.

(*b*) S. FOIX, Essais sur Paris, *Tom.* I. *pag.* 152.

brengt gy daar, op den *derden* lyn, te voorſchyn? Hy ſchynt by de voorigen niet te hooren.

VOLKHART. Dit toont zyn gelaat en kleeding genoeg: ook ben ik, op eene vry onverwagte wyze, aan hem gekoomen. Want, terwyl ik, over eenige jaaren, de zo dikwerf genoemde Graaflyke Treſoriers Rekeningen; welker Voorletters, meest al, gebloemd, of met krullen en figuurtjes verſierd, zyn; doorliep, vond ik, dat, tegen den regten ſtreep van een D, (zynde de eerſte Letter der oorſpronglyke Reekening van den Heere van GOMENGIES, loopende „ van *Sinte Katrinendach*, „ *int jair* XC" (d. c. 1390), „ *tot op Sinte Katrinen-* „ *dach toe int jair* XCI)" een, eenigſints zittend, Mannetjen, door eene hand van dien tyd, geteekend was, naar 't welk ik het ſtaande, 't geen gy voor u ziet, heb doen maaken. — Zyn *Hoofd* en *Baard* zyn ongehaavend. Het kort en eenvoudig *Wambais*, met *Knoopen* is zeer uitpuilend aan de borst, ook moet men zig hetzelve wat ruimer aan den boven-, en wat enger aan den onder-arm, verbeelden: hoedaanig ſoort van zeldſaam wyde Mouwen men ook, ten deezen tyde, by andere Volkeren vondt (*a*). *Broek* en *Kousſen* zyn van één ſtuk: een gebruik, dat, tot in de zestiende eeuw, aanhieldt, zo egter, dat, toen, de jonge Lieden korte, digt by een getrokkene en, daar door, in plooien vallende Broekjes of, zo gezegde, *Trousſes* droegen, die de dei half bedekten (omtrend als die der

(*a*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 95, *Tom.* II, *pl.* 169.

der hedendaagſche Koordendanſers) terwyl de Bejaarden zig van ruime Zwitſerſche Broeken bedienden. (*a*) De *Schoenen*; die men ook *Tuiten* noemde; zyn zonder Gespen met, vry ſpits naar boven loopende, *punten*, welken men verhaalt, dat, reeds in het einde der dertiende eeuwe, by den Gemeenen Man, een' halven, by de Rykeren, een' geheelen, by de Grooten, ander halven voet hielden en, van vooren, even als onze Schaatſen, met een Schelletjen of ander *Figuurtjen* voorzien waren. Eene dwaasheid, die men, by openbaare Wetten, ook hier te Lande moest tegengaan: doch met geene andere uitwerkinge, dan dat men, kort daarop, het Schoeiſel zo breed byna begon te maaken, als het, voorheen, lang en ſpits ge weest was, (*b*) zonder dat zelfs dit laatſte geheel buiten zwang geraakte: zo als wy nader zien zullen.

REINOUT. De zeden waren dan zeer verbasterd, en de kwaade golden, nu, zo zeer boven de Wetten, als de goede deeden ten tyde van TACITUS.

VOLKHART. Oude Schryveren klaagen zeer over de zeden van die tyden, die in de gruuwelykſte ondaaden uitſtaken. Om by de Kleedy te blyven; leeze ik, in een oud Stuk, dat, op het laatst der veertiende eeuw," ſlichte" (*gemeene*) „ Lieden droughen „ *onderſneden Cousſen*, ende die *Schoens* huyt gehauwen „ met langhe *Pollanen*" (d. i. kromme punten, op zyn Poolsch) „ *Riemen* van zilvere, wegende 3 of 4 Marc- „ ken,

(*a*) S. FOIX, Esſais ſur Paris, *Tom.* II, *pag.* 151.

(*b*) VILLARET Hiſt. de Fr., *Tom.* VII, *pag.* 73, 74. *l. c. Tom.* X, *pag.* 111. MONTFAUC. *l. c.*, *Tom.* II, *pl.* 194.

„ ken: *Mantelen*, costeljc gevoedert met fynen „ lakene, totter Hielen toe: *Caproenen* ende *Rocx* „ met bordueren gewrocht beneden: *Hoeden*, oft „ al Princhen of edele Lieden gheweest hadden. „ Die Vrauwen, te Landwaerts, hadden 3 of 4 „ *Frocx*" (Klederen met lange Mouwen)" feer cos- „ telike *Faelgien*, voren gevoert met rooden *Sinda-* „ *le*" (foort van *Taffetas*)", of met groenen *Semyte*" „ (*Zyde*)". Ende, als fi ter brulocht ghonghen, fi „ droughen *Surcoten*" (Bovenklederen)" ghevoedert, „ met langhe fteerten. In den Somere, vp feestelike „ daghen, fo droughen fi *Frocx* (*a*) die men heet „ *Quénen*, voren geknopt met *Amauzen*, totter eer- „ den, oft fom met *peerlen-knopen*, ende beneden „ gheuoert met costelieke voeringhe. ende fcaerla- „ kene *Capproenen*, met gheamalgierde *Knopen* „ van felure en van *Amauzen*" (*b*) — Dan het wordt tyd, om van het volgend Beeldjen te fpreeken, en van den *Boer*; om het gemeen Hollandsch fpreek-woord te gebruiken; over te gaan tot den Edelman!

Dat geen, van het welk wy laatst fpraken, fchynt my een' geringen, dit een' aanzienlyken, Perfoon. Hy heeft rond Hair, blooten Hals, korte en, van onderen, *ingehakte* Kleedinge, die, overal fluitende, doch om den Middel byzonderlyk klemmende, zig van andere Kleedinge onderfcheidt, door dit deel van het lig-

(*a*) V. MENAGE Origin., *pag* 331. Excell. Chron. van Vlaend., *bl* 137.

(*b*) Excell. Chron. van Vlaend, *Cap*. 32, *blad*. 66. MEJERI Annal. Flandr., *Lib* XIII, *pag*. 170.

ligchaam dunner te vertoonen en, daartegen, het boven- en benedenlyf mêer te doen uitpuilen. Het laatstgemelde is omgeeven met een ſoort van *Gordel*, dien ik liefst denke, met geſlaagen goud of zilver te zyn opgelegd geweest. De handen zyn, tot over den vuist; met, op de Mouwen gehegte of omgeſlaagen, *Kleppen*, gedekt. Hy houdt, in de ſlinke hand, den *Tip* van een lang geſtaarten *Kap*, die op den Schouder rust. De *Hoozen* zyn van één ſtuk. De *Schoenen* gepunt.

In dit Gewaad, vinde ik één' der Lieden van het gevolg van LODEWYK II, Hertoge van Bourbon (*a*), en, in een ſoortgelyk; doch eenvoudiger en zonder Kap, maar, van vooren, toegeknoopt; heeft JAN *van*

(*a*) *Voyez* MONTFAUCON, Monum. de la Monarchie Franç, *Tom.* I *pl.* 123. Alwaar de afgebeeld wordende. Perſoon een' Sleutel in de regte hand draagt. Ik zie, dat de Opſteller van de *Table generale*, *l. c.*, *Tom.* I, *No.* 123, van dat geene ſpreekende, 't welk hy, met de ſlinke hand, vast houdt, het zelve noemt „ un Inſtru- „ ment, *que je ne connois pas*." Ik heb het groote Werk van MONTFAUCON niet by de hand, en kan dus niet zeggen, of die Schryver zelve zo ſpreekt. Maar die deeze *pl.* 123 *Tom.* I, van MONTFAUCON vergelykt met *pl.* 112—119 en met *Tom.* II, *pl.* 155, zal, dunkt my, niet lang twyfelen, of het is een lang geſtaarte Kap, eenigſints in den ſmaak van die, welken, by de Siçiliaanſche Ridders van den H. Geest (door LOUIS *d'Anjou*, Koning van Sicilien en Jeruſalem, even over de helft der veertiende eeuwe, ingeſteld) gedraagen wierden.

van Brugge; dezelfde, denk ik, die de Olyverwe uitvondt; zig zelven, ten jaaren 1371, afgebeeld. (*a*) Ook maakte men, in Frankryk, *Jagtkleederen* in dien smaak, (*b*) en zelfs *Harnassen*. — Wat onzen Landaart betreffe: wy zyn krank aan gebrek van oude Overblyfzelen, byzonderlyk aan Teekeningen: doch vier, schoon zeer slegt gemaakte, Afbeeldingen der oude Heeren van Kuilenburg (*c*) wyzen evenwel aan, dat deeze dragt, ook hier te Lande, in de veertiende eeuw plaats greep. Een oud Schryver zegt, dat, ten tyde, van onzen PHILIPS van Bourgondie, eene nog veel kortere Kleeding; die men, somtyds, by *Aapen-rokjes* vergeleek; onder de Mannen in zwang geraakte. (*d*) Doch deezen Dragt; die even over de lendenen kwam en aan het, zeer spannend, Ondergewaad met een' Snoer gehegt was; vond ik al in het aangehaald Handschrift van FROISSARD, (*e*) 't geen men agt, van vroegeren tyd te zyn. Misschien egter dat deeze Kleeding, na eens uit den smaak te

zyn

(*a*) MONTFAUC., *l. c*, *Tom.* I. *pl.* 130.

(*b*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 119 121 en 122.

(*c*) Origin Culemb., Apud MATTH., in Anal., *Tom.* VI, *pag* 259—262, in *Octavo*, et *Tom.* III, *pag.* 612, in *Quarto.*

(*d*) Extrait d'une Anc. Chronique, dans les Addit. a l'Hist. de LOUIS XI, par COMINES, *Tom.* III. *pag* 347, in 8°. Vergel. de Bylaage B, agter de Byvoegs. op WAGEN Vaderl Hist., IV Stuk, *bl.* 95 en de, aldaar, aangehaalde plaatsen.

(*e*) MONTFAUC., *l. c.*, *pl.* 108, 140, 149.

zyn geraakt, er, federt, weder in kwam: waar van men een voorbeeld kan zien, in het eerfte Beeldjen op het volgend Blaadjen.

Dit naamlyk vertoont een' Man met eenen fraaien, door goud en edelen fteenen verfierden, *Kaproen.* De *Staart* der *Wrong* hangt hem tot aan de kuit. Hy draagt, in het oorfprongklyke, eenen zwarten, met goud bewerkten, *Rok*, die, benedenwaarts, tot aan de knien komt, aan de fchouders, wat hooger en mêer uitpuilende, dan gy, hier, ziet, moest oploopen, (*a*) voorts een' *ftaanden Kraag* heeft en, door een' zwarten *Gordel*, met goude knoopen of *Oogen*, wordt geflooten. De *Boorden* der Mouwen en van den *benedenrand* zyn met bont omgeeven. De *Hoozen* loopen weder, in één ftuk, tot onderen toe en eindigen in oploopende *Schoenen* of in een foort van *halve Laarzen*, met punten. *Fig.* 18.

Men vindt foortgelyke kleeding ook in veertiende eeuw, (*b*) maar deeze *Figuur* is, eigenlyk, gevolgd naar het afbeeldzel van PHILIPS van Bourgondie, voorkoomende in eene Teekening, die, in het jaar 1791, uit een oud Handfchrift der Hollandfche Leenkamer, is in 't licht gegeeven, (*c*) en naar welke Uitgaave ik u, ter verdere verklaaring in deezen zal wyzen. Twee zaaken zal ik er, hier, byvoegen,

I.

(*a*) Dit *uitpuilen* was een vereischte by dien Dragt. HEMRICOURT, *Miroir des Nobl. de Hasbaye*, *bl* 158.

(*b*) MONTFAUC., *l c.*, *Tom.* I, *pl.* 100.

(*c*) In de Byvoegf. en Aanmerk. op WAGEN. Vaderl. Hift, IV Stuk, *Bylaage*, *bl.* 94, 95.

1. dat het dekken van het been, met een ſoort van Laarzen (*Caligæ*), reeds, als een byzondere dragt der Inwoonderen van de Vlaamſche Stad Brugge, voorkomt by een' Schryver van de veertiende eeuwe (*a*): 2. dat de *Tuiten*, *Tuit-* of *Tootſchoenen*, (*b*) ondanks het verbod, van het welke ik ſtraks ſprak, niet ſlegts, ten deezen tyde, (*c*) byzonderlyk in de Nederlanden, weder gedraagen wierden, zelfs in veel grootere lengte, dan hier vertoond wordt, maar dat zy, in plaats van naar boven, thans naar onderen waren geboogen. (*c*)

ALEIDE. Dan verdienden waarlyk de Schoenen van dien tyd, nog mêer dan tegenwoordig (want Gy weet, dat men weder kromme Nebben aan dezelve begint te draagen), den naam van *Incroiables*.

VOLKHART. Onze dwaasheden, byzonderlyk die van den Kleederdragt, konnen, te mêermaalen, den naam van *ongelooflyke* draagen, als men ze toetst aan de gezonde Reden: doch, zo men de Geſchiedenisſen der eeuwen naarſpeurt, zal men van het belagchlyke, ſomtyds, nog dwaazere voorbeelden ontdekken. Ik zou 'er u veele bewyzen van konnen bybrengen, indien my weder tot vroegere tyden wilden opklimmen.

ALEI-

(*a*) BRITO ARMOR., in Philipp., *Lib.* II, *pag.* m. 34.
„ Brugia, *quæ* Caligis *obnubat crura Potentum:*

(*b*) KILIAAN Diction. Teuton. op *Tote.*

(*a*) Verhandel. over de *Bellen* aan de Kleederen. In de Werken van Maatſch. der Nederl. Letterk., IV *Deel*, *bladz*. 26 en 27.

(*b*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* II, *pl.* 174—178.

KLEEDERDRAGTEN DER XIVE. EN XVE. EEUWEN.

ALEIDE. Maar hoe gingen zulke Menfchen?

VOLKHART. Ik weete niet, of de *Voetgangers* 'er gebruik van maakten. De Teekeningen, die ik 'er van vinde, verbeelden Mannen *te paerde.* In den tyd van Hertoge PHILIPS; toen die Schoenen, fomtyds, een half el lang waren; leest men, dat zyn Paerdenvolk, by zekere gelegenheid, moetende affteigen, om een Bolwerk te beklimmen, 't welk de Gentenaars hadden opgeworpen, verpligt wierdt, vooraf, (*a*) de punten van hunne Schoenen af te fnyden. — Dat, wyders, de Vrouwen, in zeldfaamen opfchik, aan de Mannen niet toegaven, zult gy juist als geene vreemdheid aanzien, niet waar, myne lieve ALEIDE? (*b*) Wy zullen 'er, ftraks, nog een woordjen van zeggen: maar laat ik u, eerst, eene korte befchryvinge doen van het, onmidlyk, hier op volgende Vrouwen-Beeldjen.

Het heeft een *Voorhoofdfierfel* van kostbaar metaal, met edele gefteenten, boven 't welk een' losfen, niet breeden, doch, aan de zyden, afhangenden, *Hoofddoek* gezien wordt, die, op het Agterhoofd, wierdt vervangen door eenige, cirkelswyze liggende, *Hairvlegteu:* niet geheel ongelyk, misfchien, aan dat Hair-ftelfel, (*c*) 't *Fig.* 14.

(*a*) Memoir. D'OLIVIER DE LA MARCHE, Liv. I, *pag. m.* 359 „ *Et, préstement, furent Pointes de Sou-„ liers coupées, et Hommes d'Armes et Archers se „ mirent a piè, qui mieux mieux.*"

(*b*) Voyez ausfi. S. FOIX, Esfais fur Paris, *Tom.* II, *pag.* 152.

(*c*) Men vindt er eenen, doch min naauwkeurigen, Schets van, in de Verzamel. der *Gedenkſt. van Nederl.*, II D., *bl.* 224.

't welk ik, ten jaare 1770, in de Fransche Kerk, binnen den Haage beschouwde, en 't geen rood geverwd was. — Het kort en aan het Lyf spannend *Jak*, met sluitende Mouwen, heeft, in het midden, eene *Lyst*, tusschen welke, van boven naar beneden, eenige edele steenen gezet zyn. Eene zeer lange *Rok* loopt tot over de voeten.

ALEIDE. En was dit weder eene Inlandsche dragt?

VOLKHART. Op de Grafstede van JAN I *van Polanen*, Heere van de Lek en Breda; die, in het jaar 1384, stierf; worden beiden zyne Vrouwen; OEDE *van Hoorne* en MAGTELD *van Rotselaar*; naast hem, in soortgelyk Gewaad, afgebeeld, doch haare *Kapsels* verschillen, onderling, eenigsints. (*a*)

De

(*a*) Zie die Beelden in het groot, by VAN GOOR, Beschryving van Breda, *bl.* 82, en Vergel. *bl.* 24 en 25. Ik houde, van zeer naauwkeurige hand, dat deeze Beeltenissen, nog heden, aanwezig zyn, zo als zy, by VAN GOOR, zyn afgeteekend: in dier voege egter, dat het agterste Vrouwen-beeld in twee, het voorste in drie, stukken ligt: maar het geen, duidlyk, blykt, alleenlyk aan de verteering des tyds te moeten worden toegeschreeven. In het jaar 1798, heeft men de Wapenen van dit Gedenkteeken weggehakt, en, door het gemis van die kenmerken, zou men, thans, ligt te vergeefsch moeten gissen naar de hier begraavene Persoonen, in dien de zorg van vroegere tyden het een en ander niet afgebeeld en beschreeven hadt. Het Voetstuk der Tombe van ENGELBERT I; een der schoonste in onze Gewesten; is mede, door het uithakken van de *quartieren*, beschaadigd geworden.

De korte *Jakken*, die, van de borst tot beneden, met edele gesteenten of andersints, versierd waren, bleeven; alschoon het maaksel, nu en dan, eenige verandering onderging; tot in het laatste der vyftiende eeuwe in zwang. Men zietonze MARIA van Bourgondie nog, in diergelyke Kleeding, op haare zegels. (*a*) By nabuurige Volkeren, kan men 'er mede zeer veele voorbeelden van vinden: uit welken verder blykt, dat men, wel eens, een Overkleed over dezelven droeg. (*b*)

REINOUD. Die hier volgt, schynt een Geletterde.

VOLKHART. Hy opent, in deeze Plaatjes, eigenlyk, het toneel der *vyftiende* eeuwe. Ik heb dit Beeldjen doen maaken naar eene voor dien tyd, vry keurige, teekeninge in waterverwe, die ik vonde, in myn Exemplaar van BOËTIUS *Vertroosting der Wysbegeerte:* welk Boek, in onze taal overgezet, ten jaare 1485, te Gend, gedrukt wierdt. Ik agte de teekening zo oud als den druk, en zal u niet herhaalen, dat men ook, nog in dien tyd, de oude Klederdragten vertoonde naar zulken, die men, daaglyks, zag: behalven ook, dat men ze, nu en dan, 't zy het pas gave of niet, met goud en zilver versierde. BOËTIUS wordt, in dit Boek, te meermaalen, en meest op gelyke wyze, afgebeeld. Hy heeft, in het oorspronglyke, een' zwarten *Muts* op, waar *Fig.* 15.

(*a*) VRED. Sigill Comit. Flandr., *pag.* 101, 104, 106, 107.

(*b*) MONTFAUC., *Tom.* I, *pl.* 104, 106, 130. Omnino, *pag* 131, 132, 133, 135, 145, 150, 152, 153, 154, 165, 168, 169, 170, 172, 180, 181, 182, 184, 187, 193, 194.

waar van de liggende *Kwast* goud, de *Omſlag* groen, met een gouden boord, is. Onder zyn' grooten witten *Kraag*, draagt hy een blaauwen wyden *Tabbaard*, met een gouden ſmallen *Rand*. De Kleeding der Geletterden hadt, denke ik, gewoonlyk, toen en vroeger, zo veel blinkens niet.

ALEIDE. Maar die der naastvolgende Vrouw is deftig!

Fig. 16. VOLKHART. Wy hebben die Kleeding noch dat *Hulſel*, tot dus verre, niet gezien, en ik bedoelde het laatstgemelde, toen ik u, zo ſtraks, zeide, nog een woordjen te zullen aanſtippen, nopens den zeldſaamen *Vrouwen-Opſchik*. De *Wrongen* of opgevulde *Kusſens*, die Gy aan de Slaapen van haar hoofd ziet, en, zo ik meene, den naam van *Templettes* droegen, (*a*) zyn, hier, reeds vry breed en dik, doch zy wierden, omſtreeks het midden der vyftiende eeuwe, (toen ook de pragt, door geheel Duitschland, meêr dan gewoonlyk, toenam), tot eene verivaarlyke grootte uitgerekt, en (*b*) Franſche Schryvers getuigen, (*c*) dat men dezelve, in hun Ryk, ondanks de rampen van den Oorlog, tot eene *breedte* van wel twee Ellen deedt groeien, terwyl men een ander ſoort van Mutſen tot eene *hoogte* van drie deel eener Elle deedt ryzen. Ja ſommigen ontzien niet te zeggen, dat, ten dienſte deeze Hulſels, de Deuren der Huizen, in breedte of hoogte, moeſten uit-

(*a*) VAERNEW. Hiſt. van Belg., *bl.* 128. *Vſo.*

(*b*) Verhandel. over de *Bellen*, *l. c.*, *Bladz.* 48, 58.

(*c*) VILLARET Hiſt. de Fr., *Tom.* 16, *pag.* 367.

uitgezet worden. De zaak ſchynt ongelooflyk, ook heb ik, by de Onzen, wel van breede en zeer hooge Kapſels, (*a*) maar egter niet van zulke buitenſpoorige, iets duidlyk gevonden. 't Zeggen evenwel van een' gelyktydigen Franſchen Schryver komt 'er, zo niet volſtrekt mede overeen, ten minſten dan zeer digt by. (*b*)

De verdere Kleeding deezer Vrouwe beſtaat in een', naar 't ſchynt, met ſchuiven geplooiden, *Tabbaard*, die wyde *Mouwen* heeft en, met een' *Gordel* wordt geſlooten, uit welkers boveneinde, aan den hals, een ſtaande *Kraag* ryst. Alles wordt, door een' zeer ruimen *Mantel*, gedekt.

Ik heb dit Beeldjen doen teekenen naar het Zegel van DIRK PIETERSZOON, Schepen van Gouda, en hangende aan eenen Brief van den jaare 1438. Op dit Zegel, houden twee Vrouwen, in dit Gewaad, zyn wapenſchild vast, 't geen een klimmenden Leeuw

(*a*) Zie de Plaat, in myn Byvoegſ. op WAGEN., Vaderl. Hiſt, IV Stuk, en aldaar, *bl* 97 en 98.

(*b*) JUVENAL DES URSINS, gebruikt, op het jaar 1417, deeze woorden „ Quelques guerres, qu'il y eut, tempê„ tes et tribulations, les Dames et Damoiſelles menoient „ grands et excesſifs estats, portoient *Cornes merveil„ leuſes, hautes et larges, et avoient, a chacun cotè, „ en lieu de Bourlées, deux grandes Oreilles, ſi lar„ ges, que, quand elles voulurent pasſer l'Huis d'une „ Chambre, il falloit qu'elles ſe tournasſent de cotè „ et baisſasſent, ou elles n'eusſent pu pasſer.*" Conf. MONTFAUC., *Tom.* I, *pag.* 149. *T.* II, *p.* 172, 185, 187.

Leeuw vertoont. Ik zie dit Gewaad aan voor dat van ſommige aanzienlyke Vrouwen van de helfte der vyftiende eeuw. Met ſoortgelyke *Hoofdkusſens*, koomen ook eenige afbeeldingen van JAKOBA van Beiere voor, en men zal dit, in haare Afteekeninge, by THIBAUT, op het oog gehouden hebben. (*a*) Een ander ſoort van *Vrouwen Mantel* of *Tabbaart*; zo als zy, ook omſtreeks deezen tyd, hier te Lande gedraagen wierden; kunt gy elders zien. (*b*)

De Vrouw, op de onderſte Lyn, met haar agter overſtaanden *Hoed*, bloten Hals en tot aan de voeten
Fig. 17. reikend *Kleed*; van 't welk het *bont*, boven aan, is omgeſlagen, terwyl het lyf is gereegen en de *Kleppen* der Mouwen op de handen vallen; heb ik weder getrokken uit den ſtraksgezegden, BOETIUS van 1485. Dat Kleed; als Gy ziet; wykt mede niet zeer ver van
Fig. 19. den tegenwoordigen Dragt. - Den ſpittenden Landman; die het laatſte Figuurtjen deezer Teekeningen uitmaakt en, met een' ronden nêergeſlagen *Hoed*, eenvoudig *Wambais*, *Hoozen* en een ſoort van *Laarzen*, wordt afgeſchetst; vonde ik mede in mynen BOETIUS: doch niet den aanzienlyken Burger, die tusſchen deezen twee laatstgenoemde Beeldjens in ſtaat,
Fig. 18. en eene oploopende *Muts* of *Toppers-hoed*, nevens een' halven *Schoudermantel*, of zogenaamd *Kovel*, draagt over den met een' Gordel om 't lyf ſluitende en, byna, de knieën raakenden *Rok*; onder welken men zyne *Hoozen* ziet, en een ſoort van halve

Laar-

(*a*) In BARLAND I, Comit. Holl. *pag.* 81

(*b*) MATTH. Anal. in *Octavo*, *Tom.* I, *pag.* 480.

Laarzen. In deeze Kleeding zult ge een' Burger van Arras, naar de afkondiging der Vrede; die, ten jaare 1435, tusfchen Koning KAREL X van Frankryk en PHILIPS, Hertoge van Bourgondie, gefloo-ten wierdt; zien luisteren, in een Tafereel, 't geen, niet lange na dien tyd, gemaakt fchynt. (*a*) Ook wierden deeze *Kovelen* wel eens gedraagen, over de Statie-Mantels der Burgerlyke Overheden. „ *Die* „ *ouwe Burgemeesteren*" van Utrecht worden, met zodanigen rooden Kovel; in welkers midden een witte riem met zilveren Bellen liep; vertoond, in een Schilderftukjen, 't geen, op het laatst der vyftiende of begin der zestiende eeuwe, is gemaakt, thans, by den Heer VISSER, in den Haage, berust, en niet verfchilt van het uitgegeevene door MATTHÆUS. (*b*)

Zie daar eene korte Verklaaringe van deeze Teekeningetjes, in welken ik ook kleenigheden heb aangevoerd, om dat, ten aanzien der vroegere Kleedinge, het eene deel, dikwerf, zo belangryk is als het andere. — Gy zult u nu wel eenige denkbeelden konnen vormen van de Dragten, tot omtrend den tyd van KAREL den V?

REINOUT. Zeer zeker: doch die denkbeelden zyn anders, dan die ik 'er my, voorheen, van gemaakt hadt.

ALEIDE. Zo ftaa ik 'er mede by, ook zelfs als ik myne oogen flaa op, voorheen gedrukte, Plaaten.

VOLK-

(*a*) MONTFAUC., *l. c.*, *Tom.* II, *pl.* I.

(*b*) De Nobilitate, *Lib.* IV, *Cap.* 31, *pag.* 1132.

VOLKHART. Laat ik egter; wyl wy op het Artikel der Kleederen zyn; U nog ééne zaak zeggen! Uit de vroegere Dragten van de *twaalfde* tot de *zestiende* eeuw, heb ik de Afteekeningen, die Gy voor U ziet, doen maaken, zo, om dat zy my ſcheenen; of wel volſtrekt bleeken; hier te Lande in zwang geweest te zyn, als om dat het my voorkwam, dat de dragten onzer vroegſte Voorzaaten, waarlyk, tot nog toe, niet naauwkeurig waren afgebeeld. Maar dit moet Gy zo niet opvatten, als wilde ik U zeggen, dat 'er geene meerdere ſoorten van Kleederen zyn bekend geweest. Het tegendeel is waar. De weelde was, altyd, ryk in voortbrengſelen, en de *Mode* is haare Dogter. Hoe breed hadt ik niet konnen uitweiden? indien ik U van de merkwaardige Kleedye der oude *Friezen* (*a*) (meest verſchillend van die hunner Nabuuren), van die der Zeeuwen (*b*), en der overige; wel eer onder de Hertogen van Braband en Gelderland, de Graaven van Vlaanderen en Holland en den Bisſchop van Utrecht ſtaande; Gewesten, hadt willen gewaagen. Ja, hoe breed hadt ik niet konnen uitloopen? al hadt ik my ſlegts tot Holland willen bepaalen. Hoe? indien ik u eenige opgaave gedaan hadt van de *Zomer-* en *Winter-Kleederen* en derzelver gedeeltens en naamen, die my, te meermaalen, in de, zo dikwerf genoemde, Theſoriers

Re-

(*a*) Vid. U. EMMIUS Rer. Friſicar., *Lib.* II, *fol.* 33, 34. WINSEM. Chron. van Friesl., V. B, *bl.* 150.

(*b*) REIGERSB. Chron. van Zeel., *bl.* 12.

Rekeningen, onder AELBERT van Beiere en WILLEM VI, zyn voorgekoomen, en onder welken men tellen kan zwarte bevere *Hoeden*, enkele en dubbele *Kaproenen*, lakene *Huven* en *Mantels*, lange en dubbele, enkele en korte, *Kaerlen:* voorts *Huiken* (*a*) en, met paerlen verſierde, *Tabbaerden*, Mans- en Vrouwen-*Rokken* met en zonder bont; *Winter-Roks* van Hertoge AELBERT; die „ *grau waren met ener blauwer Mouwe*"; witte *Hacken* (d. i. *inhakkingen*, *inſnydingen*) op de Roksmouwen, onder WILLEM VI: Zomer- en Winter-*Kovelen*, *Vliegers*, laakene *Hoſen* en *Kousſen*, *Poignetten*, *Hecſels*, *Laarſen*, *Platinen*, roode en graauwe Mans-*Schoenen* enz. Hoe? Indien ik u hadt willen ſpreeken van de *getakte Slippen* en *Mouwen*, die ik agte dat, te vroeg, in de Plaaten by STOKE,

(*a*) Ik kenne het maakſel van deeze Kleeding niet genoeg: maar de *lange Kaerle* ſchynt my een Rok met opene wyde Mouwen; die, even als de Rok zelve, ſomtyds, een elle lang, op den grond ſleepten; geweest te zyn. Zodanig eenen droeg nog KAREL de Stoute, op zeker feest, ten jaare 1468. Exc. Chron. van Vlaend., *bl.* 140. De LAMARCHE, *pag.* 527 en 530, noemt zulk een Kleed „ *longue Robe d'orfeverie*, *à grande manches ouver-* „ *tes.*" Men droeg het, ook in den Zomer, met bont. De Franſchen ſchynen geen' byzonderen naam voor dit Kleedgehad te hebben, of het moest de *Cotte hardie*, met wyde Mouwen (*manches à bombardes*) geweest zyn *Voyez* VILLARET, *Tom* X, *pag.* 376. In de 16 eeuw, noemde men ook een' Boeren-Rok *Kaerle*, en *Kaerel* beteekende ook, oudtyds, een *Boer*. Zie KILIAAN op *Kaerle*, en aldaar den Heer VAN HASSELT.

KE, voorkoomen. (*a*) Hoe? Indien over dat ſoort van Kleedinge, welke men *mi-parti*, of *tweeledig*, noemde, om dat dezelve, aan de eene zyde van het Ligchaam, eene geheel andere verwe hadt, dan aan de andere, of ook, om dat de inhakſelen der Kleederen, met Stoffen van onderſcheidene verwe, wierden ingevuld: 't geen beide, en ook het zetten van ſtrooken van verſchillende koleur op de Kleederen, zeer oud was. (*b*) Hoe? Indien ik hadt willen gewaagen van het, ſomtyds by wetten bepaald, on-

(*a*) Vergel. hier by MONTFAUC. *l. c.*, *Tom.* I, *pl.* 112—118. Alwaar men deeze Kleedinge het eerst vindt by de Siçiliaanſche Ridders van den H. Geest, ten jaare 1352. De verdere, daar voorkoomende, Plaaten, *Tom.* I, *Pl.* 137, 148, 149, 154 en, *Tom.* II, *pl.* 168, zyn mede van de *veertiende* of *vyftiende* eeuwe. Men geeft, ondertusſchen, in de STOKE van ALKEMADE, reeds zodanige Kleedinge aan DIRK II, AERNOUT, DIRK III, FLORIS I enz, in de *elfde* eeuw, en, in BARLAND; (*Hiſtor. Comit. Holl.*) vindt gy ze, van DIRK II en III, tot FLORENS V, als ook by ADA, *enz.* Indien de Kaproen van DIRK VI niet gemaakt is na dien, welken JAN, Hertog van Kleeve, op de Tombe van Graave LODEWYK van Male, te Brugge, draagt, heeft hy 'er, ten minſte, zeer veel van. DIRK leefde in 't midden der twaalfd, JAN in 't laatst der veertiende.

(*b*) Holl. Diviſ. Chron., XXX Diviſ., *bl.* 335 *Vſo.* Exc. Chron. van Vlaand., *Cap.* 23, *bl.* 29. *Vſo.* DE SAINT-FOIX, Esſais ſur Paris, *Tom.* II, *pag.* 150. BURMAN, Aanmerk over Nederd. Taal., II D, *bl.* 426. LE FRANCQ VAN BERKHEY, Natuurl. Hiſt. van Holl., III D., 2 Stuk, *bl.* 504. MONTFAUC. Monum., *Tom.* II, *Pl.* 236.

onderscheid, 't welk men, ten aanzien van het Gewaad der meerderen en minderen, (dat, andersints, al veel, in 't verschil van de waarde der Stoffe, en der lang- of kortheid van de Kledye bestondt) (*a*) nopens Mannen, nopens getrouwde of ongetrouwde Vrouwen, nopens Bruiden en Weduwen, (*b*) in agt wierdt genoomen: byzonderlyk ook ten aanzien van Jooden en ligte Vrouwlieden, die, openlyk, belydenis van ontugt deeden en, oudtyds, wierden toegelaaten, mits aan eenen afgelegen hoek der Steden woonende. (*c*) Hoe? Indien ik my hadt opgehouden by de oude pragt (*d*) en

(*a*) VILLAR. Hist. de Fr., *Tom.* VII, *pag.* 416 MEERMAN, Leeven van WILLEM II, *Tom.* III, *bl* 55.

(*b*) DU CANGE, in Glossar. Medii ævi, voce *Vidua.*

(*c*) VAN DE WALL Priv. van Dordr., I Stuk, *bl.* 198. VILLAR. Hist. de Fr., *Tom.* 12, *pag.* 54.

(*d*) VILLAR. Hist. de Fr., *Tom* XI, *pag.* 189, et *Tom.* VII, *pag.* 66—73. HELU MS., en HEMRICOURT Miroir des Nobl. de Hasb., *fol.* 158. Op de Kermisfen zelfs, ten minste buiten 's Lands (en kan men van *Gend*, *Brugge* en soortgelyke Nederlandsche Steden, daar meêr Koophandel was, minder denken?), verkogt men *Klederen* en, daar toe behoorende, kostbaarheden. Op die van *Troyes*, in Frankryk, vondt men *Vrouwen Mutsen* (*Guimpes*), *Beursen*, *Ringetjes* (*Baguettes*), *Hegsels* (*Agraffes*), *Gordels met goud*, *Lakens*, *zyde* en *scharlaken Stoffen*, *goud* en *zilveren Drinkschaalen* en *Nappen.* Brugsche en S. Omersche *Wolle* en *Kleder en van* Ypersche *zyde*, (*Robes de Soye d'Ipres*). Een Burger kogt zo eene *Robe* voor zyne minnaares: (*pour sa Mië*), maar toen hy, nog tydiglyk, zag, dat zy hem bedroog, gaf hy

en by de verſierſelen met juweelen, met paerlen, met geſlagen en gewerkt goud, met zilvere Bellen, Ringen, met Blanketſel misſchien....

ALEIDE. *Blanketſel?* Was dit misbruik, zo vroeg, hier te Lande, in zwang?

VOLKHART. Ik zeide *misſchien:* want, in het zekere, bleek het my niet. Doch ik kan niet vinden, dat onze zeden, in de bovengemelde eeuwen, over 't algemeen, op eenen gansch anderen leest dan die der nabuurige Volkeren geſchoeid geweest zyn. En dat deezen dit Oosterſche vergif gekend en, reeds in de twaalfde en dertiende eeuwen, *wit* (dat, blykens het woord, denklyk het oudſte was) en *rood* gelegd hebben, is, ten minſten in Frankryk, buiten twyfel. In de Fabel van *le Merçier* (*den Krâmer* zouden wy zeggen); die tot de dertiende eeuw behoort; zegt de Dichter van de Vrouwen:

„ J'ai *Gueton*, dont eus (*elles*) rougisſent.
„ I'ai *Blanchet*, dont eus (*elles*) ſe font blanches."

Ja, GUIART, in zyne *Minnekunst* (*l'Art d'aimer*), ſpreekt duidlyk van eene Vrouw, die, s'morgens, aan haar

hy ze aan zyne Vrouw, die de Dogter van een' Ridder was. LE GRAND, Fabl. et Cont, *Tom.* III, *pag.* 402—408. Men kende ook *ſchoone Frieſche Lakens* (*beau draps de Friſe*). In de Romans der dertiende eeuw, ſchikt men 'er zelfs de Tovergodinnen mede op. Voyez chez LE GRAND, *l. c.*, *Tom.* III, *pag.* 162.

haar *Toilèt* zat, en haar *fart* legde. (*a*) GUIART leefde, in 't laatst der dertiende en begin der veertiende eeuw, gelyktydig met WILLEM III, Graave van Holland en Henegouwe, wiens zee-togt naar Zierikzee, ten jaare 1304, hy bezongen heeft. (*b*) Die zelfde WILLEM; die, even als zyne Voorouders, geheel aan de Fransche zyde was; huuwde, sedert, met JEANNE *de Valois*, Broeders Dogter van LODEWYK *den Schoonen*, Koning van Frankryk. (*c*) Men oordeele hier uit, nopens het in zwang zyn der toenmaalige Fransche zeden, aan het Hollandsche Hof.

Doch laaten wy hier van; zonder ook, nu, mêer over de Plaaten van STOKE, by ALKEMADE, te spreeken; een einde maaken! Ik wilde U slegts zeggen, geensints te moeten gehouden worden, voor iemand, die waanen zoude, deeze stof, op alle punten, behandeld te hebben. Ik roerde dezelve slegts aan, om dat wy, in dit vak, zo ik meene, nog zo ver niet, als sommige andere Volkeren zyn gevorderd, en de dragten der verschillende eeuwen, tot nadeel onzer Historie, veel al, verkeerdelyk en met warringe der tydperken, zyn afgeschetst geworden. Voor het overige, wenschte ik, dat de draad van dit en van al het verdere, 't geen wy, zo in den afgeloopen Winter, als in deezen Zomer, bepraat hebben, en het welk, nevens verscheiden andere, daar

aan

(*a*) Chez LE GRAND, Fabl. et Cont., *Tom.* II, *pag.* 228 et 230.

(*b*) Zie myne Naleez. op WAGEN., *bladz.* 154—170.

(*c*) MELIS STOKE, X Boek, 1015—1036, *bladz.* 416 en 417.

aan vermaagſchapte, ſtoffen, voor grootere uitweidinge vatbaar is, door eene, meêr kundige, hand, 't eenigen tyde, opgevat en tot een *Systema* van het *Daaglyksch en Huislyk Leeven onzer Voorouderen*, byzonderlyk, ook ten aanzien der Middel-tyden, gebragt wierdé! Zo lange iets diergelyks niet geſchiedt, en onze bedryven niet, op de wyze der Griekſche en Romeinſche, ontleed worden, zullen wy ook ſlegts een klein gedeelte van den ouden en oorſpronglyken Geest onzer Natie kennen. Indien, ondertusſchen, het tafereel eener zagte kalmte en rust, in alle gevallen, te ſtellen is boven dat van twist en verwoesting, hoe belangryk zou dan zulk een Stuk, onder eene Meesterlyke pen, niet konnen worden? Het zou ons den Mensch, zo als hy, by zig zelven, of in het midden van Bloedverwanten en Vrienden, dat is in zyne gelukkigſte geſtalte, zig bevindt, konnen afſchetſen, en niet, zo als hy, buiten dien kring, maar al te dikmaals, in eene min gunſtige houdinge voorkomt, te midden, ſomtyds, van bloedige ja doodlyke Volks-verſchillen, die Ryken en Staaten verdeelen en verdelgen, doch gewoonlyk, helaas! ſchier elke bladzyde der, op zig zelve zo onontbeerlyke, Lands- en algemeene Volkshistotorie beſlaan. Ik weete wel, dat het, in zulk een Werk, op geene enkele vertellingen zonder bewys zou aankoomen: ik kenne de overgroote en, meest al, ondankbaare moeite en onbegryplyken last, die aan dit alles zou gehegt zyn: ik gevoele zeer wel, dat veele, dat zeldzaame, dat, tot nog toe, gantsch onbekende en, in taal, ſtyl en ſchrift, min behaaglyke,

be-

beſtoovene of, van Worm en Rotten, doorknaagde Geſchriften (om nu van andere, ook, van dag tot dag, meêr en meêr wegraakende, Gedenkſtukken niet te ſpreeken) zouden moeten naargeſpoord, doorleezen, (*a*) met elkanderen vergeleeken en de byzonderheden, daar in ontdekt, niet, dan na veel wikkens en weegens en met voortbrenging van die ſtukken, konnen opgemaakt en in het licht geſteld worden. (*b*) Doch, die paerels zoekt, moet het morſige der Schulpen en het diepe der Zee niet vreezen! Om Duitsch te ſpreeken, de liefde tot weetenſchappen *moet* en *kan* alles overwinnen, en de zugt voor ons Land; tot het welk, hoe geſchokt ook, wy dezelfde betrekkinge behouden; zo wel als de overtuiging, van den tyd; zo veel in ons is; ter vermeerdering van algemeene en byzondere kundigheden, te hebben beſteed, moet elk' Minnaar der Letteren, in zynen kring, beurtlings troosten en aanvuuren. Laat ik het mogen zeggen,

(*a*) Ook voor de oudſten der inlandſche Gedenkſtukken wordt, in andere Landen, de nauwkeurigſte zorge gedraagen De Pruisſiſche Regeering heeft, nog onlangs, in de nieuwspapieren, elk', die eenige zeldzaamheden onder den grond mogt vinden, doen uitnoodigen, om ze, uit Vaderlandsliefde of tegen derzelverinnerlyke waarde, in 't Koninglyk Kabinet te brengen, ten einde, aldaar, bewaard en ten gemeenen nutte gebruikt te worden. Zie de Algem. Konst en Letterb., van 't jaar 1799, *No* 275 *bl.* 107. Een *Muſeum* van ſoortgelyke ſtukken zoude, ook hier te Lande, eene zeer wenschlyke zaak zyn.

(*b*) Vergel., alhier, het Ie B., *bl.* 7 en 8.

gen, myne Vrienden! Indien wy doch verkiezen Vreemdelingen naar te volgen, in plaats van zelven; zo als ons paste en wy konden; oorſpronglyk en voorbeeldig te zyn, waarom zig dan, ten minſte, de beste exemplen niet voorgeſteld? De Duitſchers, de Franſchen, de Engelſchen, de Italiaanen, eenige Noordſche Volkeren, zyn ons hier, reeds lange, voor uit. Of verdient de nagedagtenis onzer Voorvaderen mindere oplettenheid dan die van andere Volkeren? Wat Nederlander; die zig dien, wel eêr gedugten, naam nog niet ſchaamt en het onverbasterd bloed nog voelt prikkelen; ontroert, bloost, niet op dit denkbeeld! Indien wy hen, aan welken wy; ja niet ſlegts wy, maar ſchier alle Natien der bewoonde Waereld; van zeer vroege tyden af, zo hoog en dier verpligt zyn, ooit of ooit, ongevoelig en laf hartig konden vergeeten, denkt dan, myne Vrienden! denkt, welken les, watvoorſchrift, wy, ten onzen eigen opzigte, aan de Nakoomelingſchap zouden inſcherpen en nalaaten!

Op deezen en ſoortgelyken voet liepen, ſomtyds, de Geſprekken van VOLKHART èn van zyne twee Vrienden. Zy herhaalden hunne dankzegginge voor het medegedeelde en ſtemden zynen wensch; zo met opzigt tot verdere gezegdens, als ter ſaamenſtelling van een breeder en ſystematisch Vertoog over het *daaglyksch en huislyk Leeven onzer Voorouderen*; even gereedlyk toe, als zy, met hem, hunne kleene hoop op de ſpoedige vervullinge van het gewenschte; voor al in deeze, meêr en meêr drukkende en, ondanks den pryslyken yver van ſommigen, ook voor de wetenſchappen noodlottige, tyden; niet in den boezem ſmoorden.

BY-

BYVOEGSELS
EN
VERBETERINGEN.
OP HET
EERSTE BOEK.

Bladz 20. *Reg.* 16. „ *Een klein Gehugt*, Rummel *ge-* „ *zegd.*" Misschien; dagt ik onlangs; droeg het ook den naam van *Rumme:* zynde de *l* en *m* Wisselletters. In dat geval kon, hier ter Plaatse; zo als ik, verder, meende; tot over de helfte der veertiende eeuw, een aanzienlyk Slot gestaan hebben, nadien ik las, dat JAN *van Arkel.* eerst Bisschop van Utrecht, toen van Luik, in 't jaar 1364 „, den Keizerliken Burg tot *Rummen* won en nederwierp." Zie BEKA auct., in Anal. MATTHEI, *Tom.* V, *pag.* 262 in Oct., en *Tom.* III, *pag.* 257, in *qto.* ook R. DE RIVO, by CHAPEAVILLE, de Gestis Pontific. Leodieuf., *Tom.* III, *pag.* 15 et 16. Doch, sedert, worde ik ontwaar, dat dit *Rumme* of *Rumen* in 't Bisdom Luik lag, niet verre van *Hasselt.* Het hoorde, meene ik, in de zestiende eeuw, aan 't Huis kan *Merode*, en is dus van het Meiërysche *Rummel* zeer onderscheiden.

Bl. 35. (*b*) *Reg.* 2. „ VIHTIRMAS, welken naam ik el- „ ders, niet vinde." Hy schynt my, thans, zeer overeenkomstig met dien van VITHIMER en VITHIMAR. *Conf.* JUNII Batav., *pag.* 196.

Bl 89 *Reg* „Gezandschappen, *lees liever* Afgezondenen."

Bl. 107. *r.* 6 „ *Dat men voorzigtigst doen zal, niet* „ *te beslissen, vóór het uitkoome.*" De juistheid deezer aanmerking van den Heere MEERMAN wordt, door de uitkomst, bevestigd. De bedrieglyke handel van den Abt VELLA; over wien hier gesprooken wordt; ten aanzien van

van zynen Arabifchen LIVIUS en andere Handfchriften, is, federt, door den beroemden JOSEPH HAGER, niet flegts ontdekt, maar door VELLA zelven bekend, die, daarop, ten jaare 1796, met verbeurte van goederen en bedieningen, tot eene vyftienjaarige gevangenis is verweezen geworden. Zie een goed Extract uit HAGERS *Nachricht*, in de Mengelingen der Algem. Vaderl. Letteroeffen. van 1799, N°. 11, *bl.* 441—452. Ik wist dit nog niet, by het fchryven van mynen Tekst. Zo 'er, ooit, gelegenheid was, naar een handfchrift van LIVIUS te Conftantinopolen te zoeken, het zou thans zyn voor de Engelfchen, immers zo lang zy 'er zig in blaakenden gunst bevinden.

Bladz. 132. *reg.* „ HANS SACHS." Men kent deezen Dichter zeer weinig, hier te Lande. Een goed ftaaltjen zyner Poëfie is te zien; daar men het niet zou zoeken; by MERULA over de *Wildernisf.*, II B., *bl.* 26 en 27.

Bladz. 175. *reg.* 6. v o. „ *Hoe-zekere* BERULEF- *zig*, „ *met het maaken van eene foort van Heldenliederen*, „ *beezig hieldt*" Hier is een feil van myn geheugen en niet van de pers. Men leeze, in plaats van het bovengemelde, aldus: „ hoe zeker BERNLEF, de Bedryven der „ Voorvaderen en de Stryden der Koningen zeer wel wist op te zingen." *Vid.* Vita LUDGERI, apud LEIBNIT., Rer. Brunsvic., *Tom.* I, *pag.* 91.

Bladz. 264. *reg.* 8.

„ CLAIS VAN BRECHTEN *fcone dichte:*
„ *Dair fcone woerden in fyn ēn lichte.*

'T Geflagt der VAN BRECHTEN is zeer oud: immers KATHARINE VAN BRECHT was, in de veertiende eeuwe, gehuuwd aan Heer JAN UTENHOUTE, in den Lande van Breda. Zie VAN GOOR, Befchryv. van Breda, *bl.* 387.

By nader inzien, ondertusfchen, van het H S, uit het welk ik de bovenftaande Rym-regelen aanhaalde, blykt my,

my, dat, in plaats van het woordje *van*, beter *ven̄* kan geleezen worden, 't geen eene verkorting van *Veren;* den *Genitivus* van *Vere*; ſchynt te zyn. *Vere* weet men, dat, oudtyds, eene *aanzienlyke Vrouwe* beteekende, en, daarom, zou ik wel haast, denken, dat ook het volgend bywoordjen *Scone* uit *Soene*; d. i. *Zoone*; in het HS. zal bedorven geweest zyn, te meêr, daar dit woord, nog eens, in de volgende Regel, voorkomt. Ik zou dan, thans, de eerſte Regel liefst dus leezen:

„ CLAIS, *Veren* Brechten *Soene*, *dichte.*"

De Kinderen wierden, te meêrmaalen, voorheen, naar de Moeder genoemd, wanneer deeze; naar het ſchynt; Weduwe en van meerdere geboorte dan haar overleeden Man was.

Bladz. 275. *r.* 13. „ *(a)*Voeg 'er by" en LE GRAND D'AUSSY."

Bladz. 279. *reg.* 17. „ *Ik leeze haar*" (De Rymchronyk van MELIS STOKE) „ *met vermaak.*" Men vergelyke met deeze plaats eenige Regels van STOKE, die ik zie, dat de Letterkundige OUDAEN, in zyne *Roomſche Mogendh.*, *bladz.* 572, in het Latyn heeft overgegooten.

Bladz. 292. (*b*) *reg.* 4. „ *Werk.*" Dit zelfde Boek is ook, te Gouda, gedrukt, by GERARD LEEUW, in het jaar 1479.

Bladz. 303 *reg.* 6. „ *De naam van* GHERAERT *wordt*, „ *hier*, *in 't geheel niet gevonden.*" Zo ſchreeve ik ter goeder trouwe, na het HS van het eerſte Stukjen, over het welk ik hier ſpreeke, voorheen, geleezen te hebben. Maar, na dat; op den 17 Augustus deezes jaars 1799; de Heer VISSER my gelegenheid gaf, om dit zelfde HS, nog eens, op myn uiterſte gemak, door te leezen, en ik byzonderlyk het oog op dit punt hieldt, ontdekte ik den naam der Schryvers, voorheen, over 't hoofdgezien te hebben. Men vergeeve my deeze feil! Ik zal ze, door erkentenis der waarheid, tragten te boeten. Zie hier, hoe 'er, letterlyk, geleezen wordt:

„ De-

„ Dese woerden onthout dan,
„ Die, hier na, fullen volgen an!
„ Elc woert dient van enen iaere:
„ Eñ dierste woert, dat gi vint dare,
„ Was, doe men, iñt *Carnacio*, (*a*)
„ In alle Kerkē fchreef alfo.
„ Van danc teile ende befich (*b*)
„ MCC ende LXX drie." (*c*)

En, eenige Regels verder, volgt

„ Noch ander vroetscepe vele
„ Weet men bi defen woerden wele,
„ Die van LIENHOUT GHERAET
„ Ons nu hier openbaert."

Daar de Dichter met het jaar 1273 begint, mag men denken, dat hy in de *dertiende* eeuwe gebloeid heeft. GHERAET blykt, uit het Rym, voor GHERAERT gezegd te zyn, en wy leeren met een, dat zyn *Toe-*, of *Geflagtnaam* LIENHOUT of VAN LIENHOUT was.

Bladz. 308. *reg.* 7. „ *De Maaker is, even min als* „ *de juiste tyd der maaking, bekend.*" Ik zoude, thans, JACOB VAN MAERLANT voor den Maaker van dit Kruidboek houden. In een Handfchrift van het Xe. Boek *der Naturen Bloeme*, door laatsgemelden Schryver gedicht, vinde ik het woordelyk.

Bladz 312. *reg.* 3. v. o. „ *Zy zyn my, niet tydsge-* „ *noeg, geworden, om 'er-eenig byzonder verflag van* „ *te doen.*" Ik zou hier, thans, wel toe in ftaat zyn, na dat ik de HSS., in den tekst bedoeld en vermeld; be-hal-

(*a*) Tydreekening naar de *Vleeschwoordinge* des Heilands.

(*b*) Dat is, *befie! let op!*

(*c*) Ik agte dit een fout in het HS., en dat 'er, oorfpronglyk, geftaan zal hebben.

„ MCC drie ende LXX.

De Cyffers LXX, rymen op het voorgaande *befich*: een' *imperativus* van *bezien*, die zeer goed Hollandsch is.

halven dat van LIMBURG en YSEWYN; uit de Boekery der *Leidsche Maatschappye van Letterkunde* bekoomen en doorleezen heb. Maar, daar dit, alhier, te veel plaats zou beslaan, en daar ik verlange, den FERGUUT en ESOPÊT, met andere *Proeven van Dichtkunde der veertiende en vyftiende eeuwe*, 't zy afzonderlyk, 't zy nevens eenige *Historische Analecta* van ons Land, in kort, uit te geeven; waar toe zy by my afgeschreeven liggen; zal ik zulks, tot dat tydpunt, uitstellen. Ik rekene deeze HSS. zoo oud als die van MELIS STOKE.

Bladz. 351. *reg.* 15. „ *Fransche Dichtkunst*, — *door* „ *Hertoge* PHILIPS *van Bourgondie zeer beschermd.*" De Heer G. J. GERARD, voorheen Secretaris van het Gouvernement en Directeur der Keizerlyke Maatschappye van Weetenschappen, te Brussel, zondt my, onlangs, een Afschrift van eenige *Ballades*, gemaakt door aanzienlyke Fransche Dichters, op het laatst der veertiende eeuw. — Hy hadt dezelve, vóór verscheiden jaaren, afgeschreeven uit een Perkament HS., getiteld *Livre d'Amours*, en berust hebbende in de uitmuntende Bibliotheek der Hertogen van *Bourgondie*, te Brussel. Dit Stuk is, sedert, met veele andere naar Frankryk vervoerd, nimmer, myns weetens, gedrukt en, egter, zeer den druk waardig.

Bladz. 363. *reg.* 4. v. o. „ PHILIPS *de Schoone* — „ *schaamde zig niet, Lid der Brusselsche Rethoryk-Kamer*, het BOEK, *te worden.*" 't Is van meêr aanbelang voor de Historie der *Rethorykers* en, zo verre ik weete, niet bekend, dat dezelve PHILIPS, ten jaare 1493, „ by eenen „ ghemeenen accorde ende conventie van de Cameren, „ Collegien ende Broederschappen van der voerseyder Re- „ thoryken *van der Duytscher tonghen*, binnen de Ne- „ derlanden, ofte emmers van der meester menichte van „ dien, — by hem daer toe bescreven ende versaemt, in — „ de Stad van Mechelen," heeft ingesteld „ eene *Overste*

„ en-

„ ende *Souvereyne Camer van der voorsz. Rethoryken,*
„ onder den name IHESUS *met der Balsembloeme*", als mede, dat hy zynen *Kappellaan*, PIETER AELTURS genaamd, tot Opperhoofd of (zo als men toen sprak) *Souvereynen Prinçe* van die Kamer hadt benoemd en deezen gelast, de Broederschap, naar zekere gestelde Wetten, te regeeren: dat, verders, AELTURS, in 't jaar 1505, die Kamer heeft geplaatst te Gend, alwaar hy voor haar een Autaar deedt opregten, in de Kapel van S. *Barbara*, in 't Hof van Vlaanderen: dat mede, volgens het Reglement, die Kamer uit *vyftien Leden* moest bestaan, waar onder een *Stedehouder* van den *Prins* en een *Thesaurier* van de Kapel: dat 'er ook vyftien *Jonghers* toebehoorden „ *die ghe-*
„ *hauden werden d'werck van Rethoryken te leeren,*" en dat, eindelyk, Keizer MAXIMILIAAN en zyn Kleinzoon KAREL; Zoon van gezegden PHILIPS; deeze instellinge, op den 17 Maart 1511 (1510), hebben bevestigd. Ik ben deeze *Anecdote* verpligt aan den, reeds boven genoemden, Heere GERARD, die my, teffens, een Exemplaar zondt van dat dit Reglement, dat wel voor eenige jaaren, te Brussel gedrukt, maar thans zeer zeldzaam te vinden is. Die uitmuntende Kenner van den vroegeren en laateren staat der Nederlanden heeft, in zyn nuttig en werkzaam leeven, een schat van zeldsaame en, elders, niet te vindene Stukken vergaderd, die het te wenschen is, dat, na zyn overlyden, niet verlooren gaan mogen! Ik weete, voor 't overige, niet, wat hier in 't vervolg van is gekoomen. Dat onze Nederlandsche Kamers zig, ooit, aan deeze schikkinge zouden hebben onderworpen, is my niet gebleeken. Onze Schryvers, voor zo verre ik zien kan, zwygen van deeze geheele instelling, en de boven aangehaalde woorden zeggen wel, dat dezelve geschied was, by een *ghemeen accoord* der Rethoryk-Kameren, maar voegen 'er egter by,
„ *ofte emmers van der meester menichte van dien.*"

BY-

BYVOEGSELS EN VERBETERINGEN.

OP HET

TWEEDE BOEK.

Bladz. 14. *reg.* 7. „ *Reiskaart van* ANTONINUS, *die*, „ *van het jaar* 138 *tot* 163, *regeerde.*" Men zette in plaats: „ *Reiskaart*, gevonden in de Boekery van PEU„ TINGER, die men mag agten, van de vierde eeuw te zyn."

Bladz. 15. *reg.* 12. v. o. „ *Den*, aan JUPITER, MI„ NERVA — *toegewyden Altaar.*" Lees hier, en *bladz.* 12, *reg.* 2, tusſchen den naam van JUPITER en MINERVA, ook dien van JUNO. 't Schynt my merkwaardig, dat, ten jaare 1624, een Steen, met juist het zelfde Opſchrift, te Aaken gevonden is. Zie MEYER *Aachenſche Geſchichten*, *pag.* 15. *col.* 1. Die egter de onderſte letteren van den Steen, *t: w:* „ DUOB. SILAN." kwaalyk verklaart, door „ *Duobus* Si„ lano—*Conſulibus*", en, verkeerdelyk, 'er byvoegt „ *Hier* „ *ist der name des andern Burgermeiſters erloſchen*"

Bladz. 34. *reg* 1. „ De *tweede*" (Staat)" beſtondt uit *Vry* en *Welgeboornen*". Men houde in het oog, dat ik, hier, 1°. *in 't algemeen* ſpreeke, en my, daarom, niet inlaate in de trappen van rang en vermogen, die, tusſchen de Leden van deezen *tweeden* Stand, plaats hadden: waarom men, wyders, over deeze Stoffe, MATTHÆUS de Nobilit. IV. 8. 944. *ſeqq.*, als ook KLUIT prim. Lin., *pag.* 101 et *ſeqq.*, RACER Overysſ. Gedenkſt., II Deel, MEERMAN Leeven van WILLEM II, I D, *bl* 19—29, en III D., XIVe H., *bl.* 254 HEENEMAN de Precar. Comit Hol., *Cap* 4. en anderen, kan nazien 2°. Dat ik ſpreeke over de gevoelens der *middel-eeuwen*, in welken, de *Eigenluiden* en *Onvryen*, als geen' perſoon hebbende en op zelven niet beſtaande, dierhalven ook geenen ſtand uitmaakten.

Bladz. 52. *r.* 5. „*Stedelyke gedaante*" Zie ook, over deeze ſtoffe, MEERMAN, Leeven van WILLEM II., III D., 2de Hoofdſt., *bl.* 54 en V Hoofdſt., *bl.* 278 en volgg.

Bladz. 49. *r.* 8 v. o. „ *Aanzien der Utrechtſche Burgeren.*" Men zie byzonderlyk, over 't aanzien der oude Burgeren en der Stedelyke Regeeringen, DREYER. Vermischter Abhandl., III D., *bl.* 1206—1220.

Bladz. 62. (*c*) r. 5. „ *Muſaïc-* op de *Vloeren.*" Men vondt ook, op den Burg, by Voorburg, ten jaare 1500, een' ingelegden Vloer van dien aart. HEDA de Episc. Ultraj. *p.* 54.

Bladz 63 r. 10. „ *Hangtapyten.*" Men hadt, in die tyden, ook Tapyten van *Goudlaken.* Nederl. Divis. Chron. *bl.* 335. *Vſo*

Bladz. 67. r. 7. v. o. „ *Enen Boem met Serpentston-* „ *ghen*" Vergelyk LE GRAND D'AUSSY, Vie Priv. des Franç. *Tom.* III, *pag.* 157 et 217; alwaar geſprooken wordt van een „ *Nef*" (*Schip*, oudtyds zeker ſoort van Tafelgereedſchap) „ *portant a chacun de ſes bouts,* „ *un Serpent.*"

Bladz. 104. *r.* 3. v. o. „ *Quaertſpel,*" dat dit woord *Kaartſpel* beteekene, ſchynt te duidlyker, wyl men het Reglement of, zo gezegde, *Kaart* van de Schuttelyke Schietſpeelen, oudtyds, ook *Quarte* noemde. Zie Excell. Chron. van Vlaandr., *bl.* 286.

Bladz. 84. *r.* 10 v. o „ *Schelden*, als *Woeſteren.*" *Woeſteren* zeide ik reeds, dat *Oeſteren* beteekende. Men hoort de uitſpraak der *W*, thans nog, in het Franſche *Huitres.* *Schelden* zyn, hier, de *Schilden* of *Schillen* (d'Engelſchen zeggen, nog heden, *Oysterſchell*) of *Schelpen* van dien Visch, en, misſchien, moet men wel *Scelpen* leezen, en kan de *p*, by het afſchryven, in een *d* veranderd zyn.

Bladz.

Bladz. 162. r. 13. „ *Hoe breedt hadt ik konnen uitweiden?*" Onder dit ſchryven, waren my nog niet volkoomen bekend de keurlyke Afteekeningen der Graaven en Graavinnen van Holland, die wylen de Heer C. PLOOS VAN AMSTEL, met groote kosten, heeft doen vervaardigen naar de houten en metaalen Beeltenisſen, berustende op het Raadhuis der Stad Amſterdam. Uitmuntende Stukken zeker! die ik my, uit de Verkooping van dien beroemden Konstminnaar aangekogt heb, en welken; in ſchoonheid en ouderdom, mynes inziens, alles te boven gaande, wat men, tot heden, van dien aart heeft ontdekt; ook aan den toenmaaligen Kleederdragt, en niet minder aan de Nederlandſche Geſchiedenisſen, een nieuw licht konnen byzetten.

VERDRIETENDE

DRUKFEILEN.

IN HET

EERSTE BOEK.

Bladz. 23. *(a) reg.* 3. v. o. SIC — *pag.* 5". *lees* hæc, *pag.* 5.

Bl. 36. *r.* 4. v. o. PAINTFAIX, *lees* SAINTFOIX.

Bl. 42. *r.* 5. v. o. LEHEVENNUS, *lees* LEHERENNUS.

Bl. 50. *r.* 12 of, voor *agter;* als een *Præpoſitio*, *lees* of; als eene *Præpoſitio;* voor *agter*,

Bl. 63 *(a) r.* 4. v. o. de Vorst, *lees* den Vorst

Bl. 103. *(a) r.* 5 en 6. ten jaare 1715, *lees* ten jaare 1515.

Bl. 105. *(b) r.* 2. v. o. het 46ſte, *lees* het 45ſte

Bl. 106. *r.* 3. overigen; behalven van het 136ſte en 137ſte Boeken; *lees* overige, behalven van de 136ſte en 137ſte Boeken,

Bl. 116. *r.* 9. *ſchrap uit het woord* ik, *en lees, op r.* 10, zelve *voor* zelven

Bl. 123. en 124. dreun bas, toonen! *lees* dreun der bastoonen!

Bl. 131. *r.* 15. of *lees* en

Bl. 137. *r.* 3. op het, *lees* het. *Bl.* 142. *r.* 3. dan, *lees* als.

Bl. 150. *r.* 10. uitgegeeven hebben, *lees* dat de laatsgemelde die uitgegeeven heeft.

Bl. 155. *r.* 2. v. o. "*egt* aanzag, *lees* "*egt*", aanzag,

Bladz. 156. *r.* 1—3. ALKEMADE hy wenschte, — *schryffouten*, die hy, *lees* ALKEMADE niet zo zeer met zyn Exemplaar was ingenoomen, of hy wenschte, '*t oorspronglyke* gezien te hebben, om de *schryffouten* te konnen verbeteren, die hy,

Bl. 156. *r.* 11. hem, *lees* KOLYN

Bl. 168. *r* 2 en 3. met loopende hand, eene, *lees* met eene loopende hand,

Bl. 193. *r.* 13. v. o. hoogere opgelegen, *lees* hooger opgelegen,

Bl. 208. *r.* 6. Monnik, *lees* Monik,

Bl. 217. (*c*) *r.* 2. deeze, *lees* in deeze

Bl. 221. *r.* 1. de eerste, *lees* den eersten

Bl. 230. (*c*) *r.* 2. v. o. *gimaht*, lees *giwaht*

Bl. 273. *r.* 16. *l. c.*, *lees* NEBENSTUNDEN in de Abhandl. von dem nutzen des treflichen Gedichts REINKE DE VOSZ,

Bl. 263. *r.* 14. dichte ic, *lees* dichtic

Bl. 298. *r.* 4. ARMINUS, *lees* ARMINIUS,

Bl. 313. *r.* 9. Trouwens de, *lees* De

Bl. 545. (*b*) *r.* 6. v. o. ook *Conteurs Trouverres*, lees *Conteurs* ook *Trouverres*

IN HET TWEEDE BOEK.

Bl. 28. *reg.* 4. *Koolaard*, lees *Robbaard*

Bl. 56. (*a*) *r.* 3. v. o. WACHTERI, *Hereberga* et Glossar., *lees* WACHTERI Glossar., in *Heriberga* et

Bl. 74. Boek „ gezegd den „ *Hofstaat*", *lees* Boek, gezegd den *Hofstaat*

Bl. 84. *r.* 1. *Stokyisch*, lees *Stokyisch* (*a*). En, *Bl.* 88., (*au tour*) *lees* "*au tour*"

Bl. 91. *r.* 12. Ik dan; laat om, *lees* Laat ik dan, om

Bl. 101. r. 7. agttiende, *lees* agste.

Bl. 106. *r.* 8. v. o. teksten, *lees* tekst.

Bl. 136. (*c*) *Stoestelederen*, lees *Hoeftclederen*.

Bl. 152. (*a*) BRITO ARMOR, *lees* BRITO *Armor*.

Bl. 160. r. 5. v. o. eene oploopende, „ *lees* eenen oploopenden."
Bl. 160. r. 4. v. o. „ zogenaamd *Kovel*" *lees* zogenaamden *Kovel*, en, *l. c.* r. 2. v. o. „ fluitende" *lees* „ fluitenden.

Bl. 161. r. 10. v. o. gevoerd, *lees* geroerd.

Bl. 165. r. 1. 't welk men, *lees* 't welk,

Bl. 164. r. 8. v. o. twaalfd, *lees* twaalfde eeuwe, en

Bl. 176. r. 19 en 20. dat dit, *schrapuit* dat

B L A D W Y Z E R

Der voornaamſte Zaaken, in de twee Deelen van dit Werk voorkomende.

kunst

E.

F.

VAART

I. en J.

K.

KA-

Euan-

O.

OT-

U.

UTRECHT:

Wa-

7